ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ
– ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಧ್ಯಯನ

(ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಚರಿತ್ರೆ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ
ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧನಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ
ನಮಿತಾ.ಪಿ
(KRSMH/00205)

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು
ಡಾ.ಬಿ.ಎಸ್.ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿ
ಇತಿಹಾಸ ಸಹ–ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ವಿ.ವಿ.ಪುರಂ ಕಾಲೇಜು
ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦೦೦೪

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ (ರಿ.), ಮಂಡ್ಯ
ಎಂ.ಎಲ್. ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ
೨೦೧೭

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ – ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಧ್ಯಯನ

(ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಚರಿತ್ರೆ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧನಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ
ನಮಿತಾ.ಪಿ
(KRSMH/00205)

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು
ಡಾ.ಬಿ.ಎಸ್.ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿ
ಇತಿಹಾಸ ಸಹ–ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ವಿ.ವಿ.ಪುರಂ ಕಾಲೇಜು
ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦೦೦೪

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ (ರಿ.), ಮಂಡ್ಯ
ಎಂ.ಎಲ್. ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ
(ಕನ್ನಡ ವಿ.ವಿ.ಹಂಪಿಯಿಂದ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದೆ)
೨೦೧೭

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ಧೃಢೀಕರಣ ಪತ್ರ

ನಮಿತಾ.ಪಿ ಇವರು ಎಂ.ಎಲ್ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ(ರಿ.), ಮಂಡ್ಯ (ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿಯಿಂದ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದೆ), ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ **"ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ- ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಧ್ಯಯನ"** ಎಂಬ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ **ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗದ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ** ನನ್ನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವು ಮೂಲವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಮೊದಲು ಭಾಗಶಃವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಲಿ ಯಾವ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕಾಗಲಿ, ಇನ್ನಾವುದೇ ಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಲಿ, ಯಾವುದೇ ಪದವಿ, ಡಿಪ್ಲೋಮಾ ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಾಗಲೀ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಧೃಡೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

BSPuttaswamy

ದಿನಾಂಕ : 07-08-2017

ಸ್ಥಳ : ಮಂಡ್ಯ

(ಡಾ. ಬಿ.ಎಸ್.ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿ)
ಇತಿಹಾಸ ಸಹ-ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ವಿ.ವಿ.ಪುರಂ ಕಾಲೇಜು
ಬೆಂಗಳೂರು-೫೬೦೦೦೪

Dr. B.S. PUTTASWAMY M.A., Ph.D.,
Selection Grade Lecturer
Dept. of History
V.V. Puram College of Arts & Commerce,
K.R. Road, Bangalore - 560 004.

ಸಂಶೋಧಕರ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

"ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ- ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಧ್ಯಯನ" ಎಂಬ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು **ಡಾ. ಬಿ.ಎಸ್ ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿ, ಸಹ-ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ವಿ.ವಿ.ಪುರಂ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಂಗಳೂರು** ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ, **ಎಂ.ಎಲ್ ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ** (ರಿ.), **ಮಂಡ್ಯ (ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿಯಿಂದ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದೆ),** ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮೂಲಕ **ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಹಂಪಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ** ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವು ಮೂಲವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಮೊದಲು ಭಾಗಶಃವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಲಿ ಯಾವ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕಾಗಲಿ, ಇನ್ನಾವುದೇ ಸಂಸ್ಥೆಗಾಗಲಿ, ಯಾವುದೇ ಪದವಿ, ಡಿಪ್ಲೋಮಾ ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಾಗಲೀ ನಾನು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

Namitha.P

(ನಮಿತಾ.ಪಿ)
ಸಂಶೋಧಕರು
ಎಂ.ಎಲ್.ಶ್ರೀಕಂಠೇಶಗೌಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ
ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ(ರಿ.) ಮಂಡ್ಯ

ದಿನಾಂಕ : 10/08/2017

ಸ್ಥಳ : ಮಂಡ್ಯ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಪರಿವಿಡಿ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೧

ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

೧.೧. ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನದ ಮಹತ್ವ

೧.೨. ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ

೧.೩. ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ವಿಂಗಡಣೆ

೧.೪. ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇದುವರೆಗಿನ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ

ಅಧ್ಯಾಯ–೧
ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಒಂದು ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದು, ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರದೇಶ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಅದರ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಅಧ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದ್ದು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಪೂರ್ವ ಯುಗದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅಧ್ಯಯನ ಮೈಸೂರಿನ ಚರಿತ್ರೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಬಹು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅಂಶವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ೧೬ನೇಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಾಗಲೇ ಒಂದು ಖ್ಯಾತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದು, ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳವಣಿಗೆಯಾದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಜನವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿ, ಮಹತ್ವ ಪೂರ್ಣವಾದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಇಂತಹ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಪನಗರ ಕೇಂದ್ರದ ಸಂಶೋಧನೆಯು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ನಗರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು, ಅದರೊಂದಿಗೆ ಹಾಸು ಹೊಕ್ಕಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಬಹು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಯಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಕಿ.ಮೀ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಆರು ಕಿ.ಮೀ ಅಗಲವಿರುವ ದ್ವೀಪವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ

ಕಂಡುಬರುವ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪೇಟೆ ಭಾಗದ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಏಳಿಗೆಗೆ ಬಂದು ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು, ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಇತಿಹಾಸವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಚರಿತ್ರೆಯೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಗತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿಯ ನಿರ್ಮಾಣದೊಂದಿಗೆ ಗಂಗರು ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸುಮಾರು ೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ವಿಜಯನಗರದ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ನಂತರ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದ ವೇಳೆಗೆ ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಈ ಸಂತತಿಯ ರಾಜಒಡೆಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೫೫೭-೧೬೧೭) ಕೇವಲ ಕೇಲವೇ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದರು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿದರು. ಇವರು ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಭವದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದ್ದ ದಸರಾ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಉತ್ಸವವು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ರಾಜಒಡೆಯರ್ ನಂತರ ಆಳಿದ ದೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಉತ್ತಮ ಆಡಳಿತಗಾರರೂ, ಶೂರರೂ ಆಗಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಕೀಯ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ನಡೆದ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದ ಶುಕ್ರವಾರಪೇಟೆ ಅಂದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುಬು

ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಗೆ ಇದು ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಆಳಿದ ದೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದರು. ಇವರ ನಂತರ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದ ಅರಸರು ದುರ್ಬಲರಾಗಿದ್ದು, ದಳವಾಯಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು.

೧೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಸಾಹಸಿ ಮತ್ತು ಸಮರ್ಥ ನಾಯಕನಾದ ಹೈದರನು ಒಂದು ಪರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು. ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದ ಹೈದರ್ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಘನತೆ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದನು. ಒಂದು ಸಣ್ಣ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದ ದ್ವೀಪದ ಪೂರ್ವಭಾಗವಾದ ಶುಕ್ರವಾರಪೇಟೆಯನ್ನು 'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ' ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು, ಅದನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಉಪನಗರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪ್ರಮುಖ ಆರ್ಥಿಕ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿಯು ಹೈದರನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಹೈದರಾಲಿ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನೀಡಿದನು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವನು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಮತ್ತು ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆ ವಿಭಾಗವು ಬಹಳ ಇಕ್ಕಟ್ಟಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರದೇಶದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದುದು ಹೈದರನ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಸಾಧನೆ. ಉಪನಗರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಗತ್ಯವೆಂದು ಮನಗಂಡಿದ್ದ ಹೈದರನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ವಿಧವಾದ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಜನರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಶಿರಾದಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೨,೦೦೦ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬಗಳನ್ನು ಕರೆತಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟ ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶ **'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ'** ಆಗಿ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ

ಬೆಳೆಯಿತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ ಹಾಗೂ ರಹಮತ್‌ನಗರ ಎನ್ನುವ ಇತರ ಎರಡು ಉಪನಗರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದದ್ದು ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮಾತ್ರ.

ಹೈದರಾಲಿಯ ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದ ಹೊಸ ಆರ್ಥಿಕ ನೀತಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆಯಿತು. ಟಿಪ್ಪು ವ್ಯವಸಾಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮತ್ತು ತೋಟಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದನು. ಇವನ ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೊಡುಗೆ ರೇಷ್ಮೆ ಬೆಳೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ನೆಲೆಯೂರಿತು. ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿದ್ದ ಉದ್ಯಾನವನವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬೀಜಗಳನ್ನು, ಅಪರೂಪದ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಮತ್ತೊಂದು ಮಹತ್ವಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಯೋಜನೆಯಾದ ರಕ್ಷಣಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದುದು ಮತ್ತು ದ್ವೀಪದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಬಹುತೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದುದ್ದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಎಂಬುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿ. ಇಲ್ಲಿನ ಉತ್ಪನ್ನಗಳು ಯುರೋಪಿನ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದವು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದ ಗಂಜಾಂ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಅಂತರರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದ ಕೀರ್ತಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಪ್ರಮುಖ ತಾಣವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೈದರಾಲಿ-ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ನಾಲ್ಕು ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಯುದ್ಧಗಳ ಪ್ರಮುಖ ನೆಲೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಆಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಈ ಯುದ್ಧಗಳ ಮೂಲಕ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಹುತೇಕ ಹಾನಿಯಾಗಿ, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮನೋಧೋರಣೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಬಗ್ಗೆ ಇದ್ದ ನಕಾರಾತ್ಮಕ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ಉಪನಗರದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.

೧.೧. ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವ :

ಇತಿಹಾಸವು ಮಾನವನ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸದ ಬಗೆಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆ ನೀಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ಮೇಲೂ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಸಮಾಜದ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಒಟ್ಟು ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಜ್ಞಾನ ಮಾನವ ಜ್ಞಾನದ ಪೂರ್ಣತೆಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಧ್ಯಯನವು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ನಾಲ್ಕು ಶತಮಾನಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಲ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು, ದಳವಾಯಿಗಳು ಮತ್ತು ಹೈದರಾಲಿ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದರು. ವಿವಿಧ ಅಡೆತಡೆಗಳ ನಡುವೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಭಿನ್ನ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರು. ನಾಲ್ಕು ದಶಕಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲವು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಯುಗಗಳ ನಡುವಿನ ಕೊಂಡಿಯಂತಿದ್ದು, ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಮೂಲ ಕೇಂದ್ರ ಬಿಂದುವಾಗಿತ್ತು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಆಡಳಿತ, ಅಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಿನ್ನ ಜನಾಂಗ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಬಹು ಕಠಿಣವಾದ ಕೆಲಸ. ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಿಂತ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ನಗರೀಕರಣ, ಆಧುನೀಕರಣ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಮೀಕರಣ ಕ್ಷೇತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ ಹಾಗೂ ಇವು ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮತ್ತು ಪೋಷಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಮತ್ತು ಪೋಷಕವಾಗಿ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಇತಿಹಾಸವು ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವದ್ದು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಆಗಿರುವ ಬಹುತೇಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ಬ್ರಿಟೀಷರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿದ ನಾಲ್ಕು ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಅವನು ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಂದಂತಹ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮತ್ತು ಆವಿಷ್ಕಾರಗಳು, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಜೀವನ, ವೃತ್ತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳು, ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದ ನೈಜ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಅಧ್ಯಯನ ಮಹತ್ವವಾದುದ್ದಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅಧ್ಯಯನವು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ನಗರಗಳ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನಗರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಲು ಯಾವ ರೀತಿಯ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ರಾಜಧಾನಿ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಉಪನಗರಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಂತಹ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ನೀತಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನೆಯು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ನಗರಾಭಿವೃದ್ಧಿ (ಉಪನಗರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ), ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಗರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಮಗ್ರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುವ ಉದ್ಧೇಶ ಹೊಂದಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದರೂ ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಅದು ಸಾಕಷ್ಟು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆಯದೇ ಹೊದದ್ದು ದುರದೃಷ್ಟಕರ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಮೈಸೂರಿನ ಇತಿಹಾಸದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಶವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳದಿರುವುದು ದುರದೃಷ್ಟಕರವಾದುದು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ **'ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಷಹರ್**

ಗಂಜಾಂ – ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಧ್ಯಯನ' ಎಂಬ ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ನಮ್ಮ ಇತಿಹಾಸ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ರಮವು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಸರಳ ರೇಖಾತ್ಮಕ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತೇ ಹೊರತು - ವಕ್ರ ಪಾತಳಿಯ ನೆಲೆಗಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬನ ನಡೆವಳಿ–ನುಡಿವಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇದು ಮೈದೋರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಚರಿತ್ರೆಯ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದು ಹಾಗೂ ಆ ಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನದ ಪರಿಕ್ರಮಗಳ ಹಿಂದಿನ ಮನುಷ್ಯನ ಹೆಜ್ಜೆ ಗುರುತುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಜೀವನಸ್ಥ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸ ರೂಪುಗೊಂಡ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ಧೇಶವಾಗಿದೆ.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ರಾಜಮನೆತನದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಸಹ ವಿವಿಧ ಆಯಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿದಲ್ಲದೇ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಹಾಗೂ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿದ ರೀತಿ, ಅದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಆಡಳಿತ ಕ್ರಮ, ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಜನತೆಯ ಆಚಾರ–ವಿಚಾರಗಳು, ಆಹಾರ, ಉಡುಪು, ಜೀವನ ರೀತಿ, ಸಮಾಜ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಗಳು ಅವು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಕಾಸಗೊಂಡು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗೊಂಡು ಬೆಳೆದುಬಂದುದನ್ನು ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವೂ, ಆಳವೂ ಆದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡುವುದೇ ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಉದ್ಧೇಶವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇನ್ನೂರೈವತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಆಗಿದ್ದರೂ, ಅವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿದ ಅಧ್ಯಯನಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಬಗ್ಗೆ ಇದುವರೆಗೂ ಯಾವುದೇ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಆಗಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳು ಇನ್ನೂ ಮೌಖಿಕವಾಗಿ ಜೀವಂತವಾಗಿದ್ದು, ಆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹೇಗೆ ಬೆಳೆದು ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ನಕಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಮನೋಭಾವದಿಂದ ತನ್ನ ಉಪನಗರದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ನಗರದ ಅವನತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಂಶಗಳು ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಮಹತ್ವವಾಗಿದೆ.

೧.೨. ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ :

ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಾರ್ಗದ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ಬಾಹ್ಯ ಮತ್ತು ಆಂತರಿಕ ವಿಮರ್ಶೆಯ ವಿಧಾನಗಳು, ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯ ಕ್ರಮಗಳು ಮತ್ತು ನಿರೂಪಣೆಯ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಮತ್ತು ಕಾಲಾನುಕ್ರಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ಲೇಷಣಾ ಕಾರ್ಯ ರೀತಿಗಳು, ತರ್ಕ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತವಿಕತೆಯನ್ನು ಸಂಯೋಜನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಯ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಶೀಲನೆಗಳು, ಅಂಕಿ–ಅಂಶಗಳ ತುಲನಾತ್ಮಕ ಹೋಲಿಕೆಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಆಕರಗಳು ಅಥವಾ ಮೂಲ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳು ಇರುವಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಇಂಗ್ಲಿಷ್‌ನಲ್ಲಿ Field Work ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯವು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹ (Collection), ಸಂದರ್ಶನ (Interview), ನಿರೀಕ್ಷಣ (Observation) ರೂಪದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತುತವಿರುವ ಅನ್ವೇಷಣಾತ್ಮಕ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ಕ್ಷೇತ್ರ ಆಕರಗಳು, ದೊರೆತ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಸಂಶೋಧಕನನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಗುರಿಯತ್ತ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲು ಮತ್ತು ಅದರ ಅಡಿಪಾಯದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ

ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಗಟ್ಟಿಗೊಂಡು ಶೋಧಿತ ಸತ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದ ಮೂಲಕ ಆಕರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅಂಥ ಆಕರಗಳು ಬಹು ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಕಾಲಹರಣ, ಧನವ್ಯಯ, ಶ್ರಮದಾಯಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದ ಮೂಲಕ ಆಕರ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಆಕರಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಂದ ದೊರೆತ ಮಾಹಿತಿಗಳು, ನಂಬಿಕೆ–ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು, ಲೇಖನಗಳು, ಚಿತ್ರಗಳು, ಐತಿಹ್ಯಗಳು, ಚಾರಿತ್ರಿಕ–ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಂಶಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವಾರು ಆಕರಗಳ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಲೆ ಬರುವಂತೆ ನಿಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೌಖಿಕ ಆಧಾರಗಳು (ಸಂದರ್ಶನಗಳು) ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಹಿರಿಯರ ಸಂದರ್ಶನ ಮಾಡಿ ಜನಸಮುದಾಯದ ನೆನಪುಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುವ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಮೌಖಿಕ ಆಧಾರದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಹಲವಾರು ಸಾಧನ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳ ಮೊರೆಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಲ ಮತ್ತು ಅನುಷಂಗಿಕ ಆಕರಗಳನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಗುಣಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಪರಿಣಾತ್ಮಕ' ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು, ಪ್ರವಾಸ ಕಥನಗಳು, ರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಗಾರದಲ್ಲಿನ ದಾಖಲೆಗಳು, ಕೆಲವು ಸಂಶೋಧನಾ ಲೇಖನಗಳು, ಕೆಲವು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಧಾರಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಕುರಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧.೩.ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ವಿಂಗಡಣೆ :

ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯು ತನ್ನ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಗಳ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಕಾಲವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಅವನತಿ ಮತ್ತು ಪರಿವರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಗರ ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಉದಯ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತರಣೆಯ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳು ಹಾಗೂ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವು ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಹಲವು ಚಿಂತನೆಗಳ ವಿಷಯಗಳು ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪು ತಳೆದಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವು ಒಟ್ಟು ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ಅನುಬಂಧಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ :

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು **ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ** ಯಾಗಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವ, ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನಾ ವಿಧಾನ, ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ವಿಂಗಡಣೆ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇದುವರೆಗಿನ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ **'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆ'** ಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮತ್ತು ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಆಧಾರಗಳ

ಸಹಿತ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಥಳನಾಮ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಇದರ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಈ ಉಪನಗರವು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಔನತ್ಯಕ್ಕೇರಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ **'ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ'**ನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ನೀತಿಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲೂ ಕೈಗಾರಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರಿತವಾಗಿರುವ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ, ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಪಶುಸಂಗೋಪನೆಯ ಮೂಲ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ನಗರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಮೇಲೆ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಾದ ಬದಲಾವಣೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ವೃತ್ತಿಪರ ವರ್ಗಗಳ ಜನರ ಜೊತೆಗೆ, ನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಹಲವಾರು ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ವಲಸೆ ಬಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ ಅನೇಕ ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು. ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಬೆಳೆದು ಹಲವಾರು ಬಗೆಯ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ, ಹತ್ತಿ ಬಟ್ಟೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ, ವರ್ತಕ ಸಮುದಾಯಗಳು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹೇಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡಿತು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಏರಿಳಿತಗಳ ನೈಜರೂಪವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ **'ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ'**ನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳು ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿ

ಆಧಾರಿತ ಹೊಸ ಜಾತಿಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡವು. ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದ ಸಮುದಾಯಗಳು ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಇವರ ಕುಟುಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ವಿವಾಹ ಪದ್ಧತಿ, ಆಹಾರ, ವೇಷ-ಭೂಷಣಗಳು, ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು, ಜೀವನ ವಿಧಾನಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದವು. ನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಜನರು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ಪರಿಣಾಮ ವಿವಿಧ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸಮೀಕರಣಗೊಂಡವು. ಹೀಗೆ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಸಮ್ಮಿಶ್ರದ ಈ ಜನಾಂಗಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ನೆಲೆಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮ, ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳು ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿನ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯವಿದ್ದುದ್ದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿನ ಜನತೆ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು, ಅವರ ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು, ಮಧ್ಯಕಾಲ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಾದ ರೂಢಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯವು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ, ಮುಸ್ಲಿಂ, ಕ್ರೈಸ್ತ ಮತ್ತು ಜೈನ ಧರ್ಮಗಳ ನೈಜ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು **'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು'**. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಾರಂಪರಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ನೂರಾರು ಕಲಾವಿದರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗಳು, ಗುಂಬಜ್‌ಗಳು, ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಕಟ್ಟಡಗಳು ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಸಮಾಧಿಗಳು, ಬಂಗಲೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಬ್ರಿಟೀಷರು ಕೆಲವು ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ತಮಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ತಮ್ಮದೇ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಕೆಲವು ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಅವರಿಂದ ಹಾನಿಗೊಳಗಾದವು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಇಂಡೋ-ಸಾರ್ಸೆನಿಕ್ ಮತ್ತು ಇಂಡೋ-ಗಾಥಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು

ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಲೆಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಭಿನ್ನತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು **'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅವನತಿ'** ಯನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಅವನತಿಯ ಹಾದಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯಿತು. ಈ ಉಪನಗರದ ಅವನತಿಗೆ ರಾಜಕೀಯ ಕಾರಣಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದರೂ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರಣಗಳು ಕೂಡ ಕಾರಣವಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಂತರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಬ್ರಿಟೀಷರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇನ್ನೂ ಕಳೆಗುಂದಿದ ಬಗ್ಗೆ, ನಂತರ ಅದು ಪೋಷಕರಿಲ್ಲದೇ ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು **ಉಪಸಂಹಾರವಾಗಿದ್ದು,** ಇದರಲ್ಲಿ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಒಡಮೂಡಿದ ಫಲಿತಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಬೆಳೆದು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹಾಗೂ ಈ ಸಂಶೊಧನೆಯಿಂದ ಒಡಮೂಡಿದ ಫಲಿತಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮತ್ತು ಆಧಾರಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ನಾಲ್ಕು ಅನುಬಂಧಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಮಾಹಿತಿ ಹಾಗೂ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ವಕ್ತೃಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು, ಎರಡನೆಯ ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಕೋಶಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಭೂಪಟದ ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನು, ಅನುಬಂಧದ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮತ್ತು ಘಟನೆಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

೧.೪. ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇದುವರೆಗಿನ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ :

ಸಂಶೋಧಕರ ಆಕರ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳು ಪ್ರಧಾನವೇ ಇರಲಿ ಪೋಷಕವಾಗಿಯೇ ಇರಲಿ ಅಥವಾ ಪೂರಕವಾಗಿಯೇ ಇರಲಿ ಒಟ್ಟಾರೆ ಆಕರಗಳನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಹಲವಾರು ಸಾಧನ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳ ಮೊರೆಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಗೆ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನಾ ಇಲಾಖೆಯ ವರದಿಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು, ಪ್ರವಾಸ ಕಥನಗಳು ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಾಗಾರ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು, ಕೈಗ್ರಂಥಗಳು, ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ವಂಶಾವಳಿ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ತುಂಬಾ ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಆಗಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿವೆ. **ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್** ರವರ ***'ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್'; (ಸಂಪುಟ-೧ ಮತ್ತು ೨)*** ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಅಂದಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆ, ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಿಂದ ಉಪನಗರದ ಮೇಲೆ ಆದ ಪರಿಣಾಮಗಳ ಕುರಿತು ವಿವರಗಳಿವೆ. **ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್** ರವರ ಕೃತಿ ***'ಮೈಸೂರ್ ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್' ಸಂಪುಟ-೧ ಮತ್ತು ೨*** ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇಡೀ ಮೈಸೂರಿನ ಇತಿಹಾಸದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. **ಹಯವದನ್ ರಾವ್.ಸಿ** ರವರ ***'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್' (ಸಂಪುಟ-೩) ಮತ್ತು 'ಮೈಸೂರ್ ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್' (ಸಂಪುಟ-೫)*** ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ

ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿನ ಕೃಷಿ, ಪಶು ಸಂಗೋಪನೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಬ್ಬೆ ಜೆ.ಎ. ದುಬಾಯ್ಸ್ ರವರ ***'ಹಿಂದೂ ಮ್ಯಾನರ್ಸ್ ಕಸ್ಟಮ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸೆರೆಮೊನಿಸ್'*** ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಆಚರಣೆಗಳು, ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳು ಹಾಗೂ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. **ಮಾರ್ಕ್ ವಿಲ್ಕ್ಸ್** ರವರ ***'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು', (ಸಂಪುಟ ೧ ಮತ್ತು ೨)*** ಮತ್ತು **ಮಿಲ್ಸ್ ಡಬ್ಲ್ಯೂ.ಕರ್ನಲ್** ರವರ ***'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್' (ಬೀಯಿಂಗ್ ಎ ಕಂಟ್ಯೂನೇಷನ್ ಆಫ್ ದಿ ನಿಷಾನಿ-ಹೈದರಿ ಬೈ ಮೀರ್ ಹುಸೇನ್ ಅಲಿ ಕಿರ್ಮಾನಿ)*** ಗ್ರಂಥಗಳು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿಯ ಉಪನಗರ(ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ)ದಲ್ಲಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಳಿಸಿ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಗಿಡಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ನಲ್ಲಪ್ಪ ರವರ ***'ಹೈದರ್ ನಾಮೆ'*** ಎಂಬ ದಾಖಲೆಯನ್ನು **ತಿ.ತಾ.ಶರ್ಮ** ರವರು ***'ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ'*** ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಲು ಕೈಗೊಂಡ ಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. **ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್** ಸಂಪಾದಕತ್ವದ ***'ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯಕೃತ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ'*** ಕೃತಿಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವ ಇತಿಹಾಸದ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರಾದ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದ ದಸರಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. **ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮೂರ್ತಿ ಎಸ್.ಎಲ್ ಮತ್ತು ವಸಂತಶ್ರೀ.ವಿ** ಅವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದ ***'ಜಂಗ್‌ನಾಮಾ'*** ವು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಟಿಪ್ಪುವು ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಆಜ್ಞೆ ನೀಡಿದ್ದು ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ *ರವರ* ***'ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ', ಭಾಗ ೧*** ಮತ್ತು ೨ ಗ್ರಂಥವು ಮೈಸೂರಿನ ಮೇಲೆ

ಮರಾಠರ ಆಕ್ರಮಣಗಳು, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ ಹಾಗೂ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಪ್ಲೇಗ್‌ನ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. **ಮಂಜಪ್ಪ ಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ** ರವರ ***'ತಿಮ್ಮಕವಿ ವಿರಚಿತ ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ'*** ಹಾಗೂ **ಎದುರ್ಕಳ.ಕೆ ಮತ್ತು ಶಂಕರ ನಾರಾಯಣ ಭಟ್** ರವರ ***'ಶ್ರೀ ಕಾವೇರಿ ವೈಭವ'*** ಕೃತಿಯು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಹರಿಯುವ ತನ್ನ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. **ಗೋಪಾಲರಾಜು.ಕೆ** ರವರ ***'ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪುರಾಣ'*** ವು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನಿಮಿಷಾಂಬದೇವಿಯ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರದ ಕಡೆಯಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರಾಮು.ಕೆ ರವರ ***'ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ' (ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ)*** ಗ್ರಂಥವು ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜನರಿಂದ ಮೌಖಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿರುವ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ನೆನಪುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. **ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್** ರವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದ ***'ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ', (ಸಂಪುಟ-೮)*** ಕೃತಿಯು ಟಿಪ್ಪುವಿನಿಂದ ಬಂಧನಕೊಳ್ಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಖೈದಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನೋಡಿದ ಘಟನೆಗಳ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಹಾಗೂ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಕಾಲರಾ ಮತ್ತು ಪ್ಲೇಗ್‌ನಿಂದಾದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊದಗಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾನು ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮತ ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ.ಪಿ ರವರ ***'ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್ ಅಂಡ್ ಈಟ್ ವಿಸಿನಿಟಿ' (ಹಿಸ್ಟರಿಕಲ್ ಅಂಡ್ ಟ್ರಡಿಷನಲ್)*** ಗ್ರಂಥವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಅದರ

ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಅವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಇತರ ಉಪನಗರಗಳಾದ ರಹಮತ್ ನಗರ ಮತ್ತು ಸುಲ್ತಾನ್ ಪೇಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. **ಸಾಕಿ** ರವರ ***'ಮೇಕಿಂಗ್ ಹಿಸ್ಟರಿ' (ಕರ್ನಾಟಕಾಸ್ ಪೀಪಲ್ ಅಂಡ್ ದೇರ್ ಪಾಸ್ಟ್) ಸಂಪುಟ-೧*** ಕೃತಿಯು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ನಾಲ್ಕು ಆಂಗ್ಲೋ- ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಗಳು, ವಿವಿಧ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಾರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್ ರವರ ಮೂಲ ಕೃತಿಯನ್ನು **ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿ ರಾಮರಾಯ** ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿರುವ ***'ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ'*** ಎಂಬ ಕೃತಿಯು ಮತ್ತು **ಷೇಕ್ ಅಲಿ.ಬಿ** ರವರ ಸಂಪಾದಕತ್ವದ ***'ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ' (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೦-೧೮೦೦), ಸಂಪುಟ ೫*** ಹಾಗೂ **ರಹಮನ್ ಅಝರ್** ರವರ ***'ಟೈಗರ್ ಸುಲ್ತಾನ್'*** ಮತ್ತು **ಮಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ** ರವರ ***'ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್'*** ಕೃತಿಗಳು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಇವು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಆರಂಭಿಕ ಜೀವನ, ಅವರ ಯುದ್ಧನೀತಿಗಳು, ಬ್ರಿಟೀಷರೊಂದಿಗಿನ ಅವರ ಯುದ್ಧಗಳು, ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳು, ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತಂದಂತಹ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗಗಳು, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕೈಗಾರಿಕಾ ನೀತಿಗಳು, ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಜಾತಿ ಸಮುದಾಯಗಳು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ನಂತರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಕುಗ್ರಾಮವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಮಿ ಐ. ಅಂತಪ್ಪ ರವರ ***'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಉಗಮ' (೧೬೪೮-೧೮೦೦)***, **ಲೌರ್ದು ಪ್ರಸಾದ್ ಜೊಸೆಫ್** ರವರ ***'ಮೈಸೂರ್ ಮಿಷನ್ ಫ್ರಮ್ ಜೆಸ್ಯೂಯಿಟ್ಸ್ ಟು ಎಂ.ಇ.ಪಿ' (ವಿತ್ ಸ್ಪೇಷಲ್ ರೆಫೆರೆನ್ಸ್ ಟು ಮಿಷನರಿ ಆಕ್ಟಿವಿಟೀಸ್ ಆಫ್ ಜೆ.ಎ. ಡೂಬಾಯ್ಸ್, ಎಂ.ಇ.ಪಿ ೧೭೯೨-೧೮೨೩)*** ಮತ್ತು **ದಯಾನಂದ ಪ್ರಭು** ರವರ ***'ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಇತಿಹಾಸ' (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೨೫ ರಿಂದ***

೧೮೯೦) ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಆರಂಭಗೊಂಡ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಗಳ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದ ಫಾದರ್ ಚಿನ್ನಮಿಯವರ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಮೊದಲ ಚರ್ಚ್‌ಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪು ಕರಾವಳಿ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿಗಳು, ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ಬೋಧನೆಯ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಎಂ.ಎಂ.ಡಿ.ಎಲ್.ಟಿ ರವರ ಪ್ರಕಟಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ***'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಷಾ, ಅಲೀಸ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಖಾನ್ ಬಹದೂರ್' (ನ್ಯೂ ಮೆಮೊರೀಸ್ ಕನ್ಸರ್ನಿಂಗ್ ದ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡೀಸ್ ವಿತ್ ಹಿಸ್ಟೋರಿಕಲ್ ನೋಟ್ಸ್),*** ಎಡ್ಮಂಡ್ ಬುಲ್ ರವರ ***'ರೊಮಾಂಟಿಕ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್',*** ಕೃಷ್ಣ ಎಂ.ಎಚ್ ರವರ ***'ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್'*** ಮತ್ತು ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ ರವರ ***'ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್'*** ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿ ಎಲ್.ಎನ್ ರವರ ***'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಣ',*** ಥಾಮ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ ರವರ ***'ದಿ ಲಾಸ್ಟ್ ಸೈಜ್ ಆಫ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್',*** ಪ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೀಸ್ ರವರ ***'ದಿ ಟೈಗರ್ ಮೈಸೂರ್ – ಎ ಬಯೋಗ್ರಫಿ ಆಫ್ ಟಿಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಅಂಡ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ'*** ಕೃತಿಗಳು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಚರಿತ್ರೆ, ಯದ್ಧಗಳು, ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಹಿಂದಿನ ಘಟನೆಗಳು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅವನತಿ, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಕಾಲರಾ ಮತ್ತು ಪ್ಲೇಗ್‌ನ ಪರಿಣಾಮಗಳು ಹಾಗೂ ಇದರಿಂದ ದ್ವೀಪದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆಯಾದುದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಕೇಟ್ ಬ್ರಿಟಲ್‌ಬ್ಯಾಂಕ್ ರವರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೯೭ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ***'ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಸರ್ಚ್ ಫಾರ್ ಲೆಜಿಟಮಸಿ' (ಇಸ್ಲಾಂ ಅಂಡ್ ಕಿಂಗ್‌ಷಿಪ್ ಇನ್ ಎ ಹಿಂದೂ ಡೊಮೈನ್),*** ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೧೬ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ***'ಟೈಗರ್ ದ ಲೈಫ್ ಆಫ್ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್'*** ಹಾಗೂ ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್ ರವರ ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೧೨ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ***'ಮೈಸೂರ್ ಮಾಡ್ರನ್' (ರೀ ಥಿಂಕಿಂಗ್ ದ ರೀಜನ್ ಅಂಡರ್ ಪ್ರಿನ್ಸ್‌ಲಿ ರೂಲ್)*** ಕೃತಿಗಳು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರಿನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವ ಮೂಲಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ, ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್

ಉದ್ಯಾನವನದ ನಿರ್ಮಾಣ, ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಮಹಲ್ ಮತ್ತು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಕೃಷ್ಣಯ್ಯ ಡಿ.ಎನ್ ರವರ ***'ಕೊಡಗಿನ ಇತಿಹಾಸ'*** ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಬಲತ್ಕಾರವಾಗಿ ಕರೆತಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಟಿಪ್ಪು ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ ಇವರು ಕೊಡಗಿನ ರಾಜನ ಬಳಿ ಹೋಗಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ನೆಲೆಗೊಂಡ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. **ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ಯಣ್ಣೆಕಟ್ಟೆ** ರವರ ***'ಸಿರಾ ಸೀಮೆ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ'*** ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಶಿರಾದಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಸುಮಾರು ೧೨,೦೦೦ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಕರೆತಂದು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಶಿರಾದ ದಿಲ್‌ವರ್‌ಖಾನ್ ಅರಮನೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ರಾವ್ ಎಸ್.ಆರ್ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಬಿ.ವಿ.ಕೆ ರವರ ***'ಟ್ರಡೀಷನಲ್ ಪೇಂಟಿಂಗ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ'*** ಕೃತಿಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರಾದ ರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. **ವೃಷಭ ಕುಮಾರ್** ರವರ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವಾದ ***'ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ'*** ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವು ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಆಹಾರ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೆದರಿಸಲು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್ ರವರ ***'ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್', 'ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್'*** *ಹಾಗೂ* ***'ಮದ್ರಾಸ್ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್'*** ಗಳಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಸಂಗತಿ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು, ಪ್ರವಾಸ ಕಥನಗಳು, ಕೈಗ್ರಂಥಗಳು, ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ

ಒದಗಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಅನುಷಂಗೀಕ ಆಕರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಆಯಾಮಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಆಯಾಯ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವರದಿಗಳು, ಅಭಿನಂದನಾ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮತ್ತು ನಿಯತಕಾಲಿಕ ಲೇಖನಗಳು, ವೃತ್ತಪತ್ರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಜಾಲ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ವಿಷಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕೋಶಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

* * * * *

ಅಧ್ಯಾಯ – ೨

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆ

೨.೧. ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು

೨.೨. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ

೨.೩. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಥಳನಾಮ

೨.೪. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೨

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉಗಮ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆ

ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಾತ್ರವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ದ್ವೀಪವು[೧], ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಮಟ್ಟವನ್ನು ತಲುಪಿತ್ತು. ಸುಮಾರು ೧೯೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಅದರ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಇದು ಜಲದುರ್ಗವಾಗಿದ್ದು, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಣೆ ಪಡೆಯಲು ನೈಸರ್ಗಿಕವಾದ ರಕ್ಷಣಾತ್ಮಕವಾದ ತಡೆಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳ ಮೂಲಕ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ದ್ವೀಪವನ್ನಾಗಿಸಿ ಒಂದು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ನೆಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಗಂಗರು, ಹೊಯ್ಸಳರು, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಹಾಗೂ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ ಕಾಲದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಒಡಲಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪ್ರದೇಶವೆಂದರೆ ಅದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ. ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡ[೨] ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಏಳಿಗೆಗೆ ಬಂದು ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಹೀಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹೇಗೆ ಉಗಮ ಹೊಂದಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಭೌಗೋಳಿಕ

ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಇವುಗಳು ಹೇಗೆ ಅದರ ಚರಿತ್ರೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತು ಮತ್ತು ಅದರ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಅರಿಯುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದೇಹವಾದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಆತ್ಮವೆಂಬಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಅರಿಯದೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉಪನಗರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವುದು.

೨.೧. ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು :

ಯಾವುದೇ ದೇಶ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳದ ಇತಿಹಾಸವು ಅಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನದಿಗಳು, ಅರಣ್ಯಗಳು, ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು, ತೀರ ಪ್ರದೇಶಗಳು, ಹವಾಗುಣ, ಭೂಗುಣ ಇವು ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ನಾಗರಿಕತೆ ಮತ್ತು ಚರಿತ್ರೆಯ ಹುಟ್ಟು, ನಿರಂತರತೆ ಹಾಗೂ ಅಳಿವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿವೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಒಂದು ಪುಟ್ಟ ದ್ವೀಪ. ಈ ದ್ವೀಪವು ಅಂಡಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೫ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಡುವಿನ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ೭೬°-೩೪'ರಿಂದ ೭೬°-೫೩'ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ ಹಾಗೂ ೧೨'-೧೫' ರಿಂದ ೧೨'-೨೯'ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶಗಳ ನಡುವೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ.[೩] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ೩ ೧/೪ ಮೈಲಿ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ,

ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ೧ ೧/೨ ಮೈಲಿ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ,[೪] ೧೧.೬೨ ಚ.ಕಿ.ಮೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೫] ಈ ದ್ವೀಪವು ೨,೭೭೫ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ ೨,೩೩೮ ಮೀ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ.[೬]

ದ್ವೀಪದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು, ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂಬ ಉಪನಗರವಿದೆ. ಈ ದ್ವೀಪದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೌತಮಾಶ್ರಮದ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಎರಡು ಕವಲುಗಳಾಗಿ ಹೊಡೆದು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಯ ಶಾಖೆಯು ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ (ಉತ್ತರ ವಾಹಿನಿ) ಎಂತಲೂ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಯ ಶಾಖೆಯು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ (ದಕ್ಷಿಣ ವಾಹಿನಿ) ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.[೭] ನಂತರ ಈ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ದ್ವೀಪವನ್ನಾಗಿಸಿ 'ಸಂಗಮ' (ಜೋಡಿ ಹೊಳೆ)ದ ಬಳಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ಶಾಖೆಗೆ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿ ಲೋಕಪಾವನಿ ಎಂಬ ಉಪನದಿಯು ಬಂದು ಸೇರುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದಿಂದಲೂ, (ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ ೭೨೬ ಮೀ/೨,೪೯೭ ಅಡಿಗಳು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ)[೮] ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಣಿಕರ್ಣಿಕಾ ಘಟ್ಟದಿಂದಲೂ (ಬಾಬುರಾಯನ ಕೊಪ್ಪಲು) ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚಂದಗಾಲು ಗ್ರಾಮದಿಂದಲೂ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.[೯] ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪೆಲ್ಗೆಟ್, ಫಾರ್ಫಿರಿ ಶಿಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಗೋಡು ಹಾಗೂ ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೧೦] ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಲೋಕಪಾವನಿ (ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರಿಂದ ಲೊಕ್ಪಾನಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ) ನದಿಗಳು ಪ್ರಮುಖ ನದಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆಯು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ತೋಟಗಾರಿಕೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು (ಗಂಜಾಂ ಸೀಬೆ, ಗಂಜಾಂ ಅಂಜೂರ, ಗಂಜಾಂ ಕಲ್ಲಂಗಡಿ), ಇಂದು ಭತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಜಲ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು :

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿ ಜಲಾನಯನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿದ್ದು, ಕಾವೇರಿ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಯಾಗಿದ್ದು, ಲೋಕಪಾವನಿಯು ಅದರ ಉಪನದಿಯಾಗಿದೆ.

ಕಾವೇರಿ ನದಿ : ಈ ನದಿಯು ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಡಿಕೇರಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಭಾಗಮಂಡಲ ಸಮೀಪ ತಲಕಾವೇರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹಾಸನ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದು, ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಹೇಮಾವತಿಯನ್ನು ತನ್ನೊಡಲಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ದ್ವೀಪವನ್ನಾಗಿಸಿ, ಮುಂದೆ ತಿರುಮಕೂಡಲು ನರಸೀಪುರದ ಮೂಲಕ ಮಳವಳ್ಳಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಬೆಳಕವಾಡಿಯ ಬಳಿ ಶಿವನಸಮುದ್ರ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಗಗನಚುಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಭರಚುಕ್ಕಿಗಳೆಂಬ ಜಲಪಾತಗಳಾಗಿ ಧುಮುಕುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ ಕೊಳ್ಳೇಗಾಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಗೇನಕಲ್ ಜಲಪಾತವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡು ಮಹದೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ ಶ್ರೇಣಿಯ ಬೋಡಮಲೈ ಬೆಟ್ಟದ ಬಳಿ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಶ್ರೀರಂಗಂನಲ್ಲಿ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಬಂಗಾಳ ಕೊಲ್ಲಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ.[೧೧]

ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಹರಿಯುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಶಿವನಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಂನಲ್ಲಿ ದ್ವೀಪಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದು, ಈ ಮೂರು ದ್ವೀಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಂಗನಾಥ ಮೂರ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದಿರಂಗ, ಮಧ್ಯರಂಗ, ಅಂತ್ಯರಂಗ ಎಂದೂ ಅಥವಾ ಪಶ್ಚಿಮರಂಗ, ಮಧ್ಯರಂಗ, ಪೂರ್ವರಂಗ ಎಂದೂ ಕರೆಯುವರು.[೧೨]

ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿ : ಈ ನದಿಯು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಉಪನದಿಯಾಗಿದ್ದು, ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊನಕೆರೆ ಹೋಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಾಗಮಂಗಲ, ಪಾಂಡವಪುರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನಿಮಿಷಾಂಬದ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಯುವ ಈ ನದಿಯ ಅಗಲ ಸುಮಾರು

೧೫೦ ಅಡಿಗಳಾಗಿದೆ. ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಈ ನದಿಗೆ ಮೋತಿ ತಲಾಬ್ (ಕೆರೆ ತೊಣ್ಣೂರು) ನಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ತೊರೆಯೊಂದು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.[೧೩] ಜನಸಾಮಾನ್ಯರು ಈ ನದಿಯನ್ನು 'ಲೋಕ್ಪಾನಿ' ನದಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ನದಿಯು ಸುಮಾರು ೩೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಲೋಕಪಾವನಿ ಎಂದರೆ 'ಲೋಕದ ಪಾಪವನ್ನು ತೊಳೆಯುವವಳು' ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಲೆಗಳು:

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆಯು ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ : ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪದ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನೊದಗಿಸುವ ಪ್ರಮುಖವಾದ ನಾಲೆ ಎಂದರೆ ಅದು ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ. ಇದನ್ನು 'ದೊಡ್ಡಮ್ಮಾಜಿ ನಾಲೆ' ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುವರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಕಾವೇರಿ ಕಣಿವೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದರೂ ಸಹ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಒಂದೂ ನೀರಾವರಿ ಯೋಜನೆ ಇಲ್ಲದೇ ನೀರಿನ ಅಭಾವವನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಒಡೆಯರಾದ ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೮–೧೬೫೯) ಈ ನಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.[೧೪] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ ಸೌಲಭ್ಯ ಮತ್ತು ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ (ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ) ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಈ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು.

ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ಕಾಲುವೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದ ಘಟನೆಯಿದೆ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಗಾಂಧರ್ವ ಪತ್ನಿಯಾದ ದೊಡ್ಡಾಜಮ್ಮನ (ದೊಡ್ಡಿ) ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಈ ನಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು.[೧೫] ಈಕೆ ಪಾಂಡವಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕ್ಯಾತನಹಳ್ಳಿಯ ಸಮೀಪದ ದೊಡ್ಡೇಗೌಡನ ಕೊಪ್ಪಲಿನ ಗ್ರಾಮದವಳಾಗಿದ್ದು, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರ ಬಂಗಾರ (ಸೂಳೆ)ದವಳಾಗಿದ್ದಳು.[೧೬] ಈಕೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಪ್ರವಾಹ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರು

ಕಾಶೀ ರಾಮೇಶ್ವರ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರುವುದಕ್ಕೂ, ದ್ವೀಪದ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊರಗಿನಿಂದ ತರುವುದಕ್ಕೂ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ವಾಸಿಸುವ ಜನರಿಗೆ ಕುಡಿಯುವ ನೀರನ್ನು ತರಲು ನದಿಯು ದೂರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಲು ಉಭಯ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕಾವೇರಿಗೆ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ನಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಮನವಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಳು.[೧೭] ಹಾಗೂ ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಈಕೆ ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಬಂಗಾರದ ಒಡವೆ (ಚಿನ್ನ)ಗಳನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದವಳೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.[೧೮] ಅದರಂತೆ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕೋಟೆಯ ನೈರುತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯುವ್ಯ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ನದಿಗೆ ಎರಡು ಸೇತುವೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು.[೧೯] ನಂತರ ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರವನದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕವಲೊಡೆದ ಕಾವೇರಿಗೆ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಕೋಟೆಯ ನೈರುತ್ಯ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಸೇತುವೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ತಂದು ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ಕಾರಂಜಿಗೂ ನೀರು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿಸಿದರು.[೨೦] ಹಾಗೂ ಅವರ ಗಾಂಧರ್ವ ಪತ್ನಿಯಾದ ದೊಡ್ಡಮ್ಮಾಜಿಯು ಈ ನಾಲೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಬಂಗಾರವನ್ನು ಮಾರಿ ಹಣವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಾಲುವೆಗೆ 'ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಮ್ಮ ಕಾಲುವೆ' ಅಥವಾ 'ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ' ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟರು.[೨೧]

ಈ ನಾಲೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರವನದ ಗೂಳಿ ತಿಟ್ಟುವಿನ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಕವಲೊಡೆದು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಾಖೆಯಾಗಿ ಹರಿದು ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಠಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಇದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆಯು ನೈರುತ್ಯ ಭಾಗದ ಸೇತುವೆಯ ಮೇಲ್ಗಾಲುವೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಹರಿದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩). ಈ ಕಾಲುವೆಯು ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಸೇತುವೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇತುವೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಾಲುವೆಯ ಮೂಲಕ ಹರಿಯುವ ನಾಲೆ ಎಂಬ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ[೨೨](ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪). ಈ ನಾಲೆಯು ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಒಂದು ಶಾಖೆಯು

ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ನೆಲಾಂತರ್ಗಾಮಿ ಕಾಲುವೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಸಾಗಿದರೆ, ಎರಡನೆಯ ಶಾಖೆಯು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ತಲುಪುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 'ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಕಾಲುವೆ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಮೂರನೆಯ ಶಾಖೆಯು ದ್ವೀಪದ ತುತ್ತತುದಿಯಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸಮಾಧಿಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.[೨೩]

ಈ ನಾಲೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೯ ಕಿ.ಮೀ ವರೆಗೂ ಹರಡಿದೆ. ಇದು ಸುಮಾರು ೨೬೨ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಈ ನಾಲೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯವನ್ನು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆ ಹೊರಡಿಸಿದ್ದರು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ನಾಲೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೨೪] ಅಂದು ಈ ನಾಲೆಯ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಆದಾಯವು ೫,೬೩೨ ರೂಪಾಯಿಗಳಾಗಿತ್ತು.[೨೫] ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆಯು ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಮತ್ತು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿತ್ತು.[೨೬] ಇಂದಿಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು ಇದೇ ನಾಲೆಯಾಗಿದ್ದು, ತುಂಬಾ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆ : ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಶ್ಚಿಮ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೦೦-೧೭೦೧ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಆ ನದಿಯ ಉಭಯ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಉತ್ತರ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆ ಎಂದೂ, ದಕ್ಷಿಣ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ದೊಡ್ಡ ದೇವರಾಜ ನಾಲೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫) ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಅದರಲ್ಲೂ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಬಹುದೂರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.[೨೭]

ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಈ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ದೊರೆಯುವ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯದಿಂದ ಅಪಾರವಾದ ಆದಾಯವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಮಧುರೆ ಮತ್ತು ತಂಜಾವೂರುಗಳ ಗದ್ದೆಯ ಬಯಲು ಒಣಗತೊಡಗಿತು. ಇದರಿಂದ ಈ

ಇಬ್ಬರು ರಾಜರು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿ ಆ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಒಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಆ ವರ್ಷ ಸುರಿದ ಮಳೆಯಿಂದ ಕಾವೇರಿ ಹೊಳೆ ತುಂಬಿ ಬಂದು ಕಟ್ಟೆ ಒಡೆದು ಹೋಯಿತು. ದೊರೆಯು ಈ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ತೊಡಗಿಸಿದ್ದ ಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನಿರಾಶನಾದನು.[೨೮] ನಂತರದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ನೀರಾವರಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಈ ಕಾಲುವೆಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಹೊಸ ಕಾಲುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಹಳೆಯ ಕಾಲುವೆಗಳ ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೈಗೊಂಡು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನು. ಇಂದಿಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಈ ಕಾಲುವೆಗಳೇ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಜನಸಂಖ್ಯೆ :

ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇದು ಅಳೆಯುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ಆರ್ಥಿಕತೆಯ ಅಳತೆಗೋಲಾಗಿಯೂ ಸಹ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಹ ಅಂದಿನ ಅದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಅಳತೆಗೋಲಾಗಿದ್ದು, ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದ್ದು, ಅದು ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡದ್ದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಷ್ಟಿತ್ತೆಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ನಿಕರವಾದ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೆಲವೊಂದು ಮಾಹಿತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ ೫,೦೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೯] ಬಹುಶಃ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಸೈನಿಕರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಈ

ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿರಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಶೇ.೧೦ ಭಾಗ ಮುಸಲ್ಮಾನರಿದ್ದು, ಶೇ. ೯೦ ಭಾಗ ಹಿಂದೂಗಳಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೩೦] ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷದ ನಂತರ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ ಮೇ ೨೦) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಹ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನ್ನನನು (ಈತ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದು ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ವೈದ್ಯನಾಗಿದ್ದು, ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಆದೇಶದ ಮೇರೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೧ರವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿ ಪರಿಶೀಲಕನಾಗಿ ನೇಮಕಗೊಂಡು ಅಂದಿನ ಸಚಿತ್ರವಾದ ಸಮಗ್ರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಂದು ಉದ್ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು) ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧,೫೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ತೆಂದು ತನ್ನ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೩೧] ಆದರೆ ಈ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ ರ ವೇಳೆಗೆ ೩೧,೮೯೫ಕ್ಕೆ ಇಳಿಕೆಯಾಗಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ೪,೧೬೩ ಮನೆಗಳು, ೫,೪೯೯ ಕುಟುಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಪೇಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ೨,೨೧೬ ಮನೆಗಳು ಮತ್ತು ೩,೩೩೫ ಕುಟುಂಬಗಳಿದ್ದವೆಂದು, ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦,೮೧೫ ಮತ್ತು ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ೧೧,೦೮೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೩೨]

ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮ ಮತ್ತು ಪ್ಲೇಗ್, ಕಾಲರಾ ಮುಂತಾದ ಸಾಂಕ್ರಮಿಕ ರೋಗಗಳಿಂದ ದ್ವೀಪದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಬಹುತೇಕ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ನಂತರದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲೂ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾದದ್ದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೫೨ರಲ್ಲಿ ೧೨,೭೪೪, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೭೧ರಲ್ಲಿ ೧೦,೫೯೪, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೯೧ರಲ್ಲಿ ೧೨,೫೫೧, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೪೧ರಲ್ಲಿ ೭,೬೭೮, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೭೧ರಲ್ಲಿ ೧೪,೧೦೦, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೮೧ರಲ್ಲಿ ೨೪,೩೮೪ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೯೧ರಲ್ಲಿ ೨೧,೯೦೫, ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೦೧ರಲ್ಲಿ ೨೩,೪೪೮ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೧೧ರಲ್ಲಿ ೨೫,೦೬೧ರಷ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ದಾಖಲಾಗಿದೆ.[೩೩]

೨.೨. ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ :

ಉಪನಗರವಾದ 'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ'ನ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅವಶ್ಯಕ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವಿಲ್ಲದೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅಸ್ಥಿತ್ವವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರವರೆಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೭೧ರವರೆಗೆ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೭೧ರ ನಂತರ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಆದರೆ ಇಂದು ಪುರಸಭೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀರಂಗಪುರ', 'ಲಕ್ಷೋಧ್ಯಾನಪುರಿ', 'ತಿರುವರಂಗ ನಾರಾಯಣ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಂ', 'ಗೌತಮಕ್ಷೇತ್ರ', 'ಉಭಯ ಕಾವೇರಿ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ' ಎಂದೆಲ್ಲಾ ಉಲ್ಲೇಖಿತಗೊಂಡಿದ್ದು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿ ಅವಿನಾಶೀಶ್ವರನು ಇದನ್ನು 'ಕರಿವರದ ರಾಜಪುರ' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದರೆ, ಬ್ರಿಟೀಷ್ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು 'ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್' (Seringapatam) ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.[೩೪]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅನೇಕ ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕಾವೇರಿ ನದಿ ಕಣಿವೆಯು ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾನವನ ಬದುಕಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಫರ್ಲಾಂಗ್ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಗ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೩೫] ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕೊಡಲಿ, ಸುತ್ತಿಗೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ರಾಬರ್ಟ್ ಬ್ರೂಸ್‌ಪ್ರೂಟ್ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೧೬ರಷ್ಟು ಹಿಂದೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಉಪಕರಣಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದು,[೩೬] ಸಿ. ಮಹದೇವರವರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೮೭ರಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡ ನಿವೇಶನಾನ್ವೇಷಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮೊನೆ, ಅರ್ಧಚಂದ್ರ, ಹೆಬ್ಬೆರಳಾಕಾರದ ಹೆರೆಯುವ ಚಕ್ಕೆ ಮುಂತಾದ ಶಿಲಾ

ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಜಾಸ್ಟರ್, ಚರ್ಟ್ ಮುಂತಾದ ಶಿಲಾ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಚಕ್ಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಉಪಕರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಇದೊಂದು ಆಯುಧಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯ (Factory Site) ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.[೩೭]

ಸ್ಥಳೀಯ ಪುರಾಣಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಮೊದಲು ಅಡವಿಯಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ನಾನಾ ರೀತಿಯ ಗಿಡ-ಮರಗಳು, ಪೊದೆಗಳು, ಅನೇಕ ಮೃಗ-ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿತ್ತು.[೩೮] ನಂತರ ಇದು ಗೌತಮ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಗೌತಮ ಋಷಿಯು ನೆಲೆಸಿ ಆದಿರಂಗನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗೌತಮ ಮಹರ್ಷಿಯು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ಕವಲೊಡೆಯುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಹೆಯಿದ್ದು, (ಈ ಗುಹೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಎರಡು ಕವಲೊಡೆಯುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಇರುವ ಎರಡು ಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಗಳ ಕೆಳಗಡೆ ಇದೆ. ಒಳಗೆ ಯಾರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸದಂತೆ ದ್ವಾರವು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದೆ) ಅಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಹಾವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆಂದು, ಇವರ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಶ್ರೀ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ಶ್ರೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಭೂದೇವಿಯರೊಡನೆ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಮೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗನಾಥ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಯಿತು (ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶ್ರೀರಂಗಂನ್ನು ಪೂರ್ವ ರಂಗನಾಥ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುವರು).[೩೯]

ಈ ದ್ವೀಪವು ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹಂಗರಗಿದ ಕಾಡು (Angaragida Kadu) ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಈಗ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿಯಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹಂಗರ ಗಿಡಗಳು ಬೆಳೆದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿತ್ತು. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಹಂಗರಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹೊಸಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಣ್ಣ ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು, ಹಂಗರಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿನ ಹೊಂಬಿ (ಒಬ್ಬ ಸೂಳೆ) ಎಂಬ ಮಹಿಳೆಯು ತನ್ನ ಹಸುವನ್ನು ದಿನನಿತ್ಯವೂ ಮೇಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಹಂಗರ ಗಿಡ ಕಾಡಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.

ಒಂದು ದಿನ ಈ ಹಸುವಿನ ಮೂಲಕ ಇಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಮೂರ್ತಿಯು ಗೋಚರಿಸಿ ಆಕೆ ತನ್ನ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಹಣವನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೮೧೭ರಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನವಾದ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೪೦]

ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಗಂಗರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು, ಗಂಗಾವಾಡಿ ೯೬,೦೦೦ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೮೯೪ರಲ್ಲಿ ಗಂಗರ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ತಿರುಮಲಯ್ಯ ಎಂಬುವನು ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಡನ್ನು ಕಡಿಸಿ ನವರಂಗ ಮಂಟಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಮತ್ತು ತಿರುಮಲದೇವ (ಶ್ರೀನಿವಾಸ) ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪುರ ಅಥವಾ ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೪೧] ಹೀಗೆ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವು ಡಣ್ಣಾಯಕ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ಮಂದಿ ಡಣ್ಣಾಯಕರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದರು. ತಿಮ್ಮಣ್ಣ, ಮಾರಣ್ಣ, ಸೋಮಣ್ಣ, ರಂಗರಾಜ, ತಿಮ್ಮಪ್ಪ, ಪಾತ್ರಿಯೆಂಬ, ಸುತ್ರಾಮ, ತಿರುಮಲೆ, ಗೋವಿಂದ ಇವರು ನವಡಣ್ಣಾಯಕರೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು, ಇವರು ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.[೪೨] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦೦೫ರಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡು ಗಂಗರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಚೋಳರು ಗಂಗಾವಾಡಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಗಂಗಾವಾಡಿ ರಾಜ್ಯವು ನೂರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಚೋಳರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೧೪ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ಚೋಳರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಗಂಗಾವಾಡಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಆಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೂ ಸಹ ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತಾವಲಂಬಿಯಾದ ಕರಿಕಾಲ ಚೋಳನು ವೈಷ್ಣವ ಮತದ ಪ್ರಚಾರಕರಾದ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಕಿರುಕುಳ ಕೊಡಲು, ನಂತರ ಇವರು ಚೋಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದರು. ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ಬಿಟ್ಟಿದೇವನು (ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ) ಇವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ನೀಡಿ, ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಜೈನಮತವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ವೈಷ್ಣವನಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದನು. ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರು ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ,

ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತರು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಿಂದ ಅನೇಕ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೆಚ್ಚಿತು.[೪೩] ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪೋಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಬಿಟ್ಟಿದೇವನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಎಂಟು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು. ಇದು ಮುಂದೆ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ಎಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಎಂಟು ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಇದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಬ್ಬಾರರು ಅಥವಾ ಪ್ರಭುಗಳೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನು.[೪೪] ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಹೊಯ್ಸಳರ ರಾಜ ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನು "ತಿರುವರಂಗ ನಾರಾಯಣ ಚತುರ್ವೇದಿ ಮಂಗಲಂ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಮತ್ತು ಪುರೋಹಿತರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೪೫] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೨೦ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ತಮ್ಮನಾದ ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಊರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೩೩ರ ವೇಳೆಗೆ ಜನವಸತಿಯು ಹೆಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.[೪೬]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೪೫೪ರಲ್ಲಿ ನಾಗಮಂಗಲದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ಹೆಬ್ಬಾರ್‌ನು (ಈತ ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದನು) ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜರನ್ನು ಭೇಟಿಮಾಡಿ ಅವರ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಬಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅವನಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ನಿಕ್ಷೇಪದ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[೪೭] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಳಸ್ತವಾಡಿ ಗ್ರಾಮವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ನಗರವಾಗಿದ್ದು, ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ಹೆಬ್ಬಾರನು ಇಲ್ಲಿದ್ದ ೧೦೧ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ತಂದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ಗುಡಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ[೪೮](ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ತುಳುವ ನರಸನಾಯಕನು

(ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ತಂದೆ) ಕ್ರಿ.ಶ.೧೪೯೫ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದತ್ತ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು, ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ನೇರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು.[೪೯] ಅಂದಿನಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ವಿಜಯನಗರದ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಮ್ರಾಟರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವೆಂಕಟ, ರಾಮರಾಜಯ್ಯ ಮತ್ತು ತಿರುಮಲ ಮುಂತಾದವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ (ವೈಸರಾಯ್) ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದರು.

ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ತಿರುಮಲರಾಜನಿಗೆ ವಯಸ್ಸಾದ ಕಾರಣ ಉಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಪಾಳೇಯಗಾರನಾದ ರಾಜ ಒಡೆಯರು(ಕ್ರಿ.ಶ.೧೫೭೮-೧೬೧೭) ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ನಂತರ ವಿಜಯನಗರದ ಅರವೀಡು ಮನೆತನದ ಅರಸು ಈತನನ್ನು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರವರೆಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ, ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರವರೆಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮರಾಠರು, ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮ, ಇಕ್ಕೇರಿಯ ನಾಯಕರು, ಬಿದನೂರಿನ ನಾಯಕರು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಂದ ಮುತ್ತಿಗೆಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು.[೫೦]

ರಾಜ ಒಡೆಯರ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಆಳಿದವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು ಒಂದನೇ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೩೮-೧೬೫೯). ಇವರು ಬಿಜಾಪುರದ ರಣದುಲ್ಲಾ ಖಾನನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದ ಕಾರಣ 'ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ' ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿ, 'ಕಂಠೀರಾಯ ಪಗೋಡ' ಎಂಬ ಹೊಸ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದರು. ಅಲ್ಲದೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರಲ್ಲದೇ, ರಾಜಧಾನಿಯ ಸಮೀಪವಿದ್ದ ಚಂದ್ರವನ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.[೫೧] ನಂತರ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೭೨-೧೭೦೪) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹೆಚ್ಚು ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು.

ಮುಂದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ನಂಜರಾಜಯ್ಯ ಮತ್ತು ದೇವರಾಜಯ್ಯ ಎಂಬ ದಳವಾಯಿಗಳ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ತಾನೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೦-೬೧ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಇಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ತಾನೇ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿಕೊಂಡನು. ಹೀಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ ರವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಹೈದರಾಲಿಯ ಮರಣದ ನಂತರ ಅವನ ಮಗನಾದ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಸಾಕಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರವರೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾ ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಐದು ವರ್ಷದ ಬಾಲಕ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಜೂನ್ ೩೦ ರಂದು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ತರಲಾಯಿತು. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರನ್ನು ದಿವಾನರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಜನರಲ್ ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಕೈಕೆಳಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಕಾವಲು ಸೈನ್ಯವನ್ನಿರಿಸಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು.[೫೨] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೦ ರವರೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಸಹಾಯಕ ಸೈನ್ಯದಳದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೦ರಲ್ಲಿ ೫೦,೦೦೦ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವಾರ್ಷಿಕ ವರಮಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರಿಗೆ ನೀಡಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೧ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಒಡೆಯರಿಗೆ ಹಸ್ತಾಂತರಿಸುವಾಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪೂರ್ಣಾಧಿಕಾರವನ್ನು ೧೦ನೇ ಚಾಮರಾಜ ಒಡೆಯರಿಗೆ ನೀಡಿದರು.[೫೩] ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

೨.೩. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಥಳನಾಮ :

ಹೈದರಾಲಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಪೇಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ 'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನು.[೫೪] ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. 'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ' ಎಂಬುದು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಪದವಾಗಿದೆ. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅತೀ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ನಗರಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಉಪನಗರಗಳಿಗೆ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಸರನ್ನು ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪವಿದ್ದ ಬೊಮ್ಮೂರು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಉಪನಗರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ಟಿಪ್ಪು 'ಸುಲ್ತಾನ್ ಪೇಟೆ' ಎಂದು ಕರೆದನು.[೫೫] ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶವಾದ ಪಾಲಹಳ್ಳಿಗೆ 'ರಹಮತ್ ನಗರ್' ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದನು.

ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದರೆ ಅದರ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿರುವ ಗಂಜಾಂ ಎನ್ನುವ ಸ್ಥಳವು ಉರ್ದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಅಥವಾ ಪೇಟೆಯ ಸ್ಥಳ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಮೈಸೂರು ಅರಸರಿಗೆ ಮುನ್ನವೇ ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ–ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಿದ್ದು, ಹಂಪಿ ಕಡೆಯಿಂದ ವಲಸೆಬಂದ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.[೫೬] ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು 'ಗಂಜ್‌ಹಾಸ್' ಎಂದು, ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು 'ಗಂಜ್‌ಆಮ್' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. 'ಗಂಜ್‌ಹಾಸ್' ಎಂದರೆ ಸ್ವಂತ ಜನರ ನೆಲೆ (ರಾಜ ಮನೆತನದವರು, ಮಂತ್ರಿಗಳು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ನೆಲೆಸಿರುವ ಪ್ರದೇಶ), 'ಗಂಜ್‌ಆಮ್' ಎಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ನೆಲೆ (ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಸೈನಿಕರು, ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರು ನೆಲೆಸಿರುವ ಪ್ರದೇಶ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ

‘ಷಹರ್’ ಎಂದರೆ ‘ನಗರ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥಬರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ‘ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ’ ಎಂದರೆ ‘ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ನಗರ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು.[೫೭]

ಹೈದರಾಲಿಯು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಒಳಸಂಚುಗಳ ಪ್ರಕರಣಗಳು ನಡೆದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಯ ಹಿತರಕ್ಷಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೈದರಾಲಿಯು ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಹ ರಾಜಮನೆತನದವರು, ಮಂತ್ರಿಗಳು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನೆಲೆಸಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೀಡಿ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರನ್ನು ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದನು. ಅಂದಿನಿಂದ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವು ಆಡಳಿತವರ್ಗದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿ ಪೇಟೆಯು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ಮತ್ತು ಸೈನಿಕ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ಯೋಧರ ಕುಟುಂಬಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಬೆಂಗಳೂರು ಹಾಗೂ ಬಿದನೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.[೫೮] ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೈನಿಕರು ಮತ್ತು ಸೈನಿಕರ ಕುಟುಂಬಗಳು ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರದೇ ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಇದು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆಕ್ರಮಣದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾರನ್ ವಾಲೀಸನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಮೇಜರ್ ಡಿರೋಮ್ ಎಂಬ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಬಗ್ಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಈ ಉಪನಗರವು ಸದೃಢವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದು, ಇದು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಯೋಜಿತವಾಗಿದ್ದ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಾಗಿತ್ತು ಹಾಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಶ್ರೀಮಂತ ಮತ್ತು ಉದ್ಯಮಶೀಲ ನಿವಾಸಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.[೫೯] ಈ ಹೇಳಿಕೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥದ ಪ್ರಕಾರ ‘ನಗರ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಪ್ರದೇಶ’ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುವರು. ಉರ್ದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಗಂಜ್’ ಎಂದರೆ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯೆಂತಲೂ, ಆಮ್ ಎಂದರೆ ‘ಪ್ರದೇಶ’ ಅಥವಾ ‘ಸ್ಥಳ’ ಎಂದೂ

ಕರೆಯುವರು.[೫೯] ಪ್ರಸ್ತುತ ಇಂದಿಗೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ, ಬೀದರ್ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರಗಳಲ್ಲಿನ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ 'ಗಂಜ್' ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೈದರಾಲಿಯ ಪೂರ್ವಿಕರು ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದು, ಹೈದರಾಲಿಯು ಸಹ ಬಿಜಾಪುರದಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ 'ತೆರಿಗೆ ಮುಕ್ತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶ' (Tax Free market Place) ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿರುವ ಕರಿಮುದ್ದೀನ್‌ರವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು.[೬೧] ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂಬ ಪದದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ, ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಹಾಗೂ ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರ ವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿ ಕೊಂಡು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

೨.೪. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ :

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮೊದಲು ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ವೃದ್ಧಿಸಿ ಕೋಟೆಯು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶವೂ ಕೂಡ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಒಂದು ಪೇಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರದೇಶ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೇಟೆಯಾಗಿದ್ದದ್ದು ನಂತರ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲು ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣಕರ್ತನೆಂದರೆ ಹೈದರಾಲಿ. ಈ ಉಪನಗರ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶವು

ರಾಜಕೀಯ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಳು, ರಾಜನ ಅಭಿರುಚಿ, ಆರ್ಥಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ' ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲು ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿತ್ತು. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೨೦ರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ತಮ್ಮನಾದ ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೨೦ರಲ್ಲಿ ಊರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೩೩ರ ವೇಳೆಗೆ ಜನವಸತಿಯು ಹೆಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.[೬೨] ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಕಾಲದ ವೇಳೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ 'ಕೋಟೆ–ಪೇಟೆ' ಎನ್ನುವಂತಹ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಘಟಕಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ವಿಜಯನಗರದ ಅವನತಿಯ ನಂತರ ಹಂಪಿಯ ಕಡೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣದ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆಹೋದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ರಾಜಕೀಯ ದೃಷ್ಟಿ ಹಾಗೂ ಕಲೆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಹಾದಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಲಾ ಪೋಷಣೆಯು ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೆಲೆ ಇಲ್ಲದೇ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಲಾವಿದರ ಪೈಕಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಮಂದಿ ರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು.[೬೩] ಅದರಲ್ಲೂ ಈ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳು ಮತ್ತು ಕಲಾಕಾರರು ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವರು ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪಂಗಡದ ಕಲೆಗಾರರಾಗಿದ್ದು, ಇವರು ತಮ್ಮ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಿಗಾಗಿ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮನೆ ದೇವತೆಯಾದ 'ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿ'ಯ ಪುಟ್ಟ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡರು.[೬೪] ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇದೇ ಕಲಾಕಾರರನ್ನು ಮುಂದೆ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡನು. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಕಂಬಗಳು, ಗೋಡೆಗಳು, ಛಾವಣಿಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೇಲಿನ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ

ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ ಪುರಾತನ ಶೈಲಿಯ ಕೆಲವು ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೬೫] ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದವರೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಂತೆ ನಾವು ಹಂಪಿಯ ಹತ್ತಿರದ ಕಮಲಾಪುರದಿಂದ ಹೊರಟು ಚಂದ್ರಗಿರಿ, ಮುಳಬಾಗಿಲು ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಬಂದು ನೆಲಸಿದವರೆಂದೂ ಅನಂತರ ನಮ್ಮ ಜನಾಂಗದವರೆಲ್ಲಾ ಮೈಸೂರು, ಗಂಜಾಂ, ಆನೆಕಲ್ಲು, ಹೊಸೂರು, ಮದ್ರಾಸ್ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೬೬]

ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೩೮ – ೧೬೫೯) 'ಪೇಟೆ'ಯ ಪ್ರದೇಶವು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಇವರು ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಡನ್ನು ಕಡಿಸಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಭೂಮಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆ ಮಾಡಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರಾವರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಲು 'ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ಕಾಲುವೆ'ಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಇದರ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಂತಹ ಭತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿನಿಂದ ಬಂದ ಆದಾಯವನ್ನು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಕಟ್ಟಳೆ ಮಾಡಿದನು.[೬೭]

ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು ತನ್ನ ಕೃತಿಯಾದ 'ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ'ನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದಸರಾ ವೈಭವದ ಬಗ್ಗೆ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಪೇಟೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಜನರನ್ನು 'ಪೊಡವಿಯ ಜನರು' ಎಂದೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ.[೬೮] ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಶಾಲಿಯ (ಭತ್ತ) ಗದ್ದೆಯಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.[೬೯] ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಡಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವು ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಹೆಚ್ಚು ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಆದರೆ ಪೇಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ನಂತರ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದ ವೇಳೆಗೆ ಈ ಪೇಟೆಯು 'ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೭೦ –

೧೭೭೧ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಹೈದರಾಲಿ ನಡುವಿನ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರ ಸೇನೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾದ ತ್ರಿಯಂಬಕರಾಯನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಹೈದರಾಲಿಯು ಅವರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಕರಿಘಟ್ಟ ಕಣಿವೆಯ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೨೦] ಸಿ.ಹಯವದನರಾವ್ ರವರೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮ 'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್' (೧೭೬೬–೧೭೯೯) ಸಂಪುಟ–೩ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಚ್ ೭, ೧೭೭೧ರಲ್ಲಿ ತ್ರಿಯಂಬಕರಾಯನು ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಸಮೂಹದೊಂದಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರ ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆಯ ಕಡೆಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಅವಸರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ (ಹೈದರಾಲಿ) ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟನು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೨೧] ಇದರಿಂದ ನಮಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೭೦–೭೧ರ ವೇಳೆಗೆ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು 'ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ನಂತರ ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದ ವೇಳೆಗೆ 'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ' ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆ, ಆಯಿತ್ವಾರ ಪೇಟೆ, ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆ ಮತ್ತು ಮಂಗಳವಾರ ಪೇಟೆಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಇಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಹೆಸರಿನ ವಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನ ಸಂತೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಪ್ರತಿ ಮೂರು ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಸಂತೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಆಯಾಯ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ವಾರದ ದಿವಸವನ್ನು ಸಂತೆಯ ದಿನವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿತ್ತು. ಬಹುಶಃ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದುದ್ದರಿಂದ ಶುಕ್ರವಾರದ ದಿವಸ ಅಲ್ಲಿ ಸಂತೆಯು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪುಷ್ಠಿ ನೀಡುವಂತೆ ಇಂದಿಗೂ ಗಂಜಾಂ (ಷಹರ್)ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೀದಿಗೆ ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆ ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಹೈದರಾಲಿಯ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದ ನಲ್ಲಪ್ಪನು ತನ್ನ ಹೈದರ್‌ನಾಮೆಯಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಭಯ ಕಾವೇರಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೂತನವಾದ ಪೇಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನು[೨೨] ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ಇದೇ ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆಯನ್ನೇ ನಗರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣ

ಮಾಡಲು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂದು ಮರುನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಸ್ಲಾಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ನಗರೀಕರಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಒಡೆಯರ್ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ನಡುವೆ ಒಳಸಂಚುಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಕೋಟೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಪೇಟೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೇ ತನ್ನ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ವಸತಿ ನೆಲೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಸೈನಿಕರು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವರನ್ನು ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಯೋಜಿತವಾಗಿದ್ದ ಸೈನಿಕರು, ಅವರ ಕುಟುಂಬ ವರ್ಗ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರು ಮತ್ತು ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು ಹಾಗೂ ಉದ್ಯಮಶೀಲ ನಿವಾಸಿಗಳು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.[೭೩]

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹೈದರಾಲಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಉಪನಗರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿಯು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಈ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಅದನ್ನು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಕ್ರಮಕೈಗೊಂಡನು. ಅದರಲ್ಲೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬಗಳನ್ನು ಕರೆತಂದು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನು. ಮೊಗಲರ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯವಾದ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಾದಿಂದ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ (೧೨,೦೦೦) ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ಕರೆತಂದು ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.[೭೪] ಶಿರಾ ಪ್ರದೇಶವು ಮೊದಲು ನವಾಬನಾದ ದಿಲಾವರ್ ಖಾನ್‌ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನು. ಇದು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬಗಳು ನೆಲೆಸಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.[೭೫] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ

ಟಿಪ್ಪು ಬಿಜಾಪುರದ ಕಡೆಯಿಂದ ಉರ್ದು ಮಾತನಾಡುವ ಮುಸ್ಲಿಮರು, ಮದರಾಸು ಕಡೆಯಿಂದ ತಮಿಳು ಮಾತನಾಡುವ ಲಬ್ಬೆ ಮುಸ್ಲಿಮರು, ಕೇರಳದ ಕಡೆಯಿಂದ ಮಾಪಿಳ್ಳೆ ಸಮುದಾಯದವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆ ತಂದನೆಂದೂ, ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಲಕ್ನೋದಿಂದ ಹಾಗೂ ಇರಾನ್ ದೇಶದಿಂದ ಗುಡಿ-ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೌಶಲ್ಯವುಳ್ಳವರನ್ನು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೭೬] ಮತ್ತೊಂದು ಮಾಹಿತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಟಿಪ್ಪು ಬೀದರ್‌ನಿಂದ ೨೦,೦೦೦, ಕೊಡಗಿನಿಂದ ೧೨,೦೦೦, ಕಲ್ಲಿಕೋಟೆಯಿಂದ ೧೫,೦೦೦ ಜನರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕುಟುಂಬ ಸಮೇತವಾಗಿ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದನು.[೭೭] ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದ ವಲಸಿಗರನ್ನು ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಲು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಠಾಣೆಯೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದನು.[೭೮]

ಟಿಪ್ಪು ಜನರನ್ನು ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ಯುದ್ಧಖೈದಿಗಳನ್ನೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ರವಾನಿಸಿದನು.[೭೯] ಒಂದನೇ ಮತ್ತು ಎರಡನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕರಾವಳಿಯ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೪ರಲ್ಲಿ ೮೦,೦೦೦ ಕರಾವಳಿ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಕರೆತಂದನೆಂದು ಬಾರಕೂರಿನ ಹಳೆಗನ್ನಡದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯ ಲೇಖನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೮೦] ಇದೇ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕಿರ್‌ಪಾಟ್ರಾಕ್ ಸಂಗ್ರಹ ಸೂಚಿಸಿರುವುದು ೭೦,೦೦೦, ಟಿಪ್ಪು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದು ೬೦,೦೦೦, ಪ್ರಾಕ್ಸಿಫೆರ್‌ನಾಂಡೆಸ್ ತಿಳಿಸುವುದು ೫೦,೦೦೦, ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ೪೪,೩೧೮, ಕರ್ನಲ್ ವಿಲ್ಕ್ಸ್ ಬರೆದಿರುವುದು ೩೦,೦೦೦ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಖೈದಿಯಾಗಿದ್ದ ಜೇಮ್ಸ್ ಸ್ಕೂರಿಯು ಹೇಳಿರುವುದು ೩೦,೦೦೦ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದನೆಂದು, ಇವರಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಮಂದಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು.[೮೧] ಇನ್ನು ಕೆಲವರನ್ನು ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಉಳಿದವರನ್ನು ರಹಮತ್ ನಗರ್ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಲಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಪಾಲಹಳ್ಳಿಗೆ(ರಹಮತ್ ನಗರ್) ಕಳುಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಕೈಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ವರದಿ ಹಳೇಗನ್ನಡದ ಬಾರಕೂರು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿದೆ.[೮೨]

ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವಿರುವಾಗ ಮೈಸೂರಿನ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ನಗರವೇಕೆಂದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಡೆಸಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಜನರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪದ ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ (ಬೊಮ್ಮೂರು ಅಗ್ರಹಾರ) ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು.[೮೩] ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪು ಬಲಾಢ್ಯವಾದ ದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದ ರತ್ನಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿ ಮಾಡಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ತನ್ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಇದರಿಂದ ರತ್ನಗಿರಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ಜನರು ಬಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.[೮೪] ಸ್ಥಳೀಯ ಮಾಹಿತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಟಿಪ್ಪು ಆರ್ಕಾಟ್‌ನಿಂದಲೂ ಜನರನ್ನು ಕರೆತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದಿನ ಗಂಜಾಂನ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೀದಿಗೆ ಆರ್ಕಾಟ್ ಬೀದಿ ಎಂತಲೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಯೋಜನೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಜನವಸತಿಯು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಆರ್ಥಿಕತೆಯು ಗರಿಗೆದರಿತು. ಶ್ರೀಮಂತ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು, ವರ್ತಕರು, ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು ಗುಜರಾತ್‌ನಿಂದ ಬಂದವರೇ ಆಗಿದ್ದು, ಅವರನ್ನು ಗುಜರಾತಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರು ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ವಿಶ್ವಾಸದ ಮೇಲೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾಲ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಚತುರತೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು.[೮೫]ಜೊತೆಗೆ ಹೈದರಾಲಿಯು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕಡೆಯಿಂದ ನಾಯಕ ಜನಾಂಗವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು ತನ್ನ ಚೇಲಾಪಡೆಯಾಗಿ ನಿಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು ಹಾಗೂ ಇವರು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಹೊರುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತ ಹೊಂದಿದ್ದರು.[೮೬] ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲೇ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಜಾತಿಯ ಜನರು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಗಿಂತ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಹೆಚ್ಚು ಜನರು

ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ೫,೦೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೮೭] ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೈನಿಕರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಸೂಚಿಸಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ನನ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ೧,೫೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೮೮] ಈ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಕೂಡ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೋತಿರ್ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು (ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೭,೮), ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ೧,೦೦,೦೦೦ಕ್ಕೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳ ಸೂರುಗಳ ನೀರು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಕಾವೇರಿಯ ಕವಲುಗಳೊಳಗೆ ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಅಂದಿನ ಜನನಿಬಿಡತೆಯನ್ನು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪನಗರವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಟಿಪ್ಪು ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಎಂಬ ಮಾತು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದೆ.[೮೯] ಆದರೆ ಅಷ್ಟರ ವೇಳೆಗೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಟಿಪ್ಪು ಮರಣ ಹೊಂದಿದರಿಂದ ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಉಪನಗರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಚಿತ್ರಣ :

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಅಂದು ಯಾವ ರೀತಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್‌ರವರು ತಮ್ಮ 'ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಬಗ್ಗೆ ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. "ದ್ವೀಪದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಗಜಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಮಣ್ಣಿನ

ಗೋಡೆಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪೇಟೆಯಿದ್ದಿತು. ದ್ವೀಪದ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಕಡೆಗೆ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ತೋಟವು ಹೊರ ಕೋಟೆಗಳಿಂದ, ತುಪಾಕಿಯ ಸಾಲುಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಆಳವಾದ ಕಂದಕದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿತ್ತು. ನದಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ, ದ್ವೀಪದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಸ್ಥಳದ ರಕ್ಷಣೆಯ ಬಲವನ್ನು ಇಮ್ಮಡಿಗೊಳಿಸಲು ಬತೇರಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ದ್ವೀಪದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರು ಫಿರಂಗಿಗಳಿದ್ದುವೆಂದು ಅಂದಾಜು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದ್ವೀಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಬಿದಿರಿನ ಮೆಳೆಗಳು ಮತ್ತು ಮುಳ್ಳಿನ ಪೊದೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಲವಾದ ಬೇಲಿಯಿದ್ದಿತು. ಇದು ನಗರದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತ ರಕ್ಷಣೆಯ ಹೊರ ಸಾಲಿನಂತಿದ್ದಿತು".[೬೦]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ (Staff Officer) ಮೇಜರ್ ಡಿರೋಮ್ (Dirom) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ:-

"The fort and outworks occupy about a mile of the west end of the island, and the Lal Bagh of garden about the same portion of the east end. The whole space between the fort and the Lal Bagh, except a small in closure called the Daulat Bagh, on the north bank near the fort, was filled, before the war, with houses, and formed an extensive suburb, of which the pettah of Shahar Ganjam is the only remaining part, the rest having been destroyed by Tipu to make room for batteries to defend the island, and to form an esplanade to the fort. This pettah of town of modern structure, built on the middle and highest part of the island, is about half a mile square, divided into regular cross streets, all wide, shaded on each side by trees and full of good houses. It is surrounded by a strong mud wall, and seemed to have been preserved for the accommodation of the bazar people and merchants, and for the convenience of troops stationed in that part of the island for its defence. A little way to the eastward of the pettah is the entrance into the great garden of Lal Bagh. It was laid out in regular shady walks of large

cypress-trees, and full of fruit trees, flowers and vegetables of every description.

The Lal Bagh, which occupies the east end of the island, possessing all the beauty and convenience of a country retirement, is dignified by the mausoleum of Haider, and a superb new palace built by Tipu. To these add the idea of an extensive suburb of town, which filled the middle space between the fort and the garden, full of wealthy industrious inhabitants, and it will be readily allowed that this insulated metropolis must have been the richest, most convenient and beautiful spot possessed in the present age by any native prince in India".[91]

ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದೊಂದಿಗೆ ಜನವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿ, ನಂತರ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ದ್ವೀಪವು, ನಂತರ ಕೋಟೆ–ಪೇಟೆ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪೇಟೆ ಪ್ರದೇಶವು ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಆಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇದು ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ಜನಾಂಗಗಳು ಮತ್ತು ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಬಂದು ನೆಲೆಸಿ ವಿಭಿನ್ನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೊಂಡಿತು.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಜನವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ, ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿತು.

* * * * *

ಕೊನೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, ರಾಷ್ಟ್ರೋತ್ಥಾನ ಮುದ್ರಣಾಲಯ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟ ೮೦.

೨. *ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೇ* ಭಾಗ, ೧೯೧೬, ಮೈಸೂರು, ಪುಟ ೨೦೮.

೩. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩.

೪. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್ ಅಂಡ್ ಇಟ್ ವಿಸಿನಿಟಿ*, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟ ೧.

೪. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೫.

೬. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧.

೭. ಸೋಮನಾಥಯ್ಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆ, ೧೯೧೧, *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ಕಥೆ*, ಪುಟ ೬೧.

೮. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೬.

೯. ನಮಿತಾ. ಪಿ., ೨೦೦೮, *ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ– ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ (ಅಪ್ರಕಟಿತ ಎಂ.ಫಿಲ್ ನಿಬಂಧ)*, ಪುಟ ೧೫

೧೦. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ೨೦೦೩, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೪.

೧೧. *ಅದೇ.*, ಪುಟ ೧೭.

೧೨. ಸೋಮನಾಥಯ್ಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆ, ೧೯೧೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೬೧.

೧೩. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್(ಸಂಪುಟ–೨)*, ಪುಟ ೨೬೪., *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೮.

೧೪. *ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ* ೧ನೇ ಭಾಗ, ೧೯೧೬, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೯೧.

೧೫. *ಅದೇ...*

೧೬. ಮಂಜುನಾಥನ್ ಜಿ.ಜಿ., ೧೯೮೮, 'ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ – ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ', *ಸಿಂಗಾರ*, ಪುಟ ೨೩೧.

೧೭. ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೇ ಭಾಗ, ೧೯೧೬, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೯೧.

೧೮. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ೨೦೦೩, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟಗಳು ೨೨೨-೨೨೩.

೧೯. ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೇ ಭಾಗ, ೧೯೧೬, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೯೧.

೨೦. ಅದೇ.

೨೧. ಅದೇ.

೨೨. ಅದೇ.

೨೩. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್(ಸಂಪುಟ-೫), ಪುಟ ೬೯೭.

೨೪. ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೇ ಭಾಗ, ೧೯೧೬, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೯೧.

೨೫. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೬೯೭.

೨೬. ಅದೇ, ಪುಟಗಳು ೮೨೭-೮೨೮.

೨೭. ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೇ ಭಾಗ, ೧೯೧೬, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೧೧೬.

೨೮. ಮಂಜುನಾಥನ್ ಜಿ.ಜಿ., ೧೯೮೮, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೨೩೫.

೨೯. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೧.

೩೦. ಫ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೇಸ್, ೧೯೬೯, ಸ್ಟೋರ್ಮ್ ಓವರ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್, ಪುಟ ೨೪೫.

೩೧. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್(ಸಂಪುಟ-೧), ಪುಟ ೭೬-೭೭.

೩೨. ಅದೇ.

೩೩. ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ೨೦೦೩, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೫.

೩೪. ಅದೇ, ಪುಟ ೯೬೮.

೩೫. ಮಹದೇವ. ಸಿ., ೨೦೦೧, ಕರ್ನಾಟಕ ಪುರಾತತ್ವ ಶೋಧ, ಪುಟ ೨.

೩೬. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೨.

೩೭. ಮಹದೇವ. ಸಿ., ೨೦೦೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೩-೪.

೩೮. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, ಮಂಜುನಾಥನ್. ಜಿ. ಜಿ., ೧೯೮೮, ಪುಟ ೩.

೩೯. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯೫.

೪೦. ಸೋಮನಾಥಯ್ಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆ, ೧೯೧೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೩-೪.

೪೧. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೪೬, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್(೧೭೬೬-೧೭೯೯)*, ಪುಟ ೧೧೫೫.

೪೨. ಸೋಮನಾಥಯ್ಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆ, ೧೯೧೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೭.

೪೩. *ಅದೇ*, ಪುಟಗಳು ೮-೯.

೪೪. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯೫.

೪೫. ಕೃಷ್ಣ ಎಂ.ಎಚ್., ೧೯೩೯, *ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್*, ಪುಟ ೯.

೪೬. *ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ*, ೧೯೭೯, ಪುಟ ೧೪೫೫.

೪೭. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯೬.

೪೮. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯೬., ಸೋಮನಾಥಯ್ಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆ, ೧೯೧೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೧೦-೧೧.

೪೯. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೬೭.

೫೦. ಸ್ವಾಮಿ ಎಲ್.ಎನ್., ೧೯೯೬, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟಮ್*, ಪುಟ ೨೧.

೫೧. *ಅದೇ*. ಪುಟಗಳು ೮೧-೮೨.

೫೨. *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪರಂಪರೆ ಮಾಲಿಕೆ*, ೨೦೦೮, ಪುಟಗಳು ೧೪-೧೫.

೫೩. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಮೈಸೂರ್ ಮಾಡ್ರನ್*, ಪುಟ ೧೧೦.

೫೪. ಶರ್ಮಾ. ತಿ. ತಾ., ೧೯೯೯, *ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು*, ಪುಟ ೧೦೬.

೫೫. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೪೬ ,*ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೯೦೬.

೫೬. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ೨೦೦೪, *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ಥಳನಾಮಗಳ ಅವಲೋಕನ*, ಪುಟ ೧೦೩.

೫೭. ಕರೀಮುದ್ದೀನ್, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೮೫, ಗಂಜಾಂ.

೫೮. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್ (ಮೂಲ), ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿ ರಾಮರಾಯ (ಅನು), ೧೯೮೮, *ಟಿಪ್ಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ,* ಪುಟ ೫೧೯.

೫೯. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೯೮.

೬೦. ನಾಗರಾಜು, *ವಕ್ತೃ,* ವಯಸ್ಸು ೫೮, ಗಂಜಾಂ.

೬೧. ಕರೀಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*

೬೨. ಸ್ವಾಮಿ ಎಲ್.ಎನ್., ೧೯೯೬, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೦.

೬೩. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ೨೦೦೨, *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ,* ಪುಟಗಳು ೫೮–೫೯.

೬೪. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೦೩.

೬೫. *ಕರ್ನಾಟಕ ಕೈಪಿಡಿ,* ೧೯೯೬, *ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ಪುಟ ೨೬೫.

೬೬. ಗೋಪಾಲ್ ರಾಜು ಕೆ., ೧೯೬೭, *ಸೊಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪುರಾಣ,* ಪುಟ ೯೭.

೬೭. ಮಂಜಪ್ಪ ಶೆಟ್ಟಿ. ಎಂ. ಪಿ.,(ಸಂ), ೧೯೮೦, *ತಿಮ್ಮಕವಿ ವಿರಚಿತ ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆಂ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ,* ಪುಟ *xxxix.*

೬೮. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ. ಆರ್., ೧೯೭೧, *ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯ ಕೃತ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ,* ಪುಟ ೩೮೧.

೬೯. *ಅದೇ.,* ಪುಟ ೭೪.

೭೦. *ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೇ ಭಾಗ,* ೧೯೧೬, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೧.

೭೧. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೪೬, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೧೮೯.

೭೨. ಶರ್ಮಾ. ತಿ. ತಾ., ೧೯೯೯, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೧೦೬., ಎಂ.ಎ.ಆರ್ ೧೯೩೦, ಪುಟ ೧೦೧.

೭೩. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೯೮.

೭೪. ಅದೇ., ಪುಟ ೨೪೩.

೭೫. ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ಯಣ್ಣೆಕಟ್ಟೆ, ೨೦೦೮, *ಸಿರಾ ಸೀಮೆ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ,* ಪುಟ ೧೪.

೭೬. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ೨೦೦೩, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೬೩.

೭೭. ಸ್ವಾಮಿ. ಐ. ಅಂತಪ್ಪ, ೧೯೯೪, *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಉಗಮ (೧೬೪೮ – ೧೮೦೦)*, ಪುಟ ೩೫೫.

೭೮. ಮೂರ್ತಿ ಮ.ನ., ೨೦೧೨, *ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್*, ಪುಟ ೨೩೦.

೭೯. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್., ೧೯೯೮, *ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ, ಸಂಪುಟ ೮*, ಪುಟ ೧೧೪,

೮೦. ಸ್ವಾಮಿ. ಐ. ಅಂತಪ್ಪ., ೧೯೯೪, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೫೬.

೮೧. ಅದೇ.

೮೨. ಸ್ವಾಮಿ. ಐ. ಅಂತಪ್ಪ, ೧೯೯೪, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೦೦.

೮೩. ಅನಂತರಾಮು. ಕೆ., ೧೯೮೨, *ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ (ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ)*, ಅನಂತ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, ಪುಟ ೩೪೪.

೮೪. ಮೂರ್ತಿ. ಮ. ನ., ೨೦೧೨, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೩೦೯

೮೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ೨೦೦೩, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೧೮.

೮೬. ಹನುಮಂತಯ್ಯ, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೮೩, ಗಂಜಾಂ.

೮೭. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧.

೮೮. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೭೬.

೮೯. ಕರೀಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*.

೯೦. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೫೨.

೯೧. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯೮.

* * * * *

ಅಧ್ಯಾಯ – ೩

ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ

೩.೧. ಕೃಷಿ

೩.೨. ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ

೩.೩. ತೋಟಗಾರಿಕೆ

೩.೪. ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು

೩.೫. ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ

೩.೬. ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ – ೩

ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ

ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಇವರ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯು ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಧಿ. ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿ ಕೇವಲ ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳು. ಇದು ಕಾಲದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಸಮಯವಾದರೂ ಪ್ರಭಾವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಮಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ದವಡೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ೧೮ನೇಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥಿಕ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ಅದು ಒದಗಿಸಿತು. ಹೈದರಾಲಿಗಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಬಂಡವಾಳ ಮತ್ತು ವಸಾಹತುಶಾಹಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡನು. ಭಾರತೀಯ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಶಾಹಿಯನ್ನು ಕಸಿಮಾಡಿ, ಸ್ಥಳೀಯ ಊಳಿಗಮಾನ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಹಾನಿಕರ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ, ಟಿಪ್ಪುವು ಭಾರತದ ಬಂಡವಾಳಶಾಹಿಯು ಬೆಳೆಯಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಿತ್ತನು. ಅರ್ಥನೀತಿ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಕ್ರಮಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪಾತ್ರವು ಭಾರತೀಯ ಅರಸರ ಪೈಕಿ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಅವನು ಮೂಲಭೂತ ಬದಲಾವಣೆ ಮಾಡಬಯಸಿದನು. ಅದು ಕೃಷಿಯಾಗಲಿ, ವ್ಯಾಪಾರವಾಗಲಿ, ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮವಾಗಲಿ ಯಾವುದೇ ಆರ್ಥಿಕ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಸುಧಾರಣೆಯನ್ನು ತರಬಯಸಿದನು.[೧] ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನವೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಿರ್ಮಾತೃ ಹೈದರನಾದರೂ ಸಹ ಈ ಉಪನಗರವನ್ನು ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಟಿಪ್ಪು ಕೇವಲ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದ ಇದನ್ನು ಒಂದು ಆರ್ಥಿಕ ಉಪಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಶಿರಾದಿಂದ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ

ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳನ್ನು ಕರೆಸಿ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಕೃಷಿ, ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥೂಲ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಕಾಣಬಹುದು.

೩.೧. ಕೃಷಿ :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ದ್ವೀಪದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾದ ಕಾವೇರಿ ಕಣಿವೆಯ ಪ್ರದೇಶ. ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಬಹುತೇಕ ವ್ಯವಸಾಯದ ಭೂಮಿಯಾಗಿಯೇ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ನಂತರ ಇದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ, ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ನಾಲೆಯು ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಹೊಸ ಕಾಲುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವು ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹಳೆಯ ಕಾಲುವೆಗಳ ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಟಿಪ್ಪು ಕೈಗೊಂಡನು. ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಭತ್ತ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿದನು.

ವ್ಯವಸಾಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಮುಸ್ಲಿಂರನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಲು ಟಿಪ್ಪು ಮದರಾಸು ಕಡೆಯಿಂದ ತಮಿಳು ಮಾತನಾಡುವ ಲಬ್ಬೆ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಕರೆತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನು. ಇವರು ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಜನಾಂಗವಾಗಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೂರದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಟಿ.ನರಸೀಪುರದ ಬಳಿ ಘರ್ಘೇಶ್ವರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ನಾವು ವಲಸೆ ಹೋದ ಈ ಲಬ್ಬೆ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಇವರ ಮೂಲ ಕಸುಬು

ವ್ಯವಸಾಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ತಮಿಳು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡಲು ಕರೆತಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪ 'ಅಲ್ಲಾ ಪಟ್ಟಣ' ಎಂಬ ಊರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ್ದರಿಂದ ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ವ್ಯವಸಾಯವೂ ಸಹ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ಟಿಪ್ಪು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಕೃಷಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಒತ್ತು ನೀಡಿದ್ದರಿಂದ ಕಾವೇರಿ ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲು ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಭೂಮಿಯ ಫಲವತ್ತತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಬೆಳೆ ಬೆಳೆಯಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು.[೨] ಭೂಮಿಯ ಫಲವತ್ತತೆ ಮತ್ತು ಬೆಳೆಯ ಸ್ವರೂಪದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಂದಾಯವನ್ನು ವಸೂಲಿ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

೩.೨. ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ :

ಭಾರತವು ಒಂದು ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ರಾಷ್ಟ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ವ್ಯವಸಾಯವು ಜಾನುವಾರಗಳ ಮೂಲಕವೇ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಜಾನುವಾರುಗಳು ತುಂಬಾ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಮತ್ತು ಬಲಹೀನವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಶ್ರಮದ ದುಡಿಮೆಗೆ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಹಾಲನ್ನು ನೀಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈ ಇಲಾಖೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೈನ್ಯದ ಅಗತ್ಯತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಸೈನ್ಯದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೇ ಈ ಇಲಾಖೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪು ಈ ಇಲಾಖೆಯ ಮೂಲಕ ಎತ್ತು, ಆಕಳು, ಕುದುರೆ, ಹೇಸರಗತ್ತೆ ಮತ್ತು ಆನೆಗಳ ಪಾಲನೆ, ಪೋಷಣೆ ಮತ್ತು ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಎತ್ತುಗಳ ಕೊಂಬುಗಳಿಗೆ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಿ ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚಿ ಅವು ಜನರು ಹಿಡಿದ ಪಂಜುಗಳೆಂಬ ಭ್ರಮೆ ಮೂಡಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಯುದ್ಧ ತಂತ್ರವಾಗಿತ್ತು.[೩.] ಹೀಗೆ

ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಂತಹ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಇಲಾಖೆಯೂ ಸಹ ಒಂದಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಜಾನುವಾರು ತಳಿಗಳಾದ ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್, ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ಮತ್ತು ಮಹದೇಶ್ವರ ಬಿಡ್ಡ ತಳಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ಅಥವಾ ಸುಲ್ತಾನ್ ತಳಿ : ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ತಳಿಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೭೨–೧೭೦೪)ರವರು ಹಾಲಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಹೈದರಾಲಿಯು ಈ ಜಾನುವಾರುಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡದ್ದು ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ತಳಿಗಳನ್ನು ತಾನು ಜಯಿಸಿದಂತಹ ಪಾಳೇಯಗಾರರಿಂದ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತು ಸಾವಿರಕ್ಕೆ ಏರಿಸಿದನು. ಹೈದರನ ನಂತರ ಟಿಪ್ಪುವು ಈ ತಳಿಗಳನ್ನು ತುಂಬಾ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಪೋಷಿಸಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ತಳಿಯನ್ನು 'ಸುಲ್ತಾನ್ ತಳಿ' ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ದನಗಳು (ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೯) ಹೈದರಾಲಿಯ ಸೈನ್ಯವು ಎರಡೂವರೆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನೂರು ಮೈಲಿಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದವು. ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲಾಳುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯಪಡುವಷ್ಟು ಬಿರುಸಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ದನಗಳು ಹೈದರಾಲಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿಜಯಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದ್ದವು. ಈ ಜಾನುವಾರುಗಳು ೧.೨೫ ಮೀಟರ್‌ನಿಂದ ೧.೫ ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಕೊಂಬುಗಳು ಉದ್ದವಾಗಿ ಮತ್ತು ಚೂಪಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದ್ದಾಗ ಶತ್ರು ಸೈನಿಕರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಇವುಗಳನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ನುಗ್ಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೪] ನಂತರ ಈ ತಳಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿದವು.

ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ : ಈ ತಳಿಯು ಸ್ಥಳೀಯ ತಳಿಯಾಗಿದ್ದು, ಊರಿನ ಮುಖಂಡರು ಈ ತಳಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರು. ಇವು ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ತಳಿಗಳಿಗೆ ತುಂಬಾ

ಹತ್ತಿರವಾದ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು (ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦), ಈ ಜಾನುವಾರುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾಗಮಂಗಲ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕರಡಿಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಿ.ಹಯವದನರಾವ್‌ರವರು ತಮ್ಮ ಮೈಸೂರು *ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್‌*ನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ನಮೂನೆಯ ತಳಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸರ್ ಮಾರ್ಕ್‌ಕಬ್ಬನ್‌ರವರು ತಮ್ಮ ಬರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ತಳಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ :

"ಸೈನ್ಯದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಹೊರುವ ಯಾವ ಎತ್ತುಗಳು ಪರ್ಯಾಯ ದ್ವೀಪ ದಕ್ಷಿಣ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಒಳಗೆ ದಾಟಿ ಬಿದನೂರು ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕವಾದವೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೂಲಕ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಅರವತ್ತಮೂರು ಮೈಲಿಗಳ ದೂರವನ್ನು ಎರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿ ಜನರಲ್ ಮೆಡೋಸ್‌ನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದವೋ ಅವು ಇವೇ ಆಗಿವೆ".[೫] ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಾದೇಶ್ವರ ಬಿಡ್ಡ(ಬೀಡ್) ಅಥವಾ ಮಧುಗಿರಿ ತಳಿ : ಈ ತಳಿಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ದೊಡ್ಡದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ತಳಿಗಳ ಗಾತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಇವುಗಳನ್ನು ತಿರುಚನಾಪಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕೊಯಮತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಜಾತಿಯ ತಳಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಇವು ಸಹನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ರಭಸವನ್ನಾಗಲಿ ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯುದ್ಧದ ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಎದುರಾಳಿಗಳನ್ನು ಹಾಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವುಗಳ ಪಾದಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿದ್ದು, ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ಬಿಳಿ, ಕಂದು ಮತ್ತು ತೆಳು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಕುತ್ತಿಗೆಯ ಬಳಿ ಜೋಲಾಡುವ ಕಂಬಳವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಈ ಹಸುಗಳು ತುಂಬಾ ಉದ್ದವಾಗಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂಗರಚನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ಮತ್ತು ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ತಳಿಗಳಿಗಿಂತ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದವು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಇವು ತುಂಬಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದವು.[೬]

ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಂದ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮಾದರಿಯ ವಿವಿಧ ತಳಿಗಳನ್ನು ತಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ತಳಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಈ ರೀತಿಯ ಮಿಶ್ರ ತಳಿಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕದಿರುವಾಗಲೇ ಕೊಂಡು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೋಷಿಸಿ ಅವುಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಗಾತ್ರ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಜಾನುವಾರುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಆನೆಗಳನ್ನು ಸಹ ಪಳಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದಿನ ಗಂಜಾಂನ ಚಂದಗಾಲು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಆನೆಕೊಳ್ಳವೆಂಬ ಸ್ಥಳವಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳನ್ನು ಪಳಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಹೇಳುವರು ಹಾಗೂ ಸುಲ್ತಾನ್ ಪೇಟೆಯಲ್ಲೂ ಆನೆಗಳನ್ನು ಪಳಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

೩.೩. ತೋಟಗಾರಿಕೆ :

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದಂತಹ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯವು ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಬೆಳೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಪಡೆದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಮುಂಚೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಬೆಳೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೯ ರಿಂದ ೧೬೭೬ ರವರೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕರಾಗಿದ್ದಂತಹ ಸ್ವಾಮಿ ಲಿಯೊನಾರ್ಡೊ ಚಿನ್ನಮಿಯವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪರಿಸರದ ಬಗ್ಗೆ ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ “ಬೃಹತ್ತಾದ ವೃಕ್ಷಗಳು ಈ ಕಡೆ ಅಷ್ಟಾಗಿಲ್ಲ. ಹಣ್ಣು ಬಿಡುವ ಮರಗಳು ಇನ್ನೂ ವಿರಳ. ಹಣ್ಣುಗಳು ರಾಜಭೋಜನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲು”[೭] ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಂದರೆ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಬೆಳೆಗಳಿರದೇ ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಳೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತನ್ನು ನೀಡಿದರು ಎಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರು ತೋಟಗಾರಿಕೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕೃಷಿ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ (Agricultural

Farms)ಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಹೈದರಾಲಿಯು ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಲಾಲ್ ಬಾಗ್' ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದನು.

ಲಾಲ್ ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನಗಳು : ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಉದ್ಯಾನವನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಒಂದು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಬಳಿ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳು ಸಂಧಿಸುವಂತಹ ರಂಗಮಹಲ್ ಅಥವಾ ಬಾರಾಃದರಿ ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯ ಸಮೀಪ ಈ ಉದ್ಯಾನವನವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದು ಉದ್ಯಾನವನಗಳು ವಿಹಾರ ತಾಣಗಳಗಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿಯೂ ಸಹ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಔರಂಗಜೇಬನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದಂತಹ ದಿಲ್ವಾರಖಾನನು ಮೊಗಲರ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯವಾದ ಶಿರಾದಲ್ಲಿ 'ಕಾನ್‌ಬಾಗ್' (Khan Bhagh) ಎನ್ನುವ ತೋಟವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರೇರಣೆಗೊಂಡಂತಹ ಹೈದರಾಲಿಯು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಉದ್ಯಾನವನಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕ್ರಮಕೈಗೊಂಡನು. ಮೊದಲು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಉದ್ಯಾನವನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಒಮ್ಮೆ ಟಿಪ್ಪು ಚಿಕ್ಕವನಿದ್ದಾಗ ಹೈದರನ ಜೊತೆ ವಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಉದ್ಯಾನವನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಹೂವುಗಳು ಅರಳಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಬೆರಗಾಗಿ ಕವಿಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ 'ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್' ಎಂದು ಕರೆದನು. ಇದರಿಂದ ಹೈದರಾಲಿ ಈ ಉದ್ಯಾನವನಗಳಿಗೆ 'ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್' ಎಂದೇ ಹೆಸರಿಟ್ಟನು.[೮] ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಎಂದರೆ 'ಕೆಂಪು ಉದ್ಯಾನವನ' ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಂಪು ಗುಲಾಬಿ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಶುಭ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಗುಲಾಬಿ ಹೂಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಹೈದರಾಲಿಯು ಈ ಉದ್ಯಾನವನಗಳಿಗೆ ದೆಹಲಿ, ಲಾಹೋರ್ ಮತ್ತು ಮುಲ್ತಾನ್‌ಗಳಿಂದ ಬೀಜ ಮತ್ತು ಸಸಿಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಹಣ್ಣಿನ ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಕುಂದಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಕಂಡರೆ ತುಂಬಾ ಇಷ್ಟವಿದ್ದುದ್ದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳಿಂದ ತರಿಸಿದ

ಬೀಜಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸಸಿಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಈ ಉದ್ಯಾನವನಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಚೈನಾ, ಕಾಬೂಲ್, ಕಾಂದಹಾರ್ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕಾದಿಂದ ಬೀಜ ಹಾಗೂ ಸಸಿಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವುಗಳ ಬೆಳೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೋ ಅಥವಾ ಅಸಾಧ್ಯವೋ ಎಂದು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಈ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಸುಲ್ತಾನನ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವು ಈಗಲೂ ಇದ್ದು, ಇದು ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಹೈದರಾಲಿಯ ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈಗಲೂ ಅಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಮರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್ ತನ್ನ *'ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ'* ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ:- *"ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳಿಂದ ತರಿಸಿದ ಬೀಜಗಳು ಮತ್ತು ಸಸಿಗಳನ್ನು ನೆಡುವ ಮತ್ತು ಬೆಳೆಸುವ ಪೊರೆದಾಣಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಈ ಉದ್ಯಾನವನಕ್ಕೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಿಂದ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ಕಾಲುವೆ ಮತ್ತು ಆನೆಗಳ ಮೂಲಕ ನೀರನ್ನು ಹಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಚಚ್ಚೌಕನೆಯ ತಾಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ, ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲುದಾರಿಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರು. ಅವುಗಳ ಇಬ್ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ನಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡ ಸೈಪ್ರೆಸ್ (ತುರಾಯಿ) ಮರಗಳನ್ನು ಸಾಲಾಗಿ ನೆಡಲಾಗಿತ್ತು. ತಾಕುಗಳನ್ನು ಹಣ್ಣಿನ ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಕುಂಡಗಳ ಬಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದೊಂದು ಜಾತಿಯ ಗಿಡಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ತಾಕು ಮೀಸಲಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು"*,[೯] ಎಂದು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ಕುರಿತು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವು ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ, ಹತ್ತಿ, ನೀಲಿಯ ಗಿಡಗಳು, ಮಾವು, ಸೇಬು, ಕಿತ್ತಳೆ, ಅಂಜೂರ, ಸಪೋಟಾ ಮತ್ತು ಸೀಬೆ ಮರಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಪೈನ್ ಮತ್ತು ಓಕ್ ಮರಗಳ ಸಸಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಬೀಜಗಳನ್ನು ಗುಡ್‌ಹೋಪ್ ಭೂಶಿರದಿಂದ ತರಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದ್ದನು.[೧೦] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಸುಲ್ತಾನನು ಜಾಯಿಕಾಯಿ ಬೆಳೆಯು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸಸಿಗಳನ್ನು ತುಂಬಾ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ತರಿಸಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿ ನೆಡಿಸಿದನು. ಈ

ಉದ್ಯಾನವನಗಳ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಟಿಪ್ಪು ಒಂದು ದಿವಾನ್‌ಖಾನೆಯನ್ನು ಸಹ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದನು.[೧೧] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಂಗಡಿ ಹಣ್ಣನ್ನು ಸಹ ನದಿಯ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಸಹ 'ಗಂಜಾಂ ಕಲ್ಲಂಗಡಿ', 'ಗಂಜಾಂ ಅಂಜೂರ' ಮತ್ತು 'ಗಂಜಾಂ ಸೀಬೆ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸೀಬೆ ಹಣ್ಣಿನ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಕಾಬೂಲ್‌ನಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸೀಬೆ ಹಣ್ಣಿನ ತಳಿಗೆ 'ಕಾಬೂಲ್ ಸೀಬೆ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇಂದಿಗೂ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹಣ್ಣಿನ ಸುಧಾರಿತ ತಳಿಗಳ ತೋಟಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿದುದ್ದರ ಜೊತೆಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಪುಟ್ಟ ಅಪರಾಧವೆಸಗಿದವರನ್ನು ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಜುಲ್ಮಾನೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಅವರು ಊರಿನ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಮಾವಿನ ಅಥವಾ ಬಾದಾಮಿ ಗಿಡ ಮತ್ತು ಒಂದು ಸೇಬಿನ ಸಸಿಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಕೆಲಕಾಲದವರೆಗೆ (ಮೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಬೆಳೆಯುವವರೆಗೆ) ಆರೈಕೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅಪರಾಧವನ್ನು ಮನ್ನಿಸುವುದಾಗಿ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು.[೧೨] ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣಿನ ಮರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದವು. ಈ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣಿನ ಮರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಆಯುರ್ವೇದದ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಬೆಳೆಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಸುಲ್ತಾನನು ವಿದೇಶಗಳಿಂದ ವಿವಿಧ ಬೀಜಗಳು ಮತ್ತು ಸಸಿಗಳನ್ನು ತರಿಸಿ ಅವುಗಳು ಯಾವ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ದ್ರಾಕ್ಷಿಗಿಡವು ಬಹು ಪುಷ್ಕಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯಲಾಯಿತು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ದೇವನಹಳ್ಳಿಯ ಲಾಲ್‌ಬಾಗಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಸಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಅಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ದೊರಕುವ ಚಕೋತ ಹಣ್ಣಿನ ಮರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸುಲ್ತಾನನು ಈ ಉದ್ಯಾನವನಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ಷಿಯಾದಿಂದ ತರಿಸಿದ ಕೇಸರಿ ಬೆಳೆಗಾಗಿ ಕೂಡ ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಸಿದ್ದನು.[೧೩] ಅಂದು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರವಾಸಿಗನು ತನ್ನ ಕಥನದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ:–

"ಲಾಲ್‌ಬಾಗಿನಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲಾ ಮರಗಳನ್ನು ನೆಡಿಸಿದನು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನಕರವಾದ ಯಾವುದೇ ಮರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ನೀರು, ಗಾಳಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬೆಳೆಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹಗಲೂ ರಾತ್ರಿ ಪ್ರಯೋಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ".[೧೪] ಎಂದು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನ್ನು ಕುರಿತು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ತಮ್ಮ ಉದ್ಯಾನವನಗಳಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಬೆಳೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹೂವಿನ ಗಿಡಗಳು ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಿಕಾ ಗಿಡಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳಿಂದ ಹೂವಿನಗಿಡಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಉದ್ಯಾನವನಗಳಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟು ಪೋಷಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಗುಲಾಬಿ ಹೂವಿನ ಗಿಡಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದವು. ಬಿಳಿಯ ಗುಲಾಬಿಯು ಶುಭದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದ್ದು, ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜರುಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯ ಗುಲಾಬಿಯ ಗುಚ್ಛವನ್ನು ನಾವು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೈದರಾಲಿಯು ಬಿಳಿಯ ಗುಲಾಬಿ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಫಕ್ರುನ್ನೀಸಾ ಬೇಗಂಳನ್ನು ಕಾಣಲು ಆಕೆಯ ಅಂತಃಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಬಿಳಿಯ ಗುಲಾಬಿ ಹೂವುಗಳ ಗುಚ್ಛವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಪುಷ್ಪಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದಿಂದಲೇ ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಹೈದರಾಲಿಯು ನರಸಿಂಗರಾಯನ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಬೆನ್ನುಪಣಿ ರೋಗದಿಂದ ಅಕಾಲ ಮರಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವ ಮೊದಲು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯ ಬಲಿ ಕೆಂಪು ಗುಲಾಬಿ ಹೂವುಗಳ ಗುಚ್ಛವನ್ನು ನೀಡಿ ಪತ್ನಿ ಫಕ್ರುನ್ನೀಸಾ ಬೇಗಂಳಿಗೆ ನೀಡುವಂತೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಬಿಳಿ ಗುಲಾಬಿಯ ಹೂವುಗಳ ಬದಲಾಗಿ ಕೆಂಪು ಗುಲಾಬಿ ಹೂವುಗಳು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಅಶುಭದಾಯಕವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಹೈದರಾಲಿಗೆ ಅಪಾಯ ಸಂಭವಿಸಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಅಂಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದೇನೆಂದರೆ ಹೂವುಗಳು ಕೇವಲ ಆನಂದದಾಯಕವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಸಂದೇಶವಾಹಿನಿಯಂತೆಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಉದ್ಯಾನವನವು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಶ್ರಮದ ಫಲವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ದ್ವೀಪದ ಪೂರ್ವಭಾಗವನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಈ

ಉದ್ಯಾನವನವು ಸೌಂದರ್ಯದ ಮಾಲೀಕನಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧), ಏಕಾಂತವಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥಹ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಾಂತತೆಗೆ ಮನಸೋತಂತಹ ಹೈದರಾಲಿಯು ತನ್ನ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಇದೇ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಳಿ ಕೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಅದರಂತೆ ಟಿಪ್ಪು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿ ಸಂದರವಾದ ಗುಂಬಜ್ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಹೈದರಾಲಿಯ ಮರಣದ ನಂತರ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಿದನು.

ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವು ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದ ನೇರ ದಾಳಿಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು. ಜನರಲ್ ಸ್ಟ್ಯುಯರ್ಟ್‌ನ ಕೈಕೆಳಗಿದ್ದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸೈನ್ಯವು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರು ಯುದ್ಧದ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗಾಗಿ ತೋಟದ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿದರು ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಮುತ್ತಿಗೆಗಾಗಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆದಂತಹ ಸೈಪ್ರೆಸ್ ಮರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡರು. ಇದರಿಂದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವು ದ್ವಂಸಗೊಂಡಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಹತೋಟಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಆದರೆ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಉದ್ಯಾನವನದ ಪೋಷಣೆಯು ತುಂಬಾ ದುಬಾರಿಯಾದುದ್ದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉದ್ಯಾನವನದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಹಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ (ಮೇ೪, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯) ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷದ (ಮೇ೨೦, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦) ನಂತರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ ತನ್ನ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಕುರುತು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ:–

"ನಾನು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದೆನು. ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಚಚ್ಚೌಕಕಾರ ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ಭಾಗದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆ ಇದೆ. ರಸ್ತೆಯ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುಂದರವಾದ ಸರೂವಿನ ಮರಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾಗಗಳು ಫಲಭರಿತ ಮರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ವಿವಿಧ ಮರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸರೂ,

ದ್ರಾಕ್ಷಿ, ಸೇಬಿನಮರಗಳು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿವೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕಾದಿಂದ ತರಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದ ಸರೂ ಮತ್ತು ಸಿನೋಬರ್ ಮರಗಳು ತುಂಬಾ ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಸಂಗತಿ."[೫] ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಡಾಕ್ಟರ್ ವಾಲ್ಟರ್ ಸ್ಕಾಟ್ (Walter Scott)ರ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಸಿಗರಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದ ಆ್ಯಡಮ್ ಹಾರ್ಟ್ಲಿ (Adam Hartly)ಯವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ:–

"ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಭವ್ಯತೆಯ ಕೀರ್ತಿಸ್ತಂಭವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಉದ್ಯಾನವನವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಈಗ ತಾನೇ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮಿಳಕಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಶುಗಳ ಹಾಗಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಮಾವಿನ ಮರಗಳಿಂದ, ಝುಳು ಝುಳು ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ನೀರಿನಿಂದ, ಸುಶ್ರಾವ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಹಾಡುವ ಬುಲ್‌ಬುಲ್ ಹಕ್ಕಿಗಳ ಕಲರವದಿಂದ, ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಬೀರುವ ಗುಲಾಬಿ–ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹೂವುಗಳಿಂದ, ಕಿತ್ತಳೆ ಹಣ್ಣುಗಳು, ನೇರಳೆ ಹಣ್ಣುಗಳು ಮತ್ತು ಪರ್ಶಿಯನ್ ಮಾರ್‌ಸಿಸಸ್ (Persian Marcissus)ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು."[೬]

ಮೇಲಿನ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವು ಎಷ್ಟು ಸುಂದರವಾಗಿತ್ತು, ಟಿಪ್ಪು ಅವನತಿಯ ಒಂದು ವರ್ಷದ ನಂತರವೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಇದು ನಾಶವಾಯಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಉದ್ಯಾನವನ ಎನಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಉದ್ಯಾನವನದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು 'ಚಮಾನ' (ಹೂವಿನ ತೋಟ) ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ತುಂಬಾ ಫಲವತ್ತಾದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ರೈತರು ಇಂದಿಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗುಲಾಬಿ ಹೂವಿನ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಅಂಜೂರ ಫಾರಂ (Fig Garden) : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಂಜೂರ ಹಣ್ಣುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪು ವಿದೇಶಗಳಿಂದ ಅಂಜೂರ

ಸಸಿಗಳನ್ನು ತರಿಸಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಿದನು. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂಜೂರ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬಾವಿ ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ವಿದೇಶಗಳಿಗೂ ಸಹ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಕೊತ್ವಾಲ್ ಚಾವಡಿಯಲ್ಲಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨) ಅಂಜೂರ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅವನತಿಯ ನಂತರ ಈ ಯೋಜನೆಯು ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಿತು.

ನಂತರ ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದಂತಹ ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್‌ರವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರದೇಶವು ಅಂಜೂರ ಬೆಳೆಯಲು ಉತ್ತಮ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದ್ದರಿಂದ ಅಂಜೂರ ಹಣ್ಣುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಕೃಷ್ಣರಾಜಸಾಗರ ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಉಚಿತ ನೀರಾವರಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಇಲ್ಲಿನ ಹಿಂದುಳಿದ ಸುಮಾರು ನೂರೈವತ್ತು ಬಡ ಕುಟುಂಬಗಳಿಗೆ ಐದು ಎಕರೆ ಜಮೀನನ್ನು ನೀಡಿ ಅಂಜೂರ ಹಣ್ಣುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಅಂಜೂರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಯಿತು.[೧೭] ಮಿರ್ಜಾ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್‌ರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯವರೆಗೂ ಅಂಜೂರ ಹಣ್ಣುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಯು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದ ಕೊರತೆಯಿಂದ ಅಂಜೂರ ತೋಟಗಾರಿಕೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅವನತಿಯನ್ನು ಕಂಡಿತು.

೩.೪. ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು :

ಕೃಷಿಗಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಅಧಿಕ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದರೆ ಅದು ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆ. ಕೃಷಿಯ ಮೂಲಕ ಸಂಪತ್ತಿನ ಸಂಚಯನವು ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟವಾದ, ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಪ್ರಯಾಸದ ಕೆಲಸ, ಆದರೆ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಮೂಲಕ ಅದು ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಫಲ ನೀಡುವಂಥದು. ಒಂದು ದೇಶದ ಅಭ್ಯುದಯವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮದ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕೈಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ರಚನಾಶೀಲತೆಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು. ಕೃಷಿ ಸುಧಾರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ

ಹೊಸತನ್ನು ಅನ್ವೇಷಿಸುವ ಚೈತನ್ಯವು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದಿತು, ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಹೈದರಾಲಿಯು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಭದ್ರವಾದ ನೆಲೆಗಟ್ಟನ್ನು ನೀಡಿ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕೋದ್ಯಮ ರಾಜ್ಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡನು. ಅದರಿಂದ ಟಿಪ್ಪು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ (ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ), ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಬಿದನೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬಗೆಯ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಐರೋಪ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ಕರಕುಶಲಗಾರರನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನು.

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಇವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿಯೇ ಕೇಂದ್ರಿಕೃತವಾಗಿದ್ದವು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳೆಂದರೆ ರೇಷ್ಮೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಕಾಗದ ಕೈಗಾರಿಕೆ, ಕಬ್ಬಿಣ ಹಾಗೂ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಮತ್ತು ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು.

ರೇಷ್ಮೆ ಮತ್ತು ಬಟ್ಟೆ ಕೈಗಾರಿಕೆ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ದೇಶೀ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಬಾರಾಮಹಲ್ ಮತ್ತು ಇತರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದಂತಹ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ನೇಕಾರರ ಕುಟುಂಬಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಇವರಿಗಾಗಿಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದಂತಹ ಮಗ್ಗದ ಬೀದಿಯು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ ಬೀದಿಯು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಗ್ಗದ ಬೀದಿ ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಟಿಪ್ಪು ಬಂಗಾಳ, ಮಸ್ಕಟ್ ಮತ್ತು ಚೀನಾ ದೇಶಗಳಿಂದ ರೇಷ್ಮೆ ಹುಳುಗಳನ್ನು ತರಿಸಿ,[೧೮] ತನ್ನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಪ್ಪು ನೇರಳೆ ಮರಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು, ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಲ್ಬರಿ ಕೃಷಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದನು. ಧನ್‌ಗೂರ್ (ಮಳವಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕು) ಮತ್ತು ಕುಣಿಗಲ್ (ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆ)ನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ಆರಂಭವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ರೇಷ್ಮೆಯನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ತಂದು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೧೯] ರೇಷ್ಮೆಗೆ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಸ್ವತಃ ಇವರೇ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ನೇಕಾರರು ಸೊಗಸಾದ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನೇಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಪೇಟೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿಂಧಘಟ್ಟವೂ ಸಹ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿತ್ತು. ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ನೇಯುವ ಕಸುಬು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವರು ಪಟ್ಟೇಗಾರ ಮತ್ತು ಖತ್ರಿಗಳು ಎಂಬ ಎರಡು ಪಂಗಡದ ಜನರು. ಮುಸ್ಲಿಂ ನೇಕಾರರ ಒಂದು ಪಂಗಡ ಪಟ್ಟೇಗಾರರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು ಈ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿದ್ದರು. ಬಹಳ ಬೇಡಿಕೆಯಿರುತ್ತಿದ್ದ ಅತ್ಯಂತ ನವುರಾದ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಅವರು ನೇಯುತ್ತಿದ್ದರು.[೨೦]

ಟಿಪ್ಪು ದೇಶೀಯ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನ ನೀಡಲು ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಹತ್ತಿ ರಫ್ತನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ದೇಶೀಯ ಬಟ್ಟೆ ಕೈಗಾರಿಕೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರಕಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಯ ಜೊತೆಗೆ ದೇಶೀಯ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದಂತಹ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಈ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಗೋಟಾ, ನಕ್ಕಿ, ಶಾಲುಗಳು, ಹಾಸುಗಂಬಳಿಗಳು, ಹೂವುಗಳ್ಳುಳ್ಳ ಚೀಟು ಬಟ್ಟೆಗಳು, ಅಂಚುಗಳು ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯ ಮಕ್‍ಮಲ್ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಹ್ರಾಂಪುರ್ (Burhampore)ನಿಂದ ತರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಗಳ ಮೇಲೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಚೀಟುಗಳ ಅರಿವೆಯನ್ನು ನಕಲು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ವಸ್ತ್ರವು ಹೈದರ್‌ನಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು.[೨೧] ಟಿಪ್ಪು ಒಮ್ಮೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ವಿದೇಶದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ರುಮಾಲಿನೊಂದಿಗೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ವಸ್ತ್ರದ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದನು.[೨೨]

ಕಾಗದ ಕಾರ್ಖಾನೆ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ದಡದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ಇತಿಹಾಸಕಾರರಾದ ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್‌ರವರು ತಮ್ಮ *'ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ'* ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಯಾವುದೇ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಭದ್ರತೆಯ ಹಿತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ನೀಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಿ.ಹಯವದನರಾವ್‌ರವರು ಕಾಗದದ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಕಾಗದದ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಸೋಡ ಮತ್ತು ಸುಣ್ಣವು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತಗೊಂಡಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವರು.[೨೩] ಇಂದು ಕಾಗದದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಟಿಪ್ಪು ಕಾಗದ ತಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಸ ವಿಧಾನಗಳಿಂದ ನವೀಕರಿಸಿದ್ದನು. ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ದರ್ಜೆಯ ಕಾಗದವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಕೆಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮನೆ ಬೀದಿಗಳ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೂ ಕಾಗದವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗಲೂ ಈ ತರಹದ ಕಾಗದವನ್ನು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಭಿತ್ತಿ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾದರಿಯ ಕಾಗದ ತಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು.[೨೪]

ಕಬ್ಬಿಣದ ಹಾಗೂ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಕೇಂದ್ರಿಕೃತವಾಗಿದ್ದವು. ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಉಕ್ಕು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ನೇಗಿಲು ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹೈದರ್‌ನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಟಿಪ್ಪು ಸೈನ್ಯದ ಆಯುಧಗಳ ಆಧುನೀಕರಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣವು ಯುದ್ಧದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಲ್ಪಟಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಕರಗುಸುವುದು ಮತ್ತು ಎರಕ ಹೊಯ್ಯುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಧುಗಿರಿ, ಚೆನ್ನರಾಯದುರ್ಗ,

ಹಾಗಲವಾಡಿ ಮತ್ತು ದೇವರಾಯನ ದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕುಗಳು, ಕೋವಿಗಳು, ಫಿರಂಗಿಗಳು, ಚಾಕುಗಳು, ಗುರಾಣಿಗಳು, ಕತ್ತರಿಗಳು, ತೋಪುಗಳು, ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳು ಮತ್ತು ಕೈಗಡಿಯಾರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ನೈಪುಣ್ಯ ಹೊಂದಿದ ಫ್ರೆಂಚ್ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳನ್ನು ಫ್ರಾನ್ಸಿನಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸಮೀಪದ ಕರೀಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳನ್ನು 'ಗರುಡನ ಗಿರಿ' ಉಕ್ಕಡದ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಸೇನಾತಾಣೆಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೫] ಟಿಪ್ಪು ಸಮಕಾಲೀನ ಇತಿಹಾಸಕಾರನಾದ ಕಿರ್ಮಾನಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಯುರೋಪಿನ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮಾನವಾಗಿದ್ದವು. ತನ್ನ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿಗೆ ಟಿಪ್ಪುವು *'ತಾರಾಮಂಡಲ'* ಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಅಂಥವು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಇದ್ದವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಬಿದನೂರುಗಳಲ್ಲಿತ್ತು. ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯಲ್ಲೂ ಅವು ಅದೇ ಅನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಉಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವ ಐದು ಘಟಕಗಳಿದ್ದವು.[೨೬]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಬಂದೂಕು ಮತ್ತು ತೋಪುಗಳು ಇಂಗ್ಲೀಷರ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗುಣಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದವು. ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ದಿನಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೨೭] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೬ರಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿಚೇರಿಯ ಗವರ್ನರ್ ಕೋಸಗ್ನಿ (Cossigny)ಯು ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಇವು ಯೂರೋಪಿನ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮವಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೮ರಲ್ಲಿ ಫ್ರಾನ್ಸಿನ ೧೬ನೇ ಲೂಯಿಗೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ರಾಯಭಾರಿಗಳು ಎರಡು ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದಾಗ ಅವನು ಇದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದನು.[೨೮]

ಮೇಜರ್ ಬೀಟ್ಸನ್ನನು ಈ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತನ್ನ ಬರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ:–

"ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ತೋಪುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವು ಯುರೋಪಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ತೋಪುಗಳಿಗಿಂತ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಕಡಿಮೆ ಗುಣಮಟ್ಟದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ ಹಾರುವುದರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ತೋಪುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ದೂರ ಹಾರುತ್ತಿದ್ದವು ಹಾಗೂ ತೋಪು ಮತ್ತು ಬಂದುಕುಗಳಲ್ಲಿ ರಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಯಂತ್ರಗಳು ನೀರಿನಿಂದ ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಿ ನೋಡಲಾಗುತ್ತದೆ," ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮೇಲಿನ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾರ್ಖಾನೆಯು ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯದಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕುತೂಹಲಕರವಾದ ವಿಷಯವೆಂದರೆ ಗಂಧಕದ ರಾಸಾಯನಿಕಗಳಿಂದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಮೀನುಗಳಿಗೆ ಹಾನಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ (ಮದ್ದು ಗುಂಡು) ಕಾರ್ಖಾನೆಯನ್ನು ಬೇರೆಡೆಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲು ಟಿಪ್ಪು ಆದೇಶಿಸಿದನು.[೨೯] ಈ ಅಂಶವು ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಇದ್ದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ.

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾನಂತರ ಆಶ್ರಯದ ಕೊರತೆ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಮದ್ರಾಸಿನಿಂದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಮದ್ದು ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ಅವನತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಯಿತು.[೩೦] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿ ಹಾಗೂ ಬಂದೂಕಿನ ಗುಂಡುಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೦ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಮದ್ರಾಸಿನ ಸೆಂಟ್ ಜಾರ್ಜ್ ಪೋರ್ಟ್‌ಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಯಿತು.

ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆ : ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಮರದ ಗಾಡಿಗಳು ಸಾರಿಗೆ–ಸಂಪರ್ಕಗಳ ಜೀವನಾಡಿಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ಕರೆದರೆ

ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಪ್ರಾಣಿ ಬಲವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಗಾಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇರಿಕೊಂಡು ವರ್ತಕರು ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕೃಷಿ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಉತ್ಪನ್ನಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಕತ್ತೆ, ಹೇಸರಗತ್ತೆ, ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸರಕು ಸಾಗಾಣಿಕೆಗೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುದುರೆ, ಆನೆ, ರಥ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ, ಮೇನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನತ ವರ್ಗದವರು ಪ್ರಯಾಣಿಸಿದರೆ, ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರ ಪ್ರಯಾಣ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಾಗಿದ್ದು, ಕೆಲವರು ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉದ್ದಿಮೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದವು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿ ಇರುವ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಗಾಡಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ, ಪೀಠೋಪಕರಣ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಗಾಡಿ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮೂಲವನ್ನು ನಾವು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಟಿಪ್ಪು ಈ ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ಪ್ರವೀಣರನ್ನು ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಮರಾಠಿ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕರೆತಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನು. ಪಾಂಚಾಲರು ಮತ್ತು ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ ವರ್ಗವಾಗಿದ್ದು, ಇವರು ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ, ಚಿತ್ರಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಮರದ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಸಾಮಾನು ಸರಂಜಾಮುಗಳನ್ನು ಬೇಗಬೇಗನೇ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಾಗಣೆ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರಮ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಲು ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕೆಯ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನವನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಯುದ್ಧದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡನು. ವಿದೇಶಿ ಬರವಣಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಸೈನ್ಯದ ಸಾರಿಗೆ–ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಾರಿಗೆ–ಸಂಪರ್ಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಸ್ತಿಭಾರವೇ ಈ ಗಾಡಿಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮರಗೆಲಸಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶದ ಜನರನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ಯುದ್ಧಾವಶ್ಯಕ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರ ಜೊತೆಗೆ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ನಿರ್ಮಾಣದ ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಕುಶಲ ಕಲೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವರ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನ್ನು ನಾವು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕಾ ತಾಂತ್ರಿಕತೆಯು ಇಂದಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಹೆಸರಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೇ ಈ ಗಾಡಿಗಳಿಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಬೇಡಿಕೆ ಇದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೩). ಇಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ ತಯಾರಿಸುವ ವೃತ್ತಿಯ ವರ್ಗವು 'ಗಂಜಾಂನ ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಕುಲುಮೆ ಕೆಲಸಗಾರರ ಸಹಕಾರ ಸಂಘ' ಎಂಬ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಮೇಲಿನ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಸಕ್ಕರೆ ಕಾರ್ಖಾನೆ, ಜೇನು ಸಾಕಾಣೆ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬೆಂಕಿ ಪೊಟ್ಟಣ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಸಹ ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದ ನಂತರ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಬೇಡಿಕೆಯ ಕೊರತೆಯಿಂದ ಅವನತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

೩.೫. ವ್ಯಾಪಾರ–ವಾಣಿಜ್ಯ :

ಟಿಪ್ಪುವು ಒಬ್ಬ ರಾಜನಾಗಿದುದ್ದರ ಜೊತೆಗೆ ಒಬ್ಬ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ನನು ತನ್ನ ಪ್ರವಾಸದ ದಿನಚರಿಯಲ್ಲಿ "ಸುಲ್ತಾನನು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಮನೋಭಾವನೆಯೊಡನೆ ಜನ್ಮ ತಾಳಿದ್ದನು" ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ ಅವನ ರಾಜ್ಯಭಂಡಾರವು ತುಂಬಿತ್ತು. ಅರ್ಧ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು, ಅಗಾಧ ಮೊತ್ತದ ನಷ್ಟಭರ್ತಿ ಹಣವನ್ನು ಪಾವತಿ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಬೊಕ್ಕಸ ತುಂಬಲು ಕಾರಣ, ಅವನ ಸರ್ಕಾರವು ಕೇವಲ ಭೂಕಂದಾಯವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸದೇ ವ್ಯಾಪಾರ–ವ್ಯಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು. ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಪಾರ–ವ್ಯಾಣಿಜ್ಯಗಳ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ತೆರೆದ್ದಿದನು. ಈ ವ್ಯಾಪಾರ–ವ್ಯಾಣಿಜ್ಯಗಳ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಳಿಯಿದ್ದ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಆಗಿ ರೂಪಿಸಿ ಸ್ಥಳೀಯ ವಸ್ತುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ–ವ್ಯಾಣಿಜ್ಯಗಳ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದನು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸ್ಥಳೀಯರಾಗಿದ್ದು,

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಬೇರೆಡೆಯಿಂದ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದವರಾಗಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದಾಗ ಶ್ರೀಮಂತ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನಗಳ ಕಾಲ ವಾಸ್ತವ್ಯ ಹೂಡಿ ಭದ್ರತೆ ಪಡೆದು ರೈತರು ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಿದ್ದ ಸಾಲವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಬಂದವರಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಮಂದಿ ಗುಜರಾತಿನವರಾಗಿದ್ದು, ಅವರನ್ನು ಗುಜರಾತಿಗಳೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೩೧] ಇವರು ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ವಿಶ್ವಾಸದ ಮೇಲೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾಲ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಮತ್ತು ವ್ಯವಹಾರಿಕ ಚತುರತೆಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಹ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪುವು ಶಿರಾದಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಇವರು ಹಣಕಾಸಿನ ಸಾಲವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಅವರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ–ವ್ಯಾಣಿಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಅನುಕೂಲಗಳಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರ–ವ್ಯಾಣಿಜ್ಯಗಳ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನರ ಬೇಡಿಕೆಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವಂತಹ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಉಪನಗರದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆ ಇದ್ದು, ಇದನ್ನು ಹರಾಜಿನ ಮೂಲಕ ಖಾಸಗಿಯವರಿಗೆ ಗುತ್ತಿಗೆಗೆ ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಯಾಣಿಕರು ತಮ್ಮ ಸರಕು ಸಾಗಾಣಿಕೆಗೆ ಸ್ಥಳಾದಾಯ, ಮಾರ್ಗಾದಾಯ ಹಾಗೂ ಮಾಮೂಲಾದಾಯಗಳೆಂಬ ಸುಂಕವನ್ನು ನೀಡಿ ಉಪನಗರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಈ ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆಯ ಕಟ್ಟಡವು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಪಾಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಕಾರಣ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪುರಸಭೆಯು ಇದನ್ನು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿದೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಶಿರಾ, ಗುಬ್ಬಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಬಂದು ನೆಲೆಸಿ ತಮ್ಮ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರವು ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ನಗದು ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಶಿರಾದಿಂದ ತುಪ್ಪ, ಎಣ್ಣೆ, ಒಣಶುಂಠಿ, ಚಿಪ್ಪುಸುಣ್ಣ, ತೆಂಗಿನಕಾಯಿ(ಕೊಬ್ಬರಿ) ಮತ್ತು ಗುಬ್ಬಿಯಿಂದ ಅಡಿಕೆ, ಸಕ್ಕರೆ, ಕಲ್ಲುಸಕ್ಕರೆ, ಜೀರಿಗೆ, ಕಂಬಳಿಗಳು ಮತ್ತು ಮದ್ರಾಸಿನ ಸರಕುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ

ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದವು.[೩೨] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪೂರಕ ವಸ್ತುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು.

೩.೬. ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಬಝಾರ್‌ಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದೇ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವಂತಹ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅಂದು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳಾಗಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವು ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿ ಅಂದು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ವಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇಂದು ಬೀದಿಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು, ಜನವಸತಿಯ ತಾಣಗಳಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಉಪನಗರದಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಲಿಖಿತ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿರಾ ಬಝಾರಿನ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೩೩] ಆದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಹಾಗಾಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯರ ಸಂದರ್ಶನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಮಾಹಿತಿಯು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ಶಿರಾ ಬಝಾರ್ ಮತ್ತು ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಶಿರಾ ಬಝಾರ್ ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸಿದರೂ ಅದರ ಮಾಹಿತಿಯು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಈ ಬಝಾರ್ ಟಿಪ್ಪು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಾದಿಂದ ಕರೆತಂದಂತಹ ಮುಸ್ಲಿಂ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಜನರಿಗೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಬಝಾರ್ ಅಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಶಿರಾದಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ತಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದಂತಹ ಬಝಾರ್ ಆಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಇದು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಮೈಸೂರು ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಉಪನಗರ ಷಹರ್

ಗಂಜಾಂನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ನಡುವೆ ಇದ್ದಂತಹ 'ಸುಲ್ತಾನ್ ರೋಡ್' ಎಂಬ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಝಾರ್‌ನ ಸುತ್ತಲೂ ಅಂಗಡಿ ಮುಂಗಟ್ಟುಗಳಿದ್ದು, ಸದಾಕಾಲವೂ ಜನರಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತಿತ್ತು.[೩೪] ಅದರೆ ಬಝಾರ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ–ವಹಿವಾಟುಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವೆಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂಗರದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆಯ ಒಂದು ಶಾಖೆಯು ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದು, ಇದನ್ನು 'ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಕಾಲುವೆ' ಎಂದೇ ಇಂದಿಗೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಎಂದರೆ 'ಒಪ್ಪಂದದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ' ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ೩ನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋತು ಫೆಬ್ರವರಿ ೨೩ನೇ ತಾರೀಖು ಬ್ರಿಟೀಷರೊಂದಿಗೆ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಪ್ಪಂದ' (ಕೌಲ್) ನಡೆದದ್ದು ಇದೇ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಪರ್ಶಿಯನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಕೌಲ್' ಎಂದರೆ 'ಒಪ್ಪಂದ' ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ನಡುವೆ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಪ್ಪಂದ' ನಡೆದು, ಟಿಪ್ಪು ಈ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಪೆಂಡಾಲುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾಲಿಕ್ ಮತ್ತು ಮೊಹಿನುದ್ದೀನ್‌ರನ್ನು ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನಿಗೆ ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟನು. ಇದರಿಂದ ಈ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗೆ ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೩೫]

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಬಝಾರ್‌ಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದೊಂದೇ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಬೀದಿಗಳು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ:–

ಮಗ್ಗದ ಬೀದಿ : ಈ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ದೇಶೀಯ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಜನವರ್ಗವಿದ್ದು, ಇವರು ಚೀಟುಬಟ್ಟೆ, ಶಾಲು, ರುಮಾಲು, ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆ, ರೇಷ್ಮೆಬಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಸೈನಿಕರ ಸಮವಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಗಾಡಿ ಕಾರ್ಖಾನೆ ಬೀದಿ : ಇಲ್ಲಿ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ರಿಪೇರಿ ಮಾಡುವಂತಹ ಜನವರ್ಗವಿದ್ದು, ಇವರು ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾಗಿದ್ದರು.

ಇವರು ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯರ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಗಳನ್ನು ಸಹ ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಪಾಂಚಾಳರ ಬೀದಿ : ಈ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಂಚಾಳ ವರ್ಗವು ನೆಲೆಸಿದ್ದು, ಇವರು ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ಕಂಚು, ಹಿತ್ತಾಳೆ, ತಾಮ್ರ, ಮರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮಚ್ಚಿ ಬಝಾರ್ ಬೀದಿ : ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮೀನುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು.

ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆ ಬೀದಿ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಮೊದಲು ಶುಕ್ರವಾರಪೇಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದು, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಬೀದಿಗೆ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ವಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನ ಅಂದರೆ ಶುಕ್ರವಾರದಂದು ಸಂತೆ (Weekly Market) ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಇಂದು ಯಾವುದೇ ಸಂತೆಗಳು ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಡಿಕೆ ಸಾಬಿ ಬೀದಿ : ಮುಸ್ಲಿಂ ಜನವರ್ಗವು ಈ ಬಿದಿಯಲ್ಲಿ ಮಡಿಕೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕುರಾದ್ ಬೀದಿ : ಈ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ 'ಕುರ' ರೋಗವು ಬಂದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡುವ ಜನವರ್ಗವಿದ್ದಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಂಚವಾಳ ಅಥವಾ ಕಮ್ಮಾರ ಅಥವಾ ಕುಲುಮೆ ಬೀದಿ : ಪಂಚವಾಳ ಎನ್ನುವ ಜನವರ್ಗವು ಇಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕುಲುಮೆ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಕೃಷಿಯ ಸಾಗುವಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕ ವಸ್ತುಗಳಾದ ಗುದ್ದಲಿ, ಪಿಕಾಸಿ, ಲಾಳ, ಕುಡಲು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಜೀನಿಗರ ಬೀದಿ : ಇಲ್ಲಿ ಮರಾಠಿಗಳು (ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯರು) ನೆಲೆಸಿದ್ದು, ಇವರು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹಾಕಲು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಜೀನುಗಳು, ಲಗಾಮುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮಟ್ಟೆ ಗರಡಿ ಬೀದಿ : ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಯಾಮದ ಶಾಲೆ ಇದ್ದು, ಮೊಟ್ಟೆಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.

ಅವಲಕ್ಕಿ ಬೀದಿ : ಅವಲಕ್ಕಿ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು.

ರವೆ ಬೀದಿ : ಇಲ್ಲಿ ರವೆಯನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸೊಪ್ಪಿನ ಬೀದಿ : ಇದು ಸೊಪ್ಪಿನ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು.

ಒಲೆ ಕುಯ್ಯುವ ಬೀದಿ : ಇಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ಒಲೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳು ಆಕಾರ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಕುಯ್ದು ಒಣಗಿಸಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ದನ ತಡೆಯುವ ಬೀದಿ : ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲ್ಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನರು ದನಗಳನ್ನು ತಂದು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಾರಿ ದನಗಳ ಜಾತ್ರೆ (ಪ್ರದರ್ಶನ)ಯು ಸಹ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಂದು ಸಹ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಾರಿ ದನಗಳ ಹಬ್ಬವು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ದನಗಳನ್ನು ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ಬೀದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಜನ ವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿತು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಈ ಉಪನಗರವು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಬದಲಾಯಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಬಹುತೇಕ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೇ ಖರ್ಚಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದ ನಂತರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ವಸ್ತುಗಳ ಪೂರೈಕೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಬೇಡಿಕೆ ಇಲ್ಲದೇ ಹಾಗೂ ಬ್ರಿಟೀಷರು ತಮ್ಮ ಅಗತ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮದ್ರಾಸನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್

ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದವು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಬೀದಿಯ ಹೆಸರುಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅಂದಿನ ಗತಕಾಲದ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ.

*   *   *   *   *

ಕೊನೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧. ಷೇಕ್‌ಅಲಿ ಬಿ.,(ಸಂ), ೧೯೯೭, *ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ*, ಸಂಪುಟ-೫, ಪುಟ ೪೪೭.

೨. ಇರ್ಫಾನ್ ಹಬೀಬ್,(ಸಂ), ೧೯೯೯, *ರೆಸಿಸ್‌ಟೆಂಸ್ ಅಂಡ್ ಮಾಡ್ರನೈಜೇಷನ್ ಅಂಡರ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್*, ಪುಟ ೧೬೩.

೩. ವೃಷಭಕುಮಾರ್, ೨೦೦೦, *ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐತಿಹ್ಯಗಳು – ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ*, ಪುಟ ೯೩.

೪. *ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ*, ೨೦೦೨, ಸಂಪುಟ-೩೨, ಸಂಚಿಕೆ-೨, ಪುಟ ೬೨.

೫. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, ೧೯೬೫, *ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್*, ಪುಟಗಳು ೧೨೬-೧೨೭.

೬. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್, ಸಂಪುಟ-೨*, ಪುಟಗಳು ೨೨೧-೨೨೨.

೭. ಸ್ವಾಮಿ ಐ.ಅಂತಪ್ಪ, ೧೯೯೪, *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ಉಗಮ(೧೬೮೪-೧೮೦೦)*, ಪುಟ ೭೬.

೮. ರಹಮನ್ ಅಜ್ಹರ್, ೧೯೮೩, *ಟೈಗರ್ ಸುಲ್ತಾನ್*, ಪುಟಗಳು ೧೩-೧೪.

೯. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್(ಮೂಲ),ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿ ರಾಮರಾಯ(ಅನು), ೧೯೮೮, *ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ*, ಪುಟ ೫೦೨.

೧೦. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೫೧.

೧೧. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್, ೧೯೧೬, *ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ಭಾಗ-೧*, ಪುಟ ೨೨೬.

೧೨. ಭಗವಾನ್ ಎಸ್.ಗಿದ್ವಾನಿ(ಮೂಲ), ರಂಗನಾಥ್ ಎಸ್.ಬಿ(ಅನು), ೧೯೯೦, *ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಖಡ್ಗ*, ಪುಟ ೨೬೪.

೧೩. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೧.

೧೪. ಅದೇ.

೧೫. ಅದೇ.

೧೬. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೪೬, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು(೧೭೬೬-೧೭೯೯)*, ಸಂಪುಟ-೩, ಪುಟ ೧೧೦೯.

೧೭. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ೧೯೮೨, *ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ*, ಪುಟ ೩೪೪.

೧೮. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೫೧೫-೫೧೬.

೧೯. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೦.

೨೦. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೮೨.

೨೧. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್*, ಪುಟ ೧೧೮.

೨೨. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ., ೨೦೦೩, *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟ ೩೫೩.

೨೩. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೫೦.

೨೪. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಸಂಪುಟ ೨, ಪುಟ ೨೪

೨೫. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ, ೨೦೦೧, "ಕರೀಘಟ್ಟ", *ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ*, ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ. ಪುಟ ೭೨.

೨೬. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೭೯

೨೭. ಇರ್ಫಾನ್ ಹಬೀಬ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೪೬

೨೮. ಅದೇ., ಪುಟ XXIX.

೨೯. ಭಗವಾನ್ ಎಸ್.ಗಿದ್ವಾನಿ, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೭೩.

೩೦. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೯.

೩೧. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೧೮.

೩೨. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್*, ಸಂಪುಟ ೨, ಪುಟ ೩೨.

೩೩. ಅದೇ., ಪುಟ ೯೭೩.

೩೪. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೬.

೩೫. *ಎಂ.ಎ.ಆರ್ ರಿಪೋರ್ಟ್-೧೯೩೫*, ಪುಟ ೬೪.

ಅಧ್ಯಾಯ – ೪

ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೪

ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ

ಬಹುತೇಕ ರಾಜ್ಯಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯು ಇಂದಿನವರೆಗೂ ರಚಿತವಾಗಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಗರ ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು. ಇದರಿಂದ ಅಂದಿನ ರಾಜ್ಯಗಳ ನಿಜವಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ರಾಜ್ಯದ ನಿಜವಾದ ಇತಿಹಾಸವೆಂದರೆ ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಅವರ ಆಚರಣೆಗಳು ಹಾಗೂ ಇವುಗಳು ಹೇಗೆ ಸಮಾಜದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು. ಇವು ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ನೈಜ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವು ಕೇವಲ ರಾಜರುಗಳು ಮತ್ತು ಉನ್ನತ ವರ್ಗಗಳ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಂಶಗಳ ಮೂಲಕ ನಾವು ಆ ರಾಜ್ಯದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಹೊರಟರೇ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ನೈಜ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕಿಂತ ನಮಗೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಆ ರಾಜ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಭಿನ್ನವಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅಂದು ರಾಜ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ಸುಭೀಕ್ಷವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕಾದರೆ ನಾವು ಆ ರಾಜ್ಯದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವವನ್ನು ನೀಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದು ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು, ಜಾತಿಗಳು, ಧರ್ಮಗಳು ಹೇಗೆ ಸಮಾಜದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತಿದ್ದವು, ಇವು ಹೇಗೆ ಅಂದಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೇಲೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಹೇಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಅರಿಯುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಒಂದು ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ರಾಜಕೀಯ ಅಂಶಗಳು ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಅಂಶಗಳು ಬೀರುವ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕಿಂತ ಅಂದಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಂಶಗಳು ಬೀರುವ ಪ್ರಭಾವವು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳು ಆರ್ಥಿಕತೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸುವ ಅಳತೆಗೋಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುವ ವೃತ್ತಿಗಳು, ಕಸುಬುಗಳು, ಆಚರಣೆಗಳು, ವೇಷ–ಭೂಷಣಗಳು, ಆಹಾರ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸಮಾಜವು ರೂಪುಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಇವು ಆ ಸಮಾಜದ ಜನಸಮುದಾಯದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ನಗರ ಮತ್ತು ಉಪನಗರಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಧ್ಯಯನವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಕೀಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದುದರ ಜೊತೆಗೆ ವಿಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ಜನ ಸಮುದಾಯಗಳು, ಧರ್ಮಗಳು ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಳು ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಅದರಲ್ಲೂ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತರಾದ ಹಿಂದೂಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಗಳ ಕಾರ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಚರ್ಚ್‌ಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಅಂದಿನ ರಾಜರುಗಳು ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರಂತರವಾದ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನಷ್ಟವಾದರೂ ಸಹ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳು, ಜಾತಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ನೆಲೆಗಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಯು ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯು ರಾಜಕೀಯ ಕೇಂದ್ರವಾದರೆ, ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಮನೆತನದವರು, ಮಂತ್ರಿಗಳು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನೆಲೆಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಿ, ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಯೋಜಿತರಾಗಿದ್ದ

ಸೈನಿಕರುಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು.[೧] ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಜನಾಂಗಗಳು, ಮತ-ಧರ್ಮ, ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳು, ಆಹಾರಾಭ್ಯಾಸಗಳು, ವೇಷ-ಭೂಷಣಗಳು, ಭಾಷೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ಜನಸಮುದಾಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಿಂದಲೂ ಜನರನ್ನು ಕರೆ ತಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಕಾಸ್ಮೋಪಾಲಿಟನ್ (Cosmopolitan) ನಗರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ಸಮಾಜದ ಮೇಲೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪ್ರಭಾವವು ಸಾಕಷ್ಟು ಗಾಢವಾಗಿತ್ತು. ಅದರಲ್ಲೂ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ಗದ ಅಸ್ಥಿತ್ವದಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವವುಂಟಾಗಿತ್ತು. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಜನಾಂಗವು ತಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಆಚಾರ-ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು, ಜೀವನ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಆಲೋಚನೆಗಳನ್ನು, ಭಾಷೆ-ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ತಂದರು. ಇವರು ಸ್ಥಳೀಯರೊಂದಿಗೆ ಬೆರೆತು, ಕೊಳು-ಕೊಡೆ ನಡೆದು ಒಂದು ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಬೆಳೆಯಲು ನೆರವಾಯಿತು.[೨] ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ, ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಉರ್ದು ಮತ್ತು ಮಲಯಾಳಂ ಆಡುವ ಜನರು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಷೀಯ, ಬಹುಸಮ್ಮಿಶ್ರ, ಬಹು ಉದಾರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಜೀವನ ಪದ್ಧತಿವೊಂದು ಉದಯಿಸಿತು.

೪.೧. ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳು :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನಾವು ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಮರಾಠಿ ಮತ್ತು ಉರ್ದು ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವ ಜನಸಮುದಾಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸಮಾಜವು

ಜಾತಿ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರೂಪುಗೊಂಡಂತಹ ಜನ ವಸತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಜನ ವಸತಿಯ ನೆಲೆಗಳು ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಜಾತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಜಾತಿ ವರ್ಗಗಳೆಂದರೆ ಮೊದಲಿಯಾರ್‌ಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ರೆಡ್ಡಿಗಳು, ದರ್ಜಿಗಳು, ಬಣಜಿಗರು, ಉಪ್ಪಾರರು, ಗಾಣಿಗರು, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಿಗಳು, ದಲಿತರು, ಆದಿಜಾಂಬವರು (ಮಾದಿಗರು), ಮಡಿವಾಳರು, ತಿಗಳರು, ಒಕ್ಕಲಿಗರು, ಮೇದರು, ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯರು (ಮರಾಠಿಗಳು), ಬೆಸ್ತರು, ಕುಂಚಿಟಿಗರು, ನಾಯಿಂದರು ಮುಂತಾದ ಜನವರ್ಗಗಳು ನೆಲೆಸಿದ್ದವು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕಂಡುಬರದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಸ್ಮಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಕುಟುಂಬಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ತಮಿಳು ಮಾತನಾಡುವ ಇವರು ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಬಹುಶಃ ಈ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ರೆಡ್ಡಿಗಳು : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಆಂಧ್ರದಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ರೆಡ್ಡಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ತೆಲುಗು ಮಾತನಾಡುವರಾಗಿದ್ದು, ಕನ್ನಡ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೊದಲಿಯಾರ್‌ಗಳು : ಇವರು ಮೂಲತಃ ಆರ್ಕಾಟಿನವರಾಗಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಇವರನ್ನು ಕರೆತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಬೀದಿಗೆ 'ಆರ್ಕಾಟ್ ಬೀದಿ' ಎಂದೇ ಹೆಸರಿದ್ದು, ಇವರು ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಉಪನಗರವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ

ಹೋದರು. ಆದರೆ ಇಂದು ಅವರು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಬೀದಿಯನ್ನು ಆರ್ಕಾಟ್ ಬೀದಿ ಎಂದೇ ಕರೆಯುವರು ಹಾಗೂ ಇಂದಿಗೂ ಕೆಲವು ಮಂದಿ ಮೊದಲಿಯಾರ್‌ಗಳು ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಬಂದು ಇಂದಿನ ಗಂಜಾಂನ ಕರಡಿ ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ತಿಗಳರು : ಇವರನ್ನು ವಹ್ನಿಕುಲ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು, ವನ್ನೇರು ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುವರು. ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಹೂತೋಟಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು ಇವರ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಕವಾದ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿದ್ದು, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತಮಿಳು ಭಾಷೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.[೩] ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಇವರನ್ನು ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಕರೆತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ಅಥವಾ ದ್ರೌಪದಿಯು ಇವರ ಕುಲದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದು, ಈಕೆಯನ್ನು ಆದಿಶಕ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದರು.

ಈ ತಿಗಳ ಜನವರ್ಗದವರಿಗಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಧರ್ಮರಾಯನ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಚೈತ್ರ ಮಾಸದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ತಿಗಳ ಜನರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ 'ತಿಗಳರ ಪೇಟೆ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಬಡಾವಣೆ ಇದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ತಿಗಳ ಜಾತಿಯ ಕೆಲವು ಕುಟುಂಬಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದು ತಿಗಳರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದ ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಇಂದು 'ಕೊಂಪರ ಗುಡಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತಿಗಳರು ಮತ್ತೊಂದು ಪುಟ್ಟ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮುತ್ಯಾಲಮ್ಮ

ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂದು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕರಗ ಉತ್ಸವದ ಆಚರಣೆಯು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದರ್ಜಿಗಳು(ದೇವಾಂಗ) : ನೇಕಾರಿಕೆಯು ಇವರ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಮಗ್ಗದ ಕುಟುಂಬಗಳು ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದವು.[೪] ಇವರು ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ, ಹೂವುಗಳುಳ್ಳ ಚೀಟುಗಳು, ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯ ಮಖ್‌ಮಲ್ ಬಟ್ಟೆ, ಹಾಸು ಗಂಬಳಿಗಳು ಮುಂತಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಬಟ್ಟೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವುದು ಇವರ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿತ್ತು.[೫] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಇವರು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಬೀದಿಯನ್ನು 'ಮಗ್ಗದ ಬೀದಿ' (ಜವಳಿ ಬೀದಿ) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ಬಹುತೇಕ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇವರು ಉತ್ಪಾದಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲೇ ಖರ್ಚಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದು, ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಮರಣದ ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರು ದೇಶೀಯ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸ್ಥಿತಿವಂತರು ಉಪಯೋಗಿಸುವಷ್ಟು ಉಪಯೋಗಿಸಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅವನತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು.[೬] ಇದರ ಪರಿಣಾಮ ಈ ವರ್ಗವು ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಅರಸಿಕೊಂಡು ಇತರ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು.

ಬಣಜಿಗರು : ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವ್ಯವಸಾಯವು ಇವರ ಮೂಲ ವೃತ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದುದ್ದರಿಂದ ಈ ವರ್ಗವು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಇವರಿಗಾಗಿಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಬಣಜಿಗರ ಬೀದಿಯು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅವನತಿಯಿಂದಾಗಿ ಇವರೂ ಕೂಡ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಇಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಬಳೆ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವ ಸೆಟ್ಟಿ ಬಣಜಿಗ ಕುಟುಂಬಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪ್ಪಾರರು : ಇವರ ಮೂಲ ಉದ್ಯೋಗವು ಉಪ್ಪನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಇವರನ್ನು ಉಪ್ಪಲಿಗ ಶೆಟ್ಟಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.[೭] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ

ವರ್ಗವೂ ಸಹ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಇಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಐದು ಉಪ್ಪಲಿಗ ಶೆಟ್ಟಿ ಕುಟುಂಬಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಗಾಣಿಗರು : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಗಾಣಿಗರು ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಇವರಿಗಾಗಿ 'ಗಾಣಿಗರ ಬೀದಿ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಬೀದಿಯಿದ್ದಿತು. ಗಾಣದಿಂದ ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆದು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವುದು ಇವರ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿತ್ತು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ : ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಮುದಾಯದವರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪರಂಪರಾಗತ ಕಲಾ ಕೌಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ಕಂಚು, ಹಿತ್ತಾಳೆ, ತಾಮ್ರ, ಮರಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗ, ಕಂಚುಗಾರ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಕಮ್ಮಾರ (ಲೋಹಾರ), ಮರದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಬಡಗಿ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಪಾಂಚಾಳರೆಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.[೮] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಇವರು ನೆಲೆಸಿದ್ದಂತಹ ಬೀದಿಯನ್ನು 'ಪಾಂಚಾಳರ ಬೀದಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಎತ್ತಿನ ಗಾಡಿಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಕೆಲಸ ಮತ್ತು ಮರದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಜನರು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಇಂದು ಗಂಜಾಂ 'ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕೆಗೆ' ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಜನರು ಬಂದು ಎತ್ತಿನಗಾಡಿಯನ್ನು ಕೊಂಡು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ದಲಿತರು : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಈ ಜನರು ಸೈನಿಕ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಖುಷ್ಕಿ ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಗಳಿಸಿದ್ದ ದಲಿತರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದನೆಂದೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದಷ್ಟು ಕುಟುಂಬಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದವರನ್ನು ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ, ಅವರಿಗಾಗಿಯೇ ಒಂದು ಊರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ

'ಅಲ್ಲಾ ಪಟ್ಟಣ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೯] ಇಂದಿಗೂ ನಾವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪ ದಲಿತರೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಈ ಅಲ್ಲಾ ಪಟ್ಟಣ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಂತಹ ದಲಿತರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಬಡಾವಣೆಯಿದ್ದು, ಇದನ್ನು 'ಹೊಲಗೇರಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ವಿಶೇಷವೇನೆಂದರೆ ಈ ಬೀದಿಯು ಊರಿನ ಹೊರ ಭಾಗದಲ್ಲಿರದೇ, ಊರಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಟಿಪ್ಪು ವೃತ್ತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನೇ ಹೊರತು ಜಾತಿಗಲ್ಲ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಆದಿಜಾಂಬವರು (ಮಾದಿಗ) : ಇವರನ್ನು ಹೈದರಾಲಿಯು ಹೊಲದ ಬೇಸಾಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಕರೆತಂದನು. ಇವರು ಹೊಲದ ಬೇಸಾಯದ ಜೊತೆಗೆ ಚರ್ಮ ಹದಮಾಡುವುದು, ಪಾದರಕ್ಷೆ ಮೊದಲಾದ ಚರ್ಮದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಗಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದಂತಹ 'ಮಾದಿಗೇರಿ' ಎಂಬ ಬಡಾವಣೆಯು ಇದ್ದಿತು.

ಮಡಿವಾಳರು (ಅಗಸ) : ಇವರನ್ನು ದೋಬಿ, ಮಡಿವಾಳ, ಅಗಸ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಬಟ್ಟೆ ಸ್ವಚ್ಛ ಮಾಡುವುದು, ವಿವಾಹ – ದೇವರ ಉತ್ಸವ ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆ(ಮಡಿ)ಹಾಸುವುದು ಹಾಗೂ ಪತ್ತು(ದೀವಟಿಗೆ) ಹಿಡಿಯುವುದು ಇವರ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿ ಆಗಿತ್ತು.[೧೦]

ಒಕ್ಕಲಿಗ : ಈ ಒಕ್ಕಲಿಗ ಜನಾಂಗವು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 'ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು ಮಹಾನವಮಿ ಹಬ್ಬದ (ದಸರಾ) ಬಗ್ಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಲಿಗರಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಲಿಂಗೆಯಗೌಡ ಎಂಬುವನು ಪೇಟೆಯ ಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.[೧೧] ಇದರಿಂದ ಒಕ್ಕಲಿಗ ಜನಾಂಗವು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಕೃಷಿ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮೇದರು : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಮೊರ, ಬುಟ್ಟಿ, ಬೀಸಣಿಗೆ, ತಡಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಬಿದಿರಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸುವ ಪಾರಂಪರಿಕ ಕೈಕಸುಬನ್ನು ಇವರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ತೆಲುಗು ಭಾಷೆಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ ಜನ ವರ್ಗವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ನಾಯಿಂದರು : ಇವರನ್ನು ಕ್ಷೌರಿಕ, ಹಜಾಮ ಎಂಬ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಕ್ಷೌರಿಕ ವೃತ್ತಿ ಇವರ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿತ್ತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಕ್ಷೌರಿಕರು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದವರಾಗಿದ್ದು, ಇವರು ತೆಲುಗು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಈ ಕುಟುಂಬಗಳು ನಮ್ಮ ಮೂಲನೆಲೆ ಆಂಧ್ರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಕುಂಚಿಟಿಗ : ಇವರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ ಜನಾಂಗದವರಾಗಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೧೨] ಇಂದು ಈ ವರ್ಗವು ವ್ಯಾಪಾರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಬೆಸ್ತರು : ಇವರನ್ನು ಗಂಗಾ ಮತಸ್ಥರು ಮತ್ತು ಗಂಗೆ ಮಕ್ಕಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೈದರಾಲಿಯು ಐದನೇ ಮದಕರಿ ನಾಯಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಸಹಸ್ರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಜನಾಂಗವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೈನಿಕರಾಗಿ ಸಹ ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಹೈದರಾಲಿಯು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಕರೆತಂದ ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ತನ್ನ 'ಚೇಲಾ ಪಡೆ'ಗೆ ನಿಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.[೧೩] ಇವರು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಮೇನೆಗಳನ್ನು ಹೊರುವ ಜನರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂದು ಈ ವರ್ಗವು ಮೀನುಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರದ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇವರು ನೆಲೆಸಿರುವ ಬೀದಿಯನ್ನು ಚಿಕ್ಕ ಬೆಸ್ತಗೇರಿ

ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಬೆಸ್ತಗೇರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ಗವು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ.

ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯರು : ಇವರು ವಿಜಯ ನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದಾಗಲೇ ಹಂಪಿ ಕಡೆಯಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದರೆಂದೂ, ಮತ್ತಷ್ಟು ಈ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜನಾಂಗವನ್ನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರು ಹೈದರ್‌ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇನೆಯ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಚರ್ಮದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು (ಜೀನು) ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು 'ಜೀನಿಗರು' ಎಂದು ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂದೂ, ಇವರನ್ನು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ವರ್ಣಚಿತ್ರ ರಚನೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೧೪] ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಬೀದಿಯನ್ನು 'ಕಮಾಲ್‌ಗೇರಿ' (ಕಲೆಗಾರರ ಬೀದಿ) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಹೆಸರು ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ ಹಾಗೂ ಇವರು ಎತ್ತಿನಗಾಡಿಯ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾಗಿದ್ದು, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು.

ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯರು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದ ನಂತರ ರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದರೆಂದೂ, ಇವರ ಮನೆದೇವತೆಯು ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬದೇವಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ನಾವು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಈ ಜಾತಿಯ ಜನರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮರದ ಪೀಠೋಪಕರಣಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಈ ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳಿಂದ ನಮಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳು ವೃತ್ತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದವೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಬಿಗಿ ಕಟ್ಟುಪಾಡುಗಳಿರದೇ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಗಗಳಿಗೂ ವೃತ್ತಿಯ ಕುಶಲತೆಗೆ

ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸಮಾನ ಅವಕಾಶಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದವೆಂಬುದು ಸಾಬೀತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಳವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವು ದೊರೆತು, ಅವರ ಜೀವನಮಟ್ಟ ಸುಧಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಳವರ್ಗದವರಿಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕುರುಬ ಜಾತಿಯ ಜನ ವರ್ಗವು ಎಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಮಾಹಿತಿಯು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೊಡವರೂ ಸಹ ಯಾರು ಇಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಎಲ್ಲರೂ ಮತ್ತೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ತಮ್ಮ ಮೂಲಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

೪.೨. ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮ :

ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಧರ್ಮಗಳ ಸಂಗಮವೆಂಬಂತೆ ಹಿಂದೂ, ಜೈನ, ಕ್ರೈಸ್ತ ಮತ್ತು ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೂ ಮತ್ತು ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಜೈನರು ಮತ್ತು ಕ್ರೈಸ್ತರು ಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಆಳ್ವಿಕೆಯಿದ್ದು, ಮುಸ್ಲಿಂಮರು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಹಿಂದೂಗಳು ಮುಸಲ್ಮಾನರಷ್ಟೇ ಸರಿಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದ ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಎರಡೂ ಪಂಥಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯ ಆರಾಧನೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದರಲ್ಲೇ ಹತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಶಕ್ತಿದೇವತೆ (ಮಾರಮ್ಮ)ಯ ಗುಡಿಗಳು ನೆಲೆಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ

ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಹಾನಿಗಳಾದ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮುಸ್ಲಿಂ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಾತಿ, ಉಪಜಾತಿಗಳಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ನು ಸಾಮಾಜಿಕ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಹಬ್ಬ ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಹಬ್ಬವೆಂದರೆ ಕರಗ ಉತ್ಸವ.

ಕರಗ ಉತ್ಸವ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕರಗದ ಉತ್ಸವವು ಬಹು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಹ್ನಿಕುಲದ ತಿಗಳರು ಈ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಜನಾಂಗದವರಾಗಿದ್ದರು.

ಕರಗದ ಮೂಲವು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದರೂ ಇದೊಂದು ಜನಪದ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೃತ್ಯ. ತಮಿಳುನಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ನೃತ್ಯ ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಪ್ರಭಾವ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಗ್ನೇಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲೂ ಕೋಲಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ತುಮಕೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು, ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ವಹ್ನಿಕುಲದ ತಿಗಳರು ವಹ್ನಿಕೆಯಾದ ದ್ರೌಪದಿಯ ಭಕ್ತ ವರ್ಗದವರು. ಪಾಂಡವರು ದ್ರೌಪದಿ ಸಮೇತ ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದೆ ಉಳಿದ ದ್ರೌಪದಿ ದಿಕ್ಕು ಕಾಣದೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಳು. ಆಕೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ವೀರಕುಮಾರರು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಕತ್ತಿ, ಡಮರು, ತ್ರಿಶೂಲ, ಘಂಟೆ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಹಿಡಿದು ನೃತ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಆಕೆಯ ಭಜನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ದ್ರೌಪದಿ ಅವರಿಗೆ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೆಯಿದೆ. ಈ ವೀರಕುಮಾರರಿಂದ ಪಾಂಡವ ದೇವಾಲಯಗಳಾದವು. ಇವರಿಗೆ ದ್ರೌಪದಿ ಶಕ್ತಿದೇವತೆ. ಕರಗದ ಮೂಲ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದರೂ ಇದು ಆದಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. 'ನೀರಿನ ಕಲಶ' ಎಂಬುದು ಕರಗ ಎಂಬುದರ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ.[೧೫]

ಷಹರ್ ಗಂಜಾನಲ್ಲಿ ಕರಗವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದವರು ವಹ್ನಿಕುಲದ ತಿಗಳರಾದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಜನಾಂಗದವರೂ ಕರಗದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ (ಕೊಂಪರ ಗುಡಿ) ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಚೈತ್ರ ಶುದ್ಧ ಸಪ್ತಮಿಯ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ರಾತ್ರಿ ಕರಗ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು ಧರ್ಮರಾಯನ ಕರಗವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಬಹುತೇಕ ತಿಗಳರು ಯುದ್ಧದ ಭೀತಿಯಿಂದ ಹೆದರಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದ ಪರಿಣಾಮ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕರಗ ಉತ್ಸವದ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಸಹ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾಯಿತು.

ಇಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮುತ್ತು ಮಾರಮ್ಮ (ಕರಡಿ ಮಾರಮ್ಮ) ಅಥವಾ ಕೊಂಗರ ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀ ವರ್ಷ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಮೊದಲಿಯಾರ್ ಜನಾಂಗದವರು ಕರಗವನ್ನು ಆಚರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕರಗ ಉತ್ಸವವು ನಡೆದ ಒಂದು ತಿಂಗಳ ನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಕರಗವನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ದೇವತೆಗಳ ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಂದು ಊರಿನ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಮಾಡುವ ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಾತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಾಡುವ ಹಬ್ಬಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ.

೪.೩. ಜೈನ ಧರ್ಮ :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮವೂ ಸಹ ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿನ ಜೈನರ ಮೂಲವನ್ನು ನಾವು ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ೧೨ ಮತ್ತು ೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಅತೀ ಹೆಚ್ಚಿನ

ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನರಿದ್ದರೆಂದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ರಾಜನಾದ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ಜೈನ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಜೈನರು ಅತೀ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೭೪ರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಪಂಥದ ಶೀಲವಿಜಯ ಎಂಬ ಜೈನ ಮುನಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ್ದರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಬರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ :–

"ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಗೃಹಸ್ಥರು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ತುಂಬಾ ಶ್ರೀಮಂತರು ಮತ್ತು ದಾನಿಗಳಿದ್ದರು. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ಪಗೋಡಾಗಳನ್ನು ಜೈನ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೈನ ಮಂದಿರಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಧನ–ಧಾನ್ಯಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ವೃಷಭನಾಥ ಅಥವಾ ಆದೀಶ್ವರನ ಪೂಜೆ ರಾಜನ ಕಡೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು".[೧೬]

ಮೇಲಿನ ಹೇಳಿಕೆಯಿಂದ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಜೈನರಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶೀಲವಿಜಯ ಮುನಿಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ವೃಷಭನಾಥ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೬) ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ೨೩ನೇ ತೀರ್ಥಂಕರ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಬಸದಿಗಳಿದ್ದವೆಂಬ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೭] ಆದರೆ ಇಂದು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಬಸದಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೆಲಸಮಗೊಂಡಿದ್ದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಥಳೀಯರು ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು 'ಬಸ್ತಿಪಾಳು' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಇಂದು ಗಂಜಾಂನ ಗೋಸಾಯಿಘಾಟ್‌ಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿದ್ದ ಪದ್ಮಾವತಿಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಇಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆ ಒಳಭಾಗದ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೪) ಸಂರಕ್ಷಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಜೈನರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದಿಗಂಬರ ಪಂಥದ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇವರು ಹೊರ ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಹಿಂದೂಗಳಿಗೆ ಸಮುದ್ರದ ಹೊರಗಿನ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿದ್ದರಿಂದ ಜೈನರು ಈ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚಿನ್ನ, ವಜ್ರ, ವೈಡೂರ್ಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಂಗಳೂರಿನ 'ಗಂಜಾಂ ಜ್ಯುವೆಲರ್ಸ್' (Ganjam Jewelers)ನ ಮಾಲೀಕರು ವಜ್ರದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಇವರ ಪೂರ್ವಿಕರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಿವಾಸಿಗಳೇ ಆಗಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದ ನಂತರ ಬೆಂಗಳೂರು ಕಡೆಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಇವರು ಸುಮಾರು ೨೫೦ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ರತ್ನ, ವಜ್ರ-ವೈಡೂರ್ಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಂತಹ ಜೈನರು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಬಹುಶಃ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯು ಹಾಳಾಗಿರಬಹುದು. ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಯು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿತು.[೧೬] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಭಗ್ನಗೊಂಡಿದ್ದ ಪದ್ಮಾವತಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಗೆ ತಂದು ಪುನರ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಬಳಿಯ ಕಳಸ್ತವಾಡಿಯಿಂದ ತಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿದ್ದು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೫), ಯಕ್ಷ ಯಕ್ಷಿಯರಾದ ಧರಣೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೬) ಮತ್ತು ಪದ್ಮಾವತಿಯ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೭) ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೫೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಹಳೆಯದಾದ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕನೇಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಮಹಾವೀರ ಹಾಗೂ ಎಂಟನೇಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಚಂದ್ರಪ್ರಭನ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೯) ವಿಗ್ರಹಗಳು ದೊರೆತಿದೆ.[೧೯] ಈ ಅಂಶವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

೪.೪. ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮ :

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮವು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಾರ ಹಾಗೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ, ತುಮಕೂರು (ಶಿರಾ), ಮದರಾಸು, ಕೇರಳ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಲಕ್ನೋ ಮತ್ತು ಇರಾನ್ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಬಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಟಿಪ್ಪು ತಾನು ಶಿರಾದಿಂದ ಕರೆತಂದಿದ್ದ ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ಮುಸ್ಲಿಮರಿಗಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.

ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಬಟ್ಟೆ ತಯಾರಿಕೆ, ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಲಬ್ಬೆ ಮುಸ್ಲಿಮರು ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇವರಿಗಾಗಿಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಲಬಾಬೀನ್ ಮಸೀದಿಯು ಕೂಡ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಚುಡಿಗರಾನ್ ಎಂಬ ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ಗವು ಬಳೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಇವರು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಬೀದಿಯನ್ನು ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸರಾಫ ಬಝಾರ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.[೨೦] ಇವರೇ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತಹ ಮಸ್ಜಿದೇ-ಚುಡಿಗಾರನ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೦) ಎಂಬ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆನೆ, ಹುಲಿ, ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಪಳಗಿಸುವವರು, ಹಾವಾಡಿಗರು, ರೈತರ ಎತ್ತುಗಳಿಗೆ ಲಾಳ ಪೆಟ್ಟುವವರು, ಹೂವಿನ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಮುಸ್ಲಿಮರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಗೆ, ಕೋತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದೂಗಳು ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಉಪಟಳದಿಂದ ತೋಟಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೨೧] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಇವರು ಚೀಟು ಬಟ್ಟೆಯ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದಿಂದ ಬಹುತೇಕ ಮುಸ್ಲಿಮರು ದೂರದೂರುಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ

ಹೋದರು. ಇಂದಿಗೂ ಕಲ್ಕತ್ತಾ, ಬಾಂಬೆ, ಮದ್ರಾಸ್, ಮೈಸೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಜಾಂನಿಂದ ವಲಸೆ ಹೋದಂತಹ ಮುಸ್ಲಿಂ ಜನರು ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ.[೨೨]

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರಿಗಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಜವಳಿ ಬೀದಿ, ಮಚ್ಚಿ ಬಝಾರ್, ಮಡಿಕೆಸಾಬಿ ಬೀದಿ, ತಾತ್‌ಪೀರ್‌ಖಾನ್ ಸಾಬ್ರು ಬೀದಿ, ಷಫಕತ್ ಮೊಹಲ್ಲಾ, ಗುಲಾಂಹುಸೇನ್ ಮೊಹಲ್ಲಾ, ಬಡಾ ಮೊಹಲ್ಲಾ, ಕಂತರ್ ಮೊಹಲ್ಲಾ ಎಂಬ ಬೀದಿಗಳು ಅಸ್ಥಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೦೧ ಮಸೀದಿಗಳು, ೫೨ ಖಬರ್‌ಸ್ಥಾನ್‌ಗಳು, ೩೦ ಮಕಾನಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೩] ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಮುಸ್ಲಿಮರಿಗೆ ಅನೇಕ ಸ್ಮಶಾನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೀರ್ಮಾನಿಯು ಟಿಪ್ಪು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲೂ ಮಸೀದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಮುಲ್ಲಾಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನು. ಇದು ಮುಸ್ಲಿಂ ಯುವಕರಿಗೆ ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸುವ ತೀವ್ರ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಎಡೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಾತನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿ ಹೇಳಬಹುದು.[೨೪] ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಟಿಪ್ಪು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಮಹಿಳೆಯರೂ ಸಹ ಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದ್ದು, ಅವರಿಗಾಗಿಯೇ ಫಾತಿಮಾ ಮಜ್ಜೀದ್ ಎಂಬ ಮಸೀದಿಯನ್ನೂ ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೪). ಇಂದಿಗೂ ಈ ಮಸೀದಿಯು ಇದ್ದು, ಆದರೆ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಇಂದು ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಹುತೇಕ ಮಸೀದಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಕಾನಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ ಮೀರಾನ್ ಸಾಬ್ ಮಸೀದಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೧), ಸರ್ದಾರ್‌ಖಾನ್ ಮಸೀದಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೨), ಲಬಾಬೀನ್ ಮಸೀದಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೩), ಚುಡಿಗರಾನ್ ಎಂಬ ಮಸೀದಿಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅಬೇದುಲ್ಲಾ ಮಕಾನ್, ಷಹಿನ್ ಷಾವಲಿ ಮಕಾನ್, ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಜೀಲಾನಿ ಹಗೌಸ-ಎ-ಪಾಕ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೫), ಯತೀಮ್ ಷಾವಾಲಿ ಬಾಬಾ ಮಕಾನ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೬), ಮೆಂಗೆತರ್ ಅಲಿ ಷಾ ಮಕಾನ್ ಸುನ್ನಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೪), ಹಝರತ್ ಸೈಯದ್ ಮತೀನ್ ಷಾ ಖಾದ್ರೀ(ರಹ)

(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೭,೨೮), ಗಫಾರ್ ಸಾಹೇಬ್ ಮಕಾನ್ ಸುನ್ನಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೯), ಬೀ ಬೀ ಫಾತಿಮಾ ಮಕಾನ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೦,೩೧) ಮತ್ತು ಫಕೀರಯ್ಯನ ಗೋರಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೫), ಹಜ಼ರತ್ ಸಯ್ಯದ್ ನೂರ್ ಅಲಿ ಶಾ ಹುಸ್ಸೇನಿ ಬಾದಶಾ ಚಿಸ್ತಿ ಖಲಂದರಿ ರಹ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೭) ಹಾಗೂ ಹಜ಼ರತ್ ಸೈಯದ್ ಜಹೋರ್ ಷಾವಾಲಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೩) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ಮಕಾನ್ ಮತ್ತು ಖಬರ್‌ಸ್ಥಾನ್‌ಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸುನ್ನಿ ಮತ್ತು ಶಿಯಾ ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಖಬರ್‌ಸ್ಥಾನ್‌ಗಳಿದ್ದವು. ಇದರಿಂದ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಅವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಮಸೀದಿಗಳು ಮತ್ತು ಮಕಾನಗಳು ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಇವು ಬಹುತೇಕ ಖಾಸಗಿಯವರ ಜಮೀನಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ರೈತರು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದಿರುವ ಮಕಾನಗಳನ್ನು ವಕ್ಫ್ ಮಂಡಲಿಯು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೬). ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂಗಳಿಗಿಂತ ಮುಸ್ಲಿಮರ ಸ್ಮಶಾನಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ಸಹಕಾರಗಳಿಂದ ಇವರು ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಜನಾಂಗವಾಗಿ ಬೆಳೆದರು. ಈ ಜನಾಂಗವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಾಂಸಹಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸದ ಅಂಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಸ್ಮಿಲ್ಲಾ ಮಾಡಿದ ಮಾಂಸವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾರಾಟ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಜಾರಿ ಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವು ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಬಹುತೇಕ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಲಸೆ ಹೋದ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಇಂದು ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ಗವು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ 'ಉರುಸ್' ಎನ್ನುವ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹಗೌಸ್-ಎ-ಪಾಕ್ ಎಂಬ ಬಾಗ್ದಾದಿನ ಸಂತರಾಗಿದ್ದ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಜೀಲಾನಿಯವರ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಉರುಸ್

ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು.[೨೫] ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಂತಹ ಈ ಸೂಫಿ ಸಂತರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಅವರ ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನ 'ಉರುಸ್'ನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಇಂದಿಗೂ ಅದು ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾನಂತರ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ 'ಉರುಸ್' ಆಚರಣೆಯು ಜಾರಿಗೆ ಬಂದಿತು. ದೂರದ ಊರುಗಳಿಂದ ಮುಸ್ಲಿಂ ಬಾಂಧವರು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನದಂದು ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದು ಸಮಾಧಿಗೆ ಗಂಧವನ್ನು ಲೇಪಿಸಿ, ಹಸಿರು ಬಾವುಟ ಮತ್ತು ತುಪ್ಪದ ದೀಪವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ, ಉರುಸ್ ಆಚರಿಸಿ ಸಿಹಿಯನ್ನು ಹಂಚಿ ನೆಮ್ಮದಿಯಿಂದ ಬಾಳಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ತುಂಬಾ ಅದ್ದೂರಿಯಾಗಿ ಈ ಉರುಸ್ ಆಚರಣೆಯು ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೭).

೪.೫. ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮ :

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮವು ವಿಜಯ ನಗರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿತ್ತು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೊಬ್ಬನು ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ಮತಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೫೬೭ರಲ್ಲಿ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸೆನ್ಸ್‌ರವರ ಜೊತೆ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಯ ಗುಂಪು ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೪೮ಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಜೆಸುಯಿಟರ ಮತ್ತೊಂದು ಗುಂಪು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೂಲಕ ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದರು.[೨೬] ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲೆ ನೆಲೆಸಿ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರ ಕೈಗೊಂಡದ್ದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೮ ರಲ್ಲಿ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೪೯ರಲ್ಲಿ ಲಿಯೊನಾರ್ಡೊ ಚಿನ್ನಮಿಯವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ರಾಜ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೩೮–೧೬೫೯)ರವರನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಚಿನ್ನಮಿಯವರಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪದ ರಾಂಪುರದಲ್ಲಿ ವಸತಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಅವರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೫೮–೧೯೭೩) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರಿನ ಶಿವಪ್ಪ ನಾಯಕನ

ದಾಳಿಗೆ ಸಿಲುಕಿ ರಾಂಪುರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಚರ್ಚ್ ನಾಶವಾಯಿತು. ನಂತರ ದೊಡ್ಡದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪೇಟೆ (ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ) ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮನೆಯನ್ನು ಚಿನ್ನಮಿಯವರಿಗೆ ನೀಡಿ ವಸತಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.[೨೭] ಚಿನ್ನಮಿಯವರು ಈ ನಿಲಯಕ್ಕೆ ಅಮಲೋದ್ಭವ ಮಾತೆಯ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರು.[೨೮] ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಕ್ರೈಸ್ತರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅಮಲೋದ್ಭವ ಮಾತೆಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು(ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಚರ್ಚ್) (ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೧) ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಚಿನ್ನಮಿಯವರು ಹಿಂದೂಗಳನ್ನು ಮತಾಂತರ ಮಾಡಲು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೇಷ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಮತ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೬೦ ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೬೦ ಜನ ಕ್ರೈಸ್ತರಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೭೬ರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಚಿನ್ನಮಿಯವರ ಮರಣದ ವೇಳೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೩೬೦ ಜನ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ದೀಕ್ಷೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರು.[೨೯] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಕ್ರೈಸ್ತರಿಗೆ ಸ್ಮಶಾನ ಭೂಮಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಚಿನ್ನಮಿಯವರನ್ನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು.[೩೦] ಇಂದಿಗೂ ಇವರ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಗಂಜಾಂನ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಸ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೮). ಚಿನ್ನಮಿಯವರ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಕ್ರೈಸ್ತ ಗುರುಗಳು ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರ ಕೈಗೊಂಡು ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೦೫ರ ವೇಳೆಗೆ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ದೀಕ್ಷಾಸ್ನಾನ ಪಡೆದವರ ಸಂಖ್ಯೆ ೧,೩೫೮. ಕೆಲವೊಂದು ಅಹಿತಕರವಾದ ಘಟನೆಗಳು ಮತ್ತು ದಾಸರು, ಜಂಗಮರು ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೪೯ರಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಚಿಕ್ಕ ಅರಸನಕೆರೆಯನ್ನು ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನ್ನಿನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.[೩೧]

ಹೈದರಾಲಿಯು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮುಂಚೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಚರ್ಚ್‌ನ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿತ್ತು. ಹೈದರಾಲಿಯು ಮಂಗಳೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೯,೦೦೦ ಜನ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ

ಕರೆ ತಂದಿದ್ದನು. ಈ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಸೈನಿಕರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಯುದ್ಧದ ಸಲಕರಣೆಯ ತಯಾರಿಕೆಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಅಂಗರಕ್ಷಕ ದಳದ ಸೈನಿಕರನ್ನಾಗಿಯೂ ನೇಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು.[೩೨] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೭೧ರ ವೇಳೆಗೆ ಹೈದರಾಲಿಯು ಕ್ರೈಸ್ತರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪದ್ಧತಿಯ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೮ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೂರನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷರು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹೈದರಾಲಿಯು ಕ್ರೈಸ್ತರ ಮೇಲೆ ಸಂಶಯಗೊಂಡನು.

ಟಿಪ್ಪು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಪರಮತ ದ್ವೇಷವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕ್ರೈಸ್ತರಿಗೂ ನೆಲೆಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಹುತೇಕ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೦). ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೦–೮೪ರ ಎರಡನೇ ಆಂಗ್ಲೋ- ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕರಾವಳಿ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಬ್ರೀಟಿಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಸಂಶಯಗೊಂಡ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಸುಮಾರು ೮೦,೦೦೦ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ (ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ)ಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು ಅವರಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಜನರನ್ನು ಖೈದಿಗಳಾಗಿ ಸೆರೆಮನೆಗೆ ತಳ್ಳಿ, ಉಳಿದವರನ್ನು ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.[೩೩] ಆದರೆ ಅವರನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿಂಸೆ ಮತ್ತು ಬಾಧೆಗಳಿಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೭–೮೮ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದವು. ಅವನಿಗೆ ಪ್ರೋಟೆಸ್ಟಂಟರಾದ ಬ್ರಿಟೀಷರ ವಿರುದ್ಧ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕರಾದ ಫ್ರೆಂಚರ ಸಹಾಯ ಬೇಕಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಹೊರದೂಡಲಾಗಿದ್ದ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನ್ನರಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು.[೩೪]

ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧–೧೭೮೨ರಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ಮಠಗಳಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೮–೯೯ರಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಹ್ಯಾರಿಸನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ

ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿದ್ದ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಠಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ನೆರವಾಗದಿರಲೆಂದು ಮುನ್ನೆಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸಿದನು.[೩೫]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪತನಾ ನಂತರ ಕರ್ನಲ್ ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು ವಿಶೇಷ ಆಹ್ವಾನದ ಮೇರೆಗೆ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡನು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಮತಾಂತರ ಹೊಂದಿದವರನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂಘಟಿಸಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಂಡಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇವರನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಫಾದರ್ ಜೆ.ಎ. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ :

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಾನಪದ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅಂಕುರಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮತ ಪ್ರಚಾರಕರಾದ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಒಬ್ಬರು. ಇವರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೫ರಲ್ಲಿ ಫ್ರಾನ್ಸ್ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಸ್ವದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ೨೭ನೇ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಫ್ರಾನ್ಸಿನ 'ಪ್ಯಾರಿಸ್ ಫಾರಿನ್ ಮಿಷನ್' ಎಂಬ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮಿಷನರಿಯ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರು. ಫ್ರಾನ್ಸಿನ ವೈದರ್ಸ್ (Languedoc)ನ ಧರ್ಮ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗುರು ಪಟ್ಟವಾಯಿತು. ೧೯-೦೧-೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಫ್ರಾನ್ಸಿನಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪಾಂಡಿಚೇರಿಯ ಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡರು.[೩೬] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನು. ಬಲವಂತಕ್ಕೆ ಮುಸ್ಲಮಾನರಾದವರನ್ನು ಮರಳಿ ಸ್ವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳುವ ಮತ್ತು ಜೀವಭಯದಿಂದ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಸಿದವರನ್ನು ಸಂತೈಸಿ, ಸಂಘಟಿಸಿ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸುವ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಕೆಲಸವು ಇವರ ಪಾಲಿಗಾಯಿತು.[೩೭]

ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೯) ೧೩ ಡಿಸೆಂಬರ್ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೨೩ರವರೆಗೆ ಇವರು ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಶ್ರಮವಹಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇವರನ್ನು ಸ್ವೀಕರಸಿದವರು ಷಹರ್

ಗಂಜಾಂನ ಜನರು ಮಾತ್ರ. ಇವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಮಿಯವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಅಮಲೋದ್ಭವ ಮಾತೆಯ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲೆಯೇ ಒಂದು ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.[೩೮] ಇಂದು ಈ ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ಅಮಲೋದ್ಭವ ಮಾತೆಯ ದೇವಾಲಯವೆಂದೇ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೧) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ನೋಡಲು ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಇಂಡೋ-ಫ್ರೆಂಚ್ ಶೈಲಿಯ ಸರಳ ಸುಂದರ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೨). ಈ ಚರ್ಚ್ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ರೋಮನ್ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್ ಚರ್ಚಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ರವರ ಮನೆಯಿದ್ದು, ಚರ್ಚ್‌ನ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅವರು ಒಂದು ಶಾಲೆಯನ್ನು ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇಂದು ಆ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಕೆಡವಲಾಗಿದ್ದು, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಹೊಸ ಶಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರ ಮನೆಯು ಇಂದಿಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನಾವು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೪). ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೦೮ ರಲ್ಲಿ ಈ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ಫಾದರ್ ಜೊಸೆಫ್ ಮರಿಯಾ ರವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನರ್ ನವೀಕರಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ ಸಂತತಿಯವರಿದ್ದು, ಇವರು ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ನಿಂದ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಗಂಜಾಂಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ ಐದನೇ ಸಂತತಿಯವರಾದ ಕ್ಯಾಥರಿನ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೬) ಎಂಬುವವರು ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಫ್ರಾನ್ಸಿನಿಂದ ಬಂದು ಗಂಜಾಂನ ಚರ್ಚ್‌ಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಚರ್ಚ್‌ನ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲೆಯ ಬಡ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ದತ್ತು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಅವರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.[೩೯]

ಚರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನಮಿಯವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಅಮಲೋದ್ಭವ ಮಾತೆಯ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದು, ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಡಿಸೆಂಬರ್ ೮ ರಂದು ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವವನ್ನು ವಿಜೃಂಬಣೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.[೪೦] ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರದಂದು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಬಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಚರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಯೇಸುಸ್ವಾಮಿಯ ಪುನರುತ್ಥಾನ ಪ್ರತಿಮೆ, ಜೋಸೆಫ್, ಮೇರಿಯಮ್ಮರವರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿವೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಜಾನ್ ಬಾಪಿಸ್ಟ್, ದೇವದೂತರಾದ ಮೈಕಲ್ ಮತ್ತು ಅಂಟೋನಿಯರ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮೇರಿಯಮ್ಮನ ಪ್ರತಿಮೆ ಇದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಚರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ

ಭಾವಚಿತ್ರ, ಅವರು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಬಲಿ ಪೂಜಾ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಿಳಿ ವಸ್ತ್ರಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೩), ಕುರ್ಚಿ, ಮೇಜು, ಫ್ರೆಂಚ್ ಗಡಿಯಾರ, ಕಲಾತ್ಮಕವಾದ ಶಿಲುಬೆ ಹಾಗೂ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಬರೆದಿರುವ ಕೆಲವೊಂದು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಾರಿಸುವ ಕಂಚಿನ ಘಂಟೆಯನ್ನು ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಫ್ರಾನ್ಸ್‌ನಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇದು ೨೦೦ ಪೌಂಡ್ ತೂಕವಿದ್ದು, ಈ ಘಂಟೆಯ ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಇದು ಚರ್ಚ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೫).

ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಸಸ್ಯಾಹಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಕ್ರೈಸ್ತ ಪಾದ್ರಿಯ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಲು ವಿಫಲರಾಗಿ ನಂತರ ಹಿಂದೂಗಳ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳ ರೀತಿ ವೇಷ ಧರಿಸಿ ಜನರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೇ ತಮ್ಮ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರ ಚಟುವಟಿಕಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ೧೨,೦೦೦ ಜನರನ್ನು ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್ ಕ್ರೈಸ್ತರಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು.[೪೧] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಂದರಲ್ಲಿಯೇ ೧,೮೦೦ ಮಂದಿ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಒಗ್ಗೂಡಿಸಿದರು. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರಿಗೆ ಭಾರತವು ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಜೀವನದ ಗಣಿ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದ್ದಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ *"There is every reason to belive that the true God was well known to the people of India at the time when they first banded themselves together as a Nation."*[೪೨] ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೩ರ ವೇಳೆಗೆ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮತ ಪ್ರಚಾರದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ೧,೦೦೦, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೪,೦೦೦ ಕ್ರೈಸ್ತರಿದ್ದರು.[೪೩]

ಅಂದು ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಸಿಡುಬು ರೋಗವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಲಸಿಕೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನರನ್ನು ಈ ಪಿಡುಗಿನಿಂದ ಪಾರು ಮಾಡಿದರು. ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಡುಬು ರೋಗಕ್ಕೆ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಅಂದಿನ ಜನ ಸಿಡುಬು ರೋಗಕ್ಕೆ ಮಾರಿ-ಮಸಣಿಯರ ಮುನಿಸು ಕಾರಣವೆಂದು ನಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಬಲ ಮೂಢನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕಿ ಸಿಡುಬು ರೋಗಕ್ಕೆ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದಿನ ಮೂಲಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ನೀಡಿದರು.

ಹೀಗೆ ಸಿಡುಬು ರೋಗಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದ ಈತನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮೆಚ್ಚಿ ಈತನಿಗೆ ಮಾಶಾಸನವನ್ನು ಸಹ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೩ರ ಜನವರಿಯಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೪ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ ಅವಧಿಯವರೆಗೆ ಮೂರನೇ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ೨೫,೪೩೨ ಜನರಿಗೆ ಸಿಡುಬು ರೋಗಕ್ಕೆ ಲಸಿಕೆಯನ್ನು ನೀಡಿದರು.[೪೪]

ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಅಂದಿನ ಜನರ ಬಡತನ ರೋಗ-ರುಜಿನಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಮರುಗಿ, ಅವರ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗಳು ಸುಧಾರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ವ್ಯವಸಾಯದ ಕಾಲೋನಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶೆಟ್ಟಿಹಳ್ಳಿಯು ಆ ಪೈಕಿ ಪ್ರಮುಖ ಕಾಲೋನಿಯಾಗಿತ್ತು.[೪೫] ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸದೊಂದಿಗೆ ಜನಪದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಅರಿತು ಭಾರತೀಯ ಧರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಜನಜೀವನ, ಜಾನಪದಗಳನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ '*Hindu Manners, Customs and Ceremonies*' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಅಂದಿನ ಭಾರತದ ವೈಸರಾಯ್ ವಿಲಿಯಂ ಬೆಂಟಿಂಕನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷೆಗೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಲಂಡನ್ನಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದನು.[೪೬] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೨೪ರಲ್ಲಿ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಮರಳಿದ ಮೇಲೂ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಭಾರತದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೇಮದಿಂದ 'ಪಂಚತಂತ್ರ' ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಫ್ರೆಂಚ್ ಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿದರು.

ಹೀಗೆ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಂತೆ ವೇಷ ತೊಟ್ಟು, ಅವರ ಕಷ್ಟ, ಸುಖಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಕೈಲಾದ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಜನರು ಇವರನ್ನು 'ದೊಡ್ಡಸ್ವಾಮಿ'ಗಳು ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.[೪೭] ಮೂವತ್ತೊಂದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸುದೀರ್ಘಕಾಲ ಸೇವೆ ಮಾಡಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೨೩ ಜನವರಿ ೧೫ರಂದು ಪ್ಯಾರಿಸ್‌ಗೆ ತೆರಳಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೬-೧೮೩೯ರವರೆಗೂ ಗುರುಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿ (Superior) ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೪೮ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು.

೪.೬. ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಘರ್ಷ ಮತ್ತು ಸಾಮರಸ್ಯ :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳು ಮತ್ತು ಜಾತಿಗಳು ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲಿನ ಜನರ ನಡುವೆ ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಘರ್ಷಗಳಿಗಿಂತ ಸಾಮರಸ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದದ್ದು ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಗಳ ನಡುವೆ ಸಂಘರ್ಷಗಳು ನಡೆದಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಮೌಖಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಲಿ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಘರ್ಷಗಳು ನಡೆದಿದ್ದರೂ ಬಹುಬೇಗನೆ ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿ ಬಗೆಹರಿದು ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದರೆ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನಾಮದ ಮೇಲೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಬಿದ್ದು ಎದುರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ನಾಮಗಳನ್ನು ನೆಕ್ಕಿ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಅವರು ಜಾತಿ ಭ್ರಷ್ಟರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ದೂರು ಕೊಟ್ಟರೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕಡೆಗೆ ಅವರೆಲ್ಲ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಗೌಡನ ಮೊರೆಹೋದರು. ಅವನು ಅವರಿಗೆ ಉಪಾಯವೊಂದನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮುಖಂಡರು ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಗೌಡನ ನೆರವಿನಿಂದ ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿ *"ನಾವು ನರಸಿಂಹ ಸ್ವಾಮಿಯ ಮೊರೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದೇವೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಿಮ್ಮ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸೈನಿಕರು ಏನಾದರೂ ನಮ್ಮವರ ನಾಮ ನೆಕ್ಕಿದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸತ್ತು ಬೀಳುತ್ತಾರೆಂದು ಸ್ವಾಮಿ ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡಿಸಿದ್ದಾರೆ"*, ಎಂದು ಹೇಳಿದರಂತೆ. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತನಾದ ಟಿಪ್ಪು ಸೈನಿಕನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕರೆದು ದಟ್ಟವಾಗಿ ನಾಮ ಧರಿಸಿದ್ದವನ ನಾಮ ನೆಕ್ಕುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು. ನಾಮ ನೆಕ್ಕಿದ ಸೈನಿಕನು ತಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸತ್ತು ಬಿದ್ದನು. ಕಾರಣ ಪಟ್ಟಣದ ಗೌಡ ವಿಷ ಬೆರೆಸಿ ನಾಮ ಹಾಕಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆ ತಂದಿದ್ದನು.[೪೮] ಇದರಿಂದ ನಮಗೆ ಹಿಂದೂ ಮತ್ತು ಮುಸ್ಲಿಮರ ನಡುವೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಸಮಧಾನವಿದ್ದರೂ ಅವರು ಅದನ್ನು ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಬಗೆಹರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಂತಹ ಹಿಂದೂ, ಮುಸ್ಲಿಂ ಮತ್ತು ಕ್ರೈಸ್ತರ ನಡುವೆ ಸಾಮರಸ್ಯಗಳಿದ್ದವು ಎಂಬುದು ಇಂದಿಗೂ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಅಂಶಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರೈಸ್ತರ ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾನು ಹಿಂದೂಗಳ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೆ ಉಡುಗೆ-ತೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಜೊತೆ ಬೆರೆತು ಹಿಂದೂಗಳಿಂದ ಗೌರವಯುತವಾಗಿ 'ದೊಡ್ಡಸ್ವಾಮಿ' ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಮುಸ್ಲಿಂ ಮತ್ತು ಹಿಂದೂಗಳ ನಡುವೆ ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಮರಸ್ಯವಿದ್ದು, ಮುಸ್ಮಿಂಮರು ಪ್ರತೀ ವರ್ಷ ಆಚರಿಸುವ 'ಉರುಸ್'ನಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸಮಾಧಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಗಂಧವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕರಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಆಚರಣೆಯು ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರಿದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಉರುಸ್ ನಡೆಯುವ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿನ ಹಿಂದೂಗಳು ದೂರದೂರುಗಳಿಂದ ಬಂದ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಎತ್ತಿನಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಗುಂಬಜ್‌ಗೆ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಹಿಂದೂ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಜ್ವರ ಬಂದರೆ ಫಕೀರಯ್ಯನ ಗೋರಿಯ ಮಣ್ಣನ್ನು ತಂದು ಹಚ್ಚುವುದು, ಮಸೀದಿಯ ಫಕೀರರಿಂದ ತಾಯಿತ ತಂದು ಕಟ್ಟುವುದು ಇಂದಿಗೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ ಹಾಗೂ ಇಂದಿಗೂ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮೊಹರಂನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಬಾಬಯ್ಯನ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂಗಳೂ ಸಹ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಜನರಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಮನೋಭಾವನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ-ಮುಸ್ಲಿಮರು ಪ್ರತೇಕವಾಗಿರದೇ ನೆರೆಹೊರೆಯಲ್ಲೇ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎಷ್ಟೋ ಖಾಯಿಲೆಗಳಿಗೆ ಮುಸ್ಲಿಮರೇ ನಾಟಿ ಔಷಧಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಮತ್ತು ಮುಸ್ಲಿಂರ ನಡುವೆ ಇದ್ದಂತಹ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

* * * * *

ಕೊನೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್,* (ಸಂಪುಟ-೨), ಪುಟ ೨೯೮.

೨. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ., ೧೯೯೭, *ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೦-೧೮೦೦),* ಸಂಪುಟ ೫, ಪುಟ ೫೦೦.

೩. ಪಾರ್ಥಸಾರತಿ ಟಿ.ಎ., ೨೦೦೩, *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ರಾಷ್ಟ್ರೋತ್ಥಾನ ಮುದ್ರಣಾಲಯ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟ ೧೭೨.

೪. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕೃ. ಸು., ೧೯೯೭, "ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗಂಜಾಂಗಳ ಕೆಲವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು", *ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,* ಸಂಪುಟ ೧೨, ಪುಟ ೧೨೨.

೫. ಮಹಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, ೧೯೬೫, *ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್(ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ),* ಪುಟಗಳು ೧೩೧-೧೩೨.

೬. ಅದೇ.

೭. ಪ್ರಶಾಂತ್ ಹೆಚ್.ಡಿ., ೨೦೦೦, *ಜನ ಸಮುದಾಯ ಸಂಪುಟ(ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕೋಶ-೪),* ಪುಟ ೬.

೮. ಪಾರ್ಥಸಾರತಿ ಟಿ.ಎ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟಗಳು ೧೭೬-೧೭೭.

೯. ಕರೀಮುದ್ದೀನ್, *ವಕ್ತೃ,* ವಯಸ್ಸು ೮೫, ಗಂಜಾಂ.

೧೦. ಪಾರ್ಥಸಾರತಿ ಟಿ.ಎ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೧೬೮.

೧೧. ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ೧೯೭೧, *ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯ ಕೃತ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ,* ಪುಟ ೪೨೭.

೧೨. ರಾಜಾರಾಂ ಎಸ್., *ವಕ್ತೃ,* ವಯಸ್ಸು ೮೨, ಗಂಜಾಂ.

೧೩. ಕರೀಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೧೪. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ೧೯೮೨, *ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ,* ಪುಟ ೩೬೯.

೧೫. *ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ,* ೨೦೦೫, ಸಂಪುಟ ೧, ಪುಟಗಳು ೪೩೫-೪೩೬.

೧೬. ಮಹಾದೇವ ಸಿ., ೨೦೦೧, *ಕರ್ನಾಟಕ ಪುರಾತತ್ವ ಶೋಧ,* ಪುಟ ೭೨.

೧೭. ಅದೇ, ಪುಟ ೭೦.

೧೮. ಅದೇ, ಪುಟ ೭೨.

೧೯. ಸನ್ಮತಿಕುಮಾರ್, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೪೫, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ.

೨೦. ಅಫ್ಜೀಕ್ ಎಂ., ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೩೭, ಗಂಜಾಂ.

೨೧. ಕರೀಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೨೨. ಅದೇ.

೨೩. ಅದೇ.

೨೪. ಮೊಹಮ್ಮದ್ ಷರೀಫ್ ಕೆ., ೨೦೦೧, "ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಶಾಸನಗಳು", *ಪಶ್ಚಿಮವಾಹಿನಿ,* ಪುಟ ೫೪.

೨೫. ಪಾರ್ಥಸಾರತಿ ಟಿ.ಎ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೨೫.

೨೬. ಸ್ವಾಮಿ ಐ.ಅಂತಪ್ಪ, ೧೯೯೪, *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಉಗಮ (೧೬೪೮–೧೮೦೦),* ಪುಟ ೭.

೨೭. ಅದೇ, ಪುಟ ೮೮.

೨೮. ಅದೇ, ಪುಟ ೧೪೫.

೨೯. ಅದೇ, ಪುಟ ೨೧೮.

೩೦. ಅದೇ, ಪುಟ ೨೭೭.

೩೧. ಅದೇ.

೩೨. ಅದೇ, ಪುಟಗಳು ೩೪೪–೩೪೫.

೩೩. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೫೬.

೩೪. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೫೮.

೩೫. ಅದೇ, ಪುಟಗಳು ೩೭೬–೩೭೭.

೩೬. ಅಬ್ಬೆ ಜೆ.ಎ.ದುಬಾಯ್ಸ್, ೨೦೦೧, *ಹಿಂದೂ ಮ್ಯಾನರ್ಸ್ ಕಸ್ಟಮ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸೆರೆಮೊನಿಸ್,* ಪುಟ vi.

೩೭. ದಯಾನಂದ ಪ್ರಭು, ೧೯೯೪, *ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಇತಿಹಾಸ(ಕ್ರಿ.ಶ ೧೩೨೫ ರಿಂದ ೧೮೯೦),* ಪುಟ ೭೯–೮೦.

೩೮. ಅಬ್ಬೆ ಜೆ.ಎ.ದುಬಾಯ್ಸ್, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ xi., ಲೌರ್ದು ಪ್ರಸಾದ್ ಜೊಸೆಫ್, ೨೦೦೯, *ಮೈಸೂರ್ ಮಿಷನ್ ಫ್ರಮ್ ಜೆಸ್ಯೂಯಿಟ್ಸ್ ಟು ಎಂ.ಇ.ಪಿ(ವಿತ್ ಸ್ಪೇಷಲ್ ರೆಫೆರೆನ್ಸ್ ಟು ಮಿಷನರಿ ಆಕ್ಟಿವಿಟೀಸ್ ಆಫ್ ಜೆ.ಎ. ಡೂಬಾಯ್ಸ್, ಎಂ.ಇ.ಪಿ(೧೭೯೨–೧೮೨೩)*, ಪುಟಗಳು ೭೨–೭೩.

೩೯. ಕ್ಯಾಥರಿನ್, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೪೫, ಫ್ರಾನ್ಸ್.

೪೦. ರೀಟಾ ಮೇರಿ, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೪೬, ಗಂಜಾಂ.

೪೧. ತಲ್ವಾಡಿ ಬಿ.ಎನ್., *ಕರ್ನಾಟಕ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಇತಿಹಾಸ*, ಪುಟ ೧೨೮.

೪೨. ಅಬ್ಬೆ ಜೆ.ಎ.ದುಬ್ಬಾಯ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೯–೧೦.

೪೩. ಲೌರ್ದು ಪ್ರಸಾದ್ ಜೊಸೆಫ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ೨೦೦೯, ಪುಟ ೯೨.

೪೪. ತಲ್ವಾಡಿ ಬಿ.ಎಲ್., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೮.

೪೫. ಅಬ್ಬೆ ಜೆ.ಎ.ದುಬ್ಬಾಯ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ xi.

೪೬. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್., ೧೯೯೮, *ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ (ಸಂಪುಟ–೮)*, ಪುಟಗಳು ೨೫೬–೨೫೭.

೪೭. ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ಸಣ್ಣ ಕಥೆಗಳು, ಪುಟ ೫೨.

೪೮. ರಾಜೇಗೌಡ ಹ.ಕ.,(ಸಂ), ೨೦೦೭, *ಜಾನಪದ ಶೋಧ*, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, ಪುಟ ೨೩೬.

* * * * *

ಅಧ್ಯಾಯ – ೫

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು

೫.೧. ದೇವಾಲಯಗಳು

೫.೨. ಅರಮನೆಗಳು

೫.೩. ಗುಂಬಜ್‌ಗಳು

೫.೪. ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು

೫.೫. ಕಾವಲು ಮನೆ ಗೋಪುರ

೫.೬. ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನ

೫.೭. ಸೈನಿಕರ ಸ್ಮಾರಕ ಸ್ಥಂಭ

೫.೮. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಇಗರ್ಜಿ

೫.೯. ಕರ್ನಲ್ ಗ್ರೀಂ ಸ್ಟೋನ್ ಸ್ಮಾರಕ

೫.೧೦. ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಸ್ಮಾರಕ

೫.೧೧. ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ಗಳು

೫.೧೨. ಸಂಗಮ್

೫.೧೩. ಸ್ಕಾಟ್‌ಬಂಗಲೆ

೫.೧೪. ಮಕಾನಗಳು

೫.೧೫. ಗ್ಯಾರಿಸನ್ ಸಮಾಧಿಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ – ೫

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು

ಒಂದು ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿರುವುದು ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಂದಲೇ. ಇವು ಗತಕಾಲದ ವೈಭವವನ್ನು ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳೂ ಕೂಡ ಹೌದು. ಸಾವಿರ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಒಂದು ಭಾವಚಿತ್ರವು ಹೇಳುವಂತೆ, ಸ್ಮಾರಕಗಳು ನಡೆದು ಹೋದ ಅನೇಕ ಗತಕಾಲದ ಘಟನೆಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮಾನವನಲ್ಲಿರುವ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಕುರುಹುಗಳು. ಮನುಷ್ಯನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ, ರಚನಾಶೀಲತೆ ಮತ್ತು ಕೌಶಲ್ಯಗಳು ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾನವ ತನ್ನ ಸೃಜನಶೀಲತೆಯನ್ನು ಚಿತ್ರಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳು, ಕಾವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಗೀತಗಳ ಮೂಲಕ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ರಚನಾಶೀಲತೆಯು ಅಂದಿನ ಪರಿಸರ ಸಮಾಜ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಧರ್ಮ, ರಾಜಕೀಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಸುಭೀಕ್ಷವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲವು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಲ್ಲೂ, ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಅಶಾಂತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳ ಕೊರತೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಿಗಾದ ಹಾನಿಯನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಎಷ್ಟೋ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಕಾಲದ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ನಾಶವಾದರೂ, ಅಳಿದುಳಿದಿರುವ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ನಮಗೆ ನಮ್ಮ ಭೂತಕಾಲದ ವೈಭವವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತಂದು ಸದಾ ನಮ್ಮೊಂದಿಗಿರುವ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲವು ಅತ್ಯಲ್ಪಾವಧಿಯದಾದರೂ ಇಂತಹ ಕಲಾ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇವರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಭೂಮಿಕೆಯ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲವೂ ಯುದ್ಧದ ಸಂಘರ್ಷ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದ ತಂತ್ರ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತೊಡಗಿದ್ದರಿಂದ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ

ವಲಯಕ್ಕೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಹಿನ್ನಡೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತದ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಯವನ್ನು ಯುದ್ಧಗಳ ಸಿದ್ಧತೆಗಳಲ್ಲಿ, ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಒಳಸಂಚುಗಳಲ್ಲಿ, ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಯಲ್ಲಿ, ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ದುರಸ್ತಿಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ವಿನಿಯೋಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇವರ ಬಹುತೇಕ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಟ್ಟಡಗಳೆಂದರೆ ರಕ್ಷಣಾತ್ಮಕವಾದ ಕೋಟೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಅರಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನೂ ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದು ಅವರು ಬಿರುಸಿನ ಹೋರಾಟದ ನಡುವೆಯೂ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಲಾ ಅಭಿರುಚಿಗೆ ನಿದರ್ಶನವೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಮಾರಕಗಳು. ಇವರು ಒಳ್ಳೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರರಾಗಿದ್ದು ಮೊಗಲ್ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿದ್ದರು.[೧] ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವರು ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಶಿರಾದಲ್ಲಿನ ಗವರ್ನರ್ ದಿಲಾವರ್‌ಖಾನ್ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿನ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯು ಇದೇ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಬಹುತೇಕ ಇವರ ಕಾಲದ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಇಂಡೋ-ಸಾರ್ಸೆನಿಕ್ ಕಲಾ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಆರಂಭದ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದಂತಹ ಅರಮನೆಗಳು, ಗುಂಬಜ್‌ಗಳು ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯) ಮಡಿದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದಂತಹ ಇಗರ್ಜಿ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಂದ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಮತ ಧರ್ಮಗಳ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು

ಸಾಬೀತು ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಮಸೀದಿಗಳು, ಚರ್ಚ್‌ಗಳು ಮತ್ತು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆತಿದೆ.

೫.೧. ದೇವಾಲಯಗಳು :

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ[೨] ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೂ ಹಾನಿಯಾದ ಘಟನೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುವು ಜಾಮೀಯಾ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ಫಕೀರನೊಬ್ಬನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೦ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು, ಹಿಂದೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕೆಡವಿ ಅದರ ಅಡಿಪಾಯದ ಮೇಲೆ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[೩] ಇದೊಂದು ಘಟನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪೋಷಕರಿಲ್ಲದೆ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಹಾನಿಗೊಳಗಾಗಿ ಶಿಥಿಲವಾಗಿರುವ ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರು. ಜೊತೆಗೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರಾದ ರಾಜ ಒಡೆಯರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಪತನದ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿತ್ತು.[೪] ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರು ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದು

ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡುವ ವೇಳೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಮತದ ಆರಂಭದ ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದವು. ಹಲವಾರು ರಾಜ ಮನೆತನಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಮತಕ್ಕೆ, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ನೀಡಿದ್ದರು.[೫] ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರು ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ (ಬಿಟ್ಟಿದೇವ)ನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದು ಸುಮಾರು ೪೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅವನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದು, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಚಾರ್ಯರು ಮೇಲುಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇದರ ಪೋಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಬಿಟ್ಟಿದೇವನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಎಂಟು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು. ಈ ಎಂಟು ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಸೇರಿ ಆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.[೬] ನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮವು ರಾಜಾಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ, ಗದ್ದೆ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಕರಡಿ ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯ, ಕರೀಘಟ್ಟದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇತರ ಸ್ಥಳೀಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕರೀಘಟ್ಟದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಉಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರಲ್ಲಿ ಐತಿಹ್ಯಗಳಿವೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಮೌಖಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀರಾಮ ದೇವಾಲಯ : ಶ್ರೀರಾಮ ದೇವಾಲಯವು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೭,೪೮) ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಸಾಯಿಘಾಟ್‌ಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತೆಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿದ್ದವೆಂದು, ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಶ್ರೀರಾಮನವಮಿ ಉತ್ಸವವು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ

ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಂದು ಈ ದೇವಾಲಯ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹಗಳೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಲಿನ ಆನೆಗಳ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಊರಿನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಾಂದ್ರಕ್ಕೆ ತಂದು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಡಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ : ಶ್ರೀಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೯) ಶ್ರೀರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಇದನ್ನು 'ಕೊಂಪರ ಗುಡಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಈ ದೇವಾಲಯವು ತಮಿಳು ಮಾತನಾಡುವ ತಿಗುಳರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದಂತಹ ಈ ಜನಾಂಗವನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತೋಟಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಕರೆತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಅದರಂತೆ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ದ್ರೌಪದಿ ಕರಗದ ಉತ್ಸವವು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯)ದ ನಂತರ ಬಹುತೇಕ ತಿಗಳರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದ ಪರಿಣಾಮ ಪೋಷಕರಿಲ್ಲದೇ ಯಾವುದೇ ಪೂಜಾ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳು ನಡೆಯದೇ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಂಡಿತು. ಇಂದಿಗೂ ನಾವು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ತಿಗಳ ಜನಾಂಗದವರು ದ್ರೌಪದಿ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನಡೆಸುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಮಂದಿ ತಿಗುಳರಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವು ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ತಂದು ಕರಡಿ ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸಂರಕ್ಷಿಡಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಮೊದಲಿಯಾರ್ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೆಲವು ಭಕ್ತರು ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಇಂದಿನ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದು ಈ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೦,೫೧).

ಕರೀಘಟ್ಟದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವಾಲಯ : ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವಾಲಯವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಹೊಂದಿರುವ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಇದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ೫ ಕಿ. ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಬನ್ನೂರು ಸೋಸಲೆಗೆ ತೆರಳುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿಯು ಸಂಗಮಿಸುವ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬೆಟ್ಟವು ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ ಸುಮಾರು ೨,೬೯೭ ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ[೭](ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೨). ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೆಂಕಟರಮಣ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈತನನ್ನು ಶ್ರೀನಿವಾಸನೆಂದೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿರೂಪವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬೆಟ್ಟವು ಕರೀಘಟ್ಟ, ಕರ್‍ರಿಗಟ್ಟ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತಗೊಂಡಿದ್ದು, ಸುಮಾರು ೧೭-೧೮ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.[೮]

ಕರೀಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಪೌರಾಣಿಕವಾಗಿ ನೀಲಾಚಲ ಕ್ಷೇತ್ರ, ಶೇಷಾಚಲ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಕ್ಷೇತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.[೯] ಶ್ರೀನಿವಾಸನನ್ನು ಬೇಟೆರಾಯ ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುವರು. ಈತನ ಮೈಬಣ್ಣವು ಕಪ್ಪಾಗಿದ್ದು, ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಈತನು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೀಘಟ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು[೧೦] ಮತ್ತು ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ದೂರದಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಕಪ್ಪಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಈ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಕರೀಘಟ್ಟ ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆದಿರಬಹುದು. ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯನ್ನು ಆರೇಳು ಕಡಿದಾದ ತಿರುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಸ್ತೆಯ ಮೂಲಕ ವಾಹನದಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಲ್ಲೂ ತಲುಪಬಹುದಾಗಿದೆ.

"ಕರೀಘಟ್ಟದ ಉಗಮದ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಐತಿಹ್ಯ" : ತ್ರೇತ್ರಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮನು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವಾಗ ಸುಗ್ರೀವನು ತಿರುಪತಿಯಿಂದ ಬೆಟ್ಟದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ನೀಲಾಚಲ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಮೇಲುಕೋಟೆ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬರುವಾಗ ಒಬ್ಬ ಸಾಧು ಸುಗ್ರೀವನನ್ನು ತಡೆದು ನೀನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಬೆಟ್ಟವು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವನು ಬೇಟೆಯಾಡುವ ಜಾಗವಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ, ಇದನ್ನು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇತುವೆಯಾಗಿ ಬಳಸಬೇಡ ಎಂದರಂತೆ.

ಆಗ ಸುಗ್ರೀವನು ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಲೋಕಪಾವನಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿಯ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಬೇರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನಂತೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸುಗ್ರೀವನು ಈ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ತಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ಪುರಾಣವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.[೧೧]

ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀವೆಂಕಟರಮಣ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೩), ಇದು ಮೈಸೂರು ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ನಿಖರವಾದ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕರೀಘಟ್ಟ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ನಳ ಸಂವತ್ಸರದ ಮಾಘಶು ೧೦ಲು ಮಯಿಸೂರ ರಾಜವಡೇರ ಸೇವೆ ಎನ್ನುವ ಮಾತು ಲಭ್ಯವಿದ್ದು, ಶಾಸನದ ಉಳಿದ ಭಾಗ ಅಳಿಸಿ ಹೋಗಿದೆ. ಕರೀಘಟ್ಟದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಹುಶಃ ರಾಜ ಒಡೆಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೫೭೮–೧೬೧೭) ಕಟ್ಟಿಸಿರಬೇಕು.[೧೨] ಇದು ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಕಾರವುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ರಾಮ–ಲಕ್ಷಣ, ಸೀತೆ ಹಾಗೂ ಹನುಮಂತನ ಆಲಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿಯು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು, ಒಳಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವರ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಇವನನ್ನು ವೈಕುಂಠ ಶ್ರೀನಿವಾಸ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೪) ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುವರು. ಈ ಮೂರ್ತಿಯು ಏಳು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯೋಗ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ಭೋಗ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.[೧೩] ಈ ಗುಡಿಯ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭುಜಗಳಾಗಿ ವರಹಾಭಯಾಹಸ್ತೆಯಾಗಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೫) ದೇವಾಲಯವಿದೆ ಹಾಗೂ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನ ಗುಡಿಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದಕ್ಕಾದಂತೆ ರಾಮ–ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸೀತೆಯ ಶಿಲ್ಪವಿರುವ ಗುಡಿಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಕೈಸಾಲೆ ಮಂಟಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಗುರುತನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೬). ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಮಹಾಮಹಿಮರೂ ಆದ ವೈಖಾನಸ ಮುನಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವರಿಗೆ ಕುಂಭಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪಾಲ್ಗುಣಿ ನಕ್ಷತ್ರದ

ಶುಭ ಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ, ದೀಪಾರಾಧನೆ, ನೈವೇದ್ಯ, ರಥೋತ್ಸವಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದರೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ.[೧೪]

ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ತುಂಬಾ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಾಗ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರಾದ ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೩೮–೧೬೫೯) ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ೩೫೦ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೭) ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜಾ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಲ್ಯಾಣಿಯನ್ನು ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.[೧೫] ಆದರೆ ಇಂದು ಈ ಕಲ್ಯಾಣಿಯು ಶಿಥಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಹ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೭೨–೧೭೦೪) ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಉತ್ತರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆ ಎಂಬ ಕಾಲುವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.[೧೬] ಈ ಕಾಲುವೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕರೀಘಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಬಹುದೂರ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಊರುಗಳಾದ ಚಿಕ್ಕಪಾಳ್ಯ, ದೊಡ್ಡಪಾಳ್ಯ, ಚಿಕ್ಕನಾಯಕನಹಳ್ಳಿ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಗ್ರಹಾರ, ಮುಂಡುಗದೊರೆ, ಮಂಡ್ಯದ ಕೊಪ್ಪಲು, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ ಕೊಪ್ಪಲು, ಸೀಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸಹಳ್ಳಿ, ಅರಕೆರೆ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾಲುವೆಯು ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟವು ಬೃಹತ್ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಒಂದು ಸೈನಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಟಿಪ್ಪು ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರು ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದನ್ನು ಷೇಕ್ ಅನ್ಸರ್ ಎಂಬ ಕೆಚ್ಚೆದೆಯ ದಳಪತಿಯು ನೋಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.[೧೭] ಇದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದೊಂದು ಕಾವಲು ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು.[೧೮] ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಸೈನಿಕರ ಅಡಗುತಾಣವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೧೯] ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗದ ನಿಧಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಂದಿಗೂ ಸಹ

ಅಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದ ನಿಧಿ ಇದೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಜನರು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೦-೯೨) ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಗವರ್ನರ್ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲೀಸ್‌ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ಬನ್ನೂರು ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ತನ್ನ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ವೇದಿಕೆಯಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು ಹಾಗೂ ಕರೀಘಟ್ಟದಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಗೆ ಫಿರಂಗಿಯಿಂದ ದಾಳಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿ ದಾಳಿಯ ಗುರುತು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತೆ ಈ ದಾಳಿಯು ಮರುಕಳಿಸಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಮತ್ತೆ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಬಾರದೆಂದು ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಲೂ ಇದ್ದಂತಹ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕೆಡವಿಸಿ ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯನ್ನು ಬದಲಿಸಿದನು.[೨೦] ಆದರೆ ಇಂದು ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ದೊಡ್ಡಪಾಳ್ಯ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಪಾಳ್ಯ (ಪಾಳ್ಯ ಎಂದರೆ ಸೈನಿಕರ ನೆಲೆ) ಎಂಬ ಊರುಗಳಿದ್ದು, ಇವು ಅಂದು ಸೈನಿಕರ ನೆಲೆಗಳಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.[೨೧] ಕರೀಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳನ್ನು 'ಗರುಡನ ಗಿರಿ' ಉಕ್ಕಡದ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಸೇನಾ ಠಾಣೆಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೨] ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಕರೀಘಟ್ಟದವರೆಗೂ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗವಿತ್ತೆಂದು, ಅದು ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಂದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರಿಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಾಂತರವಾಗಿ, ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯-೧೮೩೧) ಯುದ್ಧದಿಂದ ಬಹುತೇಕ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದ್ದ ಕರೀಘಟ್ಟದ ಶ್ರೀವೆಂಕಟರಮಣ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದರು.[೨೩] ಇಂದು ಈ ದೇವಾಲಯವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಕುಂಭ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಜಾತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ದಿವಸಗಳು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ, ರಥೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ದೀಪೋತ್ಸವಗಳು ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಭಕ್ತರು ಬಂದು ಈ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.[೨೪] ಬಂದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರ ಮಾಡಿ ಅನ್ನ ಸಂತರ್ಪಣೆ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಿಂದ ನಿಂತು ನೋಡಿದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಇತಿಹಾಸದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಇರುವ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟವು ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಜನರಿಗೆ ವನ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ. ಭವಿಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಇದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಬಹುದು.

ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯ : ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯವು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೮) ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಲೋಕಪಾವನಿ ನದಿಗಳು ಸಂಗಮಿಸುವ ದಡದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಕರೀಘಟ್ಟದ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇವಾಲಯದಿಂದಲೂ, ಕಾಶೀವಿಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಮಣಿಕರ್ಣಿಕಾ ದೇವಾಲಯದಿಂದಲೂ ಹಾಗೂ ಗೂಂಜಾ ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಿಂದಲೂ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯು ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರೀಯ ಜನಾಂಗದ ಕುಲ ದೇವತೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ಮೌಕ್ತಿಕೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನ ಎಂದು. ಆದರೆ ಇಂದು ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ.

ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯು ಅವತರಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಪಾರ್ವತಿಯೆಂದು. ಹಿಂದೆ ಜಾನು ಮಂಡಲ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ವಿಶೇಷ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು

ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಮುಕ್ತಕ ಎಂಬ ಮುನಿಯು ಈತನ ಕಾಟವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲನಾಗಿ ಕೊನೆಗೆ ದೇವರ ಮೊರೆ ಹೋಗಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ತನ್ನ ಆರಾಧ್ಯ ದೇವಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡನು. ಇವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಿಯು ಮೆಚ್ಚಿ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಆತನನ್ನು ವಧೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ರಾಕ್ಷಸನು ಸಾಯದೆ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಂತಾಗ ಆಶ್ಚರ್ಯಗೊಂಡ ಪಾರ್ವತಿಯು ನನ್ನೊಬ್ಬಳಿಂದಲೇ ರಾಕ್ಷಸನ ವಧೆ ಸಾದ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು, ಮತ್ತೆರಡು ಶಕ್ತಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯರಿಬ್ಬರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ತ್ರಿಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಜಾನು ಮಂಡಲ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆ ಮುಚ್ಚಿ ತೆಗೆಯುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಸಂಹರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ರಾಕ್ಷಸನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಅಸುನೀಗುತ್ತಾನೆ.[೨೫]

ಹೀಗೆ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಿಯು ಕಣ್ಣು ರೆಪ್ಪೆ ಮುಚ್ಚಿ ತೆಗೆಯುವುದರೊಳಗೆ ನಿಮಿಷ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರಿಂದ ನಿಮಿಷ+ಅಂಬಾ ನಿಮಿಷಾಂಬ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ "ನಿಮೇಷಾ" ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಲಲಿತ ಸಹಸ್ರನಾಮದ ೨೮೧ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಆದಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ:

"ಉನ್ಮೇಷ ನಿಮಿಷೋತ್ಪನ್ನ ವಿಪನ್ನ ಭುವನಾವಳೀ"

ಅಂದರೆ ಕಣ್ಮುಚ್ಚಿ ತೆಗೆಯುವುದರೊಳಗೆ ನಿಮಿಷ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಪತ್ತನ್ನು ಕಳೆದವಳು ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಿಗೆ ಜಾನುಮಂಡಲನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ 'ನಿಮಿಷಾಂಬ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಮುಕ್ತಕ ಮುನಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ನಿಮಿಷಾಂಬೆಯೊಂದಿಗೆ ನೆಲೆಸಿದ ಶಿವನು ಮೌಕ್ತಿಕೇಶ್ವರ ನೆನೆಸಿಕೊಂಡನು.[೨೬] ಜೊತೆಗೆ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯು ಭಕ್ತರ ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು ನಿಮಿಷ ಮಾತ್ರದಲ್ಲೇ ಈಡೇರಿಸುತ್ತಾಳೆಂದು, ಅದರಿಂದ ನಿಮಿಷಾಂಬ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ.[೨೭] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಣಾಂಬಿಕ' ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೦), ಈಕೆ ಭಕ್ತರ ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು ಕ್ಷಣಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಈಡೇರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.

ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಳ ಪುರಾಣ : ಈ ಸ್ಥಳದ ಮಹಿಮೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ ಹಿಂದಿನ ಅರಸರೊಬ್ಬರು ರೋಗ ಪೀಡಿತರಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳು ವಿಫಲವಾದಾಗ ಜ್ಯೋತಿಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಚರ್ಚೆ ನಡೆದು ಕೊನೆಗೆ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಚಕ್ರದ ಸೇವೆಯಿಂದ ಅರಸರ ರೋಗ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರಂತೆ. ಅರಸರು ಭಕ್ತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಂದ ಸನ್ನಿಧಿಯ ಸೇವೆ ಕೈಗೊಂಡಾಗ ಅವರ ರೋಗವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗುಣವಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೨೮]

ಇದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳು ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾಗಲು ಅವರ ಅಸ್ಥಿಗಳನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಲು ಕಾಶಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇಳಿದುಕೊಂಡರೆಂದು, ಅಸ್ಥಿಗಳ ಗಂಟನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗೆ ತಗುಲಿಸಿ, ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ಬಂದು ಗಂಟನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಅಸ್ಥಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಪಿಗೆ ಹೂವುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತಗೊಂಡಿದ್ದವೆಂದು, ಈ ಘಟನೆಯಿಂದ ಭಯ ಭೀತರಾದ ಶಿಷ್ಯರು ಗುರುಗಳಿಗೆ ಏನು ಹೇಳದೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮುಂದುವರೆಸಿದರೆಂದೂ, ಕಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿ ವಿಸರ್ಜನೆಗೆ ಗಂಟನ್ನು ಬಿಚ್ಚಲು ಸಂಪಿಗೆ ಹೂವುಗಳು ಪುನಃ ಅಸ್ಥಿಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವೆಂದು, ಶಿಷ್ಯರು ಇದನ್ನು ಗುರುಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಾಗ ಆಶ್ಚರ್ಯಗೊಂಡ ಗುರುಗಳು ಕಾಶಿಯ ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಚಾರ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿ, ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಕಾಶಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದಾಗ ಪುನಃ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಸನ್ನಿದಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದು ಅಸ್ಥಿ ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.[೨೯] ಈ ಪವಾಡಗಳು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸ್ಥಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಇತಿಹಾಸ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ಯಾವುದೇ ಇತಿಹಾಸದ ದಾಖಲೆಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದರೂ 'ಟ್ರಡೀಷನ್ ಪೆಂಟೀಂಗ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಒಡೆಯರ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೫೭೮-೧೬೧೭)ರವರು ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬಾ ದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದೇವಸ್ಥಾನ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೩೦] ಕೆಲವೊಂದು ಮೌಖಿಕ

ಮಾಹಿತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ವಿಜಯನಗರದ ಅವನತಿಯ ನಂತರ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಮತ್ತು ಕಲೆಗಾರರು ನೆಲೆಯಿಲ್ಲದೇ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಯದುವಂಶದ ರಾಜಒಡೆಯರ್‌ರವರ ಕಲಾ ಪೋಷಣೆಯು ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ಹಂಪಿಯ ಕಡೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದೆ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಕಲಾವಿದರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದರು. ಹೀಗೆ ವಲಸೆ ಬಂದವರಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಮಂದಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯೂರಿದರು. ಇವರು ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜನಾಂಗದವರಾಗಿದ್ದು, ಚಿತ್ರಗಾರಿಕೆಗೆ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದ್ದರು. ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯು ಇವರ ಕುಲ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಳು.[೩೧] ಈ ಜನಾಂಗದವರು ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾವೀಣ್ಯರಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಚಿಪ್ಪಿಗರು ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುವರು. ಇವರು ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳ ಜೀನು ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಪರಿಣತಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು ಹಾಗೂ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆ ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ಈ ಜನರು ತಮ್ಮ ದೈನಂದಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳಿಗಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಪುಟ್ಟ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಪ್ರಕಾರ ತುಂಬಾ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೋಷಕರಿಲ್ಲದೆ ಪಾಳು ಬಿದ್ದು ಕೆಲವೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಶ್ರಯ ತಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿದ್ದ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ದೇವಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡವು ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರಿಗೆ ಅನಾರೋಗ್ಯ ಉಂಟಾಗಿ, ಎಲ್ಲಾ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳು ವಿಫಲವಾದಾಗ ಜ್ಯೋತಿಷಿಗಳು ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಚಕ್ರವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದರೆ ರೋಗ ನಿವಾರಣೆ ಆಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದರು.

ಅದರಂತೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಆದಿಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಂತಹ ಶ್ರೀಚಕ್ರವನ್ನು ಶೃಂಗೇರಿಯಿಂದ ತರಿಸಿ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಪದತಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದರಂತೆ ಎಂಬ ಐತಿಹ್ಯವು ಇದೆ.[೩೨]

ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯವು ಪಂಚಾಯತನದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂದರೆ ಇದು ಶಿವ (ಮೌಕ್ತಿಕೇಶ್ವರ), ವಿಷ್ಣು (ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣಸ್ವಾಮಿ), ಅಂಬಿಕೆ (ನಿಮಿಷಾಂಬ), ಸೂರ್ಯ, ಗಣಪತಿ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೌಕ್ತಿಕೇಶ್ವರ, ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ, ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿ ವಿಗ್ರಹವಿದ್ದು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೫೯), ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು, ಅಭಯ ವರದಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಆಂಜನೇಯ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಪದತಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದಂತಹ ಶ್ರೀಚಕ್ರವಿದೆ. ಈ ಶ್ರೀಚಕ್ರವು ಭೂ ಪ್ರಸ್ಥಾರ ಕೃಷ್ಣಶಿಲೆಯಿಂದ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, 'ಅ' ಕಾರದಿಂದ 'ಕ್ಷ' ಕಾರದವರೆಗೆ ಅಪೂರ್ಣ ಬೀಜಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ತ್ರಯತ್ರಿಂಶತ್ಕೋಟಿ-ದೇವತೆಯರ ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳಾದ ಬೀಜಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಶ್ರೀಚಕ್ರವನ್ನು ಜಗತ್ತಿನ ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೩] ಈ ಶ್ರೀಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಶಕ್ತಿ ಇದ್ದು, ಇದರ ದರ್ಶನ ಭಾಗ್ಯದಿಂದ ಮುನ್ನೂರ ಮೂವತ್ತು ಕೋಟಿ ದೇವತೆಗಳ ದರ್ಶನ ಫಲ ಸಿಗುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರಂತಸ್ತಿನ ಒಂದು ರಾಯಗೋಪುರವಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಮಹತ್ವವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೬೯ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸ್ವಚ್ಛಮಾಡಿಸಿ ನಿತ್ಯ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೭೪ರಲ್ಲಿ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಸ್ಥಾನ ಟ್ರಸ್ಟ್ (ರಿ.) ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಲಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೯೬ರ ನಂತರ

ದೇವಾಲಯವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೊರ ರಾಜ್ಯದ ಭಕ್ತರನ್ನೂ ಸಹ ತನ್ನತ್ತ ಸೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದಾಯವನ್ನು ಗಳಿಸುವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಮಂಗಳವಾರ, ಶುಕ್ರವಾರ, ಭಾನುವಾರಗಳಂದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತ ಜನರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ದರ್ಶನ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಭಕ್ತ ಜನರು ಇಲ್ಲಿ ಮುಡಿಪು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಸೀರೆ, ನಿಂಬೆ ಹಣ್ಣಿನ ದೀಪ ಮೊದಲಾದ ಸೇವೆಗಳ ಹರಕೆ ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸರಳ ಮದುವೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿಯ ಭಕ್ತರಿದ್ದು, ಮಲೇಶಿಯಾ, ಸಿಂಗಪುರ, ಕೆನಡಾದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಅನಿವಾಸಿ ಭಾರತೀಯರು ಈ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ದರ್ಶನ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ವೈಶಾಖ ಶುದ್ಧ ದಶಮಿಯಂದು ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ಜಯಂತಿಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತರಿಂದ ನಲವತ್ತು ಸಾವಿರ ಜನರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭೇಟಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ದುರ್ಗಾ ಸಪ್ತಶತಿ ಪಾರಾಯಣ, ಲಲಿತಾ ಅಷ್ಟೋತ್ತರ, ತ್ರಿಶತಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಪ್ರಮುಖ ಆರಾಧನೆಗಳು ಜರುಗುತ್ತವೆ. '೧೦೮' ಕಳಸಾಭಿಷೇಕ ಶ್ರೀನಿಮಿಷಾಂಬ ಜಯಂತಿಯಂದು ನಡೆಯುವ ಪ್ರಮುಖ ಆಚರಣೆಯಾಗಿದೆ. ದಸರಾ ಹಬ್ಬದ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಗದ್ದೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗದ್ದೆರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೧) ಸಹ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ವಿಜಯ ನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತ್ತೆಂದೂ, ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನು ಜಮೀನನ್ನು ಕೂಡ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೩೪] ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗದ್ದೆಗಳ ನಡುವೆ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ 'ಗದ್ದೆರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಜಮೀನು ಶ್ರೀರಂಗರಾಯರು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ

ನೀಡಿದ ದಾನದ ಜಮೀನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು 'ರಂಗರಾಯರ ಬಯಲು' ಎಂದು ಸಹ ಕರೆಯುವರು. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ್ದು, ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದು ಸುತ್ತಿನ ಕಟ್ಟಡದಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವ ರಂಗನಾಥನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೨). ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ರಂಗನಾಥನ ತಲೆಯಿದ್ದು, ದಕ್ಷಿಣ ಕಡೆಗೆ ಕಾಲನ್ನು ಚಾಚಿ ಮಲಗಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಕಾವೇರಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನ ಪಾದದ ಬಳಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಳು ತಲೆಯ ಸರ್ಪವು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಇಂದು ಈ ದೇವಾಲಯವು ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಪೂಜಾ ಕೈಂಕರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಖಾಸಗಿಯವರ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿದ್ದು, ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಚರಿತ್ರೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವವಲ್ಲದ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳೀಯ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಸಹ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೪), ಶ್ರೀರಾಮಾಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೫) ಶ್ರೀಕಾಶೀವಿಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೬), ಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೭,೬೮), ದಕ್ಷಿಣ ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿ ದೇವಾಲಯ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೭೦,೭೧,೭೨), ಕೊಂಗರ ಮಾರಮ್ಮ ಅಥವಾ ಕರಡಿ ಮಾರಮ್ಮ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೭೫,೭೬), ಬಿಸಿಲು ಮಾರಮ್ಮ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೨), ಶುಕ್ರವಾರಪೇಟೆಯ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೬೩), ತಿಗಳರ ಬೀದಿಯ ಮುತ್ತ್ಯಾಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೧), ಮೊಟ್ಕೈ ಮಾರಮ್ಮ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೭೮), ಅಜ್ಜಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ, ಕುರಾದ್ ಬೀದಿಯ ಮಾರಮ್ಮ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೭೭), ಇತರ ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೭೯,೮೦) ಹಾಗೂ ನವಗ್ರಹ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಶಂಕರಮಠ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೭೩) ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯರಿಂದಲೂ ಯಾವುದೇ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕರಡಿ ಮಾರಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೂ ಇಂದು ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಕರಗ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

೫.೨. ಅರಮನೆಗಳು :

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅರಮನೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ದಾಖಲೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಸುಮಾರು ಐದು ಅರಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟಿಪ್ಪು ಬೇಸಿಗೆ ಅರಮನೆ, ನಂದೀಬೆಟ್ಟದ ಬೇಸಿಗೆ ಅರಮನೆ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ಲಾಲ್‌ಮಹಲ್, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಮತ್ತು ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯು ಇಂದಿಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ರಂಗಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ ಅರಮನೆ (ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆ) : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನಿಂದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿಯು ಸಂಗಮಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಂಗಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರಮನೆಯು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಸುಂದರವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ಮಧ್ಯೆ ಇದ್ದುದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು 'ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆ' ಎಂದು ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ರಂಗ್ ಮಹಲ್ ಎಂದರೆ "ಚಿತ್ತಾರದ ಕೆಲಸದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅರಮನೆ" ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರಮನೆಯು ಹನ್ನೆರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು 'ಬಾರಃದರಿ ಮಹಲ್' ಎಂದು ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯು ಹೈದರ್‌ನಿಂದ ಕಟ್ಟಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ನಂತರ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತು. ಈ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯು ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನದಾಗಿತ್ತು.[೩೫] ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್(ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨–೮೪)ನ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು. ನಂತರ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ

ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಬಂದು ನೆಲೆಸುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ.[೩೬] ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ರಾಯಭಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಅತಿಥಿಗಳು ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದಾಗ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅವರನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು ಹಾಗೂ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಬಂದ ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ವಿಚಾರಗಳು ಹೊರಗಿನವರಿಗೆ ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಹಾಗೂ ಭದ್ರತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೩೭] ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿದಂತಹ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ರಂಗಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಲು ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯು ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಮೇಲಿನ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಣೆ ಮತ್ತು ಮೊಗಸಾಲೆಗಳು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದ್ದವು.[೩೮] ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ತನ್ನ 'ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನಿಡಿದಾಗ ನೋಡಿದ ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ ಅರಮನೆ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ *"ಅರಮನೆಯನ್ನು ಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದಲೂ, ಮರದ ಹಲಗೆ ಹಾಗೂ ತೊಲೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಕೋಟೆಯೊಳಗಿದ್ದ ಅರಮನೆಗಿಂತಲೂ ಸುಂದರವೂ, ವಿಶಾಲವೂ ಆಗಿತ್ತೆಂದು, ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದ ಎರಡು ಕಡೆ ಉಪ್ಪರಿಗೆ ಮೊಗಸಾಲೆಗಳಿದ್ದು, ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾದ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿತ್ತೆಂದು"* ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.[೩೯] ಇದರಿಂದ ಅರಮನೆಯೂ ಎಷ್ಟು ಸುಂದರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಲು ಸಂಗಮ (ಜೋಡಿಹೊಳೆ)ದ ಬಳಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ರಂಗಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಬಿಡಾರವನ್ನು ಹೂಡಿದ್ದರು. ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಆದ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರ್ನ್‌ವಾಲೀಸನು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ರಂಗಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗಾಯಗೊಂಡ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಔಷಧ ನೀಡಲು ಇದನ್ನು ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತ್ತೆಂದು

ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೪೦] ಹಾಗೂ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಂತಹ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರ ಶವಗಳನ್ನು ಈ ಅರಮನೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಹೂಳಲಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೪೧]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಬಹುತೇಕ ಹಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆಗಿನ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು ಈ ಅರಮನೆಯ ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ಅನುಮತಿ ನೀಡದೇ ಸ್ಥಳೀಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಇದರ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಂತರ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಹಾಳಾಗಿದ್ದ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ದುರಸ್ಥಿಗೊಳಿಸಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿ (ಮೈಸೂರಿನ ರೆಸಿಡೆಂಟ್) ಕರ್ನಲ್ ಬ್ಯಾರಿಕ್ಲೋಸ್‌ಗೆ ವಸತಿ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು.[೪೨] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೫ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ರೆಸಿಡೆಂಟ್ ಭವನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರೆಸಿಡೆಂಟನ ವಸತಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಲಾಯಿತು.[೪೩] ತದನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅರಮನೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಯಿತು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೩). ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ನನು ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು 'ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್ (ಸಂಪುಟ-೧)', ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. *"Though built of mud, it possesses a considerable degree of elegance, and is the handsomest native building that I have ever seen".*[೪೪] ಈ ಹೇಳಿಕೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ ರವರೆಗೂ ಅರಮನೆಯು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಎಷ್ಟು ಸುಂದರವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ರಂಗಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೨೨ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ರೆವರೆಂಟ್ ಹೊಲೆ ಭೇಟಿ ನೀಡುವ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಭಾಗಶಃ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿತ್ತು.[೪೫] ಫೆಬ್ರವರಿ ೨೮, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೨೯ರಲ್ಲಿ ಸರ್ ಸ್ಟೀಫನ್ ರ್‍ಯಾಂಬೋಲ್ಡ್ ಲೂಷಿಂಗ್‌ಟನ್ (ಮದ್ರಾಸ್ ರಾಜ್ಯಪಾಲ, ಜನರಲ್ ಹ್ಯಾರಿಸ್‌ನ ಅಳಿಯ) ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಂದೂಕಿನ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕನಿಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆದು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಬಹಳ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ನಾಶಗೊಳಿಸಲು ಆದೇಶಕೊಟ್ಟನು.[೪೬] ಅದರಂತೆ

ಅರಮನೆಯನ್ನು ಸುಮಾರು ಎರಡು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ಭಗ್ನಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಕೆಡವಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬಳಸಿದ್ದ ತೇಗದ ಮರದ ಸರಂಜಾಮುಗಳನ್ನು ಊಟಿಯ ಸಂತ ಸ್ಟೀಫನ್ ಚರ್ಚ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೪) ಹಾಗೂ ತ್ರಿನಿಟಿ ಇಗರ್ಜಿಯ ಪುನರುತ್ಥಾನ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತ್ತೆಂದು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೪೭]

ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಊಟಿಗೆ ಸಾಗಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೆಂಟ್ ಸ್ಟೀಫನ್ ಚರ್ಚ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಏಪ್ರಿಲ್ ೨೩, ೧೮೨೯ರಂದು ೪ನೇ ಜಾರ್ಜ್ (ಇಂಗ್ಲೇಂಡಿನ ರಾಜ)ನ ಹುಟ್ಟಿದ ದಿನದ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಆರಂಭಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಚರ್ಚ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೦ ರ ಜನವರಿ ಒಳಗೆ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡು ಡಿಸೆಂಬರ್ ೫ ರಂದು ಕಲ್ಕತ್ತಾದ ಬಿಷಪ್ ಟರ್‌ನರ್‌ನಿಂದ ಉದ್ಘಾಟನೆಗೊಂಡಿತು. ಈ ಚರ್ಚಿನ ಪ್ರಧಾನ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಜಾನ್ ಜೇಮ್ಸ್ ಅಂಡರ್ ವುಡ್ ಆಗಿದ್ದನು.[೪೮]

ಸ್ಟೀಫನ್ ಚರ್ಚ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆಂದು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾದ ತೇಗದ ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಗಳನ್ನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಈಗಲೂ ಸಹ ಈ ಚರ್ಚ್‌ನ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಸುಭದ್ರವಾಗಿರಲು ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯಿಂದ ತಂದಂತಹ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ತೇಗದ ಮರದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಪ್ಲಾಸ್ಟರ್ ಆಫ್ ಪ್ಯಾರಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಗಾರೆ ಮಾಡಿ ನಂತರ ಹೊಳಪಿನ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಲೇಪನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಚರ್ಚ್‌ನ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರವನ್ನೂ ಸಹ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯಿಂದಲೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅಳವಡಿಸಲಾಯಿತು.[೪೯]

ಜೊತೆಗೆ ಈ ಸ್ಟೀಫನ್ ಚರ್ಚ್‌ಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಂತೆಯೇ ಇರುವ ಮಿಷನ್ ಸ್ಕೂಲ್‌ನ್ನು ಸಹ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯಿಂದ ತಂದಂತಹ ತೇಗದ ಮರವನ್ನು ಬಳಸಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಈ ಶಾಲೆಯೇ ಒಂದು ಬೃಹತ್ತಾದ ಸ್ಕೈಲ್ಸ್ ಹೋಟೆಲ್ ಆಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಯಿತು. ನಂತರ ಈ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್

ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಂತಹ ಅವಶೇಷಗಳು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರ ವಿನಾಶ ಕೃತ್ಯಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಯಿತು.[೫೦]

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ – ರಾಬರ್ಟ್ ಹೋಂ ರವರು *"ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಉದ್ಯಾನವನದ ನಡುವೆ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದು, ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಸೈಪ್ರೆಸ್ ಮರಗಳು, ಹಣ್ಣಿನ ಮರಗಳಿದ್ದು, ವಿಧವಿಧವಾದ ಹೂವು ಮತ್ತು ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟೀಷರು ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿನ ಮರ ಗಿಡಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದರು. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅರಮನೆಯು ತುಂಬಾ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು, ಬ್ರಿಟೀಷರ ಆಕ್ರಮಣದಿಂದ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು"* [೫೧] ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮಾರ್ಕ್ಸ್ ವಿಲ್ಕ್ಸ್ ಹೇಳುತ್ತಾ *'ಸುಮಾರು ಫೆಬ್ರವರಿ ೭ ಮತ್ತು ೧೬, ೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಈ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಜನ ಸೈನಿಕರನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ನಾಶಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು"*[೫೨] ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಇಂದು ಈ ಅರಮನೆ ಗೋಡೆಯ ಕೆಲವೊಂದು ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳು ಹಾಗೂ ಅರಮನೆಯ ಅಡಿಪಾಯದ ಕುರುಹುಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೩). ಬಹುತೇಕ ಅರಮನೆ ಇದ್ದ ಜಾಗವನ್ನು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ರೈತರು ಒತ್ತುವರಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆ : ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಐದು ಅರಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಪ್ರಮುಖವಾದುದ್ದು. ಈ ಅರಮನೆಯು ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ೧೪ ಕಿ. ಮೀ.ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರು ನಡುವಣ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ ಅರಮನೆಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು (ಗಂಜಾಂ) ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಒಂದು ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಅರಮನೆಯು ಬಹುತೇಕ ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಬೇಸಿಗೆ ಅರಮನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೪ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[೫೩] ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಎಂದರೆ 'ಸಮುದ್ರ ಸಂಪತ್ತಿನ ತೋಟ' (The garden of

the wealth of sea) ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ಅರಬ್ಬೀ ಸಮುದ್ರದ ತೀರದವರೆಗೂ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು[೫೪](ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೫) ಈ ಅರಮನೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಉದ್ಯಾನವನದ ಮಧ್ಯೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೯೭). ಇದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಮತ್ತು ವಿಹಾರದ ತಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆಯ ಒಂದು ಶಾಖೆಯಾದ ಕೌಲ್ ಬಜ಼ಾರ್ ಕಾಲುವೆಯು ಈ ಉದ್ಯಾನವನಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪವಿದ್ದು, ನವರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬದ ಉತ್ಸವವು ಜರುಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೫೫] ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ನವರಾತ್ರಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಶ್ರೀರಂಗರಾಯನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲೂ ಆಚರಿಸಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬದ ಮಾದರಿಯೊಂದನ್ನು ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[೫೬] ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ದಸರಾ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಈ ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿ ಗೋವಿಂದವೈದ್ಯನು ತನ್ನ ಕೃತಿ 'ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ'ನಲ್ಲಿ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ದಸರಾ ಉತ್ಸವದ ಬಗ್ಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಸರಾ ಉತ್ಸವ ಜರುಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಅಂದರೆ:–

> **"ಪುರದ ಬಹಿರ್ಭಾಗದ ಪೂರ್ವದೆಸೆಯಲಿ**
> **ಪಿರಿದಪ್ಪ ಶಮಿಯ ಮಂಟಪವ**
> **ಪರಿಪರಿಯಲಿ ಬಹು ಸಿಂಗರಗೈಸಿದ**
> **ಧುರಧೀರ ಲಿಂಗೆಯ ಗೌಡ"**[೫೭]

ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, ಈಗಿನ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಜರುಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ

ಹೈದರ್ ಅಲಿಯು ಈ ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪವನ್ನು ತನ್ನ ಸೈನಿಕ ಶಿಬಿರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.[೫೮] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ರಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ 'ಹೈದರ್‌ನಾಮೆ'ಯಲ್ಲಿ ನಲ್ಲಪ್ಪನು "ಮರಾಠರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಕೊಯಮತ್ತೂರಿನಿಂದ ಬಂದ ಹೈದರಾಲಿಯ ಸೈನ್ಯವು ಪಟ್ಟಣದ (ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ) ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪದ ಬಳಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿತು"[೫೯] ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪದ ಜಾಗವು ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕ ಶಿಬಿರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಹೈದರಾಲಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಒಳಸಂಚು ಮಾಡಿ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದ ಖಂಡೇರಾಯನನ್ನು ಹೈದರಾಲಿಯು ಬಂಧಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದು ಇದೇ ಸೈನಿಕ ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ (ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪ) ಎಂಬ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.[೬೦] ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಇದೇ ಮಹಾನವಮಿ ಮಂಟಪದ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಾಗ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆ ವೇದಿಕೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೆತ್ತಿದ ಸಾಲಾಂಕೃತವಾದ ಅರಳಿಮರದ ಎಲೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು ಹಾಗೂ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಬಳಿ ಭಗ್ನಗೊಂಡ ಕೆಲವು ಹಿಂದೂ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೂಡ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹಿಂದೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಟ್ಟಡ ಇದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಸಂದೇಹ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕುರಿತು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಅಗತ್ಯ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿರುವ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅರಮನೆಗಳು ಒಂದೇ ತೆರನಾಗಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಈ ಅರಮನೆಯ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮೊಗಲ್ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾದ ದಿಲ್‌ವರ್‌ಖಾನನು ಶಿರಾದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಅರಮನೆಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[೬೧] ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಇಂಡೋ-ಸಾರ್ಸೆನಿಕ್ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಬಹುತೇಕ ತೇಗದ ಮರದಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಬೇಸಿಗೆ ಅರಮನೆಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಕಟ್ಟಡವು ತಂಪಾಗಿರಲೆಂದು ಮರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವು ತನ್ನ ಬಿಡುವಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರೂ ರಾತ್ರಿ ತಂಗದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಅರಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದನು. ತನ್ನ ಮುಖ್ಯ ಅತಿಥಿಗಳು ಮತ್ತು

ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯೇ.[೬೨] ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಒಳಸಂಚುಗಳಿಂದಾಗಿ, ಕೋಟೆಯ ಹಿತರಕ್ಷಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊರಗಿನವರಿಗೆ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.[೬೩] ಕರ್ನಲ್ ಡಬ್ಲ್ಯೂ.ಮಿಲ್ಸ್‌ರವರು *'ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಒಂದು ಗ್ರಾಮೀಣ ಮನೆಯಂತ್ತಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರೂ ರಾತ್ರಿ ತಂಗದೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಅರಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು'* ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯು ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು, ಐದು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಚಚ್ಚೌಕಕಾರದ ವೇದಿಕೆ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ತೆರೆದ ಹೊರಾಂಗಣವಿದೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ದಪ್ಪವಾದ ಕಮಲಾಕಾರದ ಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿದ ಮರದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಸಾಲಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅರೆಗೋಳಾಕೃತಿಯ ಕಮಾನುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳಿದ್ದು, ಉಳಿದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಲಾಂಕೃತ ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ವಿಶಾಲವಾದ ದರ್ಬಾರು ಸಭಾಂಗಣವಿದೆ. ಈ ದರ್ಬಾರ್ ಸಭಾಂಗಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಮುಂಚಾಚಿದ ಬಾಲ್ಕಾನಿಯಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪುವು ಅಲ್ಲಿ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅತಿಥಿಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಮೇಲಿನ ಮಹಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಚಾಚಿದ ಎರಡು ಮೊಗಸಾಲೆಗಳಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೆಳಗಿರುವ ಭಾಗದ ಎರಡು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ, ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಸಭಾಂಗಣವಿದೆ. ಕಟ್ಟಡದ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿದ್ದು, ಇದು ಮೇಲಂತ್ತಸ್ತಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕೊಠಡಿಗಳಿದ್ದು, ಇವು ನವಾಬರ ಜನಾನಾ ಕೊಠಡಿಗಳಾಗಿವೆ. ಮೆಕೆಂಜಿಯವರ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಈ ಅರಮನೆಯು "ಆಗ್ರಾ ಮತ್ತು ದೆಹಲಿಯ ಅರಮನೆಗಳ ಹೊರತು ಪೂರ್ವ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಗಾಳಿಯಾಡುವಂತಹ ಅರಮನೆಯಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತು ಲಾವಣ್ಯಮಯವಾದುದ್ದಾಗಿದೆ"[೬೪] ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಕಟ್ಟಡದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಅಂದರೆ ಗೋಡೆಗಳು, ಛಾವಣಿಗಳು, ಕಂಬಗಳು, ಮೊಗಸಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಡ್ಡಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣರಂಜಿತ ಕರಕುಶಲತೆಯಿಂದ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ಅರಮನೆಯ

ಮುಖ್ಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಅರಮನೆಯ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಅದರ ಗೋಡೆಗಳು, ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾದ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಿರುವುದು. ಈ ಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಬಣ್ಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಚಿನ್ನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದರ್ಬಾರು ಭವನವು ಎಷ್ಟು ಭವ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳು ಕೆಳಮಟ್ಟದ್ದಾದರೂ ದೆಹಲಿಯ ದಿವಾನ್-ಎ-ಖಾಸ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಷ್ಟು ಅಮೋಘವಾಗಿದೆ. ಪರ್ಷಿಯಾದಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದ ರೀಸ್ (Rees) ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:–

> *"ಗೋಡೆಯ ಒಂದೊಂದು ಅಂಗುಲವನ್ನು ಬಿಡದೆ, ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಿನವರೆಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಧಾರಾಳವಾದ ಅಲಂಕಾರ ಇಸ್ಪಹಾನ್ (Ispahan)ನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ತಿಳಿದಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವ ರಚನೆ ಇನ್ನೊಂದಿಲ್ಲ."*[೬೫]

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ದರ್ಬಾರ್ ಸಭಾಂಗಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಸ್ತಂಭಗಳು ಕಮಲದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಳಿ ಬಹಳ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಲ್ಪನಾಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಕಲಾವಿದರು ಇದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಗಾತ್ರ ಚಿಕ್ಕದಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗುವ ಎತ್ತರವಾದ ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಗಳ ಹಾಗಿವೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ತುಂಬಾ ಇಷ್ಟವಾದದ್ದು ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಯ ಗುರುತು. ಜೊತೆಗೆ ಅವನ ಸೈನಿಕರ ಸಮವಸ್ತ್ರವು ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಯ ಗುರುತೇ ಆಗಿತ್ತು. ಈ ಆಕಾರದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಾವು ಅವನ ಸಮಾಧಿಯ ಸ್ಥಳವಾದ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಒಳಭಾಗದ ಗುಮ್ಮಟದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬೋದಿಗೆಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ ಕಮಾನುಗಳು ಮತ್ತು ಕಮಾನುಗಳ ಎರಡೂ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸುಂದರ ಹೂವುಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವು ಮೋಹಕವಾಗಿದೆ. ಛಾವಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ನೇಯ್ದಿರಿಸಿದ ಪರ್ಷಿಯನ್ ರತ್ನಗಂಬಳಿಯಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಬಾಲ್ಕನಿಯು ಮೊಗಲ್ ಕಲೆಯ ಭವ್ಯತೆಯನ್ನು, ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.[೬೬]

ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದನು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಮಲಬಾರಿನ ಗವರ್ನರ್ ಪತ್ರವೊಂದನ್ನು ಬರೆದು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಇರುವರೆಂದೂ, ಸರ್ಕಾರಿ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಅವರನ್ನು ತಾನು ಪುಕ್ಕಟೆಯಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದಾಗಿಯೂ, ಆ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕಳಿಸಿಕೊಡುವ ಇಚ್ಛೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ನನ್ನ ತಂದೆಯವರು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಈ ಅರಮನೆಯು ಒಲ್ಲದ ಕೈಗಳ ಒತ್ತಾಯದ ಶ್ರಮದಿಂದ ಕಲುಷಿತವಾಗುವುದು ಬೇಡವೆಂದು ಗವರ್ನರ್‌ಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಈ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟನು.[೬೭]

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು : ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಯ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೦-೮೪ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿದ ಎರಡನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅವರ ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜರುಗಳ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಚನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಮರಾಠಿ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜನಾಂಗ (ಮರಾಠಿಗರು)ದವರನ್ನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಕರೆತಂದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೬೮] ಈ ಜನರು ಮರಗೆಲಸದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಲ್ಲೂ, ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ಕುದುರೆಗಳ ಜೀನುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದವರಾಗಿದ್ದರು. ಆದುದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು 'ಜಿನಿಗರು' ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುವರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಇಂದಿಗೂ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಈ ಜನ ವರ್ಗವು ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನುರಿತವರಾಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ.

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಹೋರಾಡಿದ ಎರಡನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಎರಡು ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದು, ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ರಚನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೬). ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಯ ಬಲ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೦ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್

ಬೇಲಿಯ ನಾಯಕತ್ವದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೈದರಾಲಿ ಸೈನ್ಯವು ಕಾಂಚಿಪುರದ ಹತ್ತಿರದ ಪೊಲಿಲೂರು ಯುದ್ದದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಂಗ್ಲ ಸೈನಿಕರೊಡನೆ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಆಸೀನನಾಗಿ ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ಸೋಲು ಖಚಿತವೆಂಬಂತೆ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವುದು ಮತ್ತು ಆಂಗ್ಲರ ಮದ್ದು ಸಂಗ್ರಹವು ಸ್ಫೋಟಗೊಂಡಿರುವುದು ಹಾಗೂ ಫ್ರೆಂಚ್ ಸೈನ್ಯದ ಅಧಿಕಾರಿ ಲ್ಯಾಲಿಯು ದೂರದರ್ಶಕ ಯಂತ್ರದ ಮೂಲಕ ಯುದ್ಧದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಗೋಡೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಸು ಹಾಗೂ ಹಂದಿಯ ಪುಟ್ಟದಾದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದು, ಅದು ಹೈದರಾಬಾದಿನ ನಿಜಾಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದೆಂದೂ, ಆತ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಕಡೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕಾರಣ ಈ ರೀತಿ ಅವಹೇಳನಕಾರಿಯಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಯಿತ್ತೆಂದೂ ಬಹಳಷ್ಟು ಲೇಖಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಹೈದರಾಲಿಯು ಮರಾಠರು ಹಾಗೂ ನಿಜಾಮರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಒಕ್ಕೂಟವೊಂದನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೮ರ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಿಜಾಮ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಕಡೆ ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಚಿತ್ರ ರಚನೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ.[೧೯]

ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಯ ಎಡ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ನಾಯಕತ್ವದ ಸುಸಜ್ಜಿತ ಸೇನೆ ರಣರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊರಟ ಮೆರವಣಿಗೆಯ ದೃಶ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೂದು ಬಣ್ಣದ ಆನೆಗಳು, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಮನುಷ್ಯರು, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಆಕಾಶ ನೀಲಿಯ ಕುದುರೆಗಳು, ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಡು ಬಣ್ಣದ ಬಾಲಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೨೦] ಈ ಗೋಡೆಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಹೈದರ್ ಅಲಿ, ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರು ಹಾಗೂ ಫ್ರೆಂಚರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಸೈನಿಕರ ಚಹರೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವ ಗೋಡೆಯ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಏಳು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ನಾನಾ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜರ ವೈಭವವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೭). ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ನೂರನಲವತ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಚಿತ್ರಗಳಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ

ಪ್ರಮುಖ ರಾಜರಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮದಕರಿನಾಯಕ, ಚಿತ್ತೂರಿನ ರಾಣಿ, ಆರ್ಕಾಟಿನ ನವಾಬ, ಮಹಮ್ಮದ್ ಅಲಿ, ಕಾಥೇವಾಡದ ರಾಜ, ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬ, ಬನರಾಸಿನ ಅರಸ, ಕಣ್ಣಾನೂರಿನ ನವಾಬ, ಕೊಡಗಿನ ಹಿಂದೂ ರಾಜ, ಔಧ್‌ನ ನವಾಬ, ಪುಣೆಯ ಎರಡನೇಯ ಬಾಜಿರಾಯ, ಮಾಗಡಿ ಕೆಂಪೇಗೌಡ, ತಂಜಾವೂರಿನ ರಾಜ, ಯುವರಾಜ ಟಿಪ್ಪು, ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುಶಃ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರ ವರ್ಣಚಿತ್ರವನ್ನು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ವರ್ಣಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಮಾಡಿರಬಹುದು. ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗವಾದ ಮೇಲೆ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರುಗಳು ಸಹ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಚಿತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿದ್ದರು. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಭಾವಚಿತ್ರ ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿರಬಹುದಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರಬಹುದು. ಇಲ್ಲವೇ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೮೩ರಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೇ ಚಾಮರಾಜಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಆದೇಶಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಗಳ ಮರುರೇಖಣೆಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು.[೭೧]

ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಇದೇ ಪೂರ್ವ ಗೋಡೆಯ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಣಿಯೊಬ್ಬಳು ರತ್ನಗಂಬಳಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಹುಕ್ಕಾ ಸೇದುತ್ತಿರುವುದು, ರಾಣಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸಖಿಯರು ಕುಳಿತಿದ್ದು, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಗಾರ್ತಿಯರು ಹಾಗೂ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂವರು ಚಾಮರಧಾರಣಿಯರಿರುವ ಚಿತ್ರವು ರಾಜಸ್ಥಾನಿ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತಗಾರರ ಗುಂಪೊಂದು ಸಾಲಾಗಿ ನಿಂತಿರುವುದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು ಹಾಡುತ್ತ, ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ನರ್ತಿಸುತ್ತ ಮತ್ತು ವಾದ್ಯ ವೃಂದದವರು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ಕಲಾಕಾರನ ನೈಪುಣ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ನೀಲಿ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಣ್ಣದ ಅಲಂಕೃತ ಆನೆಯ ಮೇಲಿನ ಅಂಬಾರಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜನು ಠೀವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಮತ್ತು ಅವನ ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಕುದುರೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಶ್ವೇತ ವಸ್ತ್ರ ಧರಿಸಿದ ರಾಜ ಸೇವಕರು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ದೃಶ್ಯವು ಮನಮೋಹಕವಾಗಿದೆ.

ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸ್‌ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೧ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ನಗರದ ಪ್ರಮುಖ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿಯ ಮನೆಗಳ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬ್ರಿಟೀಷರನ್ನು ಹೀಯಾಳಿಸುವಂತೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೈಜ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಬರೆಯಿಸಿದ್ದನೆಂದೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲಿಯೊಂದು ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬನನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕುತ್ತಿರುವಂತೆ, ಇಬ್ಬರು ಆಂಗ್ಲ ಸೈನಿಕರ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕುದುರೆ ಸವಾರನೊಬ್ಬ ಒಂದೇ ಏಟಿಗೆ ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆಯೂ ಚಿತ್ರಗಳು ಇದ್ದುವೆಂದೂ, ಬ್ರಿಟೀಷರು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಈ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳಿಸಿ ಹಾಕಬೇಕೆಂದು ಟಿಪ್ಪುವೇ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ್ದನೆಂದೂ, ಅದೇ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೂಡ ನಾಶಪಡಿಸಲಾಯಿತು[೨೨] ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದ ವೇಳೆಗೆ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಭಾಗಶಃ ನಾಶಪಡಿಸಿದ್ದನು.[೨೩] ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಬ್ರಿಟೀಷರು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸದೇ ತಮ್ಮ ವಿಜಯದ ನೆನಪಿನ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದರಲ್ಲೂ ನೆಪೋಲಿಯನ್ನನಿಂದ ಸೋತಿದ್ದ ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ವಿಜಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದ್ದ ಈ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸದೇ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡನು[೨೪] (ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೯೫). ನಂತರ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕೆಲಕಾಲ ತನ್ನ ವಾಸದ ಮನೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದು ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಹಾಳಾಗದಂತೆ ಉಳಿಸಿದನು. ಟಿಪ್ಪು ಮರಣದ ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರ್ಷದ ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦) ತನ್ನ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

> *"ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ತಂಗುತ್ತಿದ್ದನು. ಇಲ್ಲಿಯ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇಬ್ಬರು ಅರಸರಾದ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುರವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯ ಸೋಲು ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯ ಜನರು ಮತ್ತು*

ಕಸುಬುಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದವರ ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯ ಆಕೃತಿಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋಲುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆಯಾದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯ ವೈಲಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಮುಖಭಾವಗಳು ದೇಶೀಯತೆಯಲ್ಲಿ ನೈಜತೆ ತರುವಂತೆ ಇದೆ".[೭೫]

ಇದೇ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸ ಮಾಡಿ(ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೩) ಪುಸ್ತಕ ರಚಿಸಿದ ಲಾರ್ಡ್ ವ್ಯಾಲೆಂಟಿಯಾ ಇಲ್ಲಿಯ ಚಿತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ:– "ಟಿಪ್ಪುವಿನ ದ್ವೇಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬ ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯೊಂದಿಗೆ ಕುಣಿಯುತ್ತಾ ಮಹಿಳೆಯೊಬ್ಬಳಿಗೆ ಕತ್ತಿಯಿಂದ ತಿವಿಯುತ್ತಿರುವಂತಹ ಚಿತ್ರವೊಂದನ್ನು ನೋಡಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ".[೭೬] ಆದರೆ ಇಂದು ಈ ಚಿತ್ರವು ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ದಿನಾಂಕ ೨.೧೧.೧೮೫೫ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದ ಲಾರ್ಡ್ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯು ಮಾಸುಹೋಗಿದ್ದ ಚಿತ್ರಗಳ ದುರಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ನವೀಕರಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಾಗ ಈ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿರಬಹುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೫೫ರಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯು ಅರಮನೆಯನ್ನು ರಿಪೇರಿ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಲು ಆದೇಶ ಹೊರಡಿಸಿದನು.[೭೭] ಅದರಂತೆ ಸುಮಾರು ೫,೦೦೦ ಪೌಂಡ್ ಹಣವನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪುನರ್ ನವೀಕರಿಸಲಾಯಿತು. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೮೬–೮೭ರಲ್ಲಿ ೧೧,೪೧೭ ಪೌಂಡ್ ಹಣ ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ ಮತ್ತೆ ಚಿತ್ರ ರಚನೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ವೈಸರಾಯ್ ಆದ ಚೆಲ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡುವನೆಂದು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೨೦ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ನವೀಕರಣಮಾಡಲಾಯಿತು.[೭೮] ಹೀಗೆ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಭಿತ್ತಿ ವರ್ಣಚಿತ್ರವು ಒಂದಲ್ಲಾ ಎರಡು ಬಾರಿ ಪುನರ್‌ರಚನೆಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಮೂಲವನ್ನು ಯಥಾರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಿಟೀಷ್, ಫ್ರೆಂಚ್, ಮರಾಠಿ, ನಿಜಾಮ ಹಾಗೂ ದೇಶಿಯ ಪಾಳೇಗಾರರ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ ಕಲಾವಿದರು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳಿಗೆ

ನೀಡಿರುವ ಒತ್ತು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರು ಈ ಚಿತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ:-

> *"ಈ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಳೆಯ ಕಾಲದ ಮಣ್ಣಿನ ಪುಡಿಗಳನ್ನು ಬಳಸದೆಯೇ ವಿದೇಶಿಯ ಬಣ್ಣದ ಪುಡಿಗಳನ್ನು ತಮಗೆ ಪರಿಚಿತವಾದ ಫ್ರೆಂಚರಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡರೋ ಎಂಬ ಅನುಮಾನ ಬರುತ್ತದೆ. ವರ್ಣಲೇಪನದಲ್ಲಿ ಯೂರೋಪಿನ ಛಾಯಾಕರಣ ಪದ್ಧತಿಯ ಪ್ರಭಾವವೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಬಣ್ಣಗಳು ಹೊರಗಿನಿಂದ ಬಂದವುಗಳಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಬಲು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಸಬೇಕಾದ ಮಡಿವಾಳ ನೀಲಿಯಂಥಹ (ಪರ್ಷಿಯಾ ಬ್ಲೂ) ಬಣ್ಣವನ್ನು ವಿವೇಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ."*[೪೬]
>
> ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಎಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪಶ್ಚಿಮದ ಒಂದು ಭಿತ್ತಿಯೇ ಸಾವಿರ ಚದುರಡಿಗಿಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಚಿತ್ರ ರಚನೆಯಾಗಿರುವುದು ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಯುದ್ಧವೊಂದರ ಸಮಕಾಲೀನ ಚಿತ್ರಣ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ದೇಶೀಯ ಕಲೆಯ ಅಧ್ಯಯನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ವಿವಿಧ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳು, ಸೈನ್ಯದ ವಿವಿಧ ಹುದ್ದೆಗಳು, ಅವರ ಸ್ಥಾನಮಾನ, ಉಡುಗೆ-ತೊಡುಗೆ, ರಕ್ಷಣಾ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕಾದಾಟದಲ್ಲಿಯ ಚಲನಶೀಲತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಯಾಗಿ ಮಹತ್ವದೆನಿಸಿದೆ.

ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ : ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೫೯ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಮಾರಕವೆಂದು ಘೋಷಿಸಿ, ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇದು ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ವಿವರಗಳುಳ್ಳ (ಏಕವ್ಯಕ್ತಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತ) ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯವೆಂಬ ಅದ್ವಿತೀಯ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು, ಲಿಥೋ ಚಿತ್ರಗಳು, ಯುದ್ಧ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಚಿತ್ರಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೯,೯೦), ನಿಸರ್ಗ ಚಿತ್ರಗಳು,

ತೈಲ ವರ್ಣದ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೮೮), ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಆತನ ಏಳು ಜನ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳ ಭಾವಚಿತ್ರಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೯೧) ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೮೦] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ವಸ್ತುಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ವಸ್ತುಗಳು, ಉಡುಗೆ-ತೊಡುಗೆಗಳು, ಅವನು ಚಲಾವಣೆಗೆ ತಂದಿದ್ದ ವಿವಿಧ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಯುದ್ಧದ ಸಲಕರಣೆಗಳು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೯೩,೯೪,೯೬) ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಒಂದು ಬೃಹದಾಕಾರದ 'ಪ್ಲಾಸ್ಟರ್ ಆಫ್ ಪ್ಯಾರಿಸ್' (Plaster of Paris)ನ ಚಿತ್ರವಿದೆ.[೮೧]

೫.೩. ಗುಂಬಜ್‌ಗಳು :

ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಗುಂಬಜ್‌ಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಗುಂಬಜ್ (Gumbaz) ಎನ್ನುವ ಪದವು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಪದವಾಗಿದ್ದು ಇದರ ಅರ್ಥ ಸಮಾಧಿ (Tomb) ಎಂದು. ಒಟ್ಟು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗುಂಬಜ್‌ಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಲಂಗ್ಡೇಖಾನ್ ಗುಂಬಜ್ ಮತ್ತು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್.

ಲಂಗ್ಡೇಖಾನ್ ಗುಂಬಜ್ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಮುಂದಿನ ಕಾಲು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಈ ಲಂಗ್ಡೇಖಾನ್ ಗುಂಬಜ್ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೯೮). ಇದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಗುಮ್ಮಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮಂತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದಂತಹ ಲಂಗ್ಡೇ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನ್‌ನ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನು ಕುಂಟನಾಗಿದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಲಂಗ್ಡೇ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಉರ್ದುವಿನಲ್ಲಿ ಲಂಗ್ಡೇ ಎಂದರೆ ಕುಂಟ ಎಂದರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ.[೮೨] ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನು ಟಿಪ್ಪು ಟರ್ಕಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ ನಿಯೋಗದ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು.[೮೩] ಟರ್ಕಿಯಿಂದ ತಂದ ಉಡುಗೊರೆಗಳನ್ನು ಈತ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದೇ ದೋಚಿದನೆಂದು, ನಂತರ ವಿಷಯ ತಿಳಿದ ಟಿಪ್ಪು ಈತನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಜೈಲಿಗೆ ಹಾಕಿಸಿದನು. ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ

ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ವಿದ್ರೋಹ ಬಗೆದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೮೪]

ಲಂಗ್ಡೇ ಖಾನ್ ಗುಂಬಜ಼್ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದಂತಹ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ರಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಚಿತ್ತೂರಿನ ಬಳಿ ಇರುವ ನರಸಿಂಗರಾಯನ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಳೇಬರವನ್ನು ಮೊದಲು ಕೋಲಾರದಲ್ಲಿ ಅವನ ತಂದೆ ಫತೇಮಹಮ್ಮದನ ಗೋರಿಯ ಬಳಿಯೇ ಹೂಳಲಾಯಿತು.[೮೫] ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಹೈದರನ ಸಮಾಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭವ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡನು. ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾಮಗಾರಿಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನದ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನಿಗೆ ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಂಡು, ಕೆಲಸವು ಪೂರ್ತಿ ಆದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಕರೆಸಿದನು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಜೊತೆ ಬಂದಂತಹ ಮುಲ್ಲಾಗಳು ಈ ಕಟ್ಟಡದ ವಾಸ್ತುವು ಸರಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಶಿಯಾ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನು ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಶಿಯಾ ಪಂಥದ ವಾಸ್ತು ಪ್ರಕಾರ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುವು ಸುನ್ನಿ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದವನಾಗಿದ್ದು, ಇದರಿಂದ ಮುಲ್ಲಾಗಳು ಇದು ಹೈದರನ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಸ್ಥಳವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಬೇರೆ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹ ಬಂದು ತೀರದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಇದ್ದ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ಬಹು ಭಾಗವು ಮುಳಗಿಹೋಯಿತು. ಈ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಟಿಪ್ಪು ಹೈದರನ ಸಮಾಧಿಗೆ ಇದು ಸೂಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಳವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಈಗಾಗಲೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗಿ ಮಾರಾಟಕ್ಕಿಟ್ಟಾಗ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನೇ

ಇದನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡನು.[೮೬] ಇದರಿಂದ ಈ ಕಟ್ಟಡವು ಲಂಗ್ಡೇ ಖಾನ್ ಗುಂಬಜ್ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಳಿಯ ಜನರು ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಬೇರೊಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕದ್ದು ಸಾಗಿಸಿ ತಾನೇ ಖಾಸಗಿಯಾಗಿ ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದೆ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.[೮೭] ಬಹುಶಃ ಈ ಹೇಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಂಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂಥ ದೊಡ್ಡ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಅಥವಾ ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ತಿಳಿಯದೇ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕೆಲಸ. ಜೊತೆಗೆ ಲಂಗ್ಡೇ ಖಾನ್ ಗುಂಬಜ್ ಇರುವ ಸ್ಥಳವು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಜನನಿಬಿಡವಾದ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣವು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದಾಗಿದೆ.

ಲಂಗ್ಡೇ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನ ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ೫೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಕಟ್ಟಡವು ಚಚ್ಚೌಕಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ದೊಡ್ಡದಾದ ಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಟ್ಟಡದ ಗೋಡೆಗಳು ಆಕರ್ಷಕ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ತುಂಬಾ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಇದು ಇಂಡೋ–ಸಾರ್ಸೆನಿಕ್ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು, ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ಮಾದರಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ರಚನೆಯ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜೊತೆಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ಕರೀಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬವನ್ನು ಈ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಲ್ಲ. ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೪ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದು.

ಈ ಸ್ಮಾರಕದಲ್ಲಿ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನ ಸಮಾಧಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೯೯) ಮತ್ತು ಅವನ ತಾಯಿ ಹಾಗೂ ಹೆಂಡತಿಯ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಂದು ಈ ಕಟ್ಟಡವು ಖಾಸಗಿಯವರ ಒಡೆತನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸರಿಯಾದ ನಿರ್ವಹಣೆ ಇಲ್ಲದೇ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಆವಾಸ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಸ್ಮಾರಕವಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ಗುಲಾಂ ಅಲಿ ತೋಟ ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸ್ಥಳವು ಇಂದು ಜನ

ಸಾಮಾನ್ಯರ ನೆಲೆಯಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಟ್ಟಡದ ಬಹುತೇಕ ಭಾಗವು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದ್ದು, ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಟ್ಟಡದ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವವು ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯವರು ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡದೇ ಹೋದರೆ ಮುಂದೊಂದು ದಿನ ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ನಶಿಸಿಹೋಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಈ ಸ್ಮಾರಕದ ಇರುವಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳು ಪ್ರಕಟವಾದರೂ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯು ಯಾವುದೇ ಗಮನವನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ.

ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್ : ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿಯು ಸಂಗಮಿಸುವ (ಜೋಡಿಹೊಳೆ) ಸಂಗಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ನಡುವೆ ಈ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೦) ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇದೊಂದು ಸಮಾಧಿ ಭವನವಾಗಿದೆ. ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವು ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಪರಿಸರವನ್ನು ಕಾಬೂಲ್ ಹಾಗೂ ಕಾಂದಹಾರ್‌ಗಳಿಂದ ತರಿಸಿದ ಫಲ-ಪುಷ್ಪ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಿದ ಟಿಪ್ಪು, ಅಪಾರ ಹಣವನ್ನು ವೆಚ್ಚಮಾಡಿ ಮಾವು, ಸೇಬು, ಕಿತ್ತಳೆ, ನಿಂಬೆ, ಸೀತಾಫಲ, ದಾಳಿಂಬೆ, ಮರಸೇಬು ಮತ್ತು ಹಿಪ್ಪುನೇರಳೆ ಗಿಡಗಳ ವನವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದನು.[೮೮] ಇವನ ಮರಣದ ನಂತರ ಹೈದರಾಲಿಯ ಕೋರಿಕೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತಂದೆಯ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಹಾಗೂ ಇದರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ೪,೦೦೦ ಪಗೋಡಗಳ (೧ ಪಗೋಡ = ೩.೫೦ ರೂಪಾಯಿ) ಜಹಗೀರನ್ನು ಹಾಗೂ ಹೈದರಾಲಿಯ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಟಿಪ್ಪು ೨೪,೬೮೦ ಪಗೋಡಗಳ ಜಹಗೀರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನು.[೮೯] ಕಟ್ಟಡವು ನೋಡಲು ತುಂಬಾ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨-೧೭೮೪ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.[೯೦] ಹೈದರಾಲಿಯು ಚಿತ್ತೂರಿನ ಬಳಿ ಇರುವ ನರಸಿಂಗರಾಯನ ಪೇಟೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ ಡಿಸೆಂಬರ್ ೭ ರಂದು ಮರಣಹೊಂದಿದನು.[೯೧] ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಕಳೇಬರವನ್ನು ಮೊದಲು ಕೋಲಾರದಲ್ಲಿ ಇವನ ತಂದೆ ಫತೇ ಮಹಮ್ಮದನ ಗೋರಿಯ ಬಳಿ ಹೂಳಲಾಯಿತು. ನಂತರ ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ತೆಗೆದು ಟಿಪ್ಪು

ಸುಲ್ತಾನನು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಮರು ಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ ಈ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[೨]

ಗುಂಬಜ್ ಕಟ್ಟಡವು ಸುಂದರವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ರಚಿಸಿರುವ, ಗುಮ್ಮಟದ ಛಾವಣಿಯಿರುವ ಚಚ್ಚೌಕಕಾರದ ತಳ ವಿನ್ಯಾಸದ ಇಂಡೋ-ಸಾರ್ಸೆನಿಕ್ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೧). ಇದರ ಗುಮ್ಮಟವು ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾಗಿದ್ದು, ಆ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಸೊಗಸಾದ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಇದು ತಾಜ್ ಮಹಲ್‌ನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಗುಮ್ಮಟವು ಮೊದಲು ಚಿನ್ನದ ಕಳಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಮತ್ತು ಚಿನ್ನದಿಂದ ಲೇಪಿತವಾಗಿತ್ತೆಂದು, ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಅದನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಸ್ಥಳಿಯ ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗುಂಬಜ್ ೭೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದು ತೆರೆದ ಅಂಗಳವಿದೆ. ಈ ಅಂಗಳದ ಸುತ್ತಲೂ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಸಂಬಂಧಿಕರು ಮತ್ತು ಅವನ ಆಪ್ತ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಹೆಂಡತಿ ಹಾಗೂ ಮಕ್ಕಳ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೪). ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೋದರನಾಗಿದ್ದ ಬಹ್ರನ್-ಉದ್-ದೀನ್ (ಈತ ಸತ್ಯಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಪ್ಲೋಯ್ಡ್‌ನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಆಗಸ್ಟ್ ೨೬, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೦ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು), ದಂಡನಾಯಕರಾದ ಬೆಂಕಿ ನವಾಬ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯), ಇಮಾಮ್ ಸಾಬ್, ಸಯ್ಯದ್ ಅಮೀರ್ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ರುಕ್ಕಯ್ಯ ಬಾನುವಿನ ಸಮಾಧಿಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಈ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್ ಕಟ್ಟಡವು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹಜಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮೂವತ್ತಾರು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯ ಕಂಬಗಳಾಗಿದ್ದು, ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆ (Black Basalt)ಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ತುಂಬಾ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಕಂಚಿನ ಕನ್ನಡಿಯಿಂದ ಮೆರಗು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಈ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುರುವೆಕೆರೆಯಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು[೩](ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೬). ಕೆಲವು ಸ್ಥಳೀಯರು ಈ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೈದರಾಲಿಯು ಚಿನ್ನ ಮದಕರಿ ನಾಯಕನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ

ಸೋಲಿಸಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದನೆಂದೂ, ಈ ಕಂಬಗಳ ಸಾಗಾಣಿಕೆಗೆ ಆನೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುವರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳೀಯರು ಈ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಪರ್ಷಿಯಾ ದೇಶದಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯ ಒಂದೊಂದು ಕಂಬದ ಬೆಲೆಯು ೨೩೦ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೯೯) ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಸುಮಾರು ೧೦,೦೦೦ ರೂಪಾಯಿಗಳಷ್ಟು ಬೆಲೆಬಾಳುತ್ತಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಬೆಲೆಯು ೨,೦೦,೦೦೦ ರೂಪಾಯಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಬಾಳುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಈ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಕೊಬ್ಬರಿ ಎಣ್ಣೆಗಳಿಂದ ಪಾಲಿಶ್ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಗಳು ತುಂಬಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿಯೂ, ನಯವಾಗಿಯೂ, ಹೊಳಪಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ಗೆ ಹೊಸ ಮೆರಗನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ತುಂಬಾ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದ ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಗಳೊಂದಿಗೆ ನವುರಾದ ಅಲಂಕಾರದ ರಚನೆಯು ಮೋಹಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೇನೂ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೂಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಲಂಕಾರದ ಬರಹಗಳಾಗಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬರೀ ಗೋಡೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹಾಗೂ ಗುಮ್ಮಟದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲೂ ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಗಳ ವರ್ಣ ಸಂಯೋಜನೆ (Tiger stripe Painting) ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಯ ಗುರುತು ತುಂಬಾ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದು, ತನ್ನ ಸೈನಿಕರ ಸಮವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಇದೇ ರೀತಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದನು.[೯] ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮೆರುಗೆಣ್ಣೆ ಬಳಸಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೨). ಈ ವರ್ಣ ಕಲೆಯು ಸುಮಾರು ೨೩೦ ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆದರೂ ಮಾಸಿ ಹೋಗದೆ ಇಂದಿಗೂ ಮೂಲ ಪ್ರತಿಯಾಗಿದ್ದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದ್ದಾಗಿದೆ.

ಗುಮ್ಮಟದ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಮಾಧಿಗಳಿದ್ದು, ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯ ಸಮಾಧಿ, ಪೂರ್ವದ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ತಾಯಿ ಫಕ್ರುನ್ನಿಸಾ ಬೇಗಂ(ಫಾತಿಮಾ ಬೇಗಂ) ಮತ್ತು ಎಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೩). ಇವರ ಶವ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಊಳಲಾಗಿದ್ದು, ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ಗೋರಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಗೋರಿಯನ್ನು

ಕಸೂತಿ ಮಾಡಿದ ವಿವಿಧ ವರ್ಣದ ಶಾಲುಗಳು ಹಾಗೂ ಪೀತಾಂಬರವನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ನಿತ್ಯ ಆರಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಯ ಶಾಲನ್ನು ಹೊದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಾಧಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉರುಸ್‌ನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಡುವ ಚಿನ್ನದ ಜರಿಯ ಪೀತಾಂಬರಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಎಂಟನೇ ಮಗನಾದ ಗುಲಾಂ ಮಹಮ್ಮದನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೯೫]

ಗುಮ್ಮಟವು ಮೂರು ಪ್ರವೇಶ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಈ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಮರ ಮತ್ತು ದಂತದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೫೫ರಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಡಾಲ್‌ಹೌಸಿಯಿಂದ ಬಾಗಿಲುಗಳಿಗೆ ದಂತದ ಹೂವಿನ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸವು ನೆರವೇರಿತು[೯೬](ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೮). ಈ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಮೊದಲು ಚಿನ್ನದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಇದನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೯೭] ಇಂದು ಇರುವ ಬಾಗಿಲು ದಂತದ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸವಿರುವ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಮರದ್ದಾಗಿದೆ. ಗುಮ್ಮಟದ ಸುತ್ತಲೂ ಸಮಾಧಿಗಳಿದ್ದು, ಗಂಡಸರ ಮತ್ತು ಹೆಂಗಸರ ಸಮಾಧಿಗಳ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿವೆ. ಗಂಡಸರ ಸಮಾಧಿಗಳು ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಹೆಂಗಸರ ಸಮಾಧಿಗಳು ಚಪ್ಪಟೆಯಾಕಾರದಲ್ಲಿವೆ.

ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಸ್ಮಾರಕದ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಜ಼ಾರಗಳಿದ್ದು, ಇದನ್ನು *'ಮುಸಾಫಿರ್ ಖಾನ್'* ಎಂದು ಕರೆಯುವರು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೦). ಈ ಹಜ಼ಾರಗಳು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆ ಮತ್ತು ಆನೆಗಳ ಲಾಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇದನ್ನು ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಸಾರ್ಸೆನಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.[೯೮] ಇಂದು ಈ ಹಜ಼ಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಉರುಸ್‌ಗಳು ನಡೆದಾಗ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಬಂದ ಯಾತ್ರಿಕರು ಮತ್ತು ಫಕೀರರು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.[೯೯] ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಬಾರಿ ಉರುಸ್ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಸಾವಿರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಬಂದು ಹಸಿರು ಬಾವುಟವನ್ನು ಸಮಾಧಿಯ ಬಳಿ ಇಟ್ಟು, ತಾವು ತಂದ ತುಪ್ಪದ ದೀಪವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ರಾತ್ರಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ನೆಮ್ಮದಿಯಿಂದ ಬದುಕಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಆಚರಣೆ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಸ್ಮಾರಕದ

ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೌಬ಼ತ್ ನಗಾರಖಾನ ದ್ವಾರವಿದ್ದು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೭), ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದಿನಕ್ಕೆ ಐದು ಬಾರಿ ನಗಾರಿ ಬಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಗಾರಿ ಖಾನೆ ಎಂದು ಸಹ ಕರೆಯುವರು. ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಮಾಧಿಗಳಿದ್ದು, ಇವು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರು, ಅವರ ಹೆಂಡತಿಯರು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ಸಮಾಧಿಗಳಾಗಿವೆ.[೧೦೦]

ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಶಾಸನಗಳಿದ್ದು, ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆ ಮೇಲಿರುವ ಎಂಟು ಸಾಲುಗಳ ಪರ್ಷಿಯನ್ ಪದ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಶಾಸನವು ಟಿಪ್ಪು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಹೈದರನ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ರಂಜನೀಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೫).. ಟಿಪ್ಪು ಸಮಾಧಿ ಮೇಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಅರೇಬಿಕ್ ಪದ್ಯಗಳು ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಾ ಮಡಿದು ಹುತಾತ್ಮನಾದನೆಂದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಪ್ರೇಕಿಸಿದೆ. ಗುಂಬಜ಼್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸನವು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವೀರ ಮರಣವನ್ನು ಮೀರ್ ಹುಸೇನ್ ಅಲಿ ಎಂಬ ಕವಿಯು ಹೃದಯ ಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದು. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಶಾಸನವು ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಕುರಿತು:-

> *"ಇಸ್ಲಾಂ ಪ್ರಪಂಚದ ಒಂದು ಬೆಳಕು, ಒಂದು ಭರವಸೆ ಇಹಲೋಕದಿಂದ ದೂರವಾಯಿತು, ಮಹಮದ್ ಪೈಗಂಬರನ ತತ್ವ ಧರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಣ ಒಪ್ಪಿಸಿದ ಅವನು ಧರ್ಮ ವೀರನಾದನು; ಅಧಿಕಾರದ ಚಿಹ್ನೆಯೊಂದು ಕಳೆದುಹೋಯಿತು: ಹೈದರನ ಸಂತಾನವೊಂದು ಧರ್ಮಬಲಿಯಾಯಿತು"[೧೦೧] ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡಿದೆ.*

ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು "ಇದು ಹೈದರ ರಾಜನ್ ಮಲಗುವ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಹೈದರನು ವಿಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ" ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿದೆ. ಗುಂಬಜ಼್‌ನ ದ್ವಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಉಳಿದ ಐದು ಪದ್ಯಗಳು ಪರ್ಷಿಯನ್ ಭಾಷೆಯ ಉದ್ಧಾಮ ಪಂಡಿತನಾದ ಮಹಮದ್ ಅಬ್ದುಲ್ ಕಲಂನ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಪದ್ಯವು

ಗುಂಬಜ್‌ನ ಕಟ್ಟಡದ ರಚನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದೆ. "ಕಟ್ಟಡವು ಅದ್ಭುತವಾದ ಗೋಪುರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆಡಂಬರದ ವಿನ್ಯಾಸದೊಂದಿಗೆ ಆಕಾಶದೆತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ಕೂಡ ನೋಡಿ ನಾಚಿಕೆ ಪಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವಂತಿದೆ. ಗೋಪುರದ ಶಿಖರವು ಆಕಾಶದ ಕೆಳಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವಂತಿದ್ದು, ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕು ಅದರ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಭಸದಿಂದ ಹೊರಬರುವ ಕಾರಂಜಿ ಇದ್ದು, ಸುಂದರವಾದ ಉದ್ಯಾನವನದಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಆವೃತವಾಗಿದೆ" [೧೦೨] ಎಂದು ಶಾಸನಗಳು ಈ ಸ್ಮಾರಕದ ಮಹತ್ವ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪರ್ಶಿಯನ್ ಮತ್ತು ಅರೇಬಿಕ್ ಶಾಸನ:–[೧೦೩]

The inscriptions in Persian and Arabic at the Mosoleum, run to the following effect:

In the name of God, the Merciful.

Tippu Sultan has become a martyr.

His blood was Shed in the cause of Allah, On Saturday the 28th Zikayid 1213. In his death, the world felt a momentary shock of the awe of the day of Resurrection.

The light of Islam has quitted this earth.

Tippu Sultan, the son of Hyder, suffered death in the defence of the faith of Mohamud.

In the death of Tippu sultan, Chivalry and the Sword of the faithful have left this world.

Angels in heaven exclaim in admiration:

"Tippu Sultan, the offspring of Hyder, has become glorious martyr".

The honor of Hindustan and of Room (Turkey) is lost in the death of Tippu Sultan.

The great king of this world and the defender of Islam,s faith has left this world.

ಮಜ್ಜೀದ್–ಇ–ಅಕ್ಸಾ (Masjid-e-Aqsa) : ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಸೀದಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಮಸೀದಿಗೆ ಎರಡು ಸಣ್ಣ

ಗೋಪುರಗಳಿದ್ದು, ಮನೋಹರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೧). ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೪ರಲ್ಲಿ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣದ ಅವಧಿಯಲ್ಲೇ ಈ ಮಸೀದಿಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಮುಸ್ಲಿಮರು ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳ ಸಮಾಧಿಯ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಮೊದಲು ದೇವರಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿಗಳಿಗೆ ಹೂ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾದುದರಿಂದ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಸಮಾಧಿಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಲು ಬಂದಾಗ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಈ ಮಸೀದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[೧೦೪] ಮಸೀದಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಕೊಳವಿದ್ದು, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಬರುವ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಮಝೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ಕೊಳದ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಿದ್ದು, ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ಥಳೀಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿದಿನ ಸಂಜೆ ನಮಾಜ್‌ಗೆ ಬಂದವರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಸಂತರ್ಪಣೆಯನ್ನು ಸಹ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದು ಈ ಮಸೀದಿಯು ಮುಸ್ಲಿಮರ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ವಿಶೇಷ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜನರು ಬಂದು ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಹಾಗೂ ಇದನ್ನು ಇಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಮಸೀದಿಯ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಮಯ ತೋರಿಸುವ ಕಲ್ಲಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೪). ಇದರ ಮಧ್ಯೆಯೆ ಒಂದು ಕಡ್ಡಿಯಾಕಾರದ ನಳಿಕೆಯಿದ್ದು, ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಬೀಳುವ ನೆರಳಿನಿಂದ ಸಮಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೈನಿಕರು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯದ ಪಾಳಿಯ ಸಮಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇಂದು ಈ ಕಲ್ಲು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದ್ದು, ಗತಕಾಲದ ನೆನಪನಷ್ಟೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಂದು ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಸ್ಮಾರಕವು ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರದ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಸ್ಮಾರಕ ಮತ್ತು ಮಸೀದಿಯ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಮುಸ್ಲಿಂ ಬೋರ್ಡ್‌ನ ವಕ್ಫ್ ಮಂಡಳಿಯು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ. ಇದೇ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ “ದಾರುಲ್ ಉಮೂರ್ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್” ಎಂಬ

ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೊರ ದೇಶದಿಂದ ಮುಸ್ಲಿಂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಬಂದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಹಾಗೂ ಇವರಿಗೆ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯ ಬೋಧನಾ ತರಗತಿಯನ್ನೂ ಸಹ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೨೯ರಲ್ಲಿ ಉರ್ದುವಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿಗಳು ಹಾಗೂ ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಇಕ್ಬಾಲ್‌ರವರು ಒಮ್ಮೆ ಲಾಹೋರ್‌ನಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಗುಂಬಜ್‌ಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಹೋದ ನಂತರ ತಮ್ಮ ಕೃತಿ 'ಜವಿದ್–ನಾಮಾ'ದಲ್ಲಿ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

I have lighted a different fire in the heart.

I have brought a tale from the Deccan.

There I heard from his holy grave;

If one cannot live a manly life in this world

Then to sacrifice life, like a man, is life![೧೦೫]

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್ ಸ್ಮಾರಕವು ಜೇಡಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, ಹಿಂದೂ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಪ್ರೀತಿಯ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಗಿದ್ದ ನಯವಾದ ಅಭಿರುಚಿ ಹಾಗೂ ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗಿದ್ದ ಆಳವಾದ ಪರಿಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ೨೩೦ ವರ್ಷಗಳ ನಂತರವೂ ಕಟ್ಟಡವು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಗೊಳ್ಳದೆ ಸುಭದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತಹ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಯೂ ಕೂಡ ಹೌದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಬರೆಯಲು ತನ್ನ ರಕ್ತವನ್ನು ಧಾರೆಯೆರೆದ ಮಹಾಪುರುಷರ ಹಾಗೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಪವಿತ್ರ ವಿಶ್ರಾಂತಿಧಾಮವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತದೆ.

೫.೪. ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಿಂದ ಚಂದಗಾಲು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಯ ಬದಿಯ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೨), ಚಿಕ್ಕ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ನ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹದ ಬಳಿ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ನ ನದಿಯ ಆಚೆಗೆ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೩) ಹಾಗೂ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಝ್‌ನ ಬಳಿ ಇರುವ ಕಲ್ಯಾಣಿಯಲ್ಲಿ, ಮತ್ತೊಂದು ಅದೇ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಝ್‌ಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು ಯಾವ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಖಚಿತ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ಥಳೀಯರು ಇದು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸನಾದ ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು ತನ್ನ ಕೃತಿ *'ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ'* ನಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನನ ಸೇನಾಪತಿ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ದೊರೆಯು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗದ ಮೂಲಕ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.[೧೦೬] ಈ ವಿಷಯದಿಂದ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಿಂದ ಹೊರಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗವಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಗಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಅನಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.[೧೦೭] ಬಹುಶಃ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದೊಂದಿಗೆ ಈ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಾಗಿರಬಹುದು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಹೈದರ್ ಅಲಿಯು ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಒಳಸಂಚಿನ ಪ್ರಕರಣಗಳು ನಡೆದಾಗ ತನ್ನ ಆತ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಈ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಈ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ ಎಂಬುದರ ವಿಚಾರವು ಹೈದರ್‌ನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟರೆ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ, ಫಾಜಿಖಾನ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ.[೧೦೮] ನಂತರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದೊಂದಿಗೆ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗಗಳು ಸಹ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗಗಳು ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದು, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಕಟ್ಟಡದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ನಂದಿಮಂಟಪದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗಗಳ ದ್ವಾರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿದ್ದು, ಕೆಳಗೆ ಇಳಿದು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ನಡೆದು ಹೋಗುವಷ್ಟು ಜಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವ ದೇವಾಲಯವು ಎತ್ತರವಾದ ಹೊರ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದು, ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರ ನೆಲೆಗಳಿಂದ ದೂರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಪೂಜಾ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿರದೇ, ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳ ಗೌಪ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ರಕ್ಷಿತ ತಾಣಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಇದರಿಂದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳನ್ನು ರಾಜಕೀಯ ರಹಸ್ಯಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಹೇಗೆ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಬಲ ಸೀಳಿನ ದಂಡೆಗೆ ಕೂಗಳತೆ ದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಶಿವನ ದೇವಾಲಯ ಇದೆ. ರಣಧೀರ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ್ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೩೮-೫೯) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೋಡಿರುವ ಬಂಗಾರದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಕೊರತೆಯಿಂದ ಈ ದೇಗುಲದ ಶಿಖರ ಭಾಗ ಭಾಗಶಃ ಕುಸಿದಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮೂಲ ಶಿವನ ದೇವರ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ದುಷ್ಕರ್ಮಿಗಳು ಅಪಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸದ್ಯ ದೇವರ ಪೀಠ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಸುಮಾರು ೪೦ ಚದರ ಅಡಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಈ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲ ವರ್ಷಗಳ ಈಚೆಗೆ

ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರಗಳು ಕೂಡ ನಿಂತು ಹೋಗಿವೆ. ದೇಗುಲದ ಪುಟ್ಟ ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬೃಹತ್ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹ ಇದ್ದು, ಬಹಳ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ದೇಗುಲದ ಪ್ರಾಂಗಣದ ಒಳಗೆ ಸುಮಾರು ೪ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಪೀಠವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಂದಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಕೂಡ ೪ ಅಡಿಯ ಎತ್ತರ ಇದ್ದು, ಫರ್ಲಾಂಗು ದೂರದವರೆಗೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಚುರುಕಿ ಗಾರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಈ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹ ಬಿಸಿಲು, ಮಳೆ ಮತ್ತು ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಮಾಸುತ್ತಿದ್ದು, ವಿಗ್ರಹದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ಮುಕ್ಕಾಗಿವೆ.[೧೦೯]

ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯೆ, ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದು ನಂತರ ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಸುರಂಗದ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಹುದು, ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸಲೀಸಾಗಿ ತೆವಳಿಕೊಂಡು ಈ ಸುರಂಗದ ಒಳಗೆ ಹೋಗಬಹುದಾದಷ್ಟು ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ಇದೆ. ಸುರಂಗದ ದ್ವಾರವನ್ನು ಚಪ್ಪಡಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸುರಂಗ ಎಷ್ಟು ಉದ್ದ ಇದೆ ಮತ್ತು ಅದು ಎಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಕೆಳ ಭಾಗದತ್ತ ಹಾದು ಹೋಗುವಂತೆ ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ಕಂಡರೂ ಸುರಂಗದ ದಿಕ್ಕು, ಆಳದ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರ ಮಾಹಿತಿ ಇದುವರೆಗೆ ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ದೇಗುಲದ ರಚನಾ ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಬಲಕ್ಕೆ ಅರಳಿ ಮರ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದು ಯದುವಂಶದ ಒಡೆಯರ್ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣ ಇರಬಹುದು ಎಂದು ಅಂದಾಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರ ಅಥವಾ ಲಿಖಿತ ಪುರಾವೆಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ಈ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೇವಾಲಯದತ್ತ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಇಲಾಖೆ ಅಥವಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ದತ್ತಿ ಇಲಾಖೆ ಗಮನ ಹರಿಸಿಲ್ಲ. ವರ್ಷದಿಂದ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಈ ದೇವಾಲಯ ಶಿಥಿಲವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇತಿಹಾಸದ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಯಂತಿರುವ ಇಂತಹ ದೇಗುಲಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುವ ಜತೆಗೆ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೂ ಉಳಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಆಶಯ.

ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯೊಳಗೂ, ಮೈಸೂರಿನ ಚಾಮುಂಡಿ ಬೆಟ್ಟದವರೆಗೂ ಹಾಗೂ

ದ್ವೀಪದಿಂದ ಹೊರಭಾಗಕ್ಕೂ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ದಾಖಲೆಗಳು ನಮಗೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಇಂದು ಈ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು ಮರಳಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದ್ದು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯು ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೊಳಗಾಗಿವೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಜಮೀನುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಈ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಈ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಬಹುತೇಕ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

೫.೫. ಕಾವಲು ಮನೆ ಗೋಪುರ (ಕೋಳಿಗೂಡು) :

ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಯಲ್ಲೂ ಅಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿಯು ಸಂಧಿಸುವ ಸಂಗಮ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬರುವ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವಲು ಮನೆ ಗೋಪುರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಇದು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವೂ ಕೂಡ ಆಗಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಕಾವಲು ಸೈನಿಕರಿದ್ದು, ದ್ವೀಪದ ಪೂರ್ವದ ಭಾಗದಿಂದ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬರುವ ಜನರನ್ನು ತಪಾಸಣೆ ಮಾಡಿ ನಂತರ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾವಲು ಸೈನಿಕರು ರಾತ್ರಿ ವೇಳೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಪಡೆಯಲು ಈ ಗೋಪುರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಈ ಗೋಪುರವನ್ನು *'ಕೋಳಿಗೂಡು'* ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೪). ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಈ ಗೋಪುರದಲ್ಲಿ ಪಾರಿವಾಳಗಳನ್ನು ಸಾಕಿ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ತುರ್ತು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರ ರವಾನಿಸಲು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಗುಮ್ಮಟದಲ್ಲಿ ಪಾರಿವಾಳಗಳ ಸಾಕಾಣಿಕೆಗೆ ಸೂಕ್ತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸಹ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇಂದು ಈ ಗೋಪುರಗಳು ಪಾಳು ಬಿದ್ದು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿವೆ.

೫.೬. ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನ (ಈದ್ ಘಾ ಬತೇರಿ) :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿಯ ತೀರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೫). ಈ ಮೈದಾನವು ಮುಸ್ಲಿಂ ಸೈನಿಕರು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಟಿಪ್ಪು

ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಈ ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನವು ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು (ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶ) ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬತೇರಿಯು (ಒಂದು ಕಾವಲುಗೋಪುರ) ಸಹ ಇತ್ತು. ಇದು ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದು, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದುದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಸೈಯದ್ ಹಮೀದ್ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು.[೧೧೦] ಈ ಬತೇರಿಯು ಮೂರನೇ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿತ್ತು. ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರಿಂದ ಪತನವಾಯಿತು.[೧೧೧]

ಇಸ್ಲಾಂ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಮುಸ್ಲಿಮರು ದಿನದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮೊಹಲ್ಲಾದ ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲೂ, ವಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಜಾಮಿಯಾ ಮಸೀದಿಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ.[೧೧೨] ಅದರಂತೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನಕ್ಕೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಸೈನಿಕರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಮುಸ್ಲಿಂ ಜನರು ಬಂದು ರಂಜ಼ಾನ್ ಮತ್ತು ಬಕ್ರೀದ್ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನವು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಮುಸ್ಲಿಂ ಜನರು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಬಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ.

೫.೭. ಸೈನಿಕರ ಸ್ಮಾರಕ ಸ್ಥಂಭ (ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟು) :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಮೂರು ಫರ್ಲಾಂಗ್ ದೂರದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳವಿದ್ದು, ಇದನ್ನು *ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟು* ಮತ್ತು *ಕೌಲ್ ಬಜ಼ಾರ್* ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೆನಪಿನ ಸ್ಮಾರಕ ಸ್ಥಂಭವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ೧೨ ಮತ್ತು ೧೪ನೇ ರೆಜಿಮೆಂಟ್ (Regiment)ನ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ನೆನಪಿಗೋಸ್ಕರ ಈ ಸ್ಥಂಭವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೬). ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಶೌರ್ಯ ಮತ್ತು ವೀರ ಮರಣವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ಸುಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮರಳಿನ ಗಾರೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ

ಸುಭದ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಸೈನ್ಯದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಡಿದ ದಿನಾಂಕವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಮಾರಕದಲ್ಲಿರುವ ಮಡಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೆಂದರೆ:

ಹನ್ನೆರಡನೇ ಪದಾತಿ ದಳದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಾರ್ಜ್ ನಿಕ್ಸನ್ (೦೭.೦೪.೧೭೯೯), ತೋಮ್ ಫುಲ್ಲಾ (೦೬.೦೪.೧೭೯೯), ಮೇಜರ್ ಜ್ಯಾಸ್ ಅಲೆನ್ (೨೨.೦೪.೧೭೯೯), ವಾಲ್ ಗಹನ್ (೦೭.೦೫.೧೭೯೯) ಮತ್ತು ಎಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕನೇಯ ಪದಾತಿ ದಳದಲ್ಲಿ ಲೂಯಿಸ್ ಇರ್ವಿನ್ (೨೮.೦೪.೧೭೯೯), ಫರೋರ್, ಪ್ರೆಸ್ಟರ್ ಗಾಸ್ಟ್, ವೆಸ್ಲಿಹಿಲ್ ಮತ್ತು ಹೆನ್ರಿ ಶಾವೆ (೦೪.೦೫.೧೭೯೯) ಇವರುಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ಮಾರಕವಿರುವ ಸ್ಥಳವು *ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟು* ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಇದನ್ನು *"ಸಬ್ ರಾಣಿ ಬೋರೆ"* ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುವರು. ಇದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದ ಘಟನೆಯಿದೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ರಾಣಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳನ್ನು ವಿಶ್ವಾಸದ್ರೋಹದ ಸಂದೇಹದ ಮೇಲೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶೂಲಕ್ಕೆ (ಹಾರೆ) ಹಾಕಿ ಕೊಲ್ಲಿಸಿದನು.[೧೧೩] ಉರ್ದುವಿನಲ್ಲಿ 'ಸಬ್ಬಲ್' ಎಂದರೆ *ಹಾರೆ* ಅಥವಾ *ಶೂಲ* ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ರಾಣಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಶೂಲದಿಂದ ಸಾಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟು ಎಂದೇ ಹೆಸರು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಥಳೀಯರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದರೆ ಅವರಿಗೆ *'ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟಿಗೆಳೆಸುವುದು'* ಎಂಬ ನುಡಿಗಟ್ಟು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನ ಮತ್ತು ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದನು. ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳಿಗೆ ಕೊಲೆಯ ಆಜ್ಞೆ ಇದ್ದಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಈ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವರಿಗೆ ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಒಂದು ಕೆಂಪಗಿನ ಕಬ್ಬಿಣದ ಹಾರೆಯನ್ನು ನೆಡಿಸಿ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ವಿಶ್ವಾಸದ್ರೋಹಿಗಳು, ಮಧ್ಯಪಾನ ಹಾಗೂ ವ್ಯಭಿಚಾರದ ಅಪರಾಧಕ್ಕೊಳಗಾದ ಅಪರಾಧಿಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀ-ಪುರುಷರೆನ್ನದೆ ಕೊಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.[೧೧೪] ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಸಲ್ಮಾನ್ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಇಂಗ್ಲೀಷರೊಡನೆ ವ್ಯಭಿಚಾರ ನಡೆಸಿದರೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದ ಮೇಲೆ

ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊಂದು ಹಾಕಿಸಿದನು[೧೧೫] ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರು ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಪರವಾಗಿ ಒಳಸಂಚು ಮಾಡಿ ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಸಂದೇಹದ ಮೇಲೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಅನೇಕ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರನ್ನು ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಿಸಿದನು.[೧೧೬] ಜೊತೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಸಾವಿರಾರು ಸೈನಿಕರು ಮತ್ತು ಜನರನ್ನು ಈ ಜಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಹೂಳಲಾಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಚರಿಸಲು ಭಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಮತ್ತೊಂದು ಮಹತ್ವದ ವಿಷಯವೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೦-೯೨ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಈ ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಸೇನಾ ಶಿಬಿರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಜೊತೆಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮಾರುಕಟ್ಟೆ (ಬಝಾರ್)ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಇದೇ ಬಝಾರ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ನಡುವೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಪ್ಪಂದ' ನಡೆಯಿತು. ಟಿಪ್ಪು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಕರಾರಿನ ಷರತ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಹಿ ಹಾಕಿ,[೧೧೭] ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾಲಿಕ್ (ವಯಸ್ಸು ೧೦) ಮತ್ತು ಮೊಹಿನುದ್ದಿನ್‌ರನ್ನು (ವಯಸ್ಸು ೮) ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟು, ಟಿಪ್ಪು ವಕೀಲನಾದ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನ್ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ್ದು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ.[೧೧೮] ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ***ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್*** ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. *ಕೌಲ್* ಎಂದರೆ ಒಪ್ಪಂದ ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಬ್ರಿಟೀಷರ ವಿನಾಶ ಕೃತ್ಯಕ್ಕೂ ಬಲಿಯಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದರೆ 'ಸಬ್‌ರಾಣಿ ಬೋರೆ' ಮುಳುಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸಬ್ಬಲ್ ರಾಣಿ ತಿಟ್ಟು – ಸೈನಿಕರ ಸ್ಮಾರಕ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನ.[೧೧೯]

Inscription on the Monument erected to the Memory of the officers of the 12th and 74th Regiments.

This Monuments was erected by the officers of

His Majesty's 12th and 74th Regiments

To the

Memory of the Undermentioned officers

who were killed or died during the siege of Seringapatam

H. M's 12th Foot

Lieutenant George Nixon, Killed 5th April 1799.

Lieutenant Thom, Fulla, Killed 16th April 1799.

Major Jas. Allen, died 22nd April 1799.

Lieutenant wall, Gahan, died 7th May 1799

H. M's &4th Foot

Lieutenant Lewis Irwin, killed 26th April 1799

Lieutenant Jas. Farquhar,killed 4th May 1799.

Lieutenant Jas. Prendergast,killed 4th May 1799.

Lieutenant Vasey Hill,killed 4th May 1799.

Lieutenant Henry Shawe, killed 4th May 1799.

೫.೮. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಇಗರ್ಜಿ :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಯ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲೊಂದು ದೊಡ್ಡ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್ ಚರ್ಚ್ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಫ್ರೆಂಚ್ ಮಿಷನರಿಯ ಪಾದ್ರಿ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಈ ಚರ್ಚ್‌ನ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಇದೊಂದು ಇಂಡೋ–ಫ್ರೆಂಚ್ ಶೈಲಿಯ ಸರಳ ಸುಂದರ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೧,೪೨). ಇದು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ರೋಮನ್ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್ ಚರ್ಚ್ ಆಗಿದ್ದು, ಪ್ರಾಚೀನ ಚರ್ಚ್‌ಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಯಸುವವರಿಗೆ ಇದೊಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿದೆ.

ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದಿಂದ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರ ಹೊಂದಿದ್ದವರನ್ನು ಮರಳಿ ಕ್ರೈಸ್ತಧರ್ಮದ ದೀಕ್ಷೆ ನೀಡಲು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮತವನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಲು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಬಂದು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦-೧೮೨೩ರವರೆಗೆ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚರ್ಚ್ ಮತ್ತು ಶಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಹಿಂದೂ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವೇಷ ಧರಿಸಿ ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಜನರು 'ದೊಡ್ಡಸ್ವಾಮಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮನೆ ಮತ್ತು ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೆಡವಲಾಗಿದೆ.

ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರ ಈ ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ಅಮಲೋದ್ಭವ ಮಾತೆಯ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದು ನೋಡಲು ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯದ ರೀತಿ ಇದ್ದು, ಇಂಡೋ-ಫ್ರೆಂಚ್ ಶೈಲಿಯ ಸುಂದರ ಸರಳ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಚರ್ಚ್‌ನ ಛಾವಣಿಯು ತುಂಬಾ ಸುಭದ್ರವಾಗಿದೆ. ಜನರು ಚರ್ಚ್‌ನ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ದೂರದ ಊರುಗಳಿಂದ ಬಂದು ತಂಗಲು ಇದು ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.[೧೨೦] ಚರ್ಚ್‌ನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦೦ಕೆ.ಜಿ. ತೂಕದ ಕಂಚಿನ ಬೃಹತ್ ಗಂಟೆಯ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಪ್ರತಿದಿನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಗಂಟೆಯನ್ನು ಬಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾನು ಪ್ಯಾರಿಸ್ಸಿನಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಇಂದಿಗೂ ನಾವು ಚರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಈ ಗಂಟೆಯ ಮೂಲ ಪ್ರತಿಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಗೋಪುರದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಈ ಶಾಸನವು ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾನಿಂದ ಚರ್ಚ್ ನಿರ್ಮಾಣವಾದುದರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೨೧] ಚರ್ಚ್‌ನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಜ಼ಾರಗಳಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಯೇಸುಸ್ವಾಮಿಯ ಪುನರುತ್ಥಾನ ಪ್ರತಿಮೆ, ಜೋಸೆಫ್, ಮೇರಿಯಮ್ಮರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಿವೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಜಾನ್ ಬಾಪಿಸ್ಟ್, ದೇವದೂತರಾದ ಮೈಕಲ್ ಮತ್ತು ಆಂಟೋನಿಯರ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮೇರಿಯಮ್ಮನ ಪ್ರತಿಮೆ ಇದೆ.

ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಚರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಪಾದ್ರಿ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ ಭಾವಚಿತ್ರ, ಅವರು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಬಲಿ ಪೂಜಾ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಿಳಿ ವಸ್ತ್ರಗಳು, ಕುರ್ಚಿ, ಮೇಜು, ಫ್ರೆಂಚ್ ಗಡಿಯಾರ, ಕಲಾತ್ಮಕವಾದ ಶಿಲುಬೆ ಹಾಗೂ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಬರೆದಿರುವ ಕೆಲವೊಂದು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ ತಲೆಮಾರಿನ ಸಂತತಿಯವರಿದ್ದು, ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಚರ್ಚ್‌ನ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲಾ ಬಡಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.[೧೨೨] ಪ್ರತಿ ಭಾನುವಾರದ ದಿನ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಬಾಂಧವರು ಇಂದಿಗೂ ಈ ಚರ್ಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಚರ್ಚ್‌ನ ತಳಪಾಯದ ಮೇಲೆಯೇ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೮೪ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹೊಸ ಚರ್ಚ್‌ನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೦೮ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಈ ಚರ್ಚ್ ಫಾದರ್ ಜೋಸೆಫ್ ಮರಿಯಾರವರಿಂದ ಪುನರ್ ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇಂದು ಈ ಚರ್ಚ್ ತುಂಬಾ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇಡೀ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಏಕೈಕ ರೋಮನ್ ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್ ಚರ್ಚಾಗಿದೆ.

೫.೯. ಕರ್ನಲ್ ಗ್ರೀಂ ಸ್ಟೋನ್ ಸ್ಮಾರಕ :

ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಲ್ ಗ್ರೀಂ ಸ್ಟೋನ್ ಎಂಬ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಈ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೭). ಈತ ಕಂಟೋಲ್‌ಮೆಂಟ್ ಜೈಲಿನ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು.[೧೨೩] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ೮೪ನೇ ಪದಾತಿ ದಳದ (Regiment) ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಗ್ರೀಂ ಸ್ಟೋನ್‌ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದನು.[೧೨೪] ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದಂತಹ ಗ್ರೀಂ ಸ್ಟೋನ್‌ನ ಸಹೋದರನು ಮಡಿದ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ೧೦ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೧ರಲ್ಲಿ ಗೌರವಯುತವಾಗಿ ಈ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಸ್ಮಾರಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಂಗ್ಲ ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಅದು ಸ್ಮಾರಕದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ

ಕರ್ನಲ್ ಗ್ರೀಂ ಸ್ಟೋನ್‌ನ ಸಹೋದರ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಹೆಸರು ಎಲ್ಲೂ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿಲ್ಲ.

ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಮಾರಕವಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಂದಿಖಾನೆ ಇದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಕರಾವಳಿಯಿಂದ ಕರೆತಂದಂತಹ ಕೆಲವು ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಮತ್ತು ಮದರಾಸಿನ ಬಳಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೆರೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಬಂದಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದನು.[೧೨೪] ಇದೇ ಗಂಜಾಂಪೇಟೆಯ ಬಂದಿಖಾನೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಸ್ಪೆಡಿಮನ್ ಮತ್ತು ರಟ್‌ಲ್ಡೆಜ್ (Rutledge) ಎಂಬುವವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿಡಲಾಗಿತ್ತು.[೧೨೫] ಆದರೆ ಇಂದು ಈ ಬಂದಿಖಾನೆಯು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವು ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಶಿಸಿಹೋಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಇಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದ ಒಂದು ಬಂದಿಖಾನೆ ಇತ್ತು ಎಂಬುದಷ್ಟೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆಯೇ ಹೊರತು, ಅದರ ಯಾವುದೇ ಕುರುಹುಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕರ್ನಲ್ ಗ್ರಿಂ ಸ್ಟೋನ್ ಸ್ಮಾರಕದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ.[೧೨೬]

The Inscription at Ganjam

To

The Memory

Of

Lieutenant Colonel John Grimston,

This monument was erected as a tribute of their affection

And esteem by his Brother officers of the 84th Regiment foot:

He departed this life on the 10th of September 1801.

೪.೧೦. ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಸ್ಮಾರಕ :

ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಸ್ಮಾರಕವು ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯ ಸಮಾಧಿಯಾಗಿದ್ದು, ಇವನ ಸೋದರ ಅಳಿಯನಾದ ಲೆಫ್ಟಿನೆಂಟ್ ಕರ್ನಲ್ ಜಾನ್ ಬೇಲಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಈ

ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೧೬ರ ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೧೮). ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೦–೮೪ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎರಡನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೇನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಈತ ೭೩ನೇ ರೆಜಿಮೆಂಟ್ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು, ಪೊಲಿಲೂರಿನ ಬಳಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೦ ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್ ೧೦ ರಂದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದನು.[೧೨೮]

ಈತನನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬೇಲಿಯು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪಿತ್ತ ವಿಕಾರದಿಂದ ಅನೇಕ ತಿಂಗಳುಗಳಿಂದ ನರಳುತ್ತಿದ್ದು,[೧೨೯] ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೨ರ ನವೆಂಬರ್ ೧೩ ರಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಲೇಖಕರು ಆತನು ಸಹಜವಾಗಿ ಸಾಯದೇ ವಿಷ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲಾಯಿತು,[೧೩೦] ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಂತರ ಇವನ ಶವವನ್ನು ಪೇಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಬಳಿ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಈತನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದ ಈ ಬಂದಿಖಾನೆಗೆ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಬಂದಿಖಾನೆ ಎಂದೇ ಕರೆಯುವರು. ನಂತರ ಲಕ್ನೋ ಕೋರ್ಟಿನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದಂತಹ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯ ಸೋದರಳಿಯನಾದ ಜಾನ್ ಬೇಲಿಯು ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಸೋದರಮಾವನ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಈ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ಗುಮ್ಮಟಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಮೂರು ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ರಕ್ಷಣಾಗೋಡೆಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಈ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು 'ಪರಂಗಿ ಗೋರಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಸ್ಮಾರಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಇದು ಸ್ಮಾರಕದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಈ ಸ್ಮಾರಕವು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ನಿರ್ಲಕ್ಷಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಯಾವ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯು ಇದರ ರಕ್ಷಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಗಮನ ಹರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ವಿಚಿತ್ರವೆಂದರೆ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಕಾರಾಗೃಹವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸರ್ಕಾರವು ಲಕ್ಷಾಂತರ ರೂಪಾಯಿಯನ್ನು ವ್ಯಹಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿಯ ಸಮಾಧಿಯ ಸ್ಮಾರಕದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಇಲಾಖೆಯು

ಗಮನ ಹರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಇಲಾಖೆಯು ಈ ಸ್ಮಾರಕವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದರೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣವಾಗಲಿದೆ.

ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಸಮಾಧಿ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನ:[೧೩೧]

Inscription on Baillie's Tomb

To

The Memory

Of

Colonel William Baillie.

Who, with a Detachment of British Troope under his command, after a noble and most gallant resistance to a superior force of the enemy on the plains of perembacum was ultimately compelled to surrender to the united armies of Hyder Ali and Tippu Sultan on the 10th day of September 1780, and died in the fortress of Seringapatam on the 13th day of November 1782.

This monument is erected and inscribed by his nephew, John Baillie, Lieutenant – Colonel on the establishment of Bengal and Resident at the Court of Lucknow, A. D. 1816.

೫.೧೧. ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ಗಳು :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ಶಾಖೆಯ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹಿಂದೆ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಆಶ್ರಯ ತಾಣಗಳಾಗಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ನು ಇಂದು ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳನ್ನು ಬೈರಾಗಿಗಳು ಮತ್ತು ಗೋಸಾಯಿಗಳೆಂದೂ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳನ್ನು ದಾಸರು ಮತ್ತು ಜಂಗಮರು ಎಂದು ಸಂಭೋಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತರ ಭಾರತದಿಂದ ವಲಸೆ ಬಂದಂತಹ ಈ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ಗಳೆಂದು ಸ್ಥಳಿಯರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಹಾಡು ಮತ್ತು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾ ಹಗೆ, ಮತ್ಸರ,

ಕೋಪವನ್ನು ತೊರೆದು ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಬಹುದೂರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಶಾಂತ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದರು.[೧೩೨]

ಗೋಸಾಯಿಗಳು ಹದಿನಾರನೇ ಶತಮಾನದ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಸುಧಾರಕ ಚೈತನ್ಯರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಆರು ಜನ ಶಿಷ್ಯರಿದ್ದು, ಈ ಪಂಥದವರು ಮದುವೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಮುಖ ಕುಲ (ಜಾತಿ)ಗಳಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಜಾತಿಗಳಿಂದ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಒಮ್ಮೆ ಶಿಷ್ಯತ್ವ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಅವರು ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಕುಲದೊಂದಿಗಿನ ನಂಟನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿಯ ವಿರಕ್ತ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಅವರನ್ನು ಅವಧೂತರೆಂದೂ, ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತಿದ್ದವರನ್ನು 'ದಂಡಿ'ಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುತೇಕ ಗೋಸಾಯಿಗಳು ಎರಡನೇ ಉಪವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಇವರು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಬಂದ ಶ್ರೀಮಂತ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಮೈಸೂರು, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ, ಆಭರಣ, ಅಮೂಲ್ಯ ಕಸೂತಿ ಮಾಡಿದ ವಸ್ತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಲಾಭವು ಮಹಾಂತ ಅಥವಾ ಗುರುವಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು. ಅವಧೂತ ಅಥವಾ ದಂಡಿಯ ಆಸ್ತಿಯು ಅವನ ನಂತರ ಚೇಲಾ ಅಥವಾ ದತ್ತು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು.[೧೩೩]

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೂ ಮುಂಚೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿಗಳು ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ಗೋಸಾಯಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಗುಂಪು ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದವು. ಇವರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ದಡದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ದೈವತ್ವದ ಜಪ, ತಪ, ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಕೆಲವು ದಿನ ತಂಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಈ ಸ್ಥಳವು ತಮ್ಮ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ತುಂಬಾ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗಿದೆ ಎಂದು, ಒಂದು ಶೈವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಹೀಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿಗಳ ಗುಂಪು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್ ಎಂದೂ, ಚಿಕ್ಕ ಗೋಸಾಯಿಗಳ ಗುಂಪು ನೆಲೆಸಿದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಚಿಕ್ಕ

ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಥರ್ಮಲ್ ಘಾಟ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨೧,೧೨೩) ಮತ್ತು ಮುನೀಶ್ವರ ಘಾಟ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨೨) ಎಂಬ ಮತ್ತೆರಡು ಘಾಟ್‌ಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ನದಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸೋಪಾನ ಕಟ್ಟೆಯು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್ : ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಹಸಿರು ಗದ್ದೆಗಳು ಮತ್ತು ತೋಟಗಳಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತುಂಬಾ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೫೦ ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹಳೆಯದಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಶೀವಿಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಮಂಟಪಗಳಿದ್ದು, ಸೋಪಾನಕಟ್ಟೆ ಇದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಕಣ್ಮನ ಸೆಳೆಯುವ ಸ್ಥಳವಾಗಿರುವ ಜೊತೆಗೆ ಭಕ್ತರನ್ನು ಕೈಬೀಸಿ ಕರೆಯುವ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಚಲನಚಿತ್ರ ಚಿತ್ರೀಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಮತ್ತು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಪವಿತ್ರವೆನಿಸಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೦೯).

ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಮರಣದ ನಂತರ ಉದಯಭಾರತೀಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬ ಬಾವಾಜಿಗಳು ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಇವರು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಿಂದ ಬಂದವರಾಗಿದ್ದು, ರತ್ನಪಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯ ಬಂದು ಎಲ್ಲಾ ಸಮಸ್ತ ಆಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕಡೆಗೆ ಬಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಕಾವೇರಿ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಇವರು ಸಾಕಷ್ಟು ಶಿಷ್ಯ ವೃಂದವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ತಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಬಳಿ ಸ್ನಾನ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ತಾವು ಸತ್ತ ನಂತರವೂ ಪೂಜಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪರಕಾಲ ಮಠದ ದರ್ಶನ ಪಡೆಯಲು ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದರು. ಅದೇ ದಿನದಂದು

ಸರಿಯಾಗಿ ಉದಯ ಭಾರತೀಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಕುಳಿತಾಗ ಬಾವಾಜಿಗಳು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದ ಮಹಾರಾಜರು ಕಾರಣವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಬಾವಾಜಿಗಳು *"ನಾನು ಬಹಳ ಆಸೆಪಟ್ಟು ಧರ್ಮ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಕಣ್ಣಮುಂದೆ ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೋ ಎಂಬ ಭಯವು ನನ್ನನ್ನು ಆವರಿಸಿ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದ ಕೈಯನ್ನೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬಾರದೆಂದು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದೇನೆ"* ಎಂದರು. ಭೋಜನದ ನಂತರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಬಾವಾಜಿಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಮಠದ ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುತ್ತಳತೆ ಬನ್ನಿ ಎಂದರು. ಆಗ ಬಾವಾಜಿಗಳು ಸುತ್ತಿ ಬಂದ ಪ್ರದೇಶವು ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಎಕರೆ ಜಮೀನಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಎಕರೆ ಜಮೀನನ್ನು ಕಾಶೀವಿಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಬಾವಾಜಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.[೧೩೪] ಇಂದಿಗೂ ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಎಕರೆ ಜಮೀನಿದ್ದು, ಇದರ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಮುಜರಾಯಿ ಇಲಾಖೆಯು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಕಾಶೀವಿಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು, ತುಂಬಾ ಸರಳವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಒಳಭಾಗದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಹಾ ಶಿವರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಅದ್ದೂರಿಯಾಗಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ನೋಡಿ ಕೆಂಗಲ್ ಹನುಮಂತಯ್ಯ, ಶೃಂಗೇರಿ ಜಗದ್ಗುರು, ಮೈಸೂರಿನ ಗಣಪತಿ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ತುಂಬಾ ಮೆಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ದಾರ್ ಕೆ. ಬಸವರಾಜೇ ಅರಸ್‌ರವರು ಈ ಪರಿಸರದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ *"ನಾನು ವಿದೇಶಿ ಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದ್ದ ಸ್ಕಾಟ್‌ಲ್ಯಾಂಡಿನ ಹೈಲ್ಯಾಂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ವರೈಸ್ ನದಿಯ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವೇರಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದೆ"* ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.[೧೩೫] ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್ ಸುಂದರವಾದ ನದಿ ತೀರ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಗಿಡ ಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಋಷಿ ಮುನಿಗಳ ಆಶ್ರಮದ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು

ಚಲನಚಿತ್ರೀಕರಣದ ಸ್ಥಳವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣವಾಗಿಯೂ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಂಡಿದೆ.

ಚಿಕ್ಕ ಗೋಸಾಯಿಘಾಟ್ : ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಗೊಸಾಯಿ ಘಾಟ್ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರದಿಂದ ವಲಸೆಬಂದ ಚಿಕ್ಕ ಗೋಸಾಯಿಗಳ ಗುಂಪೊಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಈ ಸ್ಥಳವು ತುಂಬಾ ಪ್ರಶಾಂತವಾಗಿದ್ದು, ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಸೋಪಾನ ಸ್ನಾನ ಘಟ್ಟಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨೦). ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವು ಕೂಡ ಇದ್ದು, ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದಾಖಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸ್ಥಳವು ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ನಂತೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳದೆ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವು ಖಾಸಗಿಯವರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

೫.೧೨. ಸಂಗಮ್ :

ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಗಿದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ತುತ್ತ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ನದಿಗಳು ಸಂಧಿಸುವ 'ಸಂಗಮ' ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 'ಜೋಡು ಹೊಳೆ' ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.[೧೫೬] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಗೌತಮಾಶ್ರಮ (ಚಂದ್ರವನ)ದ ಬಳಿ ಕವಲೊಡೆದ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ದ್ವೀಪವನ್ನಾಗಿಸಿ ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಒಂದಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಮೂರು ನದಿಗಳು ಅಂದರೆ ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ಮತ್ತು ಲೋಕಪಾವನಿ (ಈ ನದಿಯು ನಿಮಿಷಾಂಬಾ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯೇ ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ಸೇರಿ ಮುಂದೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ) ನದಿಗಳು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಂಗಮಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು ಹಿಂದೂಗಳಿಗೆ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ನೆಲೆಬೀಡಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨೪). ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್

ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸ್‌ನ ಸೈನ್ಯವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಲು ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಇದೇ ಸಂಗಮ್ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸೈನಿಕ ಶಿಬಿರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿತು ಹಾಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮೂರನೇ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರ ಶವಗಳನ್ನು ಹೂಳಲು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ಮೇ ೮ರಂದು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಬಂಗಾಳದ ಕಮಾಂಡರ್ ಆಗಿದ್ದ ಎಡ್ವರ್ಡ್ ಮಾಂಟೆಗೂರವರ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ. ಇದರ ಬಳಿ ಒಂದು ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಇಂದು ಎಡ್ವರ್ಡ್ ಮಾಂಟೆಗೂ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಈ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಖಾಸಗಿಯವರ ಜಮೀನಿನಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೆಲಸಮ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಗಮದ ಬಳಿ ಸ್ನಾನ ಘಟ್ಟಗಳು ಮತ್ತು ತಂಗುದಾಣಗಳಿದ್ದು, ಇದು ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದುದೆಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಂದಾವನ (ತುಳಿಸಿ ಕಟ್ಟೆ) ಇದ್ದು, ಆಂಜನೇಯ ಮತ್ತು ಗಣೇಶನ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಳವು ಪವಿತ್ರ ಸಂಗಮವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೂಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಸತ್ತ ನಂತರ ಅಸ್ಥಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸತ್ತವರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಪುಣ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯೂ ಸಹ ಇದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಜನರು ಬಂದು ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಂಗಮ್ ಇಂದಿಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಇದರ ರಮಣೀಯ ದೃಶ್ಯವು ನಿಸರ್ಗ ಪ್ರೇಮಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಂದು ಇಲ್ಲಿ ದೋಣಿ ವಿಹಾರವೂ ಕೂಡ ಇರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಸಿಗರನ್ನು ಕೂಡ ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಚಲನಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಹ ಚಿತ್ರೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಗಮ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಶಾಸನ.[೧೩೭]

The Inscription at sangam.

Colonel Edward Mantagu,

Commanding the Bengal Artillery,

Obut 8th May 1799.

Cetat 47.

೫.೧೩. ಸ್ಕಾಟ್ ಬಂಗಲೆ (Scott's Bungalow) :

ಸ್ಕಾಟ್ ಬಂಗಲೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಮೈಸೂರು ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಅರ್ಧ ಮೈಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜ ಅಂದರೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಬಂಗಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು.[೧೩೮] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಂದೂಕು ತಯಾರಿಕಾ ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಕಮಾಂಡರ್ ಆಗಿದ್ದ ಕರ್ನಲ್ ಸ್ಕಾಟ್‌ನಿಗಾಗಿ ಈ ಬಂಗಲೆಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨೫). ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಕಾಟ್ ಮತ್ತು ಅವನ ಕುಟುಂಬ ವರ್ಗವು ನೆಲೆಸಿತ್ತು.[೧೩೯] ಸ್ಕಾಟ್‌ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೧೭ರ ಏಪ್ರಿಲ್ ೧೭ರಂದು ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಪೆರೇಡ್ ಮುಗಿಸಿ ಬರುವ ವೇಳೆಗೆ ಸ್ಕಾಟ್‌ನ ಹೆಂಡತಿ ಕ್ಯಾರೋಲಿನ ಇಸಾಬೆಲ್ಲಾ ಸ್ಕಾಟ್ ಮತ್ತು ಅವನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು ಕಾಲರಾದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಈ ಘಟನೆಯಿಂದ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿ ನೊಂದ ಸ್ಕಾಟನು ತನ್ನ ಪದವಿಗೆ ರಾಜೀನಾಮೆ ಕೊಟ್ಟು ಇಂಗ್ಲೆಂಡಿಗೆ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಸುಮಾರು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜಒಡೆಯರ ಆದೇಶದಂತೆ ಕರ್ನಲ್ ಸ್ಕಾಟನ ನೆನಪಿಗಾಗಿ ಈ ಬಂಗಲೆ ಮತ್ತು ಪಿಠೋಪಕರಣಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಬಂಗಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಕಾಟ್‌ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕೋಟು, ಸೋಫಾ, ಹಳೆಯ ಕುರ್ಚಿಗಳು, ಒಂದು ಹಳೆಯ ಪಿಯಾನೋ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡಿಗಳಿವೆ.[೧೪೦] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೭೫ರಲ್ಲಿ ಈ ಬಂಗಲೆಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಅಲಿಫ್ ಚೀಮ್(Aliph Cheem) ಹೀಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.

"The mouldering rooms are now as they stood

Nearly eighty years ago,

The piano is there

And table and chair,

And the carpet rotting slow:

And the beds whereon the corpses lay,

And the Curtains half time-mawed away."[೧೪೧]

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸ್ಕಾಟ್ ಬಂಗಲೆಯನ್ನು ರಿಪೇರಿ ಮಾಡಿ ಪುನರ್ ನವೀಕರಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಬಂಗಲೆಯು ಹಿಂದಿನ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಈ ಸ್ಕಾಟ್ ಬಂಗಲೆಯು ಖಾಸಗಿಯವರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.

೫.೧೪. ಮಕಾನಗಳು :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಕಾನಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. 'ಮಕಾನ' ಎಂದರೆ ರುದ್ರಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮನೆ ಎಂಬರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂತರು ಅಥವಾ ಪವಾಡ ಪುರುಷರೆನಿಸಿಕೊಂಡವರು ಸತ್ತ ನಂತರ ಹೂಳಿದ ಜಾಗವನ್ನು 'ಮಕಾನ'ಗಳೆಂದೂ ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಮುಸ್ಲಿಂರು ಮರಣ ಹೊಂದಿದಾಗ ಅವರ ದೇಹವನ್ನು ಹೂಳುವ ಜಾಗವನ್ನು 'ಖಬರ್‌ಸ್ಥಾನ್' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇಂದಿನ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಕರಿಮುದ್ದೀನ್‌ರವರ ಪ್ರಕಾರ ಇಂತಹ ಮಕಾನಗಳು ಅಂದಿನ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ೩೦ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದವೆಂದೂ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಸುತ್ತಲೂ ೫೦ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಖಬರ್‌ಸ್ಥಾನ್ ಮತ್ತು ೧೦೧ ಮಸೀದಿಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಸೂಫಿ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾದ ಗೌರವವಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಸಂತರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳಲು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದ್ದನು. ಅದರಂತೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸೂಫಿ ಪಂಥದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದರು. ನಂತರ ಇವರು ಮರಣ

ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಇವರನ್ನು ಹೂಳಿದ ಜಾಗವು 'ಮಕಾನ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು, ಮುಸ್ಲಿಂರ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೂಳಿದ ಈ ಸಂತರ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತಲೂ ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರದ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಮಕಾನಗಳು ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಇದ್ದು, ಉಳಿದ ಮಕಾನಗಳನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈಗ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಮಕಾನಗಳೆಂದರೆ ಮೆಂಗೆತರ್ ಅಲಿ ಷಾ ಮಕಾನ್ ಸುನ್ನಿ, ಹಝ್ರತ್ ಸೈಯದ್ ಮತೀನ್ ಷಾ ಖಾದ್ರೀ (ರಹ) (ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೭), ಹಝ್ರತ್ ಸೈಯದ್ ಜಹೋರ್ ಷಾವಾಲಿ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೩೩) ಮತ್ತು ಯತೀಮ್ ಷಾವಾಲಿ ಬಾಬಾ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೬) ಹಾಗೂ ಬಾಗ್ದಾದಿನ ಸಂತ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಜೀಲಾನಿ ಹಗೌಸ್-ಎ-ಪಾಕ್(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೨೫) ಎಂಬ ಮಕಾನಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂತರು ಸೂಫಿ ಪಂಥದ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಪವಾಡಗಳ ಮೂಲಕ ಜನರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಮೂಲ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪವಾಡಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿ ಪೂಜೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸೂಫಿ ಪಂಥದ ಮೇಲೆ ವೇದಗಳ ಪ್ರಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಇಂಥ ಆಚರಣೆಯು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೧೪೨]

ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಜೀಲಾನಿಯವರ 'ಹಗೌಸ್-ಎ-ಪಾಕ್' ಎಂಬ 'ಉರುಸ್' ಆಚರಣೆಯು ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಬಾಗ್ದಾದಿನ ಸಂತರಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಜೀಲಾನಿಯು ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಪವಾಡಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಇವರ ಮರಣದ ನಂತರ ಇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ 'ಉರುಸ್' ಆಚರಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗುತ್ತಿದೆ.[೧೪೩]

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾತ್ಮರ ದೇಹದ ಕೂದಲು, ಉಗುರು, ಮೀಸೆ, ಬಟ್ಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು (ಇದರ ಮೇಲೆ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವಿದೆ) ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಜ್ಜಿದ್-ಇ-ಆಲಾ ಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಮೆಕ್ಕಾದಿಂದ

ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೈಗಂಬರರ ಮೀಸೆಯ ಕೂದಲನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಡಲಾಗಿದೆ. ಮೊಹರಂ ಹಬ್ಬದ ದಿನದಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮಸೀದಿಗೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಬಾಂಧವರು ಭೇಟಿ ನೀಡಿ ಪೈಗಂಬರ ಮೀಸೆಯ ಕೂದಲಿನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲೂ ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಬಾಗ್ದಾದಿನ ಸಂತರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಉರುಸ್‌ನ್ನು ಆಚರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 'ಹಗೌಸ್-ಎ-ಪಾಕ್' ಉರುಸ್ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಾರಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂದು ಮುಸ್ಲಿಂ ಬಾಂಧವರು ಬಂದು ಹಸಿರು ಬಾವುಟವನ್ನು ನೆಟ್ಟು, ತುಪ್ಪದ ದೀಪವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಸಿಹಿಬೂಂದಿಯನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾರೆ.[೧೪೪] ಕೆಲವರು ಹರಕೆಯನ್ನು ಸಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದು ಈಡೇರಿದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಹರಕೆಯನ್ನು ತೀರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಹಮ್ಮದ್ ಪೈಗಂಬರ್ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪೇಟ ಮತ್ತು ಜುಬ್ಬಾವು ಹಸಿರು ಬಣ್ಣದಾಗಿದುದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಹಸಿರು ಬಾವುಟವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂದು ಈ ಮಕಾನಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯು ಮುಸ್ಲಿಂ ವಕ್ಫ್ ಮಂಡಲಿಗೆ ಸೇರಿದೆ.

೫.೧೫. ಗ್ಯಾರಿಸನ್ ಸಮಾಧಿಗಳು (Garrison Cementery) :

ಕ್ರೈಸ್ತರ ಸಮಾಧಿಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗ್ಯಾರಿಸನ್ ಸ್ಮಶಾನ ಭೂಮಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರು-ಮೈಸೂರು ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಕಾಟ್ ಬಂಗಲೆಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೫ ರವರೆಗೆ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಯೂರೋಪಿಯನ್ನರ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ[೧೪೫](ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨೭). ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೬೦ರ ವರೆಗೂ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದ ಯುರೋಪಿಯನ್ನರ ಕೆಲವು ಸಮಾಧಿಗಳನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್‌ರವರು ತಮ್ಮ 'ಮೈಸೂರ್ ಮಾಡ್ರನ್' ಎಂಬ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ ರಿಂದ ೧೮೬೭ರವರೆಗೆ ಮಡಿದ ಯೂರೋಪಿಯನ್ನರ ಸಮಾಧಿಗಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೪೬] ಇಲ್ಲಿರುವ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕವು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡವು ಇವೆ. ಈ ಸಮಾಧಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ವೈಷ್ಣವ

ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ರಚಿಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೭೦ರ ವೇಳೆಗೆ ಇದು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಯೂರೋಪಿಯನ್ ಸೈನಿಕರ ಕುಟುಂಬದವರು ಮತ್ತು ಸಂಬಂಧಿಕರು ಬಂದು ಭೇಟಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು.[೧೪೭]

ಗ್ಯಾರಿಸನ್ ಸ್ಮಶಾನ ಭೂಮಿಯು ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಎಕರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಮೂನ್ನೂರ ಎಂಬತ್ತು ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಸಮಾಧಿಗಳಿಗೆ ಗೋರಿ ಕಟ್ಟದೆ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷರು, ಮಹಿಳೆಯರು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳ ಸಮಾಧಿಗಳು ಅದರಲ್ಲೂ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಸಮಾಧಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಸಮಾಧಿಗಳ ಮೇಲೆ ಸತ್ತವರ ಹೆಸರು, ದಿನಾಂಕ ಮತ್ತು ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಮಾಧಿಗಳ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಸಾಲು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೧೨೬). ಉದಾಹರಣೆಗೆ:

"Underneath this stone doth lie
As much virtue as could die,
Which while alive did vigour give
To as much beauty as could live".[೧೪೮]

ಈ ಗ್ಯಾರಿಸನ್ ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೧೭ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಕರ್ನಲ್ ಸ್ಕಾಟ್‌ನ ಹೆಂಡತಿ ಕ್ಯಾರೋಲಿನ್ ಇಸಾಬೆಲ್ಲಾ ಸ್ಕಾಟ್ ಮತ್ತು ಅವನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳ ಸಮಾಧಿಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ಇವರು ಸತ್ತ ದಿನಾಂಕ, ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಇವರು ಯಾರು ಎಂದು ನಮೂದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನ.[೧೪೯]

Sacred to the Memory
of
Caroline Isabella Scott
and
Infant child

She was the wife of Colonel J.G. Scott, Commandant
Of Seringapatam and died in child – bed,
19th April 1817.

ಈ ಗ್ಯಾರಿಸನ್ ಸಮಾಧಿಯು ಇಂದು ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಆದರೆ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯು ಯಾವುದೇ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳದೇ ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ತೋರಿದೆ. ಆದರೆ ಸ್ವಿಜಲ್ಯಾಂಡ್‌ನ ಮ್ಯೂರಾನ್ ಸಂಘವು ಇದರ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದು, ಇದರ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಲು ಒಬ್ಬ ಮಹಿಳೆಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿದ್ದು, ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳು ೮೦೦೦ ಸಾವಿರ ವೇತನವನ್ನು ನೀಡಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ನೋಡಲು ಅಂದು ಮೃತಪಟ್ಟಿದ್ದ ಯುರೋಪಿಯನ್ನರ ಸಂಬಂಧಿಕರು ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಾರಿ ವಿದೇಶದಿಂದ ಬಂದು ಭೇಟಿ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಸರ್ಕಾರವು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿದರೆ ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣವಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರೈಸ್ತರ ಸ್ಮಶಾನವಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೧ ರವರೆಗೆ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ(ನೋಡಿ, ಚಿತ್ರ.೪೦). ಈ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ೩೩ನೇ ರೆಜಿಮೆಂಟ್‌ನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಡೇನಿಯಲ್ ಪ್ರಿಚಾರ್ಡ್‌ನ ಸಮಾಧಿಯಿದ್ದು, ಈತ ಸಂಗೀತ ಶಿಕ್ಷಕನ ಜೊತೆಗೆ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ಜುಲೈ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯ ರಂದು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದನು.[೧೫೦] ಹೀಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ಸಮಾಧಿಗಳು ಅಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಅಂದಿನ ಗತಕಾಲದ ವೈಭವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಅರಮನೆಗಳು, ಗುಂಬಜ್‌ಗಳು, ಚರ್ಚ್ ಹಾಗೂ ಇತರ ನೆನಪಿನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಅಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳ ಸಮನ್ವಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಅಭಿರುಚಿಯ

ಕುರುಹುಗಳಾಗಿದ್ದು, ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ಆಳ್ವಿಕೆಯಿಂದ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಹಾನಿಯಾದ ಘಟನೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಬಹುತೇಕ ಯುದ್ಧಗಳ ನಡುವೆಯೂ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳಿಂದ ಬಹುತೇಕ ನಾಶವಾದವು. ಅದರಲ್ಲೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ವಸಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳದೇ ಮತ್ತಷ್ಟು ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಿದರು.

ಇಂದು ಬಹುತೇಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಲವು ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಭಾರತ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯು ಕೆಲವೊಂದು ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದು, ಉಳಿದ ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಿದೆ. ಮುಂದೊಂದು ದಿನ ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಕಾಲದ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವ ಮೊದಲು ಸಂರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಆಶಯವಾಗಿದೆ.

* * * * *

ಕೊನೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ.,(ಸಂ), ೧೯೯೭, *ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೦ – ೧೮೦೦), ಸಂಪುಟ ೫,* ಪುಟ ೫೦೫.

೨. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ೨೦೧೩, *ಮೂಲದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದ ಟಿಪ್ಪು,* ಪುಟ ೩೦.

೩. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೯೯೭, *ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್ ಅಂಡ್ ಇಟ್ ವಿಸಿನಿಟಿ,* ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟ ೧೫., *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, ರಾಷ್ಟ್ರೋತ್ಥಾನ ಮುದ್ರಣಾಲಯ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೯೬೯–೯೭೦.

೪. ಅದೇ., ಪುಟ ೪.

೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೧೫೯.

೬. ಸೋಮನಾಥಯ್ಯ ಬೆಳ್ಳಾವೆ, ೧೯೧೧, *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ಕಥೆ,* ಪುಟ ೯.

೭. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೦೫.

೮. ಅದೇ.

೯. ಎದುರ್ಕಳ ಕೆ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣ ಭಟ್, ೧೯೮೭, *ಶ್ರೀಕಾವೇರಿ ವೈಭವ,* ಪುಟ ೭೫.

೧೦. ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ೧೯೭೧, *ಗೋವಿಂದವೈದ್ಯ ಕೃತ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ,* ಮೈಸೂರು, ಪುಟ ೬೫.

೧೧. ಎದುರ್ಕಳ ಕೆ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣಭಟ್, ೧೯೮೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೭೫.

೧೨. ಮಂಜುನಾಥ್ ಜಿ.ಜಿ., ೧೯೮೮, ‘ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ–ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ’, *ಸಿಂಗಾರ,* ಪುಟ ೨೨೯., *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೮೪.

೧೩. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೦೫.

೧೪. ಎದುರ್ಕಳ ಕೆ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣಭಟ್, ೧೯೮೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೭೫.

೧೫. *ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ,* ೧೯೧೬, ೧ನೇ ಭಾಗ, ಪುಟ ೯೨.

೧೬. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೧೬.

೧೭. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್(ಮೂಲ), ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿ ರಾಮರಾಯ(ಅನು), ೧೯೮೮, *ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ,* ಪುಟಗಳು ೩೫೨-೩೫೩.

೧೮. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ.,(ಸಂ), ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೩೪೬.

೧೯. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೮೫, ಗಂಜಾಂ.

೨೦. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೦೮, *ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ,* ಅಪ್ರಕಟಿತ ನಿಬಂಧ, ಪುಟಗಳು ೬೮-೬೯.

೨೧. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೨೨. ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ.,(ಪ್ರ.ಸಂ), ೨೦೦೧, *ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,* ಪುಟ ೭೨.

೨೩. *ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೇ ಭಾಗ,* ೧೯೧೬, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೧೪೫.

೨೪. ಎದುರ್ಕಳ ಕೆ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣಭಟ್, ೧೯೮೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೭೫.

೨೫. ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಕೆ., ೧೯೬೭, *ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯ ಕ್ಷತ್ರೀಯ ಪುರಾಣ,* ಪುಟಗಳು ೪೬-೪೭.

೨೬. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ, ೧೯೮೨, *ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ,* ಪುಟಗಳು ೩೭೦-೩೭೧.

೨೭. ವಿಘ್ನೇಶ್ವರಭಟ್, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೬೮, ಪುರೋಹಿತರು, ನಿಮಿಷಾಂಭ ದೇವಾಲಯ, ಗಂಜಾಂ.

೨೮. ಗೋವಿಂದರಾಜು ಎಸ್., *ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿ ಸುಪ್ರಭಾತ ಸ್ತೋತ್ರ-ಭಜನೆ,* ಪುಟಗಳು ೫-೬.

೨೯. ಅದೇ., ಪುಟಗಳು ೬-೭.

೩೦. ರಾವ್ ಎಸ್.ಆರ್., ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಬಿ.ವಿ.ಕೆ., ೨೦೧೬, *ಟ್ರಡೀಷನಲ್ ಪೆಂಟೀಂಗ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ,* ಪುಟ ೫೫.

೩೧. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ೨೦೦೨, *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ,* ಪುಟ ೫೯.

೩೨. ಬಾಬುಸ್ವಾಮಿ, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೬೫, ಗಂಜಾಂ.

೩೩. ಗೋವಿಂದರಾಜು ಎಸ್., *ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿ ಸುಪ್ರಭಾತ ಸ್ತೋತ್ರ–ಭಜನೆ,* ಪುಟ ೩.

೩೪. ನಾರಾಯಣಪ್ಪ, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೭೮, ಗಂಜಾಂ.

೩೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೭೪.

೩೬. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೦೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೮೧.

೩೭. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೩೮. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್(ಸಂಪುಟ–೫),* ಪುಟಗಳು ೮೨೦–೮೨೧.

೩೯. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್,* ಪುಟಗಳು ೧೨೬–೧೨೭.

೪೦. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೪೧. ಎಂ.ಎಂ.ಡಿ.ಎಲ್.ಟಿ., ೧೮೪೮, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಷಾ,* ಪುಟ ೨೮೮.

೪೨. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೭೪.

೪೩. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಮೈಸೂರ್ ಮಾಡ್ರನ್,* ಪುಟ ೧೧೨.

೪೪. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್(ಸಂಪುಟ–೧),* ಪುಟ ೭೩.

೪೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೭೪.

೪೬. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೧೧೨.

೪೭. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೭೪.

೪೮. ಮೊಹಮದ್ ಮೊಹಿನುದ್ದೀನ್, ೨೦೦೦, *ಸನ್ಸೆಟ್ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟಮ್(ಆಫ್ಟರ್ ದ ಡೆತ್ ಆಫ್ ಟಿಪು ಸುಲ್ತಾನ್),* ಪುಟ ೩೯.

೪೯. ಅದೇ.

೫೦. ಅದೇ.

೫೧. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೧೧೧.

೫೨. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೧೧–೧೧೨., ಥಾಮ್ಪ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೯೦, *ದ ಲಾಸ್ಟ್ ಸೀಜ್ ಆಫ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್,* ಪುಟ ೭೪.

೫೩. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೭೩.

೫೪. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೧೬, "ದರಿಯಾ ದೌಲತ್ ಬಾಗ್– ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕ", *ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,* ಸಂಪುಟ ೩೧, ಪುಟ ೨೮೩.

೫೫. ಸ್ಟೀಫ಼ನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೩., ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೮., ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೭೭.

೫೬. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ , ೨೦೦೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ* , ಪುಟ ೫೯.

೫೭. ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ೧೯೭೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೪೨೭.

೫೮. ಸ್ಟೀಫ಼ನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೩.

೫೯. ಶರ್ಮ ತಿ.ತಾ.,(ಸಂ), ೧೯೯೯, *ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು,* ಪುಟ ೫೧.

೬೦. ಸ್ಟೀಫ಼ನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೨೩.

೬೧. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೪೬, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು(೧೭೬೬–೧೭೯೯),* ಸಂಪುಟ–೩, ಪುಟಗಳು ೧೦೬೩–೧೦೬೪.

೬೨. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೯೭೩.

೬೩. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೦೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೮೩.

೬೪. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಟಿಪ್ಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ,* ಪುಟ ೫೬೪.

೬೫. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೮೧೯.

೬೬. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ.,(ಸಂ), ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಸಂಪುಟ ೫, ಪುಟ ೫೦೭.

೬೭. ಭಗವಾನ್ ಎಸ್.ಗಿದ್ವಾನಿ, ೧೯೯೦, *ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಖಡ್ಗ,* ಪುಟ ೨೬೨.

೬೮. ವಾಸುದೇವನ್, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೬೫, ಗಂಜಾಂ.

೬೯. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೭೬೯.

೭೦. ಅದೇ., ಪುಟಗಳು ೭೬೬–೭೬೭.

೭೧. ಅದೇ., ಪುಟ ೭೬೮.

೭೨. ಅದೇ., ಪುಟ ೭೬೫.

೭೩. ಅದೇ., ಪುಟ ೯೭೩.

೭೪. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೧೧೨–೧೧೩.

೭೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೭೬೬.

೭೬. ಅದೇ., ಪುಟ ೭೬೬.

೭೭. ಥಾಮ್‌ಪ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೯೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೭೨.

೭೮. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೩.

೭೯. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೭೬೯–೭೭೦.

೮೦. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೦೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೮೮.

೮೧. ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ, *ವಕ್ತೃ*, ವಯಸ್ಸು ೫೫, ಗಂಜಾಂ.

೮೨. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೮೩. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ.,(ಸಂ), ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೬೭.

೮೪. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೮೫. ಮೊಹಮ್ಮದ್ ಶರೀಫ್ ಕೆ., ೧೯೮೮, 'ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ', *ಸಿಂಗಾರ*, ಪುಟ ೨೭೩.

೮೬. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೮೭. ಹನುಮಂತಯ್ಯ, *ವಕ್ತೃ*, ವಯಸ್ಸು ೭೮, ಗಂಜಾಂ.

೮೮. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೯೭೪.

೮೯. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೫೦೫.

೯೦. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೩.

೯೧. ರಹಮನ್ ಅಝರ್, ೧೯೮೩, *ಟಿಪು ಸುಲ್ತಾನ್*, ಪುಟ ೧೪.

೯೨. ಮೊಹಮ್ಮದ್ ಶರೀಫ್ ಕೆ., ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೩೭.

೯೩. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೨.

೯೪. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್(ಸಂಪುಟ-೨)*, ಲಂಡನ್, ಪುಟ ೩೦೨.

೯೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, ಪುಟಗಳು ೯೭೪-೯೭೫.

೯೬. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೨.

೯೭. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೦೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೭೭.

೯೮. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ.,(ಸಂ), ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೫೦೮.

೯೯. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೫.

೧೦೦. ಅದೇ., ಪುಟ ೨೩.

೧೦೧. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೮೨೦-೮೨೧.

೧೦೨. ಅದೇ., ಪುಟಗಳು ೧೦೬೨-೧೦೬೩.

೧೦೩. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೦೪.

೧೦೪. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*.

೧೦೫. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೧೨೫-೧೨೬.

೧೦೬. ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ೧೯೭೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೨೯.

೧೦೭. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೮೨.

೧೦೮. ಭಗವಾನ್ ಎಸ್.ಗಿದ್ವಾನಿ(ಮೂಲ), ರಂಗನಾಥ ಎಸ್. ಬಿ.(ಅನು), ೧೯೯೦, *ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಖಡ್ಗ*, ಪುಟ ೪೮೪.

೧೦೯. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ, ಶುಕ್ರವಾರ, ನವೆಂಬರ್ ೨೫, ೨೦೧೬.

೧೧೦. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೫೩.

೧೧೧. ಅದೇ., ಪುಟ ೩೫೫.

೧೧೨. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*.

೧೧೩. ಎಂ.ಎ.ಆರ್., *೧೯೩೫*, ಪುಟ ೬೪.

೧೧೪. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೫.

೧೧೫. ಮಹಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, ೧೯೬೫, *ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್*, ಪುಟ ೧೫೫.

೧೧೬. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ೧೯೮೨, *ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ*, ಪುಟ ೫೨೪.

೧೧೭. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೧.

೧೧೮. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೫೩–೫೪.

೧೧೯. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೦೨.

೧೨೦. ತಲ್ವಾಡಿ. ಬಿ.ಎಲ್., *ಕರ್ನಾಟಕ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಇತಿಹಾಸ*, ಪುಟ ೧೨೫.

೧೨೧. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೯೭೩–೭೪.

೧೨೨. ರೀಟಾ ಮೇರಿ, ವಕ್ತೃ, ವಯಸ್ಸು ೪೮, ಗಂಜಾಂ.

೧೨೩. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೨.

೧೨೪. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೮೮.

೧೨೫. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್., ೧೯೯೮, *ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ*, ಸಂಪುಟ ೮, ಪುಟ ೧೧೪.

೧೨೬. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೧೬.

೧೨೭. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೦೪.

೧೨೮. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೬

೧೨೯. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೫೮೨.

೧೩೦. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೫.

೧೩೧. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೦೧–೧೦೨.

೧೩೨. ಅಬ್ಬೆ ಜೆ.ಎ.ದುಬಾಯ್ಸ್, ೧೯೦೬, *ಹಿಂದೂ ಮ್ಯಾನರ್ಸ್, ಕಸ್ಟಮ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸೆರೆಮೋನಿಸ್*, ಪುಟ ೬೦೨.

೧೩೩. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್(ಸಂಪುಟ–೧)*, ಪುಟ ೨೪೩.

೧೩೪. ಅನಂತರಾಮು. ಕೆ, ೧೯೮೨ *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೩೬೭–೩೬೮.

೧೩೫. ಅದೇ., ಪುಟ ೩೮೬.

೧೩೬. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯.

೧೩೭. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೦೩.

೧೩೮. ಥಾಮ್‌ಪ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೯೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೬೮.

೧೩೯. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೪.

೧೪೦. ಅದೇ., ಪುಟ ೨೫.

೧೪೧. ಥಾಮ್‌ಪ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೬೯.

೧೪೨. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*.

೧೪೩. ಅದೇ.

೧೪೪. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೬೩.

೧೪೫. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೪.

೧೪೬. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೮.

೧೪೭. ಅದೇ.

೧೪೮. ಥಾಮ್‌ಪ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೯೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೬೯.

೧೪೯. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೦೩.

೧೫೦. ಥಾಮ್‌ಪ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೯೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೬೯–೭೦.

* * * * *

ಅಧ್ಯಾಯ – ೬

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅವನತಿ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೬

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅವನತಿ

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಾವು ನಗರಕೇಂದ್ರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಅವು ಮನುಷ್ಯನ ಅವಶ್ಯಕತೆ, ಒಲವು, ಅಭಿರುಚಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿ, ಕಾಲಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ಅನೇಕ ಘಟನೆಗಳು ಮತ್ತು ನಕರಾತ್ಮಕ ಭಾವನೆಗಳು, ಅವುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಮತ್ತು ಅವನತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ನಗರ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಉಪನಗರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ನಗರ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಅವನತಿ ಉಪನಗರಗಳ ಅವಸಾನಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಚರಿತ್ರೆ ಇಂತಹ ಎಷ್ಟೋ ನಗರಗಳ ಹುಟ್ಟು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವಿನಾಶವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಕರಿಸುತ್ತವೆ.

ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಭವದಿಂದ ವಿಜೃಂಭಿಸಿದ ನಗರಗಳು ಇಂದು ಪಾಳುಬಿದ್ದು ಕೇವಲ ಚರಿತ್ರೆಯ ಗತವೈಭವವನ್ನಷ್ಟೇ ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟನ್ನು ಪಡೆದು ನಂತರ ದೊಡ್ಡ ನಗರಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಉಪನಗರಗಳಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ಬೆಂಗಳೂರು. ಇದು ಕೇವಲ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಇಂದು ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದು ಒಂದು ರೋಚಕ ಕಥೆಯೇ ಸರಿ ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಸಹ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು ನಗರ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವೂ ಸಹ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಹುಟ್ಟನ್ನು ಪಡೆದು ನಂತರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ನಗರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ, ರಹಮತ್‌ನಗರ (ಪಾಲಹಳ್ಳಿ), ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ (ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಗ್ರಹಾರ) ಎಂಬ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಉಪನಗರ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಉಪನಗರ ಕೇಂದ್ರಗಳು ರಾಜಧಾನಿಯ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕುಗ್ಗಿದ ನಂತರ ಹೇಗೆ

ಹಳ್ಳಿಗಳಾಗಿ ಬದಲಾದವು ಎಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲು ಗಂಜಾಂ ಪ್ರದೇಶವು ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು.[೧] ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ಜನ ವಸತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿ, ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು, ನಂತರ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಜೀವವಾದರೆ, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಆತ್ಮವೆಂಬಂತೆ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿಯೇ ಉಪನಗರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಂತಹ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೇ ವಿನಾಶವಾದ್ದದ್ದು ಒಂದು ದುರ್ದೈವದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ರಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಪಟ್ಟಣದ ಉಭಯ ಕಾವೇರಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೂತನವಾದ ಪೇಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನು.[೨] ನಂತರ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲೇ ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಅವನ ಮರಣದೊಂದಿಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.

ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಹೈದರ್‌ನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಸುಮಾರು ೩೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ ರವರೆಗೆ ಬಹು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದು ಉಪನಗರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು, ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರವರೆಗೆ ಅದು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಎಷ್ಟು ಬೇಗನೇ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿತೋ ಅಷ್ಟು ಬೇಗನೇ ಅವಸಾನವಾಯಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣನಾದ ಟಿಪ್ಪುವೇ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಅದನ್ನು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು.[೩] ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತಾದರೂ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ನಾಶವಾಯಿತು. ಇದು

ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದೊಂದಿಗೆ ಅವಸಾನವನ್ನು ಕಂಡಿತು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹೇಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ನಾವು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅವುಗಳೆಂದರೆ:-

೬.೧. ರಾಜಕೀಯ ಕಾರಣಗಳು

೬.೨. ಆರ್ಥಿಕ ಕಾರಣಗಳು

೬.೩. ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರಣಗಳು

೬.೧. ರಾಜಕೀಯ ಕಾರಣಗಳು :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ನಾವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಆದಂತಹ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಂದ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಒಂದು ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಂತೆ, ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅಸ್ಥಿತ್ವದೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಕೂಡ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇದರ ಅವಸಾನವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ನಂತರ ತಮ್ಮ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಹಿಸುವವರೆಗೂ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಆದರೆ ನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತಾದರೂ ಕೇವಲ ಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಪಡೆಯಿತು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರದ ಅವಸಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ರಾಜಕೀಯ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ದದ ನೇರ ಪರಿಣಾಮಗಳು.

೨. ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ್ದು.

೩. ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಇದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗಿನ ನಕರಾತ್ಮಕ ಮನೋಭಾವನೆ.

೧. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ದದ ನೇರ ಪರಿಣಾಮಗಳು :

ಹೈದರಾಲಿ – ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ನಡುವೆ ನಡೆದಂತಹ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ತುತ್ತಾದವು. ಅದರಲ್ಲೂ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಯುದ್ಧದ ದಾಳಿಗೆ ಒಳಗಾದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ತನ್ನ ಅಸ್ಥಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೧-೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸ್ ನೇತೃತ್ವದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯವು ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಬೆಂಗಳೂರು-ಚನ್ನಪಟ್ಟಣ-ಮಂಡ್ಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕನಕಪುರ-ಬನ್ನೂರು-ಅರಕೆರೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿತ್ತು.[೪] ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನು ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೧ನೇಯ ಮೇ ೪ ರಂದು ಬಿಟ್ಟನು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಅವನು ಚನ್ನಪಟ್ಟಣದ ಮುಖ್ಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವನೆಂದು ಟಿಪ್ಪು ಯೋಚಿಸಿ ದಾರಿಯಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಧಾನ್ಯ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಜಾನುವಾರುಗಳ ಮೇವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದನು. ಯುದ್ಧವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ತೀವ್ರತರವಾಗಿ ಎದುರಿಸಬೇಕೆಂದು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ನೈರುತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಮೈಲಿಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ರಾಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಶಿವನಗಿರಿಯ ದುರ್ಗಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದು ಪ್ರಬಲ ನೆಲೆಯನ್ನು

ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದನು.[೫] ಆದರೆ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸ್‌ನು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬದಲಿಸಿ ಕನಕಪುರ ಬನ್ನೂರು ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಒಂಬತ್ತು ಮೈಲಿಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅರಕೆರೆಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೧ನೇಯ ಮೇ ೧೩ ರಂದು ಸೇರಿದರು.[೬] ನಂತರ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನ ಸೈನ್ಯವು ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ, ಮ್ಯಾಕ್ಸ್‌ವೆಲ್‌ನ ನೇತೃತ್ವದ ಸೈನ್ಯ ಕರೀಘಟ್ಟದ ಬತೇರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ದೇಗುಲವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು.[೭] ಏಕೆಂದರೆ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಪೂರ್ವ ಭಾಗವು ಹಾಗೂ ನದಿ ದಾಟಲು ಒಂದು ಹಾಯ್ಗಡವು ಇಲ್ಲೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಪ್ರಮುಖ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ನಡುಗಡ್ಡೆಯ ಬತೇರಿಗಳು ಗುಡಿಯ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುವಿಗೆ ನೆಲೆಯನ್ನೊದಗಿಸುವುದರಿಂದ ಅದೊಂದು ಅಪಾಯಕರವಾದ ಪ್ರಯತ್ನವೆಂದು ನಂಬಿ ಅದರ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನು.[೮] ಇದರಿಂದ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟವು ತುಂಬಾ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಕೈವಶವಾಯಿತು.

ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ತನ್ನ ಸೇನೆಯನ್ನು ಜನರಲ್ ಮೆಡೋಸ್, ಸ್ಟ್ಯೂಯರ್ಟ್ ಮತ್ತು ಮ್ಯಾಕ್ಸ್‌ವೆಲ್‌ರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಭಾಗ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಯುದ್ಧದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿದನು. ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಹಂಟರ್ ಮತ್ತು ನಾಕ್ಸ್‌ನ ನೇತೃತ್ವದ ಸೈನ್ಯವು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದ ಇಬ್ಬರು ಫ್ರೆಂಚ್ ಸೈನಿಕರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ತರ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಬಳಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿತು.[೯] ಮತ್ತೊಂದು ಸೈನ್ಯವು ಸ್ಟ್ಯೂಯರ್ಟ್‌ನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾವೇರಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸೇನಾ ನೆಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿತು.[೧೦] ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವು ಆರಂಭವಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಅಲ್ಲಿನ ಜನರ ಬಂಧುಗಳಾಗಿ, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿ, ಕೂಲಿ ಕೆಲಸಗಾರರಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡರು.[೧೧]

ಬ್ರಿಟೀಷರ ಸೈನ್ಯವು ದ್ವೀಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹೇರಳವಾದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು

ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು.[೧೨] ಜೊತೆಗೆ ಬಲವಾದ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದ ಒಳ್ಳೆಯ ಮನೆಗಳು ಆಂಗ್ಲ ಪಡೆಗಳಿಗೆ ಸೊಗಸಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನಿತ್ತವು[೧೩] ಹಾಗೂ ಸೈನ್ಯದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಹೊರುವ ಎತ್ತುಗಳಿಗೆ ಮೇವನ್ನೊದಗಿಸಲು ಬ್ರಿಟೀಷರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಮನೆಗಳ ಮಾಡುಗಳ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡರು.[೧೪] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಮುತ್ತಿಗೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಸಲಕರಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನವನವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದರು.[೧೫] ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನು ತನ್ನ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಅಪ್ಪಣೆ ನೀಡಿದ್ದರಿಂದ ಸೈನಿಕರು ಸೈಪ್ರೆಸ್ ಮತ್ತು ಸುಂದರವಾದ ಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಸರಕುಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು.[೧೬] ಹಾಗೂ ಜ್ವರಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗಾಯಗೊಂಡ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೀಡಲು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿದ್ದ ಅರಮನೆಯನ್ನು (ರಂಗ್ ಮಹಲ್) ಆಸ್ಪತ್ರೆಯಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.[೧೭]

ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಸೈನ್ಯವು ಷಹರಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ (ಬಝಾರ್) ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಲು ಫಿರಂಗಿಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದಾಗ[೧೮] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಜನಗಳು ಪರಾರಿಯಾಗಿ ಓಡಿ ಹೋದರು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಬಝಾರನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದರು.[೧೯] ಈ ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಬಹುತೇಕ ಜನರು ನೆಲೆಸಲು ಇದು ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳವಲ್ಲವೆಂದು ದೂರದ ಊರುಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸೋತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಜೊತೆ ಮಾರ್ಚ್ ೧೮, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಪ್ಪಂದ'ದ ಕರಾರಿಗೆ ಸಹಿ ಹಾಕಿದನು.[೨೦] ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತಾದರೂ, ಒಪ್ಪಂದದ ಕರಾರಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಕೊಡಗನ್ನು ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿಕೆ ಮುಂದಿಟ್ಟಾಗ ಟಿಪ್ಪು ನಿರಾಕರಿಸಿದನು.[೨೧] ಇದರಿಂದ ಸ್ಟ್ಯೂಯರ್ಟ್‌ನ ಕೈ ಕೆಳಗಿನ ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಸೇನೆಯು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗಂಜಾಮಿನ ಸರಹದ್ದುಗಳಲ್ಲಿ ವಿನಾಶ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿತ್ತು. ಆ್ಯಬರ್ ಕ್ರಾಂಬೆಯ ಸೈನ್ಯವು ಕಾವೇರಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ತೀರದ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆದಿತ್ತು.[೨೨] ಟಿಪ್ಪು ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನಿಗೆ ದೌರ್ಜನ್ಯವನ್ನು

ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಪತ್ರ ಬರೆದರೂ ಸ್ಟ್ಯೂಯರ್ಟ್‌ನು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲಿ ಮರಗಳನ್ನು ಉರುಳಿಸಿದನು ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿದನು. ಮರಾಠರ ವೆಂಕಟರಾವ್ ಭಾವೆಯು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ವಿನಾಶ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದನು. ಅವನು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸಾಮಾನಿನ ಹೇರುಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿಬಿಟ್ಟು, ಅವನ ಅನೇಕ ಪಡೆಗಳನ್ನು ಕಗ್ಗೊಲೆ ಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನನ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅನೇಕ ದನಗಳು, ಒಂಟೆಗಳು ಹಾಗೂ ರೈತರನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದನು.[೨೩] ಹೀಗೆ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ಹಾನಿಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು.

ನಂತರ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದು ಶಾಂತಿ ನೆಲೆಸಿದ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಹೆದರಿ ದೂರದೂರುಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಜನರು ಮತ್ತು ವರ್ತಕರು ಮತ್ತೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಯುದ್ಧವು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಮತ್ತೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷರು ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯದ ನೆಲೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿರಲೆಂದು ಮತ್ತು ಶತ್ರುವಿಗೆ ಅಂತಹ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವು ಸಿಗದಿರಲೆಂದು ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಮನೆಗಳ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯನ್ನು ತೆಗೆಸಿ, ತನ್ನ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು.[೨೪] ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಲಿ ಕೊಡಲೇಬೇಕಾಯಿತು. ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ತುಂಬ ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ನೆಲೆಸಲು ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡದೇ ಕೆಡವಿಸಿದ, ನಂತರ ಉಳಿದ ಸಣ್ಣ ಮನೆಗಳನ್ನು ಸೈನ್ಯದ ಡೇರೆಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತಗೊಂಡವು.[೨೫] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸುತ್ತಲೂ ಇದ್ದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟದ ಸುತ್ತಲೂ ಇದ್ದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಮತ್ತೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯದ ನೆಲೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿರಲೆಂದು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿಸಿದನು.[೨೬]

ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨) ಟಿಪ್ಪುವಿಗೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೂ ಆದ ಅಪಮಾನಕರ ಒಪ್ಪಂದವು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ

ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಬಝಾರ್ (ಮಾರುಕಟ್ಟೆ)ನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ನಡೆದದ್ದು, ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಾದ ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾಲಿಕ್ ಮತ್ತು ಮೊಹಿನುದ್ದೀನ್‌ರನ್ನು[೨೭] ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದು ಇದೇ ಪ್ರದೇಶವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮುಂದೆ "ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್" (ಕೌಲ್ ಎಂದರೆ ಒಪ್ಪಂದ ಎಂದರ್ಥ) ಎಂಗೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.[೨೮] ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಅವಮಾನದ ಕೋಪದಿಂದ ಇಡೀ ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್‌ನ ಬೀದಿಯನ್ನು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿಸಿದನು.[೨೯] ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿ ಮೇಜರ್ ಡಿರೋಮನು ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ತೋಪುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು, ಕೊಠಡಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಮತ್ತು ಕೋಟೆ ಹಾಗೂ ಊರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲು ತನ್ನ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್‌ನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ್ದನು.[೩೦] ಇದರಿಂದ ಅರ್ಧಭಾಗ ಹಾಳಾಗಿದ್ದ ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಟಿಪ್ಪುವಿನಿಂದ ಪೂರ್ತಿ ನಾಶವಾಯಿತು. ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೊಠಡಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಫಿರಂಗಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದನು.[೩೧] ಹೀಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಿಂದ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ವೇದಿಕೆಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ದಾಳಿಗೆ ಸಿಲುಕಬೇಕಾಯಿತು. ಗವರ್ನರ್ ಜನರಲ್ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ನೇತೃತ್ವದ ಸೈನ್ಯವು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತಿದೆ ಎಂಬ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದ ಟಿಪ್ಪುವು ತನ್ನ ಮೀರ್ ಅಸಫ್‌ನಾದ ಮೀರ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಸಾಹೇಬರವರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಗಂಜಾಂನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದರಂತೆ ಮೀರ್ ಮಹಮ್ಮದ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶ ಮಾಡಿದನು.[೩೨] ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯವು ಇದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಟಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತಹ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಕೈವಶವಾಯಿತು.

ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ಮೇ ೪ರ ರಾತ್ರಿ ವಿಜಯೋತ್ಸವದಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ವಿನಾಶ ಕೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ಬ್ರಿಟೀಷ್

ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಒಂದೂವರೆ ದಿವಸ ಪರ್ಯಾಂತ ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮನೆಗಳ ಲೂಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳೆನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೀವೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿರಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಜ್ಞೆ ಕೊಟ್ಟರು.[೩೩] ಅದರಂತೆ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನಗರದ ಪ್ರತಿ ಮನೆಯನ್ನು ಸೈನಿಕರು ದೋಚಿದರು. ಬಹು ಸಂಖ್ಯಾತ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಅವರು ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚಿದರು. ನಗರ ವಾಸಿಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ಅತ್ಯಾಚಾರಗಳಿಗೂ ಬಲಿಕೊಟ್ಟರು.[೩೪] ಬೀದಿ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಗ್ಗೊಲೆ ನಡೆದು, ನಗರವೆಲ್ಲಾ ಶವಗಳಿಂದಲೂ, ಗಾಯಾಳುಗಳಿಂದಲೂ ತುಂಬಿಹೋಯಿತು. ಹೆಂಗಸರು ಮಾನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ನೆರೆದು ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದರು. ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಆ ಲೂಟಿಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ಎಷ್ಟೋ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರು, ಆದರೆ ಮರುದಿನ ಬೆಳಕು ಹರಿದರೂ ಆ ಘೋರ ಕೃತ್ಯ ನಡೆದೇ ಇತ್ತು.[೩೫]

ವಾಸ್ತವವಾಗಿ, ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ, ಆ ರಾತ್ರಿ ನಡೆದುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗದುದಾಗಿತ್ತು. ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಯೋಧರು ಕೊಳ್ಳೆಯನ್ನು ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಪಡೆದರೆಂದರೆ 'ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಆಂಗ್ಲ ಸೈನಿಕನೂ ತಾನು ಹೊತ್ತಿದ್ದ ಕೊಳ್ಳೆಯ ಭಾರವನ್ನು ಸಂಧಿಸಿದ ಸಹಯೋಧನತ್ತ ಎಸೆದು, ತನ್ನ ಭಾರವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು.' ಅತೀ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಲೆಯ ಆಭರಣಗಳು, ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಗಳ ಗಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಆಂಗ್ಲ ಸೈನಿಕರು ಪಾಳೆಯದಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟಕ್ಕಿಟ್ಟರು.[೩೬] ಹೀಗೆ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಈ ಮೃಗೀಯ ವರ್ತನೆಯಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಹಾನಿಗೊಳಗಾಯಿತು. ಗಂಡಸರು, ಹೆಂಗಸರು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳು ಎನ್ನದೇ ಎಲ್ಲಾ ವಯಸ್ಸಿನವರನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಕಂದಕದಲ್ಲೇ ಸುಮಾರು ೧೧,೦೦೦ ಶವಗಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದವು.[೩೭] ಮುರಿದುಬಿದ್ದ ಮನೆಗಳು ಮತ್ತು ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿಯಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದಾಗ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಯಾವುದೇ ರಕ್ಷಣಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತಿತ್ತು.[೩೮]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಆದ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ

ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸೈನ್ಯದ ವಶಕ್ಕೆ ನೀಡಿ ಅದನ್ನು ಸಹಾಯಕ ಸೈನ್ಯದ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.

೨. ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ್ದು :

ಟಿಪ್ಪು ಮರಣದ ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ವಹಿಸದೇ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ವಂಶಸ್ಥರಿಗೆ ನೀಡಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಜುಲೈ ೧ ರಂದು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರನ್ನು ಮೈಸೂರು ಅರಸರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಮೈಸೂರನ್ನು ಆಡಳಿತದ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ದಿವಾನರೆಂದು ಮತ್ತು ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಯಸ್ಕರಾಗಿದ್ದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ರವರ ರಿಜೆಂಟ್‌ನೆಂದು ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು.[೩೯] ನಂತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತದ ಹಿತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಹಿಸಿದರು.[೪೦] ಇದರಿಂದಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮೂಲೆಗುಂಪಾಯಿತು.

ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಮೈಸೂರನ್ನು ಹೊಸ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಹಳೆಯ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವು ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾಯಿತು. ದ್ವೀಪದ ಜನರಿಗೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿ ನಿಮಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಾಗುವುದು ಎಂದಾಗ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಬಹಳಮಂದಿ ಹೊಸ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ತಮ್ಮ ನೆಲೆಯನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೋದರು.[೪೧] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣದ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಸಾಧಾರಣ ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು.

೩. ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಇದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗೆಗಿನ ನಕರಾತ್ಮಕ ಮನೋಭಾವನೆ :

ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಗ್ಗೆ ಇದ್ದಂತಹ ಭಯ ಮತ್ತು ದ್ವೇಷವೇ ಆತನ ರಾಜಧಾನಿಯ ಮೇಲೆ ನಕರಾತ್ಮಕವಾದ ನಿರ್ಧಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಪರಮ ಶತ್ರುವಾಗಿದ್ದನು. ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದು, ದ್ವೀಪದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದ ಜಲದುರ್ಗವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಭದ್ರವಾದ ಮೂರು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ ಹಾಗೂ ಕಂದಕವು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಸುಭದ್ರವಾದ ಸ್ಥಳವೆನಿಸಿತ್ತು. ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಮುಂದೆ ಇದು ಇನ್ನೂ ಸುಭದ್ರ ನೆಲೆಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳಬಹುದೆಂಬ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ಕುಗ್ಗಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರು. ಇವರ ಈ ಮನೋಭಾವನೆಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಮೇಲೂ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು.

ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಫತೇ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಶರಣಾಗತರಾದರು. ಆಗ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಫತೇ ಹೈದರ್‌ನನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಅವನು ಇಂಗ್ಲೀಷರಿಗೆ ಕಪ್ಪವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕುದೆಂದೂ ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಯುದ್ಧ ತಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾ ಸೇನೆಗಳನ್ನಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದೂ ಸಲಹೆ ನೀಡಿದರು.[೪೨] ಆದರೆ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು ಈ ಸಲಹೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಮೈಸೂರನ್ನು ಮುತ್ತುವ ಮೊದಲೇ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಲವನ್ನು ಹಾಗೂ ಅವನ ವಂಶವನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ್ದನು. ಹೀಗಾಗಿ ರಾಜಕುಮಾರ ಫತೇ ಹೈದರನಿಗೆ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ೨,೨೪,೦೦೦ ಪಗೋಡಗಳ ಭತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ವೆಲ್ಲೂರಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಲು ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತು.[೪೩] ಇದು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಗ್ಗೆ ಇದ್ದ ನಕರಾತ್ಮಕ ಮನೋಭಾವನೆಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪ್ರದೇಶವು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪೆನಿ ಒಡತನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯದ ವಶಕ್ಕೆ ನೀಡಲಾಯಿತು. ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ತನ್ನ ವಿಜಯದ ಸಂಕೇತವಾದುದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಗೊಳಿಸಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡದೇ,[೪೪] ಸೈನ್ಯದ (ಸಬ್ಸಿಡಿಯರಿ ದಳ – ಸಹಾಯಕ ಸೈನ್ಯ ದಳ) ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೫ರವರೆಗೆ ಕರ್ನಲ್ ಅರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನ್ಯದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯು ಕರ್ನಲ್‌ನ ವಾಸಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದಿತು. ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಪ್ರತಿಕೂಲ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿರಲು ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರು ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೯ ರಿಂದ ೧೮೧೧ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಹಿಸಲಾಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತುಕಡಿ ಸೈನ್ಯ ಹಾಗೂ ಈರೋಡ್, ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ (ಪಾಂಡವಪುರ)ಗಳಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ಕೆಲವು ತುಕಡಿಗಳನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿ ಹಾಗೂ ಬಂದೂಕಿನ ಗೂಡುಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೦ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮದ್ರಾಸ್‌ನ ಸೈಂಟ್ ಜಾರ್ಜ್‌ಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಯಿತು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮೂಲೆಗುಂಪಾಯಿತು.[೪೫]

ರಾಜಧಾನಿಗಳು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪೂರಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಉಪನಗರಗಳು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನೇ ನೀಡದಿದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಕೂಡ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳಲೇಬೇಕಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪುನಶ್ಚೇತನವು ಮತ್ತೆ ಎಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ತೊಂದರೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು ಎಂಬ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಅನಿಸಿಕೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅವನತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

೬.೨. ಆರ್ಥಿಕ ಕಾರಣಗಳು :

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಕಾರಣಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಆರ್ಥಿಕ ಅಂಶಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಬ್ರಿಟೀಷರು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯವು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಂಪದ್ಭರಿತ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮರಣದ ನಂತರ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಹಿಸಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೬೧ ರಿಂದ ೧೭೯೯ರವರೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದುದ್ದು ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯಿಂದಲೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಕೋಟೆಯಿಂದಲೇ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಹೊಸ ಆಡಳಿತಶಾಹಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಹಾಗೂ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧುನಿಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಪ್ರವೇಶದಿಂದಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ದೇಶೀಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ನಾಶ ಹೊಂದಿ ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ವರ್ತಕ ವರ್ಗ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ಹೊಸ ಆರ್ಥಿಕ ಶಕ್ತಿಯ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೊರಟರು. ಹೀಗೆ ಹೊಸ ಆರ್ಥಿಕ ನಗರ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿನ ನಗರ ಕೇಂದ್ರವು ಅವನತಿ ಹೊಂದಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಹೊಸ ಆಡಳಿತಶಾಹಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ತಂದಂತಹ ಆರ್ಥಿಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಹಾಗೂ ಜನರ ಅಭಿರುಚಿಯಲ್ಲಿನ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಹೇಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಗರ ಕೇಂದ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಅವಸಾನ ಹೊಂದಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

(೧) ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯ ಅಧಿಕಾರ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಮಿಲಿಟರಿಯ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕರ್ನಲ್ ಆರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಗೆ (ಡ್ಯೂಕ್ ಆಫ್ ವೆಲ್ಲಿಂಗ್‌ಟನ್) ನೀಡಲಾಯಿತು.[೪೬] ಈತ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಸೈನಿಕ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೫ರವರೆಗೂ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅರಮನೆ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನಲ್ಲೇ ನೆಲೆಸಿದ್ದನು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಆರ್ಥಿಕತೆಗೆ ಬಲವಾದ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಜನರ ಬೇಡಿಕೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದ ನಂತರ ಬಹುತೇಕ ಜನರು ಮತ್ತು ವರ್ತಕರು ವಲಸೆ ಹೋದುದರಿಂದ ಬೇಡಿಕೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ವಸ್ತುಗಳ ಪೂರೈಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಳ್ಳುವವರಿಲ್ಲದೇ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯಗಳು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದವು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಹ ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ ತನ್ನ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ೧,೫೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ತೆಂದೂ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರ ವೇಳೆಗೆ ೩೨,೦೦೦ಕ್ಕೆ ಇಳಿಕೆಯಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.[೪೭] ಈ ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆಯಾದಂತೆ ಬೇಡಿಕೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯಗಳು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿ ದೇಶೀಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

(೨) ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ವೇಳೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪ್ರಮುಖ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಾದ ಶಿರಾ ಬಜ಼ಾರ್ ಮತ್ತು ಕೌಲ್ ಬಜ಼ಾರ್‌ಗಳು ಬಹುತೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದ ನಾಶ ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಕುಶಲ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಸುಮಾರು ೧೨,೦೦೦ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬವನ್ನು ಶಿರಾದಿಂದ ಕರೆತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನು.[೪೮] ಇವರು ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವು ಮುಂದೆ ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ 'ಶಿರಾ ಬಜ಼ಾರ್' ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಶಿರಾದಿಂದ ಬಂದ ಮುಸ್ಲಿಂ ಕುಟುಂಬಗಳು ಕಾಗದ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ಹೈದರಾಲಿಗೆ

ಬಹಳ ಇಷ್ಟವಾದ ಬಹ್ರಾಂಪುರ ಬಟ್ಟೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆ ಪಡೆದಿದ್ದರು.[೨೯] ನಂತರ ಯುದ್ಧಗಳ ಪರಿಣಾಮ ಹಾಗೂ ಜನವಸತಿಗೆ ಅನಾರೋಗ್ಯಕರ ವಾತಾವರಣದಿಂದಾಗಿ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಈ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯು ನಾಶವಾಯಿತು. ೧೨,೦೦೦ದಷ್ಟಿದ್ದ ಕುಟುಂಬಗಳು ನಂತರ ಶತ್ರುಗಳ ದಾಳಿಗಳಿಂದಾಗಿ ೩,೦೦೦ ಕುಟುಂಬಗಳಾಗಿ, ನಂತರ ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ೭೦೦ಕ್ಕೆ ಇಳಿದು ಬೇರೆಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಚದುರಿ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ.[೩೦]

ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್ ಕೂಡ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಜನನಿಬಿಡತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಸುಂಕದ ಚಾವಡಿ, ಪೊಮ್ಮಿನ ಚಾವಡಿ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣದ ಚಾವಡಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ಜಾಗವು ಅನೇಕ ಅಂಗಡಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು.[೩೧] ಇದು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ತಮ್ಮ ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿ ಮೇಜರ್ ಡಿರೋಮನು 'ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್'ನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಲು ತನ್ನ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು.[೩೨] ಇದರಿಂದ ಈ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಬ್ರಿಟೀಷರ ವಿನಾಶ ಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಲಿಯಾಯಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೨ರ ಅವಮಾನಕರ 'ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಒಪ್ಪಂದ'ಕ್ಕೆ ಸಹಿ ಹಾಕಿದ್ದು ಇದೇ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅವಮಾನದ ಕೋಪದಿಂದ ಕೌಲ್ ಬಝಾರ್‌ನ ಬೀದಿಯನ್ನು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿ,[೩೩] ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಬಾರದೆಂದು ಕೊಠಡಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಫಿರಂಗಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದನು.[೩೪] ಹೀಗೆ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳ ನಾಶವು ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಕೂಲ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು.

(೩) ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಕೋಟೆಯ ಹಿತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಟಿಪ್ಪುವು ದ್ವೀಪದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಉಪನಗರದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕ್ರಮಕೈಗೊಂಡನು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನೈರುತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೪ ಕಿ.ಮೀ

ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದ ಬೊಮ್ಮೂರು ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಪುರ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು (ಇದು ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೊಮ್ಮಲೂರು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು) ಸಣ್ಣ ಉಪನಗರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[೫೫] ನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ 'ಸುಲ್ತಾನ್ ಪೇಟೆ' ಎಂದು ಮರು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡನು.[೫೬] ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಬಹುತೇಕ ಆನೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನು.[೫೭] ಈಗಲೂ ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯರು ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆನೆಕೊಳ್ಳ ಎಂತಲೂ, ಅಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳನ್ನು ಪಳಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತೊಂದು ಹೊಸ ನಗರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಬಹುತೇಕ ಜನರು ಮತ್ತು ವರ್ತಕರು ಸುಲ್ತಾನ್ ಪೇಟೆಗೆ ಬಂದು ನೆಲೆ ನಿಂತರು. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಮೊದಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ ಉಪನಗರವನ್ನೂ ಸಹ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಸೈನ್ಯವು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಏಪ್ರಿಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಣಮಾಡಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ನಾಶಮಾಡಿತು.[೫೮] ಇದರಿಂದ ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ ಉಪನಗರವೂ ಸಹ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನೇರ ದಾಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿ ನಂತರ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.

(೪) ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಅಗತ್ಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಂದೂಕು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಉಪಕರಣ, ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸೈನಿಕರ ವೇಷ ಭೂಷಣಗಳು, ಡೇರೆಗಳು ಮತ್ತು ಲೋಳೆರಸದ ಗಿಡದಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಹಗ್ಗಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದವು.[೫೯] ಇವು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಬೇಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಬೇಡಿಕೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪೂರೈಸುವ ಕುಶಲಕರ್ಮಿ ವರ್ಗಗಳೂ ಕೂಡ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾ ನಂತರ ಹಾಗೂ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಮದ್ರಾಸಿನಿಂದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಮದ್ದುಗುಂಡುಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆಮದು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಅವನತಿ ಹೊಂದುವಂತಾಯಿತು.[೬೦] ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಬೇಡಿಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ

ಕುಶಲಕರ್ಮಿ ವರ್ಗಗಳು ನಿರುದ್ಯೋಗಿಗಳಾಗಿ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ವಲಸೆ ಹೋಗುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು.

(೫) ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹೈದರಾಲಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ತೋಟಗಾರಿಕೆಯ ಪ್ರಯೋಗ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ, ತುಂಬಾ ಸುಂದರವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ.[೬೧] ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಈ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ತುಂಬಾ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೈದರಾಲಿ ಈ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ದೆಹಲಿ, ಲಾಹೋರ್ ಮತ್ತು ಮುಲ್ತಾನ್‌ನಿಂದ ಗಿಡಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಟಿಪ್ಪು ಕೂಡ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಫ್ರಾನ್ಸ್, ಚೈನಾ ಮತ್ತು ಯೂರೋಪಿನಿಂದ ಗಿಡಗಳನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಬೆಳೆಸಿದ್ದನು.[೬೨] ಪ್ರತಿದಿನ ಈ ಉದ್ಯಾನವನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೬೩] ಆದರೆ, ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಉದ್ಯಾನವನವು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಂದ ನೇರ ಹಾನಿಗೊಳಗಾಯಿತು. ಲಾರ್ಡ್ ಕಾರನ್‌ವಾಲೀಸನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಬೇಕಾದ ಸಾಮಾನು-ಸರಂಜಾಮುಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಉದ್ಯಾನವನದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೈಪ್ರೆಸ್ ಗಿಡಗಳು ಮತ್ತು ಸುಂದರವಾದ ಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿಯಲು ತನ್ನ ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿ ನಾಶಪಡಿಸಿದನು.[೬೪] ನಂತರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾವನವು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಯೂರೋಪಿಯನ್ ಸೈನಿಕರ ಹೆಣಗಳನ್ನು ಹೂಳುವ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು.[೬೫] ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳದೇ, ಉದ್ಯಾನವನದ ಪೋಷಣೆಯು ತುಂಬಾ ದುಬಾರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ[೬೬] ಉದ್ಯಾನವನದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ತೋಟಗಾರಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಭಾರೀ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಂತಾಗಿ, ಟಿಪ್ಪು ವಿವಿಧ ದೇಶಗಳಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಒಳ್ಳೆಯ ತಳಿಯ ಗಿಡಗಳು ನಾಶವಾಗಿ, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಹಣ್ಣಿನ ಉತ್ಪಾದನೆಯು ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಿತು.

(೬) ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಕೈಮಗ್ಗದ ಕುಟುಂಬಗಳಿದ್ದವು.[೧೭] ಇಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಬಟ್ಟೆಗಳು ತಯಾರಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ, ಹೂವುಗಳುಳ್ಳ ಚೀಟು, ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯ ಮಖ್ಮಲ್ ಬಟ್ಟೆ, ಹಾಸುಗಂಬಳಿಗಳು, ಗೋಟಾ, ನಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಅಂಚುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೧೮] ಪಟೇಗಾರ್ ಮತ್ತು ಖತ್ರಿ ಜನಾಂಗದವರು ತುಂಬಾ ಶ್ರೇಷ್ಠ ದರ್ಜೆಯ ಬಾಳಿಕೆ ಬರುವಂತಹ ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ರೇಷ್ಮೆಗೆ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಸ್ವತಃ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.[೧೯] ಇವರು ಎಷ್ಟು ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೋ ಅಷ್ಟು ಬಟ್ಟೆಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿಯೇ ಖರ್ಚಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಮರಣದ ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಬ್ರಿಟೀಷರು ದೇಶೀಯ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮುಸಲ್ಮಾನ್ ಸ್ಥಿತಿವಂತರು ಉಪಯೋಗಿಸುವಷ್ಟು ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಅವನತಿ ಹೊಂದಿತು.[೨೦]

ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒರಟಾದ ದೇಶೀ ಕಾಗದಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಎಡತೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾ ನಂತರ ಪೋಷಕರಿಲ್ಲದೇ ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಗದದ ಕೈಗಾರಿಕೆಯು ದೀರ್ಘಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಗಿತಗೊಂಡಿತು.[೨೧] ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕೈಗಾರಿಕೆಯೂ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ತೋಪುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವು ಯೂರೋಪಿನಲ್ಲಿ ತಯಾರಾದ ತೋಪುಗಳಿಗಿಂತ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಕಡಿಮೆ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಹಾರುವುದರಲ್ಲಿ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ಕಂಪನಿಯ ತೋಪುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ದೂರ ಹಾರುತ್ತಿದ್ದವು.[೨೨] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಮದ್ದು ಗುಂಡುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಿತ್ತು.[೨೩] ಆದರೆ ಬ್ರಿಟೀಷರು ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೈನ್ಯದ ತುಕಡಿ ಹಾಗೂ ಬಂದೂಕಿನ ಗುಂಡುಗಳ ತಯಾರಿಕಾ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೦ರಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಮದ್ರಾಸಿನ ಸೈಂಟ್ ಜಾರ್ಜ್‌ಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದರು.[೨೪] ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮೂಲೆಗುಂಪಾಯಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ಜನರು ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಆಧುನಿಕ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ

ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದ ದೇಶೀಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದವು.

(೭) ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಂತಹ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ನನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡುವ ವೇಳೆಗೆ ತುಂಬಾ ಬಡತನದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಬುಕಾನನ್ನನ ಪ್ರಕಾರ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯೆಂದರೂ ೧,೫೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇದ್ದು, ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಅಲ್ಲಿನ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ೩೧,೮೯೫ಕ್ಕೆ ಇಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು.[೭೫] ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಅನಾರೋಗ್ಯಕರ ವಾತಾವರಣ ಮತ್ತು ಕಾಲರಾ ರೋಗವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹರಡಿ,[೭೬] ದ್ವೀಪದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಯೂರೋಪಿಯನ್ನರಿಗೆ ಆಗಲಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಆಗಲಿ ನೆಲೆಸಲು ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾತಾವರಣವೆಂಬ ಅಪಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.[೭೭]

ಬ್ರಿಟೀಷರು ಕ್ರಮೇಣವಾಗಿ ಜ್ವರವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತಿದ್ದುದರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೯ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯದ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹೊಸದಾದ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದರು.[೭೮] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ತುಕಡಿ ಸೈನ್ಯ ಹಾಗೂ ಈರೋಡ್, ಫ್ರೆಂಚ್‌ರಾಕ್ಸ್ (ಪಾಂಡವಪುರ)ಗಳಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ಕೆಲವು ತುಕಡಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು.[೭೯] ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ಸೈನಿಕ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಬೆಂಗಳೂರು ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿತ್ತು. ಬೆಂಗಳೂರನ್ನು ಕೇಂದ್ರ ಬಿಂದುವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾರ್ಗಗಳು ಹಾದು ಹೋಗಿದ್ದವು. ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮಾನು ಸರಂಜಾಮುಗಳನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಮಾರಾಟಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲು ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿದರು.[೮೦] ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮೂಲೆಗುಂಪಾಯಿತು.

(೮) ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪುನಶ್ಚೇತನಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಅದುವರೆಗೂ ಕಾಯಿಲೆ ಸ್ಥಳವೆನಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದ ಪ್ರಜಾ ವರ್ಗವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದವರಿಗೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ತುಂಬಾ ಔದಾರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು, ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ ನಿರತರಾದವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿ ವರ್ಗದವರಿಗೂ ಬೇಕಾದ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರಂತೆ.[೮೯] ಇದರಿಂದ ಮೈಸೂರು ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೊಂಡಿತು.

ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪೇಟೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನೇಕ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಅದೇ ರೀತಿ ಮೈಸೂರು ನಗರವನ್ನು ವ್ಯಾಪಾರ ಸ್ಥಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಅನೇಕ ವರ್ತಕರಿಗೆ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೯೦] ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರು ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪೇಟೆಯ ಕಾಂತಶೆಟ್ಟಿ, ನಂಜಶೆಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ವರ್ತಕರಿಗೆ ಬರೆದ ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೊಸದಾಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಅಂಗಡಿ ಕಟ್ಟಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸುಂಕಗಳಿಂದ ವಿನಾಯಿತಿ ನೀಡುತ್ತೇವೆಂದೂ, ಗಂಜಾಂ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಬೆಲೆಗೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೋ ಅಷ್ಟೇ ಬೆಲೆಗೆ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಮಾರಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.[೯೧] ಇದರಿಂದ ಗಂಜಾಂನ ಬಹುತೇಕ ವರ್ತಕರು ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಬಂದು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಜನರಿಗೆ ಅರಮನೆ ಕಾಯಿದೆ ಪ್ರಕಾರ ಮನೆ ತೆರಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಮೂರು ವರುಷಕ್ಕೆ ಮಾಫಿ ಮಾಡಿಸಿ ಅನುಕೂಲ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು.[೯೨] ಹೀಗೆ ಮೈಸೂರು ಆಗ ತಾನೇ ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಲಸೆ ಬಂದ ಜನರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟು, ಅವರು ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟಿನಲ್ಲಿ ತೊಡಗಲು ಅವಕಾಶ

ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಹೀಗೆ ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಆರ್ಥಿಕತೆಯು ಅವನತಿಯ ಹಾದಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯಿತು.

೬.೩. ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರಣಗಳು :

ಜನರು ಒಂದು ಕಡೆ ನೆಲೆ ನಿಂತು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ರೀತಿ ರಿವಾಜುಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಒಂದು ಸಮಾಜವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿನ ಜನರು ಯಾವುದೋ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಆ ಪ್ರದೇಶವು ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಹಿಮ್ಮುಖತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಸ್ಮೋಪಾಲಿಟನ್ (Cosmopolitan City) ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದು ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ವಾಸಿಸಲು ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವಾದ ಪ್ರದೇಶವೆಂಬ ಕುಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೯೯ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಪ್ಲೇಗ್, ಕಾಲರಾ ಮತ್ತು ಮಲೇರಿಯಾ. ಇದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಮೈಸೂರಿನ ಕಡೆಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು.[೮೫] ಹೀಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಅವನತಿ ಹೊಂದಲು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳು ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧. ಸಾಮೂಹಿಕ ವಲಸೆ

೨. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೯೯ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಪ್ಲೇಗ್, ಕಾಲರಾ ಮತ್ತು ಮಲೇರಿಯಾ

೧. ಸಾಮೂಹಿಕ ವಲಸೆ : ಒಂದು ಹೊಸ ನಗರವು ನಿರ್ಮಾಣವಾದರೆ ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಜನರು, ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು, ವರ್ತಕರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು ಬಂದು ನೆಲೆಸುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದು ನಗರವು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರೆ

ಅಲ್ಲಿನ ಜನರು, ಶ್ರೀಮಂತ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು ಮತ್ತು ವರ್ತಕರುಗಳು ಹಾಗೂ ಕುಶಲಕರ್ಮಿ ವರ್ಗವು ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ವಲಸೆ ಹೋಗುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಕುಶಲಕರ್ಮಿ ವರ್ಗಗಳು ಮತ್ತು ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರು ಬಂದು ನೆಲಸಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ನಂತರ ಯುದ್ಧಗಳ ಭೀತಿಯಿಂದ ಹಾಗೂ ಸರಿಯಾದ ರಕ್ಷಣಾ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದ ಭಯದಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ವರ್ತಕರು ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಪ್ರಾಣ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಇತರ ಕಡೆಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಗರದ ಖಾಜಿಯಾಗಿದ್ದ ನಶಿರುದ್ದೀನ್ ಸಾಹೇಬನು ಬರೆದ 'ಜಂಗ್‌ನಾಮಾ'ದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುವಾಗ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಗಂಜಾಂ ಮೇಲೆ ತೋಪುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ಶುರು ಮಾಡಿದಾಗ ಗಂಜಾಂನ ಜನರು ಪರಾರಿಯಾಗಿ ಓಡಿಹೋದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.[೮೬] ನಂತರದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದು ಶಾಂತಿ ನೆಲೆಸಿದಾಗ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಹಾನಿಗೊಳಗಾಗಿದ್ದರೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತೆ ಬೇಗನೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು ಹಾಗೂ ಇತರೆಡೆಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಿದ್ದ ಜನರು ಮತ್ತೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ವಲಸೆ ಹೋದಂತಹ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಜನರು ಯುದ್ಧ ನಿಂತು ಶಾಂತಿ ನೆಲೆಸಿದರೂ ಮತ್ತೆ ಮರಳಿ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಅಷ್ಟೊತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಖಾಯಿಲೆ ಪ್ರದೇಶವೆನಿಸುತ್ತಾ ವಾಸಿಸಲು ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವಾದುದು ಎಂಬ ಕುಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ನನ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ೧,೫೦,೦೦೦ ಇತ್ತೆಂದು, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರ ನಂತರ ಅದು ೩೧,೮೯೫ಕ್ಕೆ ಇಳಿಕೆಯಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.[೮೭] ಈ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೇಗೆ ಕಡಿಮೆಯಗುತ್ತಾ

ಹೋಯಿತ್ತೆಂದರೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಾದಿಂದ ೧೨,೦೦೦ ಕುಟುಂಬಗಳನ್ನು ಕರೆ ತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಇವರು ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು–ಮರಾಠರ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ೩,೦೦೦ ಮನೆಗಳಾಗಿ, ನಂತರ ೭೦೦ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಇಳಿಕೆಯಾಗಿ ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ಚದುರಿಹೋದರು.[೮೮] ನಂತರ ಟಿಪ್ಪು ಇವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಮನೆಗಳು ಬ್ರಿಟೀಷರ ರಕ್ಷಣಾ ಸೇನೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು.[೮೯] ನಂತರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮೈಸೂರಿಗಿಂತ ಆರ್ಕಾಟ್‌ನ ನವಾಬನ ಬಳಿ ಒಳ್ಳೆಯ ರಕ್ಷಣೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆಂದು ತಮ್ಮ ಕುಟುಂಬ ಸಮೇತರಾಗಿ ಆರ್ಕಾಟ್‌ಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು.[೯೦]

ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿದ್ದ ಲಬ್ಬೆ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಕರೆತಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನು. ಇವರು ತಮಿಳು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ವೇಳೆಗೆ ಯುದ್ಧದ ಭೀತಿಯಿಂದ ಮೈಸೂರಿನ ಬಳಿ ಇರುವ ಫರ್ಫೇಶ್ವರಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು.[೯೧] ಇಂದಿಗೂ ಲಬ್ಬೆ ಮುಸ್ಲಿಮರು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೪ ಫೆಬ್ರವರಿ ೨೪ರಂದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಎರಡನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ವೇಳೆ ಕರಾವಳಿಯ ಕೊಂಕಣಿ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಸಾವಿರಾರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಕರೆತಂದು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನು.[೯೨] ಬಾರಕೂರು ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ಪ್ರಕಾರ ೮೦,೦೦೦, ಕಿರ್ಕ್‌ಪ್ಯಾಟ್ರಿಕ್ ಪ್ರಕಾರ ೭೦,೦೦೦, ಟಿಪ್ಪು ತಾನೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಂತೆ ೬೦,೦೦೦, ಪ್ರಾಕ್ಸಿರ್‌ನಾಂಡೆಸ್ ಪ್ರಕಾರ ೫೦,೦೦೦, ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಪ್ರಕಾರ ೪೪,೩೧೮, ಕರ್ನಲ್ ವಿಲ್ಕ್ಸ್ ಪ್ರಕಾರ ೩೦,೦೦೦, ಜೇಮ್ಸ್ ಸ್ಕೂರಿ ಪ್ರಕಾರ ೩೦,೦೦೦ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಕರೆತಂದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ.[೯೩] ಹೀಗೆ ಕರೆತರುವಾಗ ದಾರಿ ಮಧ್ಯೆಯಲ್ಲೇ ಹಸಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ೨೦,೦೦೦ ಜನ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರೆಂದೂ,[೯೪] ಉಳಿದವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ರವಾನೆ ಮಾಡಲಾಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೯೫] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ರಹಮತ್‌ನಗರ್ (ಪಾಲಹಳ್ಳಿ)ಗೆ

ಕಳುಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸಾಯ ಕೈಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ವರದಿ ಹಳೇಗನ್ನಡದ ಬಾರಕೂರು ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿದೆ.[೯೬] ಉಳಿದವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಮತಾಂತರಿಸಿ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೭ರ ವೇಳೆಗೆ ಅಂದರೆ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಗಿಲ್ಲದೇ ಮತ್ತು ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗ ಪೀಡಿತರಾಗಿ ಸುಮಾರು ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಕ್ರೈಸ್ತ ಜನರು ಸತ್ತರು.[೯೭]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ರ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೦,೦೦೦ ಕೊಡವರೂ, ಅನೇಕ ಯೂರೋಪಿಯನ್ನರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು.[೯೮] ಹೀಗೆ ಹೋದವರು ಕೊಡಗು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಆರ್ಕಾಟ್ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋಗಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದರು. ಕೊಡಗಿನ ದೊಡ್ಡ ವೀರ ರಾಜೇಂದ್ರನು ಕರಾವಳಿಯ ಕೊಂಕಣಿ ಕ್ರೈಸ್ತರಿಗೆ ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ವಸತಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟನು.[೯೯] ಅದರಲ್ಲೂ ಮೈಸೂರಿನ ಕ್ರೈಸ್ತರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಂದಿ ಆರ್ಕಾಟಿನ ನವಾಬನ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದರು.[೧೦೦] ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೨ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಮೈಸೂರು ಮಿಷನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದರೂ ಕ್ರೈಸ್ತ ಗುರುಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಕರಾವಳಿಯಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಕ್ರೈಸ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಹಿಂದಿರುಗಿದ್ದರು.[೧೦೧] ಹೀಗೆ ಹದಿನೈದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೆನರಾದಿಂದ ಬಂದಂತಹ ಬಹುತೇಕ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಮರಣಹೊಂದಿ ಅಳಿದುಳಿದ ಜನರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ವೇಳೆಗೆ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಗಂಜಾಂ, ಪಾಲಹಳ್ಳಿ, ಪಾಂಡವಪುರ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಹಾರೋಬಲೆ, ಶೆಟ್ಟಳ್ಳಿ, ಮಗ್ಗೆ, ಗಾಡೇನಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು. ಇಂದಿಗೂ ಹಾರೋಬಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣದ (ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ) ಚೌರಪ್ಪ, ಪಟ್ಟಣದ ರಾಜಪ್ಪ, ಗಂಜಾಂ ಚೌರಣ್ಣ, ಪಾಲಳ್ಳಿ ಜೋಸೆಫ್, ಪಾಂಡವಪುರದ ಮೇಗಲಟ್ಟಿ ಚೌರಮ್ಮ ಎಂಬ ಸಂತಾನವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[೧೦೨]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಮರಣಾ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಜನರ ಮೇಲೆ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರು ಉದ್ರೇಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯದ ಅಮಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಮತ್ತು ಹಿಂದೂಗಳ ನಡುವೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಾಣದೇ ಕಗ್ಗೊಲೆ ಮಾಡಿ

ಅವರ ಆಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆದು ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಅತ್ಯಾಚಾರ ಮಾಡಿದರು.[೧೦೩] ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಕಂದಕಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೧,೦೦೦ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶವಗಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದವು.[೧೦೪] ಇದರಿಂದ ನೊಂದಂತಹ ಬಹುತೇಕ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದವರೆಂದರೆ ಸೈನಿಕರ ಕುಟುಂಬಗಳು, ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು, ಕೋಟೆ-ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡುವವರು, ವರ್ತಕ ವರ್ಗಗಳು, ಕಲಾಕಾರರು, ಕೂಲಿಕಾರರು ಮತ್ತು ಕೆಳವರ್ಗದವರು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಪತನವಾದಾಗ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ಬೇಡಿಕೆಗಳ ಕುಸಿತ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಳಾಂತರ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳಿಲ್ಲದೇ ಕೆಲಸಗಾರರೆಲ್ಲ ನಿರುದ್ಯೋಗಿಗಳಾಗಿ ಉದ್ಯೋಗ ಹರಸಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಕಡೆ ವಲಸೆ ಹೋಗುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಬಹುತೇಕ ಮಂದಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಹೊಸ ನಗರ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ನೆಲೆ ಕಂಡುಕೊಂಡರು.

೨. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಪ್ಲೇಗ್, ಕಾಲರಾ ಮತ್ತು ಮಲೇರಿಯಾ:

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪತನದ ನಂತರ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಪ್ಲೇಗ್, ಕಾಲರಾ ಮತ್ತು ಮಲೇರಿಯಾ ರೋಗವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು.[೧೦೫] ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಬಹುತೇಕ ಜನರು ಈ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು. ಬುಕಾನ್ನನನ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ೧,೫೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು, (ಬುಕಾನನ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಪಾರಿಯನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವನು ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ೫,೦೦,೦೦೦ ಜನರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಸುಳ್ಳು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿದನಂತೆ, ದ್ವೀಪದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತನ್ನ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.) ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರ ವೇಳೆಗೆ ಅಂದರೆ ಬುಕಾನ್ನನನು ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ೩೧,೮೯೫ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ತೆಂದು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ೨೦,೮೧೫ ಜನರು ಮತ್ತು ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ೧೧,೦೮೦ ಜನರಿದ್ದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೧೦೬] ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ

ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗಲು ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಈ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳೂ ಕೂಡ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ಮೇ ೪ರಂದು ಟಿಪ್ಪು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ದಿನವೇ ಬ್ರಿಟೀಷರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅಂದು ಅವರು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಜನರ ರಕ್ಷಣೆ ಹಾಗೂ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಯಾವುದೇ ರಕ್ಷಣಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಸೈನಿಕರು ವಿಜಯದ ಸಂಭ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪ್ರತಿ ಮನೆಯನ್ನೂ ದೋಚಿ ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದರೇ ಹೊರತು ಯುದ್ಧದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಶವಗಳ ಸಾಗಾಣಿಕೆಗೆ ಯಾವುದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಮೇ ೪ ರ ರಾತ್ರಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಗುಡುಗು ಮತ್ತು ಮಿಂಚುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭೀಕರವಾದ ಮಳೆಯು ಬಂದಿತು.[೧೦೭] ಅದು ಎಷ್ಟು ಭೀಕರವಾಗಿತ್ತೆಂದರೆ ಮಳೆಯ ಆರ್ಭಟಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಮನೆಗಳಿಗೆ ಹಾನಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ಹಲವರು ಗಾಯಗೊಂಡು ಅನೇಕ ಯೂರೋಪಿಯನ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು.[೧೦೮] ಮಳೆಯ ಪರಿಣಾಮ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಶವಗಳು ಕೊಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿದವು. ಮೇ ೫ ರಂದು ಬ್ರಿಟೀಷರು ಹೆಣಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೇ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇದ್ದಂತಹ ಕಂದಕಗಳಿಗೆ ಎಳೆಸಿ ಹಾಕಿಬಿಟ್ಟರು.[೧೦೯] ಕಂದಕವು ಸುಮಾರು ೧೧,೦೦೦ ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಶವಗಳ ರಾಶಿಯಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿತ್ತು.[೧೧೦] ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಅಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ರೀತಿಯ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇಲ್ಲದೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಾರು ಜನರು ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು. ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗವು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೮೪ರಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು, ಟಿಪ್ಪು ಕೆನರಾದಿಂದ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದ ಸಹಸ್ರಾರು ಕ್ರೈಸ್ತರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು ಸಿಡುಬು, ರಕ್ತಭೇದಿ, ಜ್ವರ ಹಾಗೂ ಕಾಲರಾಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ಜನರು ಸಾವಿಗೀಡಾಗಿದ್ದರು.[೧೧೧]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಯುದ್ಧದ ಭೀಕರತೆಯಿಂದ ಆಗ ತಾನೇ ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಂತಹ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಸಾಂಕ್ರಮಿಕ ರೋಗಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗಿ ಕುಗ್ರಾಮವಾಯಿತು. ಈ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗದ ಭೀಕರತೆಯು ಎಷ್ಟಿತ್ತೆಂದರೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನಿಂದ ಸೆರೆಯಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕೆನರಾ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಗತಿ ಪ್ರಕಾರ ಕಾಲರಾದಿಂದ ಸತ್ತವನನ್ನು ಹೂಳಿ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುವುದರೊಳಗೆ ಹೂಳಿ ಬಂದವನೇ ಕಾಲರಾದಿಂದ ಸತ್ತು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ. ಹೂಳಲು ಗುಂಡಿ ತೆಗೆಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿ ಕೈಯಿಂದ ನೆಲವನ್ನು ಒಂದೆರಡು ಅಡಿ ಬಗೆದು ಮೇಲೆ ಮಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಗುಂಡಿ ತೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದಾಗ ಹೆಣದ ಮೇಲೆ ಮಣ್ಣು ಎಸೆದು ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ಹೆಣಗಳನ್ನು ಹಳ್ಳ ಕೊಳ್ಳಗಳಿಗೆ ಎಸೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೆಣದ ಮೇಲಿನ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಊರಿನ ಕಳ್ಳರು ಕದಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಣ ಇರುವಾಗಲೇ ಅಡುಗೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಒದಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಣ ಇರುವಾಗ ಅಡುಗೆ ಮಾಡುವುದು ಕ್ರೈಸ್ತರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಿಂದೂಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷಿದ್ಧ. ನಾಯಿನರಿಗಳು ಹೆಣಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತು ತಿಂದವು. ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೆಣಗಳು ಕೊಚ್ಚಿ ಹೋದವು.[೧೧೨] ಈ ಸಂಗತಿಯು ಕಾಲರಾ ಹೇಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಲು ಅನಾರೋಗ್ಯಕರ ವಾತಾವರಣವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕಾಲರಾದ ಭೀಕರತೆಯಿಂದ ಕೇವಲ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ದೇಶೀಯ ಜನರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಯೂರೋಪಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅವರ ಕುಟುಂಬದವರೂ ಕೂಡ ತೊಂದರೆಗೀಡಾದರು. ಅದರಲ್ಲೂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬಂದೂಕು ಕಾರ್ಖಾನೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಕರ್ನಲ್ ಸ್ಕಾಟ್‌ನ ಹೆಂಡತಿ ಇಸಾಬೆಲ್ಲಾ ಹಾಗೂ ಈತನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು ಕಾಲರಾ ರೋಗಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು.[೧೧೩] ಇವರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ಸಮಾಧಿಗಳನ್ನು ನಾವು ಗ್ಯಾರಿಸನ್ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಮೌಖಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಈ ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗಗಳಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಂತಿಮ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಹೆಚ್ಚು ಜನರಿಲ್ಲದೇ ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ಮಣ್ಣು

ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಜನರನ್ನು ಸ್ಮಶಾನಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸಲೂ ಕೂಡ ಜನರಿಲ್ಲದೇ ಪಕ್ಕದ ಊರುಗಳಿಂದ ಹಣ ಕೊಟ್ಟು ಬಾಡಿಗೆಗೆ ಜನರನ್ನು ಕರೆತಂದು ಹೆಣಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ 'ಹೆಣ ಹೊರುವ ಊರು' ಎಂಬ ಅಪಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು,[೧೧೪] ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿನ ಜನರು ಹೆಣ ಹೊರುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸೀಮರಾಗಿದ್ದು, ಕಾಲರಾಕ್ಕೆ ಈ ಭಾಗದ ಜನರು ಹೆದರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವಂತೆ. ಬೇರೆ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ಲೇಗ್ ಅಥವಾ ಕಾಲರಾ ಬಂದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಜನರನ್ನು ಹೆಣ ಹೊರಲು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಮಾತು ಕೂಡ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದೆ.[೧೧೫]

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ದಂಗೆಯು ನಡೆಯಿತು. ಇದನ್ನು 'ಗಂಜಾಂ ದಂಗೆ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಂತಹ ಮಲೇರಿಯಾ ರೋಗವು ದಿನೇ ದಿನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಮಲೇರಿಯಾ ರೋಗವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು, ಇಲ್ಲಿನ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಚುಚ್ಚುಮದ್ದುಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂಗೆ ಬಂದಾಗ ಹೊಸ ವೈದ್ಯಕೀಯ ಔಷಧಿಯಾದ ಚುಚ್ಚು ಮದ್ದುಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಹೆದರಿದ ಜನರು ಬ್ರಿಟೀಷರು ತಮ್ಮನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಸಂಚು ಹೂಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ದಂಗೆ ಎದ್ದರು ಹಾಗೂ ಬಂದಂತಹ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಹೊಡೆದು ಸಾಯಿಸಿದರು.[೧೧೬] ಇದರಿಂದ ಬ್ರಿಟೀಷರು ದಂಗೆ ಎದ್ದ ಜನರಿಗೆ ಲಾಠಿ ಚಾರ್ಜ್ ಮಾಡಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಹೆಂಗಸರು ಖಾರದ ಪುಡಿ ಎರಚಿ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದರು ಮತ್ತು ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಜನರು ನದಿಗೆ ಹಾರಿ ಪ್ರಾಣ ಬಿಟ್ಟರಂತೆ. ಬಹುತೇಕ ಜನರು ಹೆದರಿ ಊರು ಬಿಟ್ಟು ವಲಸೆ ಹೋದರು.[೧೧೭] ಇದು 'ಗಂಜಾಂ ದಂಗೆ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಅದುವರೆಗೆ ಕಾಯಿಲೆ ಸ್ಥಳವೆನಿಸುತ ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದ ಬಹುತೇಕ ಜನರು ಮೈಸೂರು ನಗರಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಹೋದರು.[೧೧೮] ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಂತಹ ಯೂರೋಪಿಯನ್ನರಿಗೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿನ ವಾತಾವರಣವು ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವೆನಿಸಿ ತಮ್ಮ ಸೈನಿಕ ಕೇಂದ್ರವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೯ರಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದರು.[೧೧೯] ಹೀಗೆ

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಪನಗರವೆನಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕುಗ್ರಾಮವಾಯಿತು.

೬.೪. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ (ಅವನತಿ)ರ ನಂತರದ ಗಂಜಾಂ :

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಬ್ರಿಟೀಷರು ವಸಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಬಹುತೇಕ ನಾಶವಾಗಿದ್ದ ಗಂಜಾಂ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದು ಬೇಗನೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು.[೧೨೦] ಯುದ್ಧಗಳಿಂದಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಗಂಜಾಂ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಂತರ ಮತ್ತೆ ಅದನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಗಂಜಾಂ, ಹಿರೋಡೆ ಹಾಗೂ ನಾಗಮಂಗಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಂತ ಲೇವಾದೇವಿಗಾರರಿದ್ದರು.[೧೨೧] ಮತ್ತೆ ವ್ಯಾಪಾರವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಶ್ರೀಮಂತ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡರು. ಸ್ಥಳೀಯ ಬಟ್ಟೆ-ಬರೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮಾರಾಟ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಕೆಲಸಗಾರರು ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಬೆಲೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ವಲಸೆ ಹೋಗಿದ್ದಂತಹ ಜನರು ಮತ್ತೆ ಬರಲು ಶುರುಮಾಡಿದರು. ಹಿಂದಿನ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಸಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡರು.[೧೨೨] ಆದರೂ ಕೂಡ ಇದು ವಾಸಿಸಲು ಅನಾರೋಗ್ಯಕರ ವಾತಾವರಣವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಬ್ರಿಟೀಷರು ತಮ್ಮ ಸೈನಿಕ ಠಾಣೆಯನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ದಂಡು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೧ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನಿಡಿದ ಪ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್ನನು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ: "ನಾನು ನೋಡಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ತುಂಬಾ ಬಡತನದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು, ನಾನು ಬಂಗಾಳದಲ್ಲಿ ಕಂಡದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಕಿರಿದಾದ ಹಾಗೂ ಗೊಂದಲಕಾರಿಯಾದ ಓಣಿಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಟಿಪ್ಪು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಮನೆಗಳು ಈಗ ಅಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾ ಸೇನೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವಶದಲ್ಲಿದೆ"[೧೨೩] ಎಂದೂ, ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಬಗ್ಗೆ ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ "ದ್ವೀಪದ ಒಂದು

ಭಾಗವಾದ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹಾಳಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಈಗ ಆ ಪ್ರದೇಶವು ಪಾಳುಬಿದ್ದು, ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವಾದ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರು ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹಾಳಾಗಿದ್ದು, ಹಳೆಯ ದಂಡಿನ ತಾಣದಲ್ಲಿ ಗುಡಿಸಲುಗಳು ನಿರ್ಗತಿಕವಾಗಿ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈಗಲೂ ಸಹ ಈ ವಾತಾವರಣವು ವಾಸಿಸಲು ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿದೆ" ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೧೨೪] ಈ ಅಂಶವು ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ-ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಬಹುತೇಕ ನಾಶವಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ೧,೫೦,೦೦೦ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಯೋಜಿತರಾಗಿದ್ದ ಸೈನಿಕರು ಮತ್ತು ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಜನರು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು.[೧೨೫] ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಾ ಜಾಗವು ಸಾವಿರಾರು ಮನೆಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳ ಸೂರುಗಳ ನೀರು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಕಾವೇರಿಯ ಕವಲುಗಳೊಳಗೆ ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು,[೧೨೬] ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿನ ಜನನಿಬಿಡತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರ ವೇಳೆಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಬುಕಾನ್ನನನ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೧ರ ವೇಳೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ೪,೧೬೩ ಮನೆಗಳು ಮತ್ತು ೫,೪೯೯ ಕುಟುಂಬಗಳಿದ್ದು, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ೨,೨೧೬ ಮನೆಗಳು ಮತ್ತು ೩,೩೩೫ ಕುಟುಂಬಗಳು ನೆಲೆಸಿದ್ದವು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ೨೦,೮೧೫ ಜನರು ಮತ್ತು ಉಪನಗರದಲ್ಲಿ ೧೧,೦೮೦ ಜನರಿದ್ದು, ಒಟ್ಟು ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ೩೧,೮೯೫ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇತ್ತೆಂದು ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೧೨೭]

ನಂತರ ದ್ವೀಪದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಮತ್ತಷ್ಟು ಕಡಿಮೆಯಗುತ್ತಾ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೭ರ ವೇಳೆಗೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಅನರ್ಹವಾದ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೫೨ರಲ್ಲಿ ೧೨,೭೪೪ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೭೧ರಲ್ಲಿ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ೧೦,೫೯೪ ದಾಖಲಾಗಿ, ಮತ್ತೆ ೧೮೯೧ರ ವೇಳೆಗೆ ೧೨,೫೫೧ಕ್ಕೆ ಏರಿಕೆಯಾಯಿತು.[೧೨೮] ಈ

ಜನಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ೧೦,೫೮೭ ಹಿಂದೂಗಳು, ೧,೭೮೪ ಮುಸಲ್ಮಾನರು, ೧೭೮ ಕ್ರೈಸ್ತರು, ಇಬ್ಬರು ಜೈನರು ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ೫,೯೩೧ ಪುರುಷರು, ೬,೬೨೦ ಮಹಿಳೆಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಇದ್ದಿತು.[೧೨೯] ಮೈಸೂರಿನ ಕಮೀಷನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಲೂಯಿಸ್ ಬೆಂಥಾಮ್ ಬೌರಿಂಗನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೬೨–೧೮೭೦) ಸುಮಾರು ೨,೦೦೦ ಜನರನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೭೧ರ ವೇಳೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ವ್ಯಾಪಾರ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾವಣೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.[೧೩೦] ೧೮೮೧ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರಿಂದ ಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹಸ್ತಾಂತರ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ಮೇಲಿನ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಅಂತ್ಯವಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮಹಾರಾಜರ ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.[೧೩೧]

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿದ್ದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆ'ಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು 'ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮೇಲ್ಕಂಡ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ರ ನಂತರ ವಾಸಿಸಲೂ ಕೂಡ ಅನಾರೋಗ್ಯಕರವಾದ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು 'ಹೆಣ ಹೊರುವ ಊರು' ಎಂಬ ಅಪಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಇಂದು ಕೇವಲ 'ಗಂಜಾಂ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳಿಂದ ರಾಜಧಾನಿಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಉಪನಗರಗಳು ಅದೇ ರಾಜಧಾನಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಉತ್ಪಾದನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮತ್ತು ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾಗೂ ಜನವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಪೋಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ ನಂತರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘಟನೆಗಳಿಂದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಿತಾಸಕ್ತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ರಾಜಧಾನಿಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೇ ಅವನತಿಯನ್ನು ಕಂಡದ್ದು ದುರದೃಷ್ಟಕರವಾದುದು.

ಕೊನೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧. ಶಾಮಾಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ೧೯೭೧, *ಗೋವಿಂದವೈದ್ಯ ಕೃತ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯಂ,* ಪುಟ ೪೧೩.

೨. ಶರ್ಮಾ ತಿ.ತಾ, ೧೯೯೯, *ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು,* ಪುಟ ೧೦೬.

೩. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ ಎಸ್.ಎಲ್., ವಸಂತಶ್ರೀ ವಿ., ೨೦೧೧, *ಜಂಗ್‌ನಾಮಾ,* ಪುಟ ೧೩೦.

೪. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ೨೦೦೩, ರಾಷ್ಟ್ರೋತ್ಥಾನ ಮುದ್ರಾಣಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟ ೩೭೫.

೫. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್(ಮೂಲ), ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿ ರಾಮರಾಯ(ಅನು), ೧೯೮೮, *ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ,* ಪುಟ ೩೧೮.

೬. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೧೯.

೭. ಅದೇ, ಪುಟಗಳು ೩೫೮-೩೫೯.

೮. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೫೯.

೯. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೫೭.

೧೦. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೬೧.

೧೧. ಮೂರ್ತಿ ಮ.ನ., ೨೦೧೨, *ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್,* ಪುಟ ೨೫೬.

೧೨. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್(ಸಂಪುಟ-೫),* ಪುಟಗಳು ೮೧೨-೮೧೩.

೧೩. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೩೬೩.

೧೪. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೦೮, *ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ,* ಅಪ್ರಕಟಿತನಿಬಂಧ, ಪುಟ ೧೦೦.

೧೫. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,* ಪುಟ ೩೬೩.

೧೬. ಎಂ.ಎಂ.ಡಿ.ಎಲ್.ಟಿ., ೧೮೪೮, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಷಾ, ಕಲ್ಕತ್ತಾ,* ಪುಟ ೨೮೮.

೧೭. ಅದೇ, ಪುಟ ೨೮೮.

೧೮. ಜಂಗ್‌ನಾಮಾ, ೨೦೧೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೨.

೧೯. ಅದೇ, ಪುಟ ೧೧೬.

೨೦. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಮೈಸೂರ್ ಮಾಡ್ರನ್*, ಪುಟ ೧೨೧.

೨೧. ಷೇಕ್ ಅಲಿ.ಬಿ.,(ಸಂ), ೧೯೯೭, *ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೦–೧೮೦೦)*, ಸಂಪುಟ ೫, ಪುಟ ೩೫೨.

೨೨. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೮೭.

೨೩. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೮೭.

೨೪. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್(ಸಂಪುಟ–೧)*, ಪುಟ ೭೬.

೨೫. ಅದೇ, ಪುಟ ೭೬.

೨೬. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕೃ.ಸು., ೧೯೯೭, ‘ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗಂಜಾಂಗಳ ಕೆಲವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು’, *ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ* (ಸಂಪುಟ ೧೨), ಪುಟ ೧೨೨.

೨೭. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್ ಅಂಡ್ ಇಟ್ ವಿಸಿನಿಟಿ*, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟ ೫೩.

೨೮. *ಎಂ.ಎ.ಆರ್.*, ೧೯೩೫, ಪುಟ ೬೪.

೨೯. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕೃ.ಸು., ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೪.

೩೦. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್*, ಪುಟ ೧೧೭.

೩೧. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೮೧೦–೮೧೧.

೩೨. *ಜಂಗ್‌ನಾಮಾ*, ೨೦೧೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೩೦.

೩೩. *ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ*, ೧೯೧೬, ೧ನೇ ಭಾಗ, ಪುಟ ೨೪೩.

೩೪. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೬೯.

೩೫. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ೧೯೮೨, *ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ*, ಪುಟ ೫೨೪.

೩೬. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೪೬೯–೪೭೦.

೩೭. ಫ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೇಸ್, ೧೯೬೯, *ಸ್ಟೋಮ್ಸ್ ಓವರ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್*, ಪುಟ ೧೯೭.

೩೮. ಅದೇ, ಪುಟ ೧೯೭.

೩೯. ಗವಿಸಿದ್ದಯ್ಯ, ೨೦೦೮, 'ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು', *ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ*, ಪು ೬೨.

೪೦. ಮಂಜುನಾಥನ್ ಜಿ.ಜಿ., ೧೯೮೮, 'ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ–ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ', *ಸಿಂಗಾರ*, ಪುಟ ೨೩೮.

೪೧. *ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ*, ೧೯೨೨, ೨ನೆಯ ಭಾಗ. ಪುಟ ೧೨.

೪೨. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೭೨.

೪೩. ಅದೇ, ಪುಟಗಳು ೪೭೨–೪೭೩.

೪೪. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೪.

೪೫. *ಮಂಡ್ಯ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೯.

೪೬. ಎಡ್ಗರ್ ಥರ್ಸ್ಟನ್, ೨೦೦೫, *ದ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ವಿತ್ ಮೈಸೂರ್, ಕೂರ್ಗ್ ಅಂಡ್ ದ ಅಸೋಸಿಯೆಟೆಡ್ ಸ್ಟೇಟ್ಸ್*, ಪುಟ ೧೮೦.

೪೭. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೭೬–೭೭.

೪೮. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೮.

೪೯. ಅದೇ, ಪುಟ ೧೧೮.

೫೦. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೫೩೮.

೫೧. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕೃ.ಸು., ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೪.

೫೨. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೭.

೫೩. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕೃ.ಸು., ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೪.

೫೪. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೮೧೦–೮೧೧.

೫೫. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೧.

೫೬. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೪೬, ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ ಮೈಸೂರ್(೧೭೬೬-೧೭೯೯), ಸಂಪುಟ-೩, ಪುಟ ೯೦೬.

೫೭. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೧.

೫೮. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೪.

೫೯. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೮.

೬೦. ರಾಜಪ್ಪ ಡಿ.ಸಿ., ೨೦೦೭, *ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕರಕುಶಲ ಕಲೆಗಳು(೧೮೦೦-೧೮೮೧)*, ಪುಟ ೫೫.

೬೧. ಫ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೇಸ್, ೧೯೬೯, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೨೭.

೬೨. ರಹಮನ್ ಅಝರ್, ೧೯೮೩, ಟೈಗರ್ ಸುಲ್ತಾನ್, ಪುಟ ೧೪.

೬೩. ಕೆಟ್ ಬ್ರೀಟಲ್‌ಬ್ಯಾಂಕ್, ೧೯೯೭, *ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್ಸ್ ಸರ್ಚ್ ಫಾರ್ ಲೆಜಿಟಮಸಿ*, ಪುಟ ೩೦.

೬೪. *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಷಾ*, ೧೮೪೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೮೮.

೬೫. ಅದೇ, ಪುಟ ೨೯೫.

೬೬. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೭೩.

೬೭. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಕೃ.ಸು., ೧೯೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨೨.

೬೮. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, ೧೯೬೫, ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ *ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್(ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ)* ಪುಟಗಳು ೧೩೧-೧೩೨.

೬೯. ಅದೇ.

೭೦. ಅದೇ.

೭೧. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್(ಸಂಪುಟ-೨)*, ಲಂಡನ್, ಪುಟ ೨೩೨.

೭೨. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ., ೧೯೬೫, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೧೩೧-೧೩೨.

೭೩. ಶ್ರೀಧರನ್ ಎಂ.ಪಿ., ೧೯೯೯, *ಟೀಪೂಸ್ ಡ್ರೈವ್ ಟುವರ್ಡ್ಸ್ ಮಾಡ್ರನೈಜೇಷನ್: ಫ್ರೆಂಚ್ ಎವಿಡೆನ್ಸ್ ಫ್ರಮ್ ದ ೧೭೮೦ಸ್, ರೆಸಿಸ್ಟೆನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಮಾಡ್ರನೈಜೇಷನ್ ಅಂಡರ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್*, ಪುಟ ೧೪೬.

೭೪. *ಮಂಡ್ಯ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೯.

೭೫. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೭೬.

೭೬. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧.

೭೭. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೮೧೬–೮೧೭.

೭೮. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯.

೭೯. *ಮಂಡ್ಯ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೯.

೮೦. ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್.,(ಸಂ), ೨೦೦೮, 'ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಕಾಲದ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವ್ಯವಹಾರ', *ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ*, ಪುಟ ೧೯೭.

೮೧. *ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ* ೨ನೆಯ ಭಾಗ, *೧೯೨೨*, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨.

೮೨. ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ. ಬಿ., ೨೦೦೮, 'ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪೇಟೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಕೆಲವು ಪತ್ರಗಳು', *ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ*, ಪುಟ ೨೧೫.

೮೩. ಅದೇ, ಪುಟ ೨೧೬.

೮೪. ಅದೇ, ಪುಟ ೨೧೭.

೮೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೯೦.

೮೬. *ಜಂಗ್‌ನಾಮಾ*, ೨೦೧೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೬.

೮೭. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೭೬–೭೭.

೮೮. ಹಯವದನ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೫೩೮.

೮೯. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೬೬–೬೭.

೯೦. ಅದೇ, ಪುಟಗಳು ೬೬–೬೭.

೯೧. ಕರಿಮುದ್ದೀನ್, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*.

೯೨. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್.,(ಸಂ), ೧೯೯೮, *ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ*, ಸಂಪುಟ–೮, ಪುಟ ೧೯೬.

೯೩. ಸ್ವಾಮಿ ಐ.ಅಂತಪ್ಪ, ೧೯೯೪, *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಉಗಮ (೧೬೪೮-೧೮೦೦)*, ಪುಟ ೩೫೬.

೯೪. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್.,(ಸಂ), ೧೯೯೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೯೭.

೯೫. ಫ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೇಸ್, ೧೯೬೯, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೪೮

೯೬. ಸ್ವಾಮಿ. ಐ. ಅಂತಪ್ಪ., *೧೯೬೯, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೦೦.

೯೭. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್.,(ಸಂ), ೧೯೯೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೯೯.

೯೮. ಅದೇ, ಪುಟ ೧೮೨.

೯೯. ಸ್ವಾಮಿ ಐ.ಅಂತಪ್ಪ., ೧೯೬೯, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೫೮.

೧೦೦. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೬೭.

೧೦೧. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೬೧.

೧೦೨. ಅದೇ, ಪುಟ ೩೭೭.

೧೦೩. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೬೯.

೧೦೪. ಫ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೇಸ್, ೧೯೬೯, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೯೭.

೧೦೫. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೯೦.

೧೦೬. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೭೬-೭೭.

೧೦೭. ಫ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೇಸ್, ೧೯೬೯, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೯೬.

೧೦೮. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೪೬೯.

೧೦೯. *ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ ೧ನೆ ಭಾಗ*, ೧೯೨೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೪೩.

೧೧೦. ಫ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೇಸ್, ೧೯೬೯, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೯೭.

೧೧೧. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಸಂಪುಟ ೮, ಪುಟ ೧೯೮.

೧೧೨. ಅದೇ., ಪುಟ ೧೯೮-೧೯೯.

೧೧೩. ಥಾಮ್ಪ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೯೦, *ದ ಲಾಸ್ಟ್ ಸೀಜ್ ಆಫ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್*, ಪುಟ ೬೮., ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೪-೨೫.

೧೧೪. ನಮಿತಾ.ಪಿ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೧೦೮–೧೦೯.

೧೧೫. ಕೆಂಪೇಗೌಡ, *ವಕ್ತೃ*, ವಯಸ್ಸು ೮೩, ಗಂಜಾಂ.

೧೧೬. ನಮಿತಾ.ಪಿ., *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೦೯.

೧೧೭. ಕೆಂಪೇಗೌಡ, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ.*

೧೧೮. *ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ ೨ನೆಯ ಭಾಗ*, ೧೯೨೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೨.

೧೧೯. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯೯.

೧೨೦. ಸ್ವಾಮಿ ಐ. ಅಂತಪ್ಪ., *೧೯೬೯*, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೨೦.

೧೨೧. *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್*, ೨೦೦೩, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೧೫.

೧೨೨. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೧೮.

೧೨೩. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೬೬–೬೭.

೧೨೪. ಅದೇ, ಪುಟ ೭೬.

೧೨೫. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೨೯೮.

೧೨೬. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ೧೯೮೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೬೮.

೧೨೭. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟಗಳು ೭೬–೭೭.

೧೨೮. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೩೦೦.

೧೨೯. ಅದೇ, ಪುಟ೨೯೫.

೧೩೦. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, *ಪೂರ್ವೋಕ್ತ*, ಪುಟ ೧೦೯.

೧೩೧. ಅದೇ, ಪುಟ ೧೧೦.

* * * * *

ಅಧ್ಯಾಯ – ೭

ಉಪಸಂಹಾರ

- ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ ೭

ಉಪಸಂಹಾರ

ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪಾತ್ರವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಅಂತರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಮಟ್ಟದವರೆಗೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣವು ಒಂದು ಬಲಿಷ್ಠ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಹೊರ ಹೊಮ್ಮಲು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದ್ದು ಅದರ ಆರ್ಥಿಕ ಶಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಉಪನಗರಗಳು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ಉಪನಗರಗಳು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ, ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಪತನದೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವು. ಈ ಉಪನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಹೈದರಾಲಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ರಾಜಧಾನಿಯ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿತು. ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಾಜಕೀಯ ಏಳುಬೀಳುಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ, ನಂತರ ರಾಜಧಾನಿಯ ಪತನದೊಂದಿಗೆ ಅವನತಿಯನ್ನು ಕಂಡಿತು.

ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪವು ಮೊದಲು ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿದುದು ನಂತರ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಗುಡಿಯ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಜನವಸತಿಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು, ಅದೇ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಗಂಗರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿತು. ನಂತರ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರು ಹಾಗೂ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೧೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೯೯ ರವರೆಗೂ ಸುಮಾರು ನೂರ ಎಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಕೂಡ ಆರಂಭದ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಪೇಟೆ

ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡ್ಡದ್ದು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆ'ಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ನಂತರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂಬ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿತು. ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದ ಇದು ನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತ್ತು. ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ನಗರಗಳಂತೆಯೇ ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಕೂಡ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಟಿಪ್ಪು ಜಾರಿಗೆ ತಂದಂತಹ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯ ನೀತಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ, ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿತ್ತು.

- **ಅಧ್ಯಯನದ ಫಲಿತಗಳು :**

ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಅತ್ಯಂತ 'ಸುಸಜ್ಜಿತವಾದ ಮತ್ತು ಯೋಜಿತವಾದ' ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಅನೇಕ ಬ್ರಿಟೀಷ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಬರಹಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೂ ಇದರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿರದೇ, ಇತರ ನಗರಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಟಿಪ್ಪು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ (ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಗ್ರಹಾರ) ಮತ್ತು ರಹಮತ್ ನಗರ (ಪಾಲಹಳ್ಳಿ) ಎಂಬ ಮತ್ತೆರಡು ಉಪನಗರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪತನ ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಹ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಮೈಸೂರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದ ನಂತರ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮೈಸೂರನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಕ್ರಮಕೈಗೊಂಡರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೈಸೂರು ನಗರ ಅಂದಿನ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಮಾದರಿಯಾಗಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಒಂದು ನಗರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲು ಟಿಪ್ಪುವು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಮರನ್ನು ಮತ್ತು ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳನ್ನು ನಾಡಿನ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕರೆತಂದು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಗ್ರಾಮೀಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜನರು ನಗರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಬದಲಾವಣೆಗೊಂಡರು. ಇದು ಅಲ್ಲಿನ ಆರ್ಥಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿ ಜನರ ಜೀವನ ಶೈಲಿ, ಆಚಾರ-ವಿಚಾರ, ನಂಬಿಕೆ, ಆಹಾರಾಭ್ಯಾಸ, ವೇಷ-ಭೂಷಣ, ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳಾದವು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳ ಬಳಕೆ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ವಸ್ತುಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಅನೇಕ ಹೊಸ ವೃತ್ತಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಹೊಸ ಜನ ವರ್ಗಗಳ ಉಗಮಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಕಾರಣವಾಗಿ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯ ಜನಾಂಗಗಳು, ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿ ಪರಿಣಿತರು ಬಂದು ನೆಲೆಗೊಂಡ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳುಂಟಾದವು. ಟಿಪ್ಪು ಕೈಗಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ತೋಟಗಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಹೊಸ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಅವನ ಆಧುನಿಕ ಆಲೋಚನೆಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಶಾಲೆಯಾಗಿತ್ತು. ಹೆಚ್ಚು ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ಗವೇ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ರೇಷ್ಮೆ ಮತ್ತು ಚೀಟು ಬಟ್ಟೆಗಳ ಬಳಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆಗಳ ಕಾರ್ಖಾನೆಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡವು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿದೇಶಿಯರಿಂದಲೂ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದವು. ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ಗವು ಹೆಚ್ಚು ತರಕಾರಿ ಮತ್ತು ಹಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ತೋಟಗಾರಿಕೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಹಣ್ಣುಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಯಿತು. ಇದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ ಸೈನಿಕರಿಂದ ವಸ್ತುಗಳ ಬೇಡಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಉತ್ಪಾದನಾ ವಸ್ತುಗಳ ಪೂರೈಕೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ವಿವಿಧ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು

ದೊಡ್ಡ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆದು ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಜನರು ವಲಸೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಲು, ಇದು ಹೆಚ್ಚು ಜನನಿಬಿಡ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ, ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಭಿನ್ನವಾದ ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೇ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಕೈಗಾರಿಕಾ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಬಡಾವಣೆಗಳು, ಉತ್ತಮ ರಸ್ತೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಗದ ಜನರು ಉತ್ತಮವಾದ ಜೀವನಮಟ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ವ್ಯಾಪಾರ ವಾಣಿಜ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ಉನ್ನತ ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗವು ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಂದು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ್ದ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರದ ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇದರ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಇತರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸಹ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿತು.

ಸಮಾಜವು ಜಾತಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಜಾತಿ ಶ್ರೇಣಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಜಾತಿ ಸೂಚಿತ ಬಡಾವಣೆಗಳು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆಂಬುದು ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜದ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣ. ಆದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಸ್ಲಿಂ ವರ್ಗವು ಅಂತಹ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜಧಾನಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿಗಳ ಸಮುದಾಯಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದರ ಉಪನಗರವಾದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿ ಮತ್ತು ಸಮುದಾಯಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿನ ಕೆಳವರ್ಗದವರನ್ನು ಅವರ ಜಾತಿಯನ್ನು ನೋಡದೆ ವೃತ್ತಿಯ ಕುಶಲತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಟಿಪ್ಪು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಜನರನ್ನು ಸೈನಿಕ ಮುಂತಾದ ಹುದ್ದೆಗಳಿಗೆ ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೂಲಕ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದಲಾವಣೆ ಎಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರು ಊರಿನ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬಡಾವಣೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿನ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರ ಮನೆಗಳು ಊರಿನ ಕೇಂದ್ರ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಗೊಂಡಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಯ ಕಟ್ಟುಪಾಡುಗಳಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಟಿಪ್ಪು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಮೀಪ ತಾನು ತಮಿಳು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕರೆತಂದಿದ್ದ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯರಿಗಾಗಿಯೇ ಒಂದು ಊರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಲ್ಲಾ'ನ ಹೆಸರೇ ಇಟ್ಟು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಲ್ಲಾ ಪಟ್ಟಣ' ಎಂದು ಕರೆದನು. ಇದು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಜಾತ್ಯಾತೀತ ಉದಾರಿ ಮನೋಭಾವನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ, ಮುಸ್ಲಿಂ ಮತ್ತು ಕ್ರೈಸ್ತರು ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಇವರ ನಡುವೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಸಂಘರ್ಷಗಳು ನಡೆದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವರ ನಡುವೆ ಬಹುತೇಕ ಸಾಮರಸ್ಯಗಳಿದ್ದವು. ಮೂರು ಧರ್ಮಗಳ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಣದಿಂದಾಗಿ ಇವರ ನಡುವೆ ಕೊಡು-ಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬೆಳೆದು ವಿಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತ್ತು. ಹಿಂದೂ- ಮುಸ್ಲಿಮರ ವೇಷ-ಭೂಷಣ, ಮದುವೆ, ಭಾಷೆ, ಆಹಾರಾಭ್ಯಾಸ, ಹಬ್ಬಗಳು ಮತ್ತು ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು ಹಾಗೂ ಹಿಂದೂ-ಮುಸ್ಲಿಂ ಎಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದೇ ನೆರೆಹೊರೆಯಲ್ಲೇ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂದಿಗೂ ಇದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅವನಿಂದಲೇ ಅವನತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ನಂತರ ಬಂದಂತಹ ಬ್ರಿಟೀಷರ ನಕರಾತ್ಮಕ ಧೋರಣೆಯಿಂದಲೂ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇದರಿಂದ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಗಳು ಒಂದು ನಗರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೇ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಬಲಿಗೊಡುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಇತಿಹಾಸವು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿ, ಯುದ್ಧದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ರಕ್ಷಣಾ

ಗೋಡೆಯಾಗುವುದರ ಮೂಲಕ ಅವನತಿಯನ್ನು ಕಂಡಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೊಸ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಗಳ ಪ್ರವೇಶದಿಂದಾಗಿ ಇದು ವಸಾಹತುಶಾಹಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಇದರಿಂದ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕೂಡ ಕುಗ್ಗಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ಇಂದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಅಂದಿನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇವು ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ಧರ್ಮ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯ ಸಾಕ್ಷಿಯ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಾಧನಗಳಾಗಿವೆ. ಇವು ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದ ವೈಭವ ಮತ್ತು ಅವರ ಅಭಿರುಚಿಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿವೆ. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿನ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಗೆ ಆಗಲಿ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಆಗಲಿ ಯಾವುದೇ ಹಾನಿಗಳಾದ ಘಟನೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಹಾನಿಗೊಳಗಾಗಿದ್ದು ಬ್ರಿಟೀಷರಿಂದಲೇ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಂದು ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಇಲ್ಲದೇ ಕಾಲದ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡು ಅವನತಿಯ ಹಾದಿ ಹಿಡಿದಿವೆ. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಹಿಂದಿನ ವೈಭವವನ್ನು ಮತ್ತೆ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂದಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಇಂತಹ ಬೌದ್ಧಿಕ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಹೊಣೆಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ದುರಂತವೆಂದರೆ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಇಲಾಖೆ ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾತತ್ವ ವಿಭಾಗವು ಇಂತಹ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳದೇ ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯವಹಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಮದ್ದಿನ ಮನೆಯನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು-ಮೈಸೂರು ಜೋಡಿರೈಲು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕೋಟ್ಯಂತರ ರೂಪಾಯಿ ಹಣವನ್ನು ವ್ಯಯಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಪರ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನಾದರೂ ಸರ್ಕಾರ ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯು ಆಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಜನರು ತಮ್ಮ ದೈನಂದಿನ ಜೀವನದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೆ ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಮತ್ತು ಚರಿತ್ರೆಯ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಮೌಖಿಕವಾಗಿ ಉದ್ಧರಿಸುವ ಮೂಲಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಜೀವಂತವಾಗಿರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿನ ಜನರು ಒಬ್ಬ ಕೆಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೀರ್ ಸಾದಕ್‌ನಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವುದು ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರಿದಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಅಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಗಳ ಕುತಂತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಹೇಗೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ಅರಿವಾಗುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ತಲೆತಲಾಂತರಗಳಿಂದ ಬಂದ ಇತಿಹಾಸವು ನೂರಾರು ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆದರೂ ಜನರ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಇದು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಈ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಅಂದಿನ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಜನಪದದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಇಂದಿಗೂ **ಗಂಜಾಂ ಅಂಜೂರ, ಗಂಜಾಂ ಸೀಬೆ(ಕಾಬೂಲ್ ಸೀಬೆ), ಗಂಜಾಂ ಕಲ್ಲಂಗಡಿ, ಗಂಜಾಂ ಪುರಿ, ಗಂಜಾಂ ಎತ್ತಿನಗಾಡಿ, ಗಂಜಾಂ ಜ್ಯೂವೆಲ್ಸ್** ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಆಡುಮಾತಿನಲ್ಲಿರುವುದು ಅಂದಿನ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ವೈಭವವನ್ನು ಮತ್ತು ಉಪನಗರಕ್ಕೆ ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರು ಕೊಟ್ಟ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವು ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಇತಿಹಾಸದ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಅಪಖ್ಯಾತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ **ಹೆಣ ಹೊರುವ ಊರು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆ–ಗಂಜಾಂ ಪೇಟೆ** ಎನ್ನುವ ನಾಣ್ಣುಡಿಯು ಅಂದಿನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ಟಿಪ್ಪು ತನ್ನ ತಂದೆ ಹೈದರಾಲಿಗೆ ಎದ್ದಕಲ್ಲು (ಮೇಲುಕೋಟೆ ಚೆಲುವ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ), ಬಿದ್ದಕಲ್ಲು (ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ), ಗುಂಡುಕಲ್ಲು (ನಂಜನಗೂಡಿನ ನಂಜುಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ) ಈ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿರುತ್ತೀನಿ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ಮಾತು ನಮಗೆ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಸ್ಥಳೀಯ ಜನರ

ಮೌಖಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ಣಯ್ಯನ ಮಗಳಿಗೆ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೈನಿಕನಿಂದ ಆದ ಅತ್ಯಾಚಾರ, ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯಗಳು ಜನಪದದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರಿಯುವಲ್ಲಿ ವಿಭಿನ್ನವಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಅಂಶಗಳು ಮುಂದಿನ ಹೊಸ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ರಾಜಧಾನಿ ಕೇಂದ್ರದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿದ್ದ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಸಂಶೊಧನೆಗಳಾದರೂ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಹರಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಆಶಯವಾಗಿದೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ನೆಲೆಯಾಗಿ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ವಸತಿಯ ತಾಣವಾಗಿ, ರಾಜಧಾನಿಯ ಆರ್ಥಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ಸಮ್ಮಿಶ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿ ತನ್ನ ಭವ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಮೆರೆಯಿತು. ಬಹುಶಃ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕಡಿಮೆ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಆರ್ಥಿಕ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದದ್ದು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟೇ ವೇಗವಾಗಿ ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದ ಉಪನಗರವೆಂದರೆ ಅದು ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಉಪನಗರ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದ್ದಾಗಿದೆ.

* * * * *

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಆಕರಗಳು :

೧. ಅಬ್ಬೆ ಜೆ.ಎ. ದುಬಾಯ್ಸ್, ೨೦೦೧, ***ಹಿಂದೂ ಮ್ಯಾನರ್ಸ್ ಕಸ್ಟಮ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಸೆರೆಮೊನಿಸ್***: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ – ಮದ್ರಾಸ್.

೨. ***ಆನ್ಯುಯಲ್ ರಿಪೋರ್ಟ್ ಆಫ್ ದಿ ಮೈಸೂರ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿಕಲ್ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್ ಫಾರ್ ದಿ ಇಯರ್:*** ೧೯೦೨–೧೯೦೩, ೧೯೦೮–೧೯೦೯, ೧೯೩೦–೧೯೩೫, ೧೯೩೯–೧೯೪೦.

೩. ***ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ (ಸಂಪುಟ–೬),*** ೧೯೭೭, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೪. ***ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ (ಸಂಪುಟ–೭),*** ೧೯೭೯, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೫. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್.ಎಲ್., ೧೯೯೮, ***ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ (ಸಂಪುಟ–೮),*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೬. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ಬುಕಾನನ್, ೧೯೮೮, ***ಎ ಜರ್ನಿ ಫ್ರಮ್ ಮದ್ರಾಸ್ ಥ್ರೂ ದಿ ಕಂಟ್ರೀಸ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೆನರಾ ಅಂಡ್ ಮಲಬಾರ್,*** ಸಂಪುಟ–೧,೨, ಏಷ್ಯನ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಸರ್ವಿಸಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ – ಮದ್ರಾಸ್.

೭. ಮಂಜಪ್ಪ ಶೆಟ್ಟಿ ಎಂ.ಪಿ.,(ಸಂ), ೧೯೮೦, ***ತಿಮ್ಮಕವಿ ವಿರಚಿತ ಪಶ್ಚಿಮ ರಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ದೇವರಾಜ ವಂಶಾವಳಿ,*** ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೮. ಮಿಲ್ಸ್ ಕರ್ನಲ್.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೮೬, ***ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಟಿಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಆಫ್ ಕಿರ್ಮಾನಿ,*** ಏಷಿಯನ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಸರ್ವೀಸಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ–ಮದ್ರಾಸ್.

೯. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್, ೧೯೧೬, ***ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ಭಾಗ–೧*** : ಮೈಸೂರು.

೧೦. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್, ೧೯೧೭, ***ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ತಾನದ ಪ್ರಭುಗಳು: ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ವಂಶಾವಳಿ ಭಾಗ–೨*** : ಮೈಸೂರು.

೧೧. ಲಿಂಗದೇವರು ಹಳೆಮನೆ,(ಸಂ)., ೨೦೦೯, ***ಧೀರ ಟೀಪುವಿನ ಲಾವಣಿಗಳು,*** ವಿಸ್ಮಯ ಪ್ರಕಾಶನ: ಮೈಸೂರು.

೧೨. ಶರ್ಮ ತಿ.ತಾ.,(ಸಂ)., ೧೯೯೯, ***ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು,*** ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೩. ಶಾಮ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ೧೯೭೧, ***ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯಕೃತ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ವಿಜಯ,*** ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೧೪. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮೂರ್ತಿ ಎಸ್.ಎಲ್ ಮತ್ತು ವಸಂತ ಶ್ರೀ ವಿ.,(ಸಂ)., ೨೦೧೧, ***ಜಂಗ್‌ನಾಮಾ,*** ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಜೀವನ ಕಾರ್ಯಾಲಯ ಟ್ರಸ್ಟ್: ಬೆಂಗಳೂರು.

ಆನುಷಂಗೀಕ ಆಕರಗಳು :

೧. ಅಂಬಳಿಕೆ ಹಿರಿಯಣ್ಣ,(ಪ್ರ.ಸಂ)., ೨೦೦೯, ***ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ (ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ),*** ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೨. ಅನಂತರಾಮು ಕೆ., ೧೯೮೨, ***ಸಕ್ಕರೆಯ ಸೀಮೆ (ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನ),*** ಅನಂತ ಪ್ರಕಾಶನ: ಮೈಸೂರು.

೩. ಉದಯ ಬಾರ್ಕೂರು, ೨೦೦೩, ***ಹೈದರಾಲಿ – ಟಿಪ್ಪೂ: ಇತಿಹಾಸ ಕಥನ,*** ಮಾನವತಾ ವೇದಿಕೆ: ಮಂಗಳೂರು.

೪. ಎಂ.ಎಂ.ಡಿ.ಎಲ್.ಟಿ., ೧೮೪೮, ***ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಷಾ, ಅಲೀಸ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಖಾನ್ ಬಹದೂರ್(ನ್ಯೂ ಮೆಮೋರೀಸ್ ಕನ್ಸರ್ನಿಂಗ್ ದ ಈಸ್ಟ್ ಇಂಡೀಸ್ ವಿತ್ ಹಿಸ್ಟೋರಿಕಲ್ ನೋಟ್ಸ್)***: ಕಲ್ಕತ್ತಾ.

೫. ಎಡ್ಮಂಡ್ ಬುಲ್, ೧೯೨೭, ***ರೊಮಾಂಟಿಕ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್,*** ದ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಬ್ರಾಂಚ್ ಪ್ರೆಸ್: ಮೈಸೂರು.

೬. ಎದುರ್ಕಳ .ಕೆ ಮತ್ತು ಶಂಕರ ನಾರಾಯಣ ಭಟ್, ೧೯೮೭, ***ಶ್ರೀ ಕಾವೇರಿ ವೈಭವ,*** ಶ್ರೀರಾಮಕೃಷ್ಣ ಪ್ರಕಾಶನ: ಭಾಗಮಂಡಲ.

೭. ***ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ,*** ೨೦೦೫, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೮. ***ಕರ್ನಾಟಕ ಕೈಪಿಡಿ,*** ೧೯೯೬, ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ಅಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೯. ***ಕರ್ನಾಟಕ – ಒಂದು ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಕೈಪಿಡಿ,*** ೧೯೯೦, ವಾಸನ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೦. ***ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆಯ ಕಿರು ಪುಸ್ತಕಗಳು,*** ಐ.ಬಿ.ಎಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೧. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ.,(ಸಂ), ೧೯೯೪, ***ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೧೨. ಕಾಮತ್ ಸೂರ್ಯನಾಥ ಯು.,(ಸಂ), ೧೯೮೬, ***ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,*** ಸಂಪುಟ ೩, ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೩. ಕೃಷ್ಣ ಎಂ.ಎಚ್., ೧೯೩೯, ***ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್,*** ದ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟ್ ಅಟ್ ದ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಪ್ರೆಸ್: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೪. ಕೃಷ್ಣಯ್ಯ ಡಿ.ಎನ್., ೧೯೯೫, ***ಕೊಡಗಿನ ಇತಿಹಾಸ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೧೫. ಕೃಷ್ಣ ಕುಮಾರ್ ಕೆ., ೨೦೦೯, ***ವಸಾಹತು ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ವಸಾಹತು ಶಾಹಿ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ – ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ (೧೭೬೧–೧೮೧೧),*** ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪ್ರಬಂಧ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೧೬. ಕೆಂಟಿ ಜಿ.ಎ., ೧೯೯೫, ***ದಿ ಟೈಗರ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ (ಎ ಸ್ಟೋರಿ ಆಫ್ ದಿ ವಾರ್ ವಿತ್ ಟಿಪ್ಪೂ ಸೆಡ್),*** ಏಷಿಯನ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಸರ್ವಿಸಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೧೭. ಕೇಟ್ ಬ್ರಿಟಲ್‌ಬ್ಯಾಂಕ್, ೧೯೯೭, ***ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಸರ್ಚ್ ಫಾರ್ ಲೆಜಿಟಮಸಿ (ಇಸ್ಲಾಂ ಅಂಡ್ ಕಿಂಗ್‌ಶಿಪ್ ಇನ್ ಎ ಹಿಂದೂ ಡೊಮೈನ್),*** ಆಕ್ಸಫರ್ಡ್ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಪ್ರೆಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೧೮. ಕೇಟ್ ಬ್ರಿಟಲ್‌ಬ್ಯಾಂಕ್, ೨೦೧೬, ***ಟೈಗರ್ ದ ಲೈಫ್ ಆಫ್ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್,*** ಜುಗರ್ ನಟ್ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೧೯. ಗಾಯತ್ರಿ ಎಂ.ಬಿ., ೧೯೯೭, ***ಡೆವೆಲಪ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್: ಮೈಸೂರು.

೨೦. ಗುಂಡಪ್ಪ ಡಿ.ವಿ., ೧೯೭೧, ***ಮೈಸೂರು ದಿವಾನರುಗಳು ಜ್ಞಾಪಕ ಚಿತ್ರಶಾಲೆ,*** ಸಂಪುಟ–೪, ಕಾವ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಕಾಶನ: ಮೈಸೂರು.

೨೧. ಗೋಪಾಲ್ ಎಂ.ಎಚ್., ೧೯೭೭, ***ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್ಸ್ ಮೈಸೂರ್, ಆ್ಯನ್ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಸ್ಟಡಿ,*** ಪಾಪುಲರ್ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬಾಂಬೆ.

೨೨. ಗೋಪಾಲ್ ಬಿ.ಆರ್., ೧೯೮೬, ***ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ,*** ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೨೩. ಗೋಪಾಲ ರಾಜು ಕೆ., ೧೯೬೭, ***ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪುರಾಣ*** : ಬೆಂಗಳೂರು.

೨೪. ಚಂದ್ರಶೇಖರ್ ಕಂಬಾರ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣಾ ಮಲ್ಯೆ ಇ.,(ಪ್ರ.ಸಂ), ೧೯೯೫, ***ಕನ್ನಡ ಶೈಲಿ ಕೈಪಿಡಿ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೨೫. ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಎಸ್.ಪಾಟೀಲ, ೧೯೯೯, ***ಕರ್ನಾಟಕ ಕೋಟೆಗಳು,*** ಸಂಪುಟ–೧, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೨೬. ಚಾಂದ್ ಎಸ್.ಎಂ., ೧೯೯೧, *ದ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಷಾ ಅಲಿ ಆ್ಯಸ್ ನವಾಬ್ ಹೈದರಾಲಿ ಖಾನ್ ಅಂಡ್ ಆಫ್ ಹಿಸ್ ಸನ್ ಟಿಪ್ಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್:* ಜೈಪುರ.

೨೭. ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ಯಣ್ಣೆಕಟ್ಟೆ, ೨೦೦೮, *ಸಿರಾ ಸೀಮೆ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ,* ದಶಮಾನೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ: ಸಿರಾ.

೨೮. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ೨೦೧೩, ***ಮೂಲ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದ್ದ ಟಿಪ್ಪು,*** ಭಾರತ ವಿಕಾಸ ಪರಿಷತ್ತು: ಬೆಂಗಳೂರು.

೨೯. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ೧೯೬೬, ***ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೩೦. ಚೆನ್ನಸ್ವಾಮಿ ಸೋಸಲೆ ಎನ್., ೨೦೦೪, ***ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾನ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೩೧. ಚೆನ್ನಸ್ವಾಮಿ ಸೋಸಲೆ ಎನ್., ೨೦೧೧, ***ವಸಾಹತು ಕಾಲ ಘಟ್ಟದ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೩೨. ಚೆನ್ನಬಸಪ್ಪ ಕೊ.,(ಸಂ)., ೨೦೦೩, ***ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮ ರಕ್ಷಕ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್,*** ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪಬ್ಲೀಕೆಷನ್ಸ್: ಬೆಂಗಳೂರು,

೩೩. ಜಾನಕಿ ನಾಯರ್, ೨೦೧೨, ***ಮಾಡ್ರನ್ ಮೈಸೂರ್ (ರೀ ಥಿಂಕಿಂಗ್ ದ ರೀಜನ್ ಅಂಡರ್ ಪ್ರಿನ್ಸ್‌ಲಿ ರೂಲ್),*** ಒರಿಯಂಟ್ ಬ್ಲಾಕ್‌ಸ್ವನ್ ಪ್ರೈವೇಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೩೪. ಡೆನಿಸ್ ಫೊರೆಸ್ಟ್, ೧೯೭೦, ***ಟೈಗರ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ (ದಿ ಲೈಫ್ ಅಂಡ್ ಡೆತ್ ಆಫ್ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್),*** ಅಲೈಡ್ ಪಬ್ಲೀಷರ್ಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೩೫. ತಲ್ವಾಡಿ ಬಿ.ಎಲ್., ***ಕರ್ನಾಟಕ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಇತಿಹಾಸ,*** ಕಥೋಲಿಕ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೩೬. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಎಚ್., ೨೦೦೧, ***ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ,*** ಡಿ.ವಿ.ಕೆ.ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ: ಮೈಸೂರು.

೩೭. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ೨೦೦೨, ***ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಪಂರೆ (೩ನೇ ಆವೃತ್ತಿ),*** ಬಾನು ಪ್ರಕಾಶನ: ಮಂಡ್ಯ.

೩೮. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ೨೦೦೪, ***ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ಥಳನಾಮಗಳ ಅವಲೋಕನ,*** ಬಾನು ಪ್ರಕಾಶನ: ಮಂಡ್ಯ.

೩೯. ತೈಲೂರು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣ, ೨೦೧೧, ***ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು,*** ಬಾನು ಪ್ರಕಾಶನ: ಮಂಡ್ಯ.

೪೦. ಥರ್‌ಸ್ಟನ್ ಇ., ೨೦೦೫, *ದ ಮದ್ರಾಸ್ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ ವಿತ್ ಮೈಸೂರ್ ಕೂರ್ಗ್ ಅಂಡ್ ದ ಅಸೋಸಿಯೆಟೆಡ್ ಸ್ಟೇಟ್ಸ್,* ಎಷಿಯನ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಸರ್ವೀಸಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೪೧. ಥಾಮ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ೧೯೨೩, *ದಿ ಲಾಸ್ಟ್ ಸೈಜ್ ಆಫ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್,* ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಪ್ರೆಸ್: ಮೈಸೂರು.

೪೨. ದಯಾನಂದ ಪ್ರಭು, ೧೯೯೪, *ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಇತಿಹಾಸ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೨೫ ರಿಂದ ೧೮೯೦),* ಶ್ವೇತ ಪ್ರಕಾಶನ: ಉ.ಕೊಡಗು.

೪೩. ದಿವಾಕರ್ ಆರ್.ಆರ್.,(ಸಂ)., ೧೯೬೮, *ಕರ್ನಾಟಕ ಥ್ರೂ ಏಜಸ್,* ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್: ಮೈಸೂರು.

೪೪. ದಿವಾಕರ್ ಆರ್.ಆರ್., ೨೦೦೬, *ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ, ಸಂಪುಟ-೨,* ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೪೫. ನಂಜಯ್ಯ ಹೊಂಗನೂರು, ೨೦೦೯, *ಸ್ಥಳನಾಮಗಳು,* ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೪೬. ನರೇಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣ ಸಿನ್ಹಾ, ೧೯೪೧, *ಹೈದರ್ ಅಲಿ,* ಸಂಪುಟ-೧: ಕಲ್ಕತ್ತಾ.

೪೭. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ.ಎ., ೧೯೬೬, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ:* ಆಕ್ಸವರ್ಡ್ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿ ಪ್ರೆಸ್.

೪೮. ನಿರಂಜನ ರಾಜ ಅರಸು ಎ.ಎನ್., ೧೯೯೩, *ಮುಮ್ಮಡಿ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಮಹೀಪಾಲ ವಂಶರತ್ನಾಕರ:* ಮೈಸೂರು.

೪೯. ಪದ್ಮಾವತಮ್ಮ ಕೆ., ೧೯೭೧, *ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ,* ಐ.ಬಿ.ಎಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೫೦. ಪ್ರಶಾಂತ್ ಹೆಚ್.ಡಿ.,(ಸಂ)., ೨೦೦೦, *ಜನ ಸಮುದಾಯ ಸಂಪುಟ,* ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕೋಶ: ೪, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೫೧. ಪಾರ್ಥಸಾರಥಿ ಟಿ.ಎ.,(ಸಂ), ೨೦೦೩, *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್,* ರಾಷ್ಟ್ರೋತ್ಥಾನ ಮುದ್ರಣಾಲಯ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೫೨. ಪ್ರಾಕ್ಸಿ ಫರ್ನಾಂಡೀಸ್, ೧೯೬೯, *ದಿ ಟೈಗರ್ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್ – ಎ ಬಯೋಗ್ರಫಿ ಆಫ್ ಟಿಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಅಂಡ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ.*

೫೩. ಪಿಯರ್‌ಸನ್ ಸಿ.ಇ., ೧೯೩೧, *ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್,* ಆಕ್ಸಫರ್ಡ್ ಯುನಿರ್ವಸಿಟಿ: ನ್ಯೂಯಾರ್ಕ್.

೫೪. ಪ್ರಿನ್ಸ್ ಗೋಲಮ್ ಮೊಹಮದ್ ಎಚ್.ಎಚ್., ೨೦೦೧, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್,* ಏಷ್ಯನ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಸರ್ವೀಸಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೫೫. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿ ಬಿ.ಎಸ್., ೨೦೦೭, ***ಕೈಫಿಯತ್ತು ಕಂಡ ಮೈಸೂರು ರಾಜಕೀಯ ಚರಿತ್ರೆ,*** ಮುದ್ದುಶ್ರೀ ಗ್ರಂಥ ಮಾಲೆ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೫೬. ಪುಟ್ಟಸ್ವಾಮಿ ಬಿ.ಎಸ್., ೨೦೧೩, ***ಕರ್ನಲ್ ಮೆಕೆಂಝಿ ಮತ್ತು ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು,*** ಮನೋಜ್ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್: ಬೆಂಗಳೂರು.

೫೭. ಫ್ರಾನ್ಸಿಸ್ ರಾಬ್ಸನ್, ೧೭೮೬, ***ಲೈಫ್ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಅಲ್ಲಿ:*** ಲಂಡನ್.

೫೮. ಬಸವಪ್ಪ ಜೀರಿಗೆ ಕಟ್ಟೆ, ೧೯೭೩, ***ಕರ್ನಾಟಕ ಯಾತ್ರೆ,*** ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಬೆಂಗಳೂರು.

೫೯. ಬಿಪಿನ್ ಚಂದ್ರ(ಮೂಲ), ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಎಚ್.ಎಸ್.(ಅನು), ೨೦೧೨, ***ಆಧುನಿಕ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸ,*** ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೬೦. ಮಜುಂದಾರ್ ಆರ್.ಸಿ.,(ಪ್ರ.ಸಂ), ನರಸಿಂಹ ಮೂರ್ತಿ ಎ.ವಿ.,(ಅನು), ೨೦೦೪, ***ಮರಾಠರ ಪಾರಮ್ಯ(ಭಾಗ ಎರಡು),*** ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೬೧. ಮನು ವಿ. ದೇವದೇವನ್, ೨೦೦೯, ***ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲೊದಗಿದ ಘಟವು.... ಕರ್ನಾಟಕದ ನಿನ್ನೆಗಳು,*** ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಕಾಶನ: ಶಿವಮೊಗ್ಗ.

೬೨. ಮಹಾದೇವ ಸಿ., ೨೦೦೧, ***ಕರ್ನಾಟಕ ಪುರಾತತ್ವ ಶೋಧ,*** ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪ್ರಕಾಶನ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ.

೬೩. ಮಹದೇವಮ್ಮ ಪಿ., ೨೦೦೯, ***ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವಾಣಿಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕೊಡುಗೆ (೧೭೬೧-೧೭೯೯),*** ಅಪ್ರಕಟಿತ ನಿಬಂಧ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೬೪. ಮಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, ೧೯೬೫, ***ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ,*** ಶಾಂತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೬೫. ಮಾನವರಾವ್ ವಿ. ದೇವದಾಸ್, ೨೦೦೭, ***ಶ್ರೀ ಮುಕ್ತೇಶ್ವರ ಆಖ್ಯಾನ ಮಾಲಿಕೆ ಗ್ರಂಥ,*** ವೆಂಕಟೇಶ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್: ಹಳೇ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ.

೬೬. ಮಾರ್ಕ್ ವಿಲ್ಕ್ಸ್, ೧೯೮೮, ***ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು,*** *ಸಂಪುಟ-೨,* ಏಷಿಯನ್ ಎಜುಕೇಷನಲ್ ಸರ್ವಿಸಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೬೭. ಮುದ್ದಾಚಾರಿ ಬಿ., ೧೯೬೯, ***ದಿ ಮೈಸೂರು- ಮರಾಠ ರಿಲೇಷನ್ಸ್ ಇನ್ ದಿ ಸೆವೆಂಟೀಂತ್ ಸೆಂಚುರಿ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಯುನಿರ್ವಸಿಟಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್: ಮೈಸೂರು.

೬೮. ಮುದ್ದಾಚಾರಿ ಬಿ.,(ಸಂ)., ೧೯೮೯, ***ಟಿಪು ಸುಲ್ತಾನ್,*** ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್: ಮೈಸೂರು.

೬೯. ಮುದ್ದಾಚಾರಿ ಬಿ., ೨೦೦೧, ***ಮರಾಠರ ಅತಿಕ್ರಮಣ–ಮೈಸೂರಿನ ಪ್ರತಿಭಟನೆ,*** ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೭೦. ಮುನ್ನೆ ಕೋಟೆ ಕೇಶವರಾವ್, ೧೯೭೮, ***ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ದರ್ಶನ,*** ಐ.ಬಿ.ಎಚ್.ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

೭೧. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್(ಮೂಲ), ಸಮೇತನಹಳ್ಳಿ ರಾಮರಾಯ(ಅನು), ೧೯೮೮, ***ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನನ ಇತಿಹಾಸ,*** ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೭೨. ಮೊಹಿಬ್ಬುಲ್ ಹಸನ್ ಖಾನ್, ೧೯೫೧, ***ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್:*** ಡಾಕಾ.

೭೩. ಮೋಹನ್‌ಕೃಷ್ಣ ರೈ ಕೆ., ೨೦೦೬, ***ವಸಾಹತು ಪೂರ್ವ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಗರ ಚರಿತ್ರೆ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೭೪. ಮೋಹನ್‌ಕೃಷ್ಣ ರೈ ಕೆ., ೨೦೧೧, ***ಕೆನರಾ ವಿಭಜನೆ ಹತ್ತಿ ರಾಜಕೀಯದ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೭೫. ರಮಾ ಕೆ.ಎಸ್., ೨೦೦೦, ***ಮೈಸೂರ್ ಹುಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್,*** ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೭೬. ರಹಮನ್ ಅಜ್ಗರ್, ೧೯೮೩, ***ಟೈಗರ್ ಸುಲ್ತಾನ್,*** ನಾಯಬ್ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್: ಬೆಂಗಳೂರು.

೭೭. ರಾಜಪ್ಪ ಡಿ.ಸಿ., ೨೦೦೭, ***ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕರ ಕುಶಲ ಕಲೆಗಳು (೧೮೦೦–೧೮೮೧),*** ಅಕ್ಷರ ಪ್ರಕಾಶನ: ಸಾಗರ.

೭೮. ರಾಜೇಶ್ ಹಂ.ಗು., ೨೦೧೩, ***ಮೌನ ಕ್ರಾಂತಿ–ಸಮಕಾಲೀನ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳು,*** ಚೈತ್ರ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೭೯. ರಾಜೇಗೌಡ ಹ.ಕ.,(ಸಂ)., ೨೦೦೭, ***ಜಾನಪದ ಶೋಧ,*** ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ: ಹಂಪಿ.

೮೦. ರಾಜೇಂದ್ರ ಡಿ.ಕೆ.,(ಸಂ)., ೨೦೧೧, ***ಮೈಸೂರು ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ ೧, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಕ್ತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೮೧. ರಾಮಚಂದ್ರೇಗೌಡ ಹಿ.ಶಿ., ೨೦೦೭, ***ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ,*** ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಪುಟ–೨, ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೮೨. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಕೆ.ಆರ್., ಗಾಯಿತ್ರಿ ಜೆ.ವಿ.,(ಸಂ)., ೨೦೦೮, ***ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಪರಂಪರೆ ಮಾಲಿಕೆ,*** ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆ ಇಲಾಖೆ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೮೩. ರಾಮೇಗೌಡ, ೧೯೯೨, ***ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿಚಾರಗಳು,*** ಚಿತ್ರಕೂಟ ಪ್ರಕಾಶನ: ಮೈಸೂರು.

೮೪. ರಾವ್ ಎಸ್.ಆರ್ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಬಿ.ವಿ.ಕೆ., ೨೦೧೬, ***ಟ್ರೆಡೀಷನಲ್ ಪೇಂಟಿಂಗ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ,*** ಕರ್ನಾಟಕ ಚಿತ್ರಕಲಾ ಪರಿಷತ್ತು: ಬೆಂಗಳೂರು.

೮೫. ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ೧೮೯೭, ***ಮೈಸೂರ್ ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್,*** (ಸಂಪುಟ-೧,೨): ಮೈಸೂರು.

೮೬. ಲೌರ್ದು ಪ್ರಸಾದ್ ಜೊಸೆಫ್, ೨೦೦೯, ***ಮೈಸೂರ್ ಮಿಷನ್ ಫ್ರಮ್ ಜೆಸ್ಯೂಯಿಟ್ಸ್ ಟು ಎಂ.ಇ.ಪಿ (ವಿತ್ ಸ್ಪೇಷಲ್ ರೆಫೆರೆನ್ಸ್ ಟು ಮಿಷನರಿ ಆಕ್ಟಿವಿಟೀಸ್ ಆಫ್ ಜೆ.ಎ ಡೂಬಾಯ್ಸ್, ಎಂ.ಇ.ಪಿ(೧೭೯೨-೧೮೨೩),*** ಕೇಂಬ್ರಿಡ್ಜ್ ಪ್ರೆಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೮೭. ವಸು ಎಂ.ವಿ.,(ಸಂ)., ೨೦೦೧, ***ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳು,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೮೮. ವಸು ಎಂ.ವಿ., ೨೦೦೪, ***ಮೌಖಿಕ ಇತಿಹಾಸ,*** ಅಂಕಿತ ಪುಸ್ತಕ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೮೯. ವಿಕ್ರಂ ಸಂಪತ್, ೨೦೧೬, ***ಸ್ಪೆಂಡರ್ಸ್ ಆಫ್ ರಾಯಲ್ ಮೈಸೂರ್ (ದ ಅನ್‌ಟೋಲ್ಡ್ ಸ್ಟೋರಿ ಆಫ್ ದ ಒಡೆಯರ್ಸ್),*** ರಾಮ್ಕೋ ಪ್ರೆಸ್ ಪ್ರೈಲೀ: ನ್ಯೂದಿಲ್ಲಿ.

೯೦. ವೀರತಪ್ಪ ಕೆ., ೧೯೮೫, ***ರೀಡಿಂಗ್ ಇನ್ ಮಾಡ್ರನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್:*** ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೯೧. ವೀಣಾ ಶೇಖರ್, ೨೦೧೦, ***ಹಿಸ್ಟೋರಿಕಲ್ ಪೇಂಟಿಂಗ್ಸ್ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಎ ಸ್ಟೈಲೀಸ್ಟಿಕ್ ಸ್ಟಡೀ,*** ಹರ್ಮನ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೯೨. ವುಡ್ ಎಂ., ೧೮೦೦, ***ರಿವ್ಯೂ ಆಫ್ ಡಿಸಿಸಿವ್ ವಾರ್ ವಿತ್ ಲೇಟ್ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಇನ್ ಮೈಸೂರ್:*** ಲಂಡನ್.

೯೩. ವೃಷಭ ಕುಮಾರ್, ೨೦೧೦, ***ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ (ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ),*** ಕರ್ನಾಟಕ ಜಾನಪದ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೯೪. ಶರ್ಮ ತಿ.ತಾ., ೧೯೭೦, ***ವಿಚಾರ ಕರ್ನಾಟಕ,*** ಪುರೋಗಾಮಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೯೫. ಶರ್ಮ ತಿ.ತಾ., ೨೦೦೬, ***ಮೈಸೂರು ಇತಿಹಾಸದ ಹಳೆಯ ಪುಟಗಳು,*** ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೯೬. ಶರ್ಮಾ ಎಚ್.ಡಿ., ೨೦೧೨, ***ಟಿಪ್ಪೂ ನಿಜ ಸ್ವರೂಪ,*** ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಿಂಧು ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೯೭. ಶಾಮ ರಾವ್ ಎಂ., ೧೯೩೬, ***ಮಾಡ್ರನ್ ಮೈಸೂರು ಫ್ರಮ್ ದಿ ಬಿಗಿನಿಂಗ್ ಟು ೧೮೬೮:*** ಬೆಂಗಳೂರು.

೯೮. ಶಿವ್ ಗರ್ಜಾನಿ ಮತ್ತು ರಾಮ್ ಎಸ್., ೨೦೧೧, ***ಹೈದರ್ ಅಲಿ (೧೭೨೨-೧೭೮೨),*** ಕಾಮನ್ ವೆಲ್ತ್ ಪಬ್ಲಿಷರ್ಸ್: ಡೆಲ್ಲಿ.

೯೯. ಶಿವ್ ಗರ್ಜಾನಿ ಮತ್ತು ರಾಮ್ ಎಸ್., ೨೦೧೧, ***ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್ (೧೭೫೦-೧೭೯೯),*** ಕಾಮನ್ ವೆಲ್ತ್ ಪಬ್ಲಿಷರ್ಸ್: ಡೆಲ್ಲಿ.

೧೦೦. ಶಿವತಾರಕ್ ಕೆ.ಟಿ., ೨೦೦೧, ಕರ್ನಾಟಕದ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೧೦೧. ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಜು ವಿ. ಮತ್ತು ಬಸವರಾಜ ಕಲ್ಗುಡಿ.,(ಸಂ)., ೨೦೦೨, ***ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಗಾತಿ,*** ಕನ್ನಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೦೨. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ., ೧೯೮೨, ***ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್,*** ಗೀತಾ ಪಬ್ಲಿಷರ್ಸ್: ಮೈಸೂರು.

೧೦೩. ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ***ಡೂಬಾಯಿ ಪಾದ್ರಿಯ ಒಂದು ಪತ್ರ,*** ಪ್ರೀ ಯೂನಿವರ್ಸಿಟಿ ಒಂದನೆಯ ವರ್ಷದ ಕನ್ನಡ ಉಪ ಪಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕ, ಓರಿಯಂಟ್ ಪವರ್ ಪ್ರೆಸ್: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೦೪. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ., ***ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಹಾಗೂ ಅವರ ದೂರ ದೃಷ್ಟಿ ಅಧಿಕೃತ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ,*** ದಾರುಲ್- ಉಮೂರ್ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರ: ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ.

೧೦೫. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ., ೧೯೭೯, ***ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್,*** ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್: ಇಂಡಿಯಾ.

೧೦೬. ಷೇಕ್ ಅಲಿ ಬಿ.,(ಸಂ)., ೧೯೯೭, ***ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೬೦-೧೮೦೦),*** (ಸಂಪುಟ ೫), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ.

೧೦೭. ಸಾಕಿ, ೧೯೯೮, ***ಮೇಕಿಂಗ್ ಹಿಸ್ಟರಿ (ಕರ್ನಾಟಕಾಸ್ ಪೀಪಲ್ ಅಂಡ್ ದೇರ್ ಪಾಸ್ಟ್),*** ಸಂಪುಟ-೧, ವಿಮುಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೦೮. ಸ್ವಾಮಿ ಐ.ಅಂತಪ್ಪ, ೧೯೯೪, ***ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತ ಧರ್ಮದ ಉಗಮ (೧೬೪೮-೧೮೦೦),*** ಕಥೋಲಿಕ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಘ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೦೯. ಸ್ವಾಮಿ ಎಲ್.ಎನ್., ೧೯೯೬, ***ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಣ,*** ಹರ್ಮನ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೧೧೦. ಸಿಂಹ ನರೇಂದ್ರ ಕೃಷ್ಣ, ೧೯೪೧, ***ಹೈದರ್ ಅಲಿ ೧೭೨೧-೧೭೭೯:*** ಕಲ್ಕತ್ತ.

೧೧೧. ಸ್ಟೀಫನ್ ಬಸಪ್ಪ ಪಿ., ೧೮೯೭, *ಎ ಗೈಡ್ ಟು ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್ ಅಂಡ್ ಈಟ್ ವಿಸಿನಿಟಿ (ಹಿಸ್ಟರಿಕಲ್ ಅಂಡ್ ಟ್ರೆಡಿಷನಲ್),* ಎಚ್.ಆರ್.ಮಿಸ್ಸರ್ ಅಟ್ ದ ಟೌನ್ ಪ್ರೆಸ್: ಬೆಂಗಳೂರು.

೧೧೨. ಹಯವದನ್ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೩೦, *ಮೈಸೂರ್ ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್,* (ಸಂಪುಟ-೫): ಮೈಸೂರು.

೧೧೩. ಹಯವದನ್ ರಾವ್ ಸಿ., ೧೯೪೬, *ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಮೈಸೂರ್,* (ಸಂಪುಟ-೩): ಮೈಸೂರು.

೧೧೪. ಹೆಂಡರ್‌ಸನ್ ಜೆ.ಆರ್., ೧೯೮೯, *ದಿ ಕಾಯಿನ್ಸ್ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್,* ಏಷ್ಯನ್ ಎಜುಕೇಷನ್ ಸರ್ವಿಸಸ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೧೧೫. *ಹುತಾತ್ಮ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ (ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹರಿಕಾರ),* ೧೯೯೯, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಮೋಚನಾರಂಗ: ಬೆಂಗಳೂರು.

ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆಗಳು :

೧. ಕಾಳೇಗೌಡ ಕೆ., ೧೯೯೦, *ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ದರ್ಶಿನಿ,* ನುಡಿ ಭಾರತಿ ಪ್ರಕಾಶನ: ಮಂಡ್ಯ.

೨. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಎಂ.ವಿ ಮತ್ತು ಕೇಶವಭಟ್ಟ ಎಂ.,(ಸಂ), ೧೯೭೦, *ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,* ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹಕಾರಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಂದಿರ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೩. ಜವರೇಗೌಡ ದೇ.,(ಸಂ)., ೧೯೯೪, *ಸಿರಿಯೊಡಲು,* ೬೩ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ: ಮಂಡ್ಯ.

೪. ಜವರೇಗೌಡ ದೇ.,(ಸಂ)., ೧೯೯೪, *ಸುವರ್ಣ ಮಂಡ್ಯ,* ೬೩ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ: ಮಂಡ್ಯ.

೫. ಪರಮಶಿವಯ್ಯ ಜಿ.ಶಂ. ಮತ್ತು ಭೈರವ ಮೂರ್ತಿ ಕೆ.,(ಸಂ)., ೧೯೭೦, *ಇಕ್ಷು ಗಂಗಾ,* ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ನೆನಪಿನ ಹೊತ್ತಿಗೆ: ಮಂಡ್ಯ.

೬. ಬೋರೇಗೌಡ ಚಿಕ್ಕಮರಳಿ,(ಸಂ)., ೧೯೯೯, *ಮುತ್ತಿನ ಕೆರೆ* (೫ನೇಯ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ): ಪಾಂಡವಪುರ.

೭. ರಾಜೇಗೌಡ ಹ.ಕ.,(ಸಂ)., ೧೯೮೮, *ಸಿಂಗಾರ,* ಶ್ರೀ ಕೆ. ಸಿಂಗಾರಿಗೌಡ ಅಭಿನಂದನ ಸಮಿತಿ: ಮಂಡ್ಯ.

೮. ಲೀಲಾ ಅಪ್ಪಾಜಿ,(ಸಂ)., ೨೦೧೫, *ಅಮೃತ ಮಂಡ್ಯ* (ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ೭೫ರ ಸಂಭ್ರಮದ ನೆನಪಿನ ಸಂಪುಟ) ಅಮೃತ ಮಹೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ: ಮಂಡ್ಯ.

೯. ವೀರನಾಯಕ ಎಚ್.ವಿ. ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ.,(ಸಂ)., ೧೯೮೭, ***ಹರತಿ ಸಿರಿ,*** ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಪದ: ಹರ್ತಿಕೋಟೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ.

೧೦. ವೀರಪ್ಪ ಕೆ.ಟಿ ಮತ್ತು ರಾಮೇಗೌಡ,(ಸಂ)., ೧೯೭೩, ***ಲೋಕಪಾವನಿ,*** ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಬಳಗ: ಮೈಸೂರು.

೧೧. ವೀರಪ್ಪ ಕೆ.ಟಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಕುಮಾರ್,(ಸಂ)., ೧೯೭೫, ***ಇಕ್ಷು ಕಾವೇರಿ,*** ನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ನೆನಪಿನ ಸಂಚಿಕೆ: ಮಂಡ್ಯ.

೧೨. ವೀರಪ್ಪ ಕೆ.ಟಿ.,(ಸಂ)., ೧೯೯೫, ***ಪುಣ್ಯಕೋಟಿ*** (೪ನೇ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಮದ್ದೂರು), ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ.

೧೩. ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ.,(ಸಂ), ೨೦೦೧, ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ.

ಟಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು :

೧. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಹನೂರು, ೨೦೧೨, ***ಅಜ್ಞಾತನೊಬ್ಬನ ಆತ್ಮಚರಿತ್ರೆ*** *(ಕಾದಂಬರಿ),* ಅಂಕಿತ ಪುಸ್ತಕ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೨. ಗಿರೀಶ್ ಕಾರ್ನಾಡ, ೨೦೧೨, ***ಟಿಪೂ ಸುಲ್ತಾನ ಕಂಡ ಕನಸು*** *(ನಾಟಕ),* ಮನೋಹರ ಗ್ರಂಥ ಮಾಲಾ: ಧಾರಾವಾಡ.

೩. ಭಗವಾನ್ ಎಸ್.ಗಿದ್ವಾನಿ(ಮೂಲ), ರಂಗನಾಥ್ ಎಸ್.ಬಿ(ಅನು), ೧೯೯೦, ***ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಖಡ್ಗ*** *(ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಐತಿಹ್ಯ ಕುರಿತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾದಂಬರಿ),* ತರಳಬಾಳು ಪ್ರಕಾಶನ: ಸಿರಿಗೆರೆ (ಚಿತ್ರದುರ್ಗ).

೪. ಮೆಡೋಸ್ ಟೇಲರ್ ಕರ್ನಲ್, ೨೦೦೦, ***ಟಿಪ್ಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್–ಎ ಟೇಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಮೈಸೂರ್ ವಾರ್:*** ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೫. ಮೂರ್ತಿ ಮ.ನ., ೨೦೧೨, ***ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್ ಭಾಗ–೧,೨,೩*** *(ಕಾದಂಬರಿ),* ಕಾಮಧೇನು ಪುಸ್ತಕ ಭವನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೬. ವೀರಕೇಸರಿ ಸೀತಾರಾಮ ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ೨೦೦೪, ***ದೌಲತ್*** *(ಕಾದಂಬರಿ),* ವಸಂತ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೭. ಶ್ರೀನಿವಾಸ್‌ರಾವ್ ಕೊರಟಿ, ೧೯೭೧, ***ಹೈದರ್–ಟಿಪ್ಪು*** *(ಕಾದಂಬರಿ),* ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಕನ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಕರು: ಬೆಂಗಳೂರು.

೮. ಶ್ರೀನಿವಾಸ್‌ರಾವ್ ಕೊರಟಿ, ೧೯೫೮, ***ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ*** *(ಕಾದಂಬರಿ),* ಆನಂದ ನಿಲಯ ಪ್ರಕಾಶನ: ಬೆಂಗಳೂರು.

ಲೇಖನಗಳು :

೧. ಇರ್ಫಾನ್ ಹಬೀಬ್, ೧೯೯೯, **"ರೆಸಿಸ್‌ಟೆನ್ಸ್ ಅಂಡ್ ಮೊಡ್ರನೈಝೆಷನ್ ಅಂಡರ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ (ಕಾನ್‌ಫ್ರಾಂಟಿಂಗ್ ಕಲೋನಿಯಲಿಸಂ)",** ತುಲಿಕಾ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್: ನ್ಯೂಡೆಲ್ಲಿ.

೨. ಉಷಾರಾಣಿ, ೨೦೦೬, **"ವರ್ತಕರು ಮತ್ತು ಅವರ ಸೈನಿಕ ಪಡೆಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾಳಜಿ",** ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ–೨೧, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೩. ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್., ೨೦೦೮, **"ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಬಾಲ್ಯ, ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತು ವ್ಯವಹಾರ",**(ಸಂ), ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್., ***ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ,*** ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ: ಮೈಸೂರು, ಪುಟಗಳು ೧೯೬–೨೦೦.

೪. ಗೋವಿಂದರಾಜು ಸಿ.ಆರ್., ೨೦೦೬, **"ಕನ್ನಡಿಗ ಟಿಪ್ಪು",**(ಸಂ), ಗೋವಿಂದರಾಜು ಸಿ.ಆರ್, ***ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ,*** ಸಂಪುಟ ೨, ಸಂಚಿಕೆ ೧ (ಜುಲೈ–ಡಿಸೆಂಬರ್), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ, ಪುಟಗಳು ೧೩೩–೧೩೫.

೫. ಗೋವಿಂದರಾಜು ಸಿ.ಆರ್., ೨೦೦೬. **"ಲಾವಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು",**(ಸಂ), ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ, ***ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ,*** ಸಂಪುಟ ೧, ಸಂಚಿಕೆ ೨, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ, ಪುಟಗಳು ೧೫೦–೧೫೫.

೬. ಜಗನ್ನಾಥ್ ಎ., ೨೦೦೮. **"ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಬಾಲ್ಯ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆ (೧೭೪೯ – ೧೮೧೨)",**(ಸಂ), ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್., ***ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ,*** ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ: ಮೈಸೂರು, ಪುಟಗಳು ೮೪–೮೯.

೭. ಜಯಪ್ಪಗೌಡ ಡಿ.ಎಸ್., ೨೦೦೧, **"ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ",**(ಪ್ರ.ಸಂ), ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ., ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೩೦–೩೮.

೮. ತೇಜಸ್ವಿ ಎನ್., ೨೦೦೮, **"ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಸಂರಕ್ಷಣೆ",** ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ–೨೩, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೯. ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ ಬಿ., ೨೦೦೮, **"ಮೈಸೂರು ನಗರದ ಪೇಟೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯನವರ ಮತ್ತು ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರ್ ಅವರ ಕೆಲವು ಪತ್ರಗಳು",**(ಸಂ), ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್., ***ದಿವಾನ್ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ,*** ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ: ಮೈಸೂರು, ಪುಟಗಳು ೨೧೫–೨೧೮.

೧೦. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೧೩, **"ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ಬೆಳವಣಿಗೆ"**,(ಸಂ), ರಾಜೇಶ್ ಹಂ.ಗು., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಪಣ(ಪುಸ್ತಕ-೧೮),*** ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೪೩-೫೦.

೧೧. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೧೪, **"೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಉಪನಗರವಾಗಿ ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂನ ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ"**,(ಸಂ), ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಎಂ.ವಿ., ***ಫ್ಯಾಕ್ಟ ಆಫ್ ಅರ್ಬನೈಜೇಷನ್,*** ಮನೋಜ್ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೧೩೫-೧೪೩.

೧೨. ನಮಿತಾ ಪಿ., ೨೦೧೬, **"ದರಿಯಾ ದೌಲತ್ ಬಾಗ್ - ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕ"**,(ಸಂ), ದೇವರ ಕೊಂಡಾರೆಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ದೇವರಾಜಸ್ವಾಮಿ ಜಿ.ಕೆ., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ - ೩೧, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು,
ಪುಟಗಳು ೨೮೩ -೨೮೫.

೧೩. ನರಸಿಂಹನ್ ಅ.ಲ., ೨೦೧೨, **"ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕೈದಿಗಳು"**,(ಸಂ), ರಾಜೇಶ್ ಹಂ.ಗು., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಪಣ(ಪುಸ್ತಕ-೧೫):*** ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೩೭-೪೩.

೧೪. ನಾಗರಾಜ್ ಎಂ.ಜಿ., ೧೯೯೦, **"ಕೊಡಗು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ - ಒಂದು ಹೊಸ ಶೋಧ"**,(ಸಂ), ನಾಗರಾಜ್ ಎಂ.ಜಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ವಿ., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ - ೫, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೧೦೮-೧೧೫.

೧೫. ನಾಗರಾಜ್ ರಾವ್ ಎಚ್.ಎಂ., ೨೦೦೧, **"ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು"**, (ಪ್ರ.ಸಂ), ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ., ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೧೬-೨೯.

೧೬. ಪಾಟೀಲ್ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಎಸ್., ೧೯೯೬, **"ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಖಡ್ಗಗಳು"**,(ಸಂ), ನಾಗರಾಜ್ ಎಂ.ಜಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ವಿ., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ ೧೧, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೯೭-೧೦೦.

೧೭. ಭಾನುಮತಿ ವೈ.ಸಿ., ೧೯೮೮, **"ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ಥಾನಿಕ ಪ್ರಭುಗಳು"**,(ಸಂ), ರಾಜೇಗೌಡ ಹ.ಕ., ***ಸಿಂಗಾರ,*** ಶ್ರೀ.ಕೆ.ಸಿಂಗಾರಿಗೌಡ ಅಭಿನಂದನ ಸಮಿತಿ: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೨೪೩-೨೬೫.

೧೮. ಮಂಜುನಾಥನ್ ಜಿ.ಜಿ., ೧೯೮೮, **"ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ-ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ"**,(ಸಂ), ರಾಜೇಗೌಡ ಹ.ಕ., ***ಸಿಂಗಾರ,*** ಶ್ರೀ.ಕೆ.ಸಿಂಗಾರಿಗೌಡ ಅಭಿನಂದನ ಸಮಿತಿ: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೨೨೬-೨೪೨.

೧೯. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ವಣೇನೂರು, ೨೦೦೭, **"ಉರೂಸ್ - ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಆಯಾಮಗಳು"**,(ಸಂ), ಗೋವಿಂದರಾಜು ಸಿ.ಆರ್., ***ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ,*** ಸಂಪುಟ ೨, ಸಂಚಿಕೆ ೨ (ಜನವರಿ-ಜೂನ್), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ, ಪುಟಗಳು ೧೧೦-೧೧೯.

೨೦. ಮಹಾದೇವ ಸಿ., ೧೯೯೮, **"ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳ ಶೋಧ"**,(ಸಂ), ನಾಗರಾಜ್ ಎಂ.ಜಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ವಿ., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ*** ಸಂಪುಟ ೧೩, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೨೫–೨೬.

೨೧. ***ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ,*** ೨೦೦೨, ಸಂಪುಟ ೩೨, ಸಂಚಿಕೆ ೨, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು.

೨೨. ಮೊಹಮ್ಮದ್ ಷರೀಫ್ ಕೆ., ೧೯೮೮, **"ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ"**,(ಸಂ), ರಾಜೇಗೌಡ ಹ.ಕ., ***ಸಿಂಗಾರ,*** ಶ್ರೀ.ಕೆ.ಸಿಂಗಾರಿಗೌಡ ಅಭಿನಂದನ ಸಮಿತಿ: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೨೬೭–೨೭೭.

೨೩. ಮೊಹಮ್ಮದ್ ಷರೀಷ್ ಕೆ., ೨೦೦೧, **"ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಶಾಸನಗಳು"**,(ಪ್ರ.ಸಂ), ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ., ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೪೪–೫೫.

೨೪. ರವಿಕುಮಾರ್ ತೊಹಟವೀರ್ ಕೆ.ಎ., ೨೦೦೧, **"ದೇವಾಲಯಗಳು"**,(ಪ್ರ.ಸಂ), ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ., ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೧–೧೫.

೨೫. ರಾಜೇಶ್ ಹಂ.ಗು.,(ಸಂ)., ೨೦೧೫, **"ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ತೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿತ ದಾಖಲೆಗಳ ಮರುಸೃಷ್ಟಿ"**, ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಪಣ****(ಪುಸ್ತಕ–೨೫):* ಬೆಂಗಳೂರು.

೨೬. ರಾಗೌ, ೨೦೦೧, **"ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು ಕಂಡ ನವರಾತ್ರಿ"**,(ಪ್ರ.ಸಂ), ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ., ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೭೩–೯೦.

೨೭. ಲಿಂಗರಾಜು, ೨೦೧೪, **"ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ನಗರೀಕರಣದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ"**(ವಿಕಾಸ) **(ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮ ಮತ್ತು ೧೯ನೇ ಶತಮಾನ)**,(ಸಂ), ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಎಂ.ವಿ., ***ಫ್ಯಾಕ್ಟ್ ಆಫ್ ಹರ್ಬನೈಜೇಷನ್,*** ಮನೋಜ್ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೧೧೧–೧೩೪.

೨೮. ವಸಂತ ಮಾಧವ ಕೆ.ಜೆ., ೨೦೦೭, **"ಟೀಪು ಸುಲ್ತಾನ(ಟಿಪ್ಪು)ನ ಕಾರ್ಯಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ"**,(ಸಂ), ಮೋಹನ್‌ಕೃಷ್ಣ ರೈ ಕೆ., ***ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ,*** ಸಂಪುಟ–೩, ಸಂಚಿಕೆ ೧ (ಜುಲೈ–ಡಿಸೆಂಬರ್), ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ, ಪುಟಗಳು ೮೯–೧೦೧.

೨೯. ವಸಂತ ಮಾಧವ ಕೆ.ಜೆ., ೨೦೧೨, **"ಟೀಪೂ ಸುಲ್ತಾನ್ ಕಾಲದ ವೈದ್ಯಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ"**,(ಸಂ), ರಾಜೇಶ್ ಹಂ.ಗು., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಪಣ****(ಪುಸ್ತಕ–೧೪):* ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೩೦–೩೪.

೩೦. ವೀಣಾ ಶೇಖರ್, ೧೯೯೬, **"ದರಿಯಾ ದೌಲತ್ ಬಾಗ್‌ನ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ಅನಿಸಿಕೆಗಳು"**,(ಸಂ), ನಾಗರಾಜ್ ಎಂ.ಜಿವ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ವಿ., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ ೧೧, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೧೯೫–೧೯೭.

೩೧. ಶಂಕರ ನಾರಾಯಣ ರಾವ್ ಎನ್.ಪಿ., ೨೦೦೬, **"ಮೈಸೂರು: ೧೬೧೦–೧೯೫೬ರ ವರೆಗಿನ ಏಳು ಬೀಳುಗಳ ಪಕ್ಷಿನೋಟ"**,(ಸಂ), ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ, ***ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ,*** ಸಂಪುಟ ೧, ಸಂಚಿಕೆ ೨, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ: ಹಂಪಿ, ಪುಟಗಳು ೫೨–೬೨.

೩೨. ಶಿವಪ್ಪ ಜಿ., ೨೦೦೨, **"ಹೈದರ್ ಆಲಿಯ ಸೈನಿಕ ಸುಧಾರಣೆಗಳು"**,(ಸಂ), ಅಂಬಳಿಕೆ ಹಿರಿಯಣ್ಣ ಮತ್ತು ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಆರ್., ***ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ,*** ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ: ಮೈಸೂರು, ಪುಟಗಳು ೬೧–೬೫.

೩೩. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ, ೨೦೦೧, **"ಕರೀಘಟ್ಟ"**,(ಪ್ರ.ಸಂ), ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ., ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೬೯–೭೨.

೩೪. ಸಾವಂತ್ ವೈ.ಎಂ., ೨೦೧೧, **"ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ನಗರೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ–ಮಠಗಳ ಪಾತ್ರ"**, ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ,*** ಸಂಪುಟ–೧೬, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು.

೩೫. ಸಿದ್ದರಾಜು ಆಲಕೆರೆ, ೨೦೦೧, **"ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ"**,(ಪ್ರ.ಸಂ), ಸ್ವಾಮಿ ದೇಶಹಳ್ಳಿ ಡಿ.ಪಿ., ***ಪಶ್ಚಿಮ ವಾಹಿನಿ,*** ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೩೯–೪೩.

೩೬. ಸುಮನ್ ವೆಂಕಟೇಶ್, ೧೯೯೮, **"ದ ಕರೆಸ್ಪಂಡೆಂಸ್ ಆಫ್ ದ ಫ್ರೆಂಚ್ ಡ್ಯೂರಿಂಗ್ ದ ರಿಝನ್ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಅಂಡ್ ಟಿಪು ಸುಲ್ತಾನ್"**, ಸಂಪುಟ–೨, ಕರ್ನಾಟಕ ಸ್ಟೇಟ್ ಅರ್ಚೀಫ್ ಡಿಪಾರ್ಟ್‌ಮೆಂಟ್: ಬೆಂಗಳೂರು.

೩೭. ಸುಬ್ರಮಣ್ಯಂ ಕೃ.ಸು., ೧೯೯೭, **"ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಗಂಜಾಂಗಳ ಕೆಲವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು"**,(ಸಂ), ನಾಗರಾಜ್ ಎಂ.ಜಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ವಿ., ***ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ*** ಸಂಪುಟ ೧೨, ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿ: ಬೆಂಗಳೂರು, ಪುಟಗಳು ೧೨೧–೧೨೬.

೩೮. ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, ೧೯೮೮, **"ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆ ಒಂದು ಪಕ್ಷಿನೋಟ"**,(ಸಂ), ರಾಜೇಗೌಡ ಹ.ಕ., ***ಸಿಂಗಾರ,*** ಶ್ರೀ.ಕೆ.ಸಿಂಗಾರಿಗೌಡ ಅಭಿನಂದನ ಸಮಿತಿ: ಮಂಡ್ಯ, ಪುಟಗಳು ೨೮೧–೨೮೯.

ದಿನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು :

೧. ಉಷಾಕಿರಣ, ಸೋಮವಾರ, ೧೩/ಮಾರ್ಚ್/೨೦೦೬.

೨. ಜನಪದ, ಮೇ ೧೯೯೯.

೩. ಡೆಕ್ಕನ್ ಹೆರಾಲ್ಡ್, ೨೯/ಜುಲೈ/೨೦೦೯.

೪. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ (ಸಾಪ್ತಾಹಿಕ ಪುರಾವಾಣಿ), ೧೪/ನವೆಂಬರ್/೧೯೯೯.

೫. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ (ಕರ್ನಾಟಕ ದರ್ಶನ), ಗುರುವಾರ, ೦೪/ಆಗಸ್ಟ್/೨೦೦೫.

೬. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ (ಪ್ರಚಲಿತ), ೯/ಆಗಸ್ಟ್/೨೦೦೬.

೭. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ (ಮೆಟ್ರೋ ಮೈಸೂರು), ೧೩/ಸೆಪ್ಟೆಂಬರ್/೨೦೦೬.

೮. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ (ಕರ್ನಾಟಕ ದರ್ಶನ), ಮಂಗಳವಾರ, ೨೨/ನವೆಂಬರ್/೨೦೧೬.

೯. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ, ಶುಕ್ರವಾರ, ೨೫/ನವೆಂಬರ್/೨೦೧೬.

ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು :

೧. ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ –ಸಂಪುಟಗಳು.

೨. ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಪಣ–ಸಂಚಿಕೆಗಳು.

೩. ಕರ್ನಾಟಕ ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ರಿವ್ಯೂ.

೪. ಕರ್ನಾಟಕ ದರ್ಶನ – ಸಂಚಿಕೆಗಳು.

೫. ಕ್ವಾರ್ಟರ್ಲಿ ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ಮಿಥಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ.

೬. ಚರಿತ್ರೆ ಅಧ್ಯಯನ – ಸಂಪುಟಗಳು.

೭. ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಇಂಡಿಯನ್ ಹಿಸ್ಟರಿ.

೮. ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ದಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಿಸ್ಟರಿ.

೯. ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ – ಸಂಚಿಕೆಗಳು.

೧೦. ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ – ಸಂಚಿಕೆಗಳು.

ವಿಶ್ವಕೋಶಗಳು :

೧. ಎನ್‌ಸೈಕ್ಲೋಪೀಡಿಯಾ ಆಫ್ ದಿ ಸೋಷಿಯಲ್ ಸೈನ್ಸಸ್ – ಸಂಪುಟಗಳು

೨. ಎನ್‌ಸೈಕ್ಲೋಪೀಡಿಯಾ ಆಫ್ ಬ್ರಿಟಾನಿಕಾ – ಸಂಪುಟಗಳು

೩. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ

೪. ಕಿಟ್ಟೆಲ್ ಕನ್ನಡ ಕೋಶ

ಅಂತರ್ಜಾಲ ತಾಣಗಳು :

1. www.mysore.ind.in/history-of-srirangapatana
2. www.karnataka.om/srirangapatana/
3. www.mysore.ind.in
4. www.srirangapatanaswamytemple.kar.nic.in
5. www.inmysore.com
6. Wikitravel.org

* * * * *

ಅನುಬಂಧಗಳು

ಅನುಬಂಧ ೧. ವಕ್ತೃಗಳ ವಿವರ

ಅನುಬಂಧ ೨. ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಕೋಶ

ಅನುಬಂಧ ೩. ನಕ್ಷೆಗಳು

ಅನುಬಂಧ ೪. ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು

ಅನುಬಂಧ ೧

ವಕ್ತೃಗಳ ವಿವರ

ಅನುಬಂಧ ೧

ವಕ್ತೃಗಳ ವಿವರ :

ಕ್ರಸಂ	ಹೆಸರು	ವಯಸ್ಸು	ಸ್ಥಳ	ಜಾತಿ(ಧರ್ಮ)
೧.	ಅಜ್ಞೀಕ್.ಎಂ	೩೭	ಗಂಜಾಂ	ಮುಸ್ಲಿಂ
೨.	ಅನ್ನಮ್ಮ	೫೦	ಗಂಜಾಂ	ಕ್ರೈಸ್ತ
೩.	ಅಮೃತಮ್ಮ	೭೦	ಗಂಜಾಂ	ದಲಿತ
೪.	ಎಂಜಾರಿ	೭೫	ಗಂಜಾಂ	ತಿಗಳರು(ತಮಿಳು)
೫.	ಕೆಂಪೇಗೌಡ	೭೮	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೬.	ಕರಿಮುದ್ದೀನ್	೮೫	ಗಂಜಾಂ	ಮುಸ್ಲಿಂ
೭.	ಕಲ್ಯಾಣಮ್ಮ	೬೮	ಗಂಜಾಂ	ಬೆಸ್ತ(ಗಂಗಾ ಮತಸ್ಥರು)
೮.	ಕ್ಯಾಥರಿನ್	೪೫	ಫ್ರಾನ್ಸ್	ಕ್ರೈಸ್ತ
೯.	ಕೃಷ್ಣ	೫೮	ಗಂಜಾಂ	ವಿಶ್ವಕರ್ಮ
೧೦.	ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ	೭೦	ಗಂಜಾಂ	ಬೆಸ್ತ(ಗಂಗಾ ಮತಸ್ಥರು)
೧೧.	ಗಂಗಾ	೪೨	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೧೨.	ಗಂಗಾಧರ	೬೫	ಗಂಜಾಂ	ಗಾಣಿಗ
೧೩.	ಚಿಕ್ಕಯ್ಯ	೮೩	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೧೪.	ಚೆನ್ನಬಸಪ್ಪ	೮೫	ಗಂಜಾಂ	ಉಪ್ಪಲಿಗ ಸೆಟ್ಟರು
೧೫.	ಚೆಲುವ	೫೫	ಗಂಜಾಂ	ದಲಿತ
೧೬.	ಜಗದೀಶ	೫೫	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೧೭.	ದಯಾನಂದಪ್ರಭು	೫೮	ಗಂಜಾಂ	ಕ್ರೈಸ್ತ(ಪಾದ್ರಿ)
೧೮.	ನಂಜೇಗೌಡ	೫೦	ಗಣಂಗೂರು	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೧೯.	ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ	೭೫	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೨೦.	ನಾಗಭೂಷಣ್	೫೫	ಗಂಜಾಂ	ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
೨೧.	ನಾಗರಾಜು	೬೮	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೨೨.	ನಾರಾಯಣ	೬೫	ಗಂಜಾಂ	ಮಾದಿಗ

೨೩. ನಾರಾಯಣಪ್ಪ	೮೦	ಗಂಜಾಂ	ಬೆಸ್ತ (ಗಂಗಾ ಮತಸ್ಥರು)
೨೪. ಪುಟ್ಟರಾಜು	೫೮	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೨೫. ಪುಟ್ಟರಾಜು	೭೫	ಗಂಜಾಂ	ಮಡಿವಾಳ
೨೬. ಬಳೇನಿಂಗಮ್ಮ	೮೦	ಗಂಜಾಂ	ಬಣಜಿಗರು
೨೭. ಬಾಬುಸ್ವಾಮಿ	೭೦	ಗಂಜಾಂ	ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
೨೮. ಭಟ್ ಎಂ.ಕೆ	೫೦	ಗಂಜಾಂ	ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ನಿಮಿಷಾಂಬಪುರೋಹಿತರು)
೨೯. ಮಂಗಳಮ್ಮ	೫೦	ಗಂಜಾಂ	ಬೆಸ್ತ (ಗಂಗಾ ಮತಸ್ಥರು)
೩೦. ಮರಿಗೌಡ	೫೪	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೩೧. ಮಾದಮ್ಮ	೮೦	ಗಂಜಾಂ	ಮಡಿವಾಳ
೩೨. ಮುನ್ನಾ	೫೮	ಗಂಜಾಂ	ಮುಸ್ಲಿಂ
೩೩. ಯೋಗಣ್ಣ	೪೮	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೩೪. ರಘು	೬೫	ಗಂಜಾಂ	ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯ (ಮರಾಠಿ)
೩೫. ರಾಘವೇಂದ್ರ	೪೨	ಗಂಜಾಂ	ದಲಿತ
೩೬. ರಾಜಣ್ಣ	೭೫	ಗಂಜಾಂ	ದರ್ಜಿ
೩೭. ರಾಜರಾಂ	೬೫	ಗಂಜಾಂ	ರೆಡ್ಡಿ(ತೆಲುಗು)
೩೮. ರಾಜಾರಾಂ.ಎಸ್	೮೫	ಗಂಜಾಂ	ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯ (ಮರಾಠಿ)
೩೯. ರೀಟಾ ಮೇರಿ	೪೬	ಗಂಜಾಂ	ಕ್ರೈಸ್ತ(ಕ್ಯಾಥೋಲಿಕ್)
೪೦. ರೆಹಮಾನ್	೬೫	ಗಂಜಾಂ	ಮುಸ್ಲಿಂ
೪೧. ಲಕ್ಷ್ಮಣ	೫೮	ಗಂಜಾಂ	ಬಣಜಿಗರು
೪೨. ಲಕ್ಷ್ಮಣ	೩೮	ಗಂಜಾಂ	ಬೆಸ್ತ
೪೩. ವಾಸು	೫೫	ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ	ಒಕ್ಕಲಿಗ
೪೪. ವಾಸುದೇವ	೬೦	ಗಂಜಾಂ	ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯ (ಮರಾಠಿ)
೪೫. ವಿದ್ಯಾಲಕ್ಷ್ಮಿ	೭೩	ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ	ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
೪೬. ವೇಲಾಂಗನಿಯಮ್ಮ	೬೪	ಗಂಜಾಂ	ಕ್ರೈಸ್ತ
೪೭. ಶಂಕರ	೫೫	ಗಂಜಾಂ	ವಿಶ್ವಕರ್ಮ
೪೮. ಶ್ರೀಧರ್	೫೨	ಗಂಜಾಂ	ಬೆಸ್ತ (ಗಂಗಾ ಮತಸ್ಥರು)
೪೯. ಶಬೀರ್	೩೫	ಗಂಜಾಂ	ಮುಸ್ಲಿಂ

೫೦. ಶಿವಕುಮಾರ್	೫೫	ಗಂಜಾಂ	ನಾಯಿಂದ
೫೧. ಸಂಧ್ಯಾಗಪ್ಪ	೬೫	ಗಂಜಾಂ	ಕ್ರೈಸ್ತ
೫೨. ಸನ್ಮತಿಕುಮಾರ್	೪೫	ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ	ಜೈನ
೫೩. ಸಲೀಂ	೪೨	ಗಂಜಾಂ	ಮಸ್ಲಿಂ
೫೪. ಸ್ವಾಮಿ	೫೯	ಗಂಜಾಂ	ಬೆಸ್ತ (ಗಂಗಾ ಮತಸ್ಥರು)
೫೫. ಸೀತಾರಾಮು	೮೦	ಗಂಜಾಂ	ನಾಯಿಂದ
೫೬. ಸೃಜಯ	೫೨	ಗಂಜಾಂ	ಕ್ರೈಸ್ತ(ಸಿಸ್ಟರ್)
೫೭. ಸೇಟಿಮಾಮ(ಸೂರಿ)	೬೫	ಗಂಜಾಂ	ಕುಂಚಿಟಿಗ
೫೮. ಸೋಮ	೪೮	ಗಂಜಾಂ	ದರ್ಜಿ
೫೯. ಹನುಮಂತಯ್ಯ	೭೫	ಗಂಜಾಂ	ಒಕ್ಕಲಿಗ

* * * * *

ಅನುಬಂಧ ೨

ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಕೋಶ

ಅನುಬಂಧ ೨

ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಕೋಶ :

೧. ಅಷ್ಟಗ್ರಾಮ – ಎಂಟು ಗ್ರಾಮಗಳು.

೨. ಇಗರ್ಜಿ – ಚರ್ಚ್.

೩. ಉರುಸ್ – ಸಂತರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಒಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಬ್ಬ.

೪. ಕಮಾಲ್‌ಗೇರಿ – ಕಲೆಗಾರರ ಬೀದಿ.

೫. ಕಮ್ಮಾರರು – ಕಬ್ಬಿಣ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರು.

೬. ಕೊಂಗರು – ತಮಿಳರು (ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಬಂದವರು).

೭. ಕೊತ್ವಾಲ್ – ಪೋಲೀಸ್.

೮. ಕೌಲ್ – ಒಪ್ಪಂದ.

೯. ಖಬರ್‌ಸ್ಥಾನ್ – ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರ ಸ್ಮಶಾನ ಭೂಮಿ.

೧೦. ಗಂಜ್ (ಉರ್ದು) – ಮಾರುಕಟ್ಟೆ.

೧೧. ಗಂಜಾಂ – ಸಾಮ್ಯಾನ ಜನರು ನೆಲೆಸಿದ ಪ್ರದೇಶ.

೧೨. ಗಂಜ್‌ಹಾಸ್ – ಉನ್ನತ ವರ್ಗ (ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವರ್ಗ) ನೆಲೆಸಿದ ಪ್ರದೇಶ.

೧೩. ಗುಮ್ಮಿ – ಗುಂಬಜ್ (ಸಮಾಧಿ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ಮಾರಕ).

೧೪. ಗೋಸಾಯಿಗಳು – ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು (ಬೈರಾಗಿಗಳು).

೧೫. ಚಮಾನ – ಹೂವಿನ ತೋಟ.

೧೬. ಚಾವಡಿ – ಇಲಾಖೆ.

೧೭. ಜೀನಿಗರು – ಮರಾಠಿಗಳು (ಜೀನು ತಯಾರಿಸುವವರು).

೧೮. ದಂಡು ಪ್ರದೇಶ – ಸೈನಿಕ ಠಾಣಾ ಪ್ರದೇಶ.

೧೯. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ – ಸಮುದ್ರ ಸಂಪತ್ತಿನ ತೋಟ.

೨೦. ದ್ವೀಪ – ಸುತ್ತ ನೀರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶ.

೨೧. ಪಗೋಡ – ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ.

೨೨. ಪಟ್ಟೇಗಾರರು – ಮುಸ್ಲಿಂ ನೇಕಾರರ ಒಂದು ಪಂಗಡ.

೨೩. ಪಾಳ್ಯ – ಸೈನಿಕರ ನೆಲೆ.

೨೪. ಬಂಗಾರದವಳು – ಸೂಳೆ.

೨೫. ಬತೇರಿ – ಒಂದು ಎತ್ತರವಾದ ಕಾವಲು ಗೋಪುರ.

೨೬. ಬಝಾರ್ – ಮಾರುಕಟ್ಟೆ ಪ್ರದೇಶ.

೨೭. ಬಾರಃದರಿ ಮಹಲ್ – ಹನ್ನೆರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅರಮನೆ.

೨೮. ಬಿಡ್ಡ – ಬಿಡ್ (ತಳಿ).

೨೯. ಬೃಂದಾವನ – ತುಳಸಿ ಕಟ್ಟೆ.

೩೦. ಮಕಾನ – ಸೂಫಿ ಸಂತರ ಸಮಾಧಿ (ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮನೆ).

೩೧. ಮಝೂ – ಮಸ್ಲಿಮರು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಮೊದಲು ಕೈ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಶುಭ್ರವಾಗುವುದು.

೩೨. ಮಚ್ಚಿ – ಮೀನು.

೩೩. ಮುಸಾಫಿರ್ ಖಾನ್ – ವಿಶ್ರಾಂತಿ ತಾಣ.

೩೪. ರಂಗ್‌ಮಹಲ್ – ಚಿತ್ತಾರದ ಕೆಲಸದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅರಮನೆ.

೩೫. ರಹಮತ್ – ಪಾಲಹಳ್ಳಿ.

೩೬. ರೆಜಿಮೆಂಟ್ – ಪದಾತಿದಳ.

೩೭. ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ – ಕೆಂಪು ಉದ್ಯಾನವನ.

೩೮. ಲೊಕ್ವಾನಿ – ಲೋಕಪಾವನಿ (ಲೋಕದ ಪಾಪವನ್ನು ತೊಳೆಯುವವಳು).

೩೯. ವೈಸರಾಯ್ – ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿ.

೪೦. ಷಹರ್ (ಪರ್ಷಿಯನ್)– ನಗರ.

೪೧. ಸಬ್ಬಲ್ – ಹಾರೆ (ಶೂಲ).

೪೨. ಸರಾಫಿ – ಬಳೇಗಾರರು.

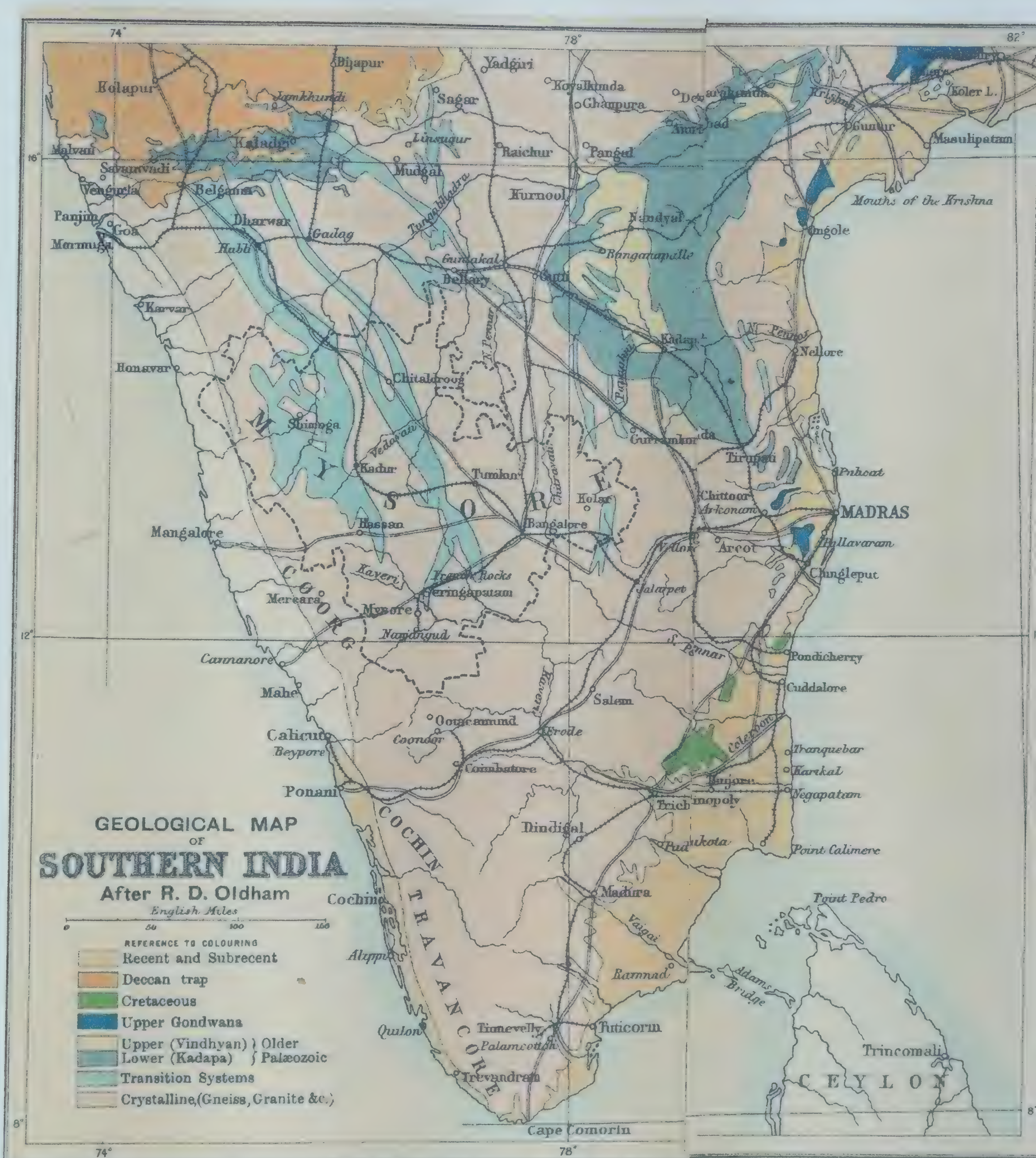
೪೩. ಸುಲ್ತಾನ್‌ಪೇಟೆ – ಬೊಮ್ಮುರು ಅಗ್ರಹಾರ.

೪೪. ಸೋಮವಂಶ ಆರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯರು – ಮರಾಠಿ ಮಾತನಾಡುವ ಒಂದು ಜನಾಂಗ.

*   *   *   *   *

ಅನುಬಂಧ ೩

ನಕ್ಷೆಗಳು

ನಕ್ಷೆ ೧. ೧೮೭೨ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಭೂಪಟ

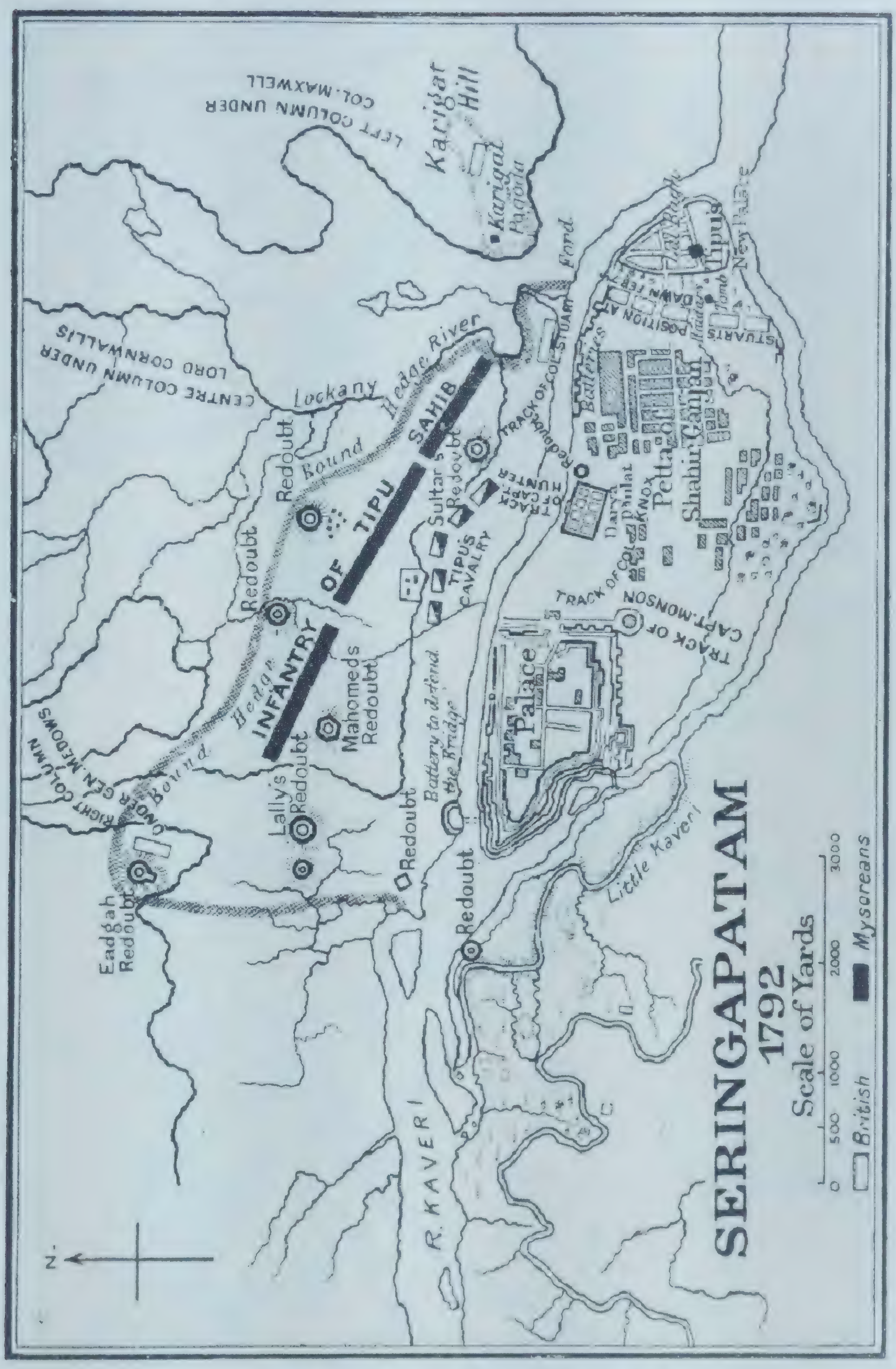
ಕೃಪೆ : ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್ (ಸಂ-೧), ಮೈಸೂರು, ೧೮೯೭.

ನಕ್ಷೆ ೨. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ

ಕೃಪೆ : ರೈಸ್ ಬಿ.ಎಲ್., ಮೈಸೂರು ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್ (ಸಂ-೧), ಮೈಸೂರು, ೧೮೯೭.

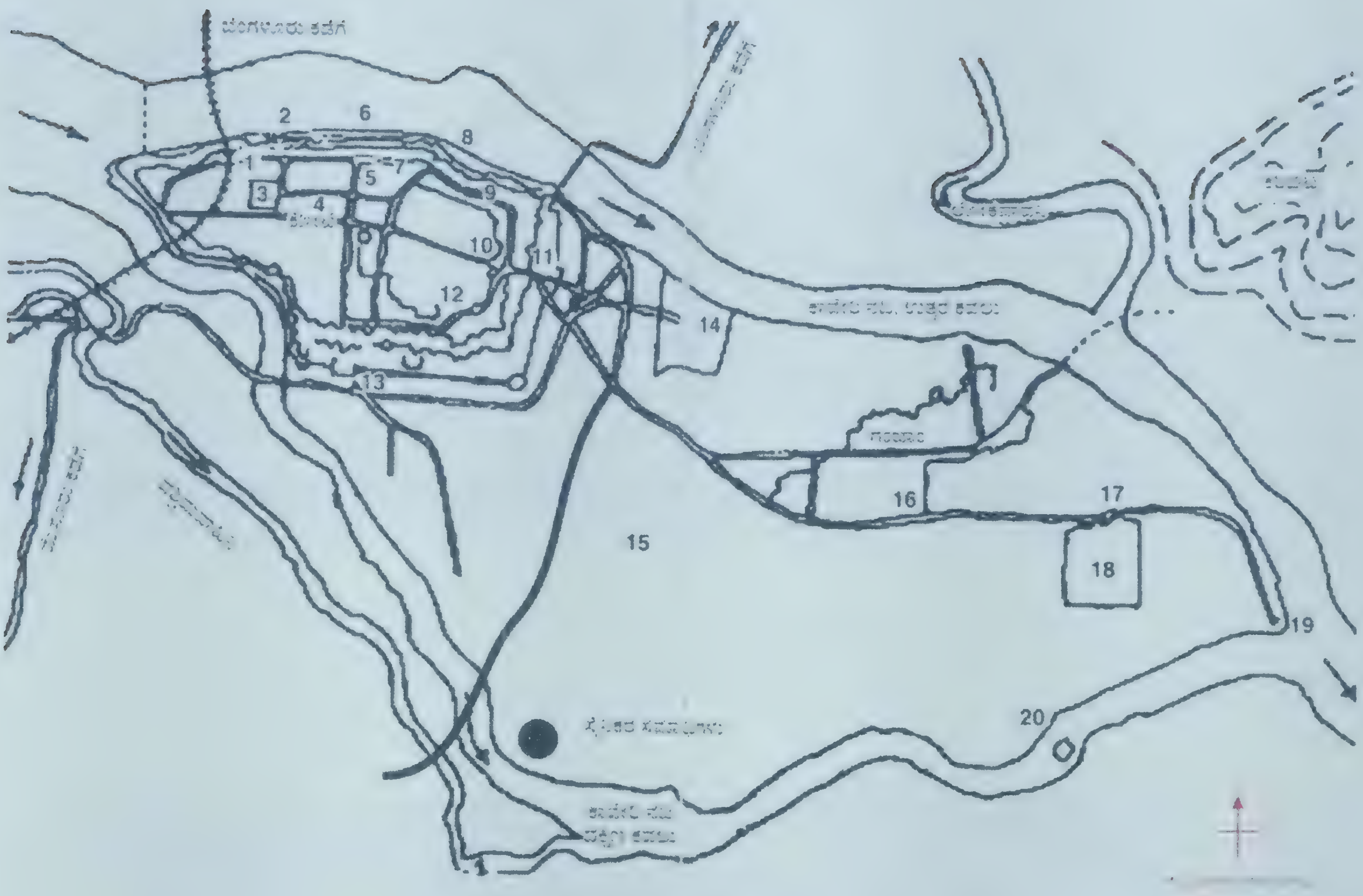

ನಕ್ಷೆ ೩. ೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪ

ಕೃಪೆ : ಥಾಮ್ಸನ್ ಇ.ಡಬ್ಲ್ಯೂ., ದಿ ಲಾಸ್ಟ್ ಸೈಜ್ ಆಫ್ ಸೆರಿಂಗಪಟಮ್, ವೆಸ್ಲಿಯನ್ ಮಿಷನ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೨೩.

ನಕ್ಷೆ ೪. ಷಹರ್ ಗಂಜಾಂ ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪ

1. ಕಾರಾಗೃಹ
2. ಡೆಲ್ಲಿ ಗೇಟ್
3. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ
4. ನರಸಿಂಹಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ
5. ಟಿಪ್ಪು ಅರಮನೆ
6. ಸ್ನಾನ ಘಟ್ಟ
7. ಗಂಗಾಧರೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ
8. ವಾಟರ್ ಗೇಟ್
9. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಮೃತನಾದ ಜಾಗ
10. ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ
11. ಬೆಂಗಳೂರು ಗೇಟ್
12. ಫ್ಲಾಗ್ ಸ್ಟಾಫ್ ಕವೇಲಿಯರ್
13. ಮೈಸೂರು ಗೇಟ್
14. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್ ಬಾಗ್
15. ಸ್ಮಾರಕ ಕಂಭ
16. ಚರ್ಚ್
17. ಬೈಲೀಸ್ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಮಾರಕ
18. ಗುಂಬಜ್
19. ಸಂಗಮ
20. ಘೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್

ನಕ್ಷೆ ೫೫. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳ ಮಾರ್ಗಸೂಚಿ

ಮಾರ್ಗ 1 : 1) ಬೆಂಗಳೂರು ಮಹಾದ್ವಾರ - 2) ಮಸೀದಿ - 3) ಇನ್‌ಮನ್‌ರ ಬಂದೀಖಾನೆ -4) ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ ಮೃತಪಟ್ಟ ಸ್ಥಳ - 5) ನೀರಿನ ಬಾಗಿಲು (ವಾಟರ್ ಗೇಟ್) - 6) ಲಾಲ್ ಮಹಲ್ (ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಅರಮನೆ) - 7) ಸ್ನಾನ ಘಟ್ಟ - 8) ಚಾಮರಾಜ ಮೆಮೋರಿಯಲ್ ಛತ್ರ - 9) ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ - 10) ತುಪ್ಪದ ಕೊಳ - 11) ಜನನ ಮಂಟಪ - 12) ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ - 13) ಜಿಬಿ ಗೇಟ್ - 14) ಬೇಲಿ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಮಾರಕ : 2.00 - 2.50 ಕಿ.ಮೀ. (3-4 ಗಂಟೆ)

ಮಾರ್ಗ 2 : 21) ಆನೆ ಮಹಾದ್ವಾರ - 22) ಮೈಸೂರು ಮಹಾದ್ವಾರ - 19) ಜೈನ ದೇವಾಲಯ - 20) ಫ್ಲಾಗ್ ಸ್ಟಾಫ್ ಕೆವೇಲಿಯರ್ - 9) ಲಕ್ಷ್ಮೀನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ - 10) ತುಪ್ಪದ ಕೊಳ - 11) ಜನನ ಮಂಟಪ - 12) ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ - 18) ತೂಗು ಸೇತುವೆ - 17) ಸೋಮಲಿಂಗ ಕಟ್ಟೆ ದ್ವಾರ - 16) ಸ್ಮಾರಕ ಕಂಭ : 2.50 - 3.00 ಕಿ.ಮೀ (3 - 4 ಗಂಟೆ)

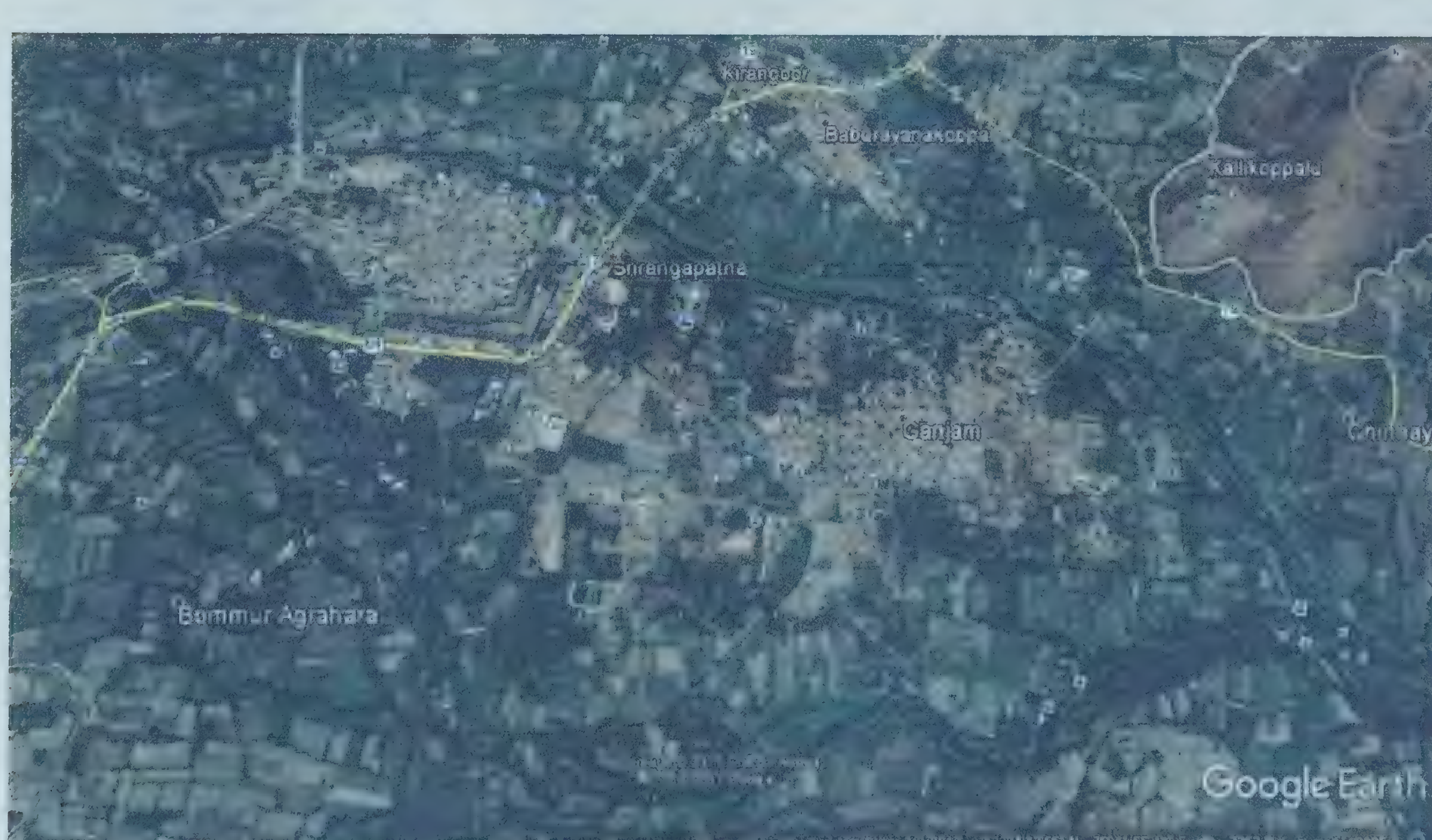
ಮಾರ್ಗ 3 : 24) ದರಿಯಾ ದೌಲತ್ ಬಾಗ್ - 25) ಅಬ್ಬೆ ದುಬೈಸ್ ಚರ್ಚ್ - 27) ಗುಂಬಜ್ - 28) ಬೇಲಿ ಸಮಾಧಿ - 29) ಕಾವೇರಿ ಸಂಗಮ : 4.50 - 5.00 ಕಿ.ಮೀ (3 - 4 ಗಂಟೆ)

ನಕ್ಷೆ ೬. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಸ್ಥಳಗಳ ಮಾರ್ಗಸೂಚಿ

ಕೃಪೆ : ಪರಂಪರೆ ಮಾಲಿಕೆ (ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ), ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

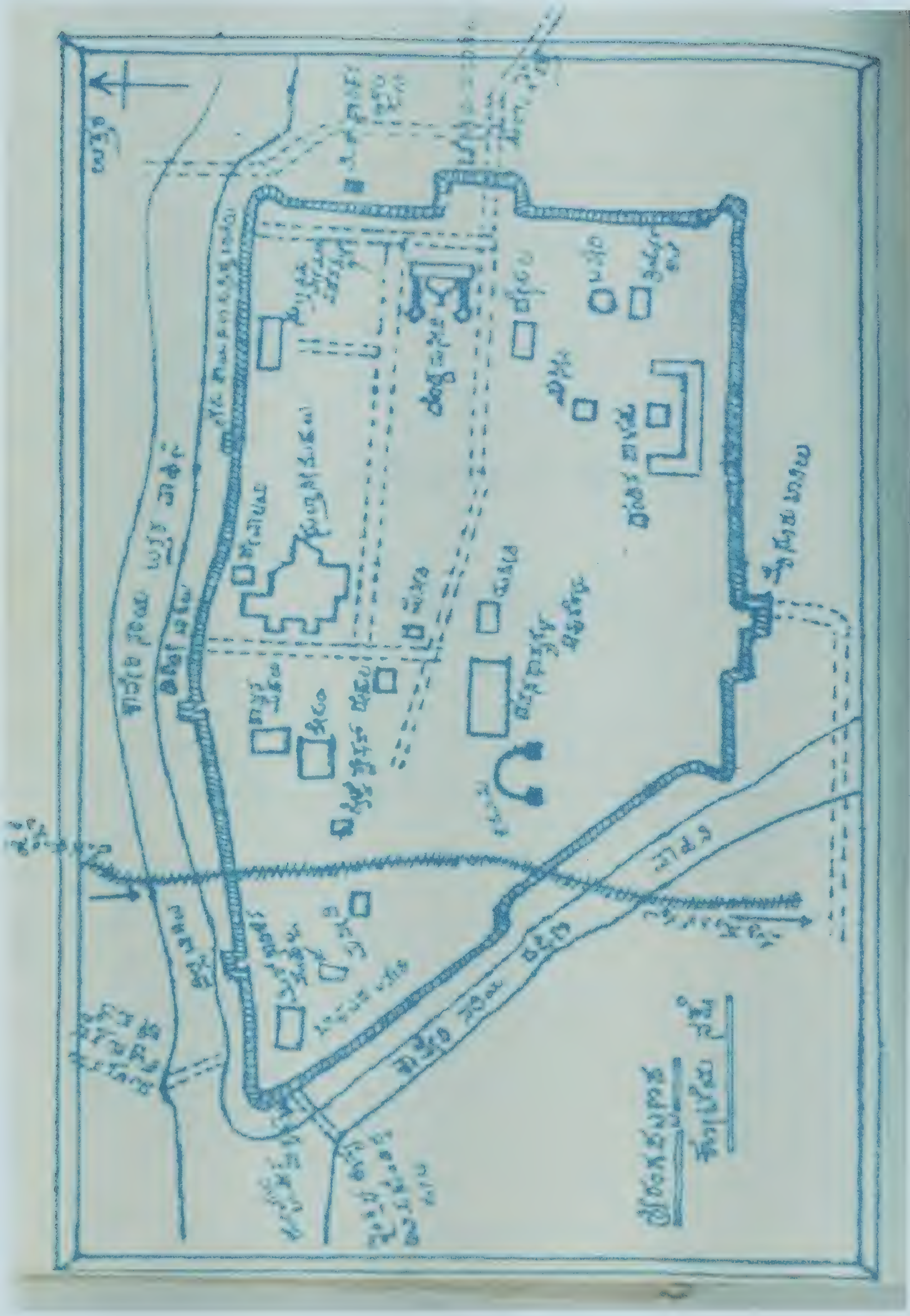

ನಕ್ಷೆ ೭. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ದ್ವೀಪದ ನಕ್ಷೆ
ಕೃಪೆ : ಅಂತರ್ಜಾಲ ತಾಣ.

ನಕ್ಷೆ ೮. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ ಕೋಟೆ

ಕೃಪೆ : ಮುಹಮ್ಮದ್ ಷೌಕತ್ ಅಲಿ, ಮೈಸೂರು ಹುಲಿ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್(ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ), ಶಾಂತಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೬೫.

ಅನುಬಂಧ ೪

ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧. ಹೈದರಾಲಿ

ಚಿತ್ರ ೨. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್

(ಕೃಪೆ : ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಹೈದರ್ ಷಾ, ಅಲೀಸ್ ಹೈದರ್ ಅಲಿ ಖಾನ್ ಬಹದೂರ್ : ಎಂ.ಎಂ.ಡಿ.ಎಲ್.ಟಿ., ಕಲ್ಕತ್ತ, ೧೮೪೮.)

ಚಿತ್ರ ೩. ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆ

ಚಿತ್ರ ೪. ಸೇತುವೆಯ ಮೇಲಿನ ಬಂಗಾರ ದೊಡ್ಡಿ ನಾಲೆಯ ವೈಮಾನಿಕ ನೋಟ

ಚಿತ್ರ ೫. ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ನಾಲೆ

ಚಿತ್ರ ೬. ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ (ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ)

ಚಿತ್ರ ೭. ಜೋತಿರ್ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ

ಚಿತ್ರ ೮. ಜೋತಿರ್ಮಹೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ

ಚಿತ್ರ ೯. ಅಮೃತ್ ಮಹಲ್ ತಳಿ

ಚಿತ್ರ ೧೦. ಹಳ್ಳಿಕಾರ್ ತಳಿ

ಚಿತ್ರ ೧೧. ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನದ ದ್ವಾರ

ಚಿತ್ರ ೧೨. ಕೊತ್ವಾಲ್ ಚಾವಡಿ

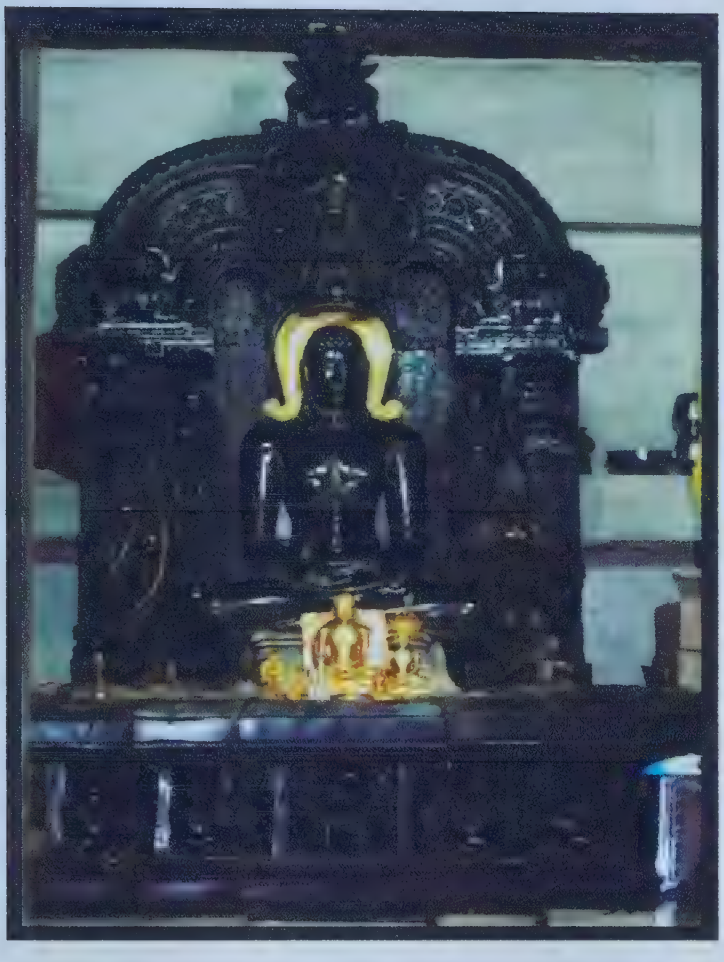
ಚಿತ್ರ ೧೩. ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಗಾಡಿ ತಯಾರಿಕೆ

ಚಿತ್ರ ೧೪. ಆದಿನಾಥ ಬಸದಿ, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ

ಚಿತ್ರ ೧೫. ಇಪ್ಪತ್ತ್ನಾಲ್ಕು ತೀರ್ಥಂಕರರ ವಿಗ್ರಹ

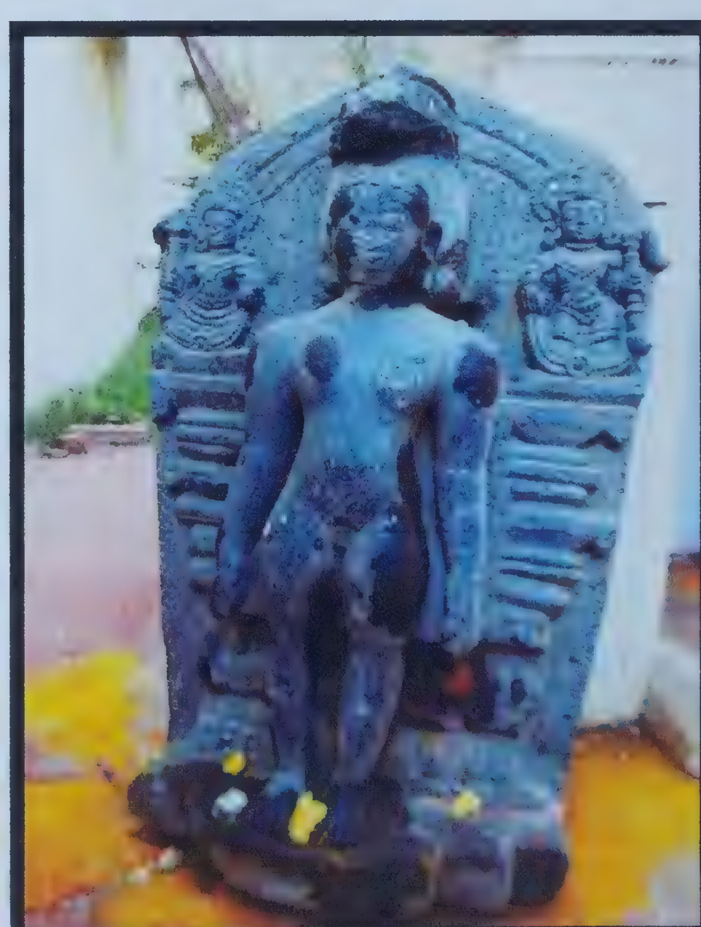
ಚಿತ್ರ ೧೬. ಮಹಾವೀರ

ಚಿತ್ರ ೧೭. ಪದ್ಮಾವತಿ

ಚಿತ್ರ ೧೮. ಧರಣೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿ

ಚಿತ್ರ ೧೯. ಚಂದ್ರಪ್ರಭನ ವಿಗ್ರಹ

ಚಿತ್ರ ೨೦. ಚುಡಿಗಾರನ್ ಮಸೀದಿ

ಚಿತ್ರ ೨೧. ಮೀರಾನ್ ಸಾಬ್ ಮಸೀದಿ

ಚಿತ್ರ ೨೨. ಸರ್ದಾರ್ ಖಾನ್ ಮಸೀದಿ

ಚಿತ್ರ ೨೩. ಲಬಾಬೀನ್ ಮಸೀದಿ

ಚಿತ್ರ ೨೪. ಫಾತೀಮಾ ಮಜ್ಜೀದ್

ಚಿತ್ರ ೨೫. ಅಬ್ದುಲ್ ಖಾದರ್ ಜೀಲಾನಿ ಹಗೌಸ್-ಎ-ಪಾಕ್

ಚಿತ್ರ ೨೬. ಯತೀಮ್ ಷಾವಾಲಿ ಬಾಬಾ ಮಕಾನ್

ಚಿತ್ರ ೨೭. ಹಜರತ್ ಸೈಯದ್ ಮತೀನ್ ಷಾ ಖಾದ್ರೀ(ರಹ) ಮಕಾನ್

ಚಿತ್ರ ೨೮. ಹಜರತ್ ಸೈಯದ್ ಮತೀನ್ ಷಾ ಖಾದ್ರೀ(ರಹ) ಸಮಾಧಿ

ಚಿತ್ರ ೨೯. ಗಫಾರ್ ಸಾಹೇಬ್ ಮಕಾನ್ ಸುನ್ನಿ

ಚಿತ್ರ ೩೦. ಬೀ ಬೀ ಫಾತಿಮಾ ಮಕಾನ್

ಚಿತ್ರ ೩೧. ಬೀ ಬೀ ಫಾತಿಮಾ ಸಮಾಧಿ

ಚಿತ್ರ ೩೨. ಹಜರತ್ ಸಯ್ಯದ್ ನೂರ್ ಅಲಿ ಶಾ ಹುಸ್ಸೇನಿ ಬಾದಶಾ ಚಿಸ್ತಿ ಖಲಂದರಿ ರಹ

ಚಿತ್ರ ೩೩. ಹಜ಼ರತ್ ಸೈಯದ್ ಜಹೋರ್ ಷಾವಾಲಿ

ಚಿತ್ರ ೩೪. ಮೆಂಗೆತರ್ ಅಲಿ ಷಾ ಮಕಾನ್ ಸುನ್ನಿ

ಚಿತ್ರ ೩೫. ಫಕೀರಯ್ಯನ ಗೋರಿ

ಚಿತ್ರ ೩.೬. ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಇತರ ಮಕಾನಗಳು

ಚಿತ್ರ ೩೭. ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ್ ಉರುಸ್

ಚಿತ್ರ ೩೮. ಫಾದರ್ ಲಿಯೊನಾರ್ಡೊ ಚಿನ್ನಮಿಯವರ ಸಮಾಧಿ

ಚಿತ್ರ ೩೯. ಫಾದರ್ ಜೆ.ಎ. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ

ಚಿತ್ರ ೪೦. ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೦೦ರ ಕಾಲದ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಸಮಾಧಿಗಳು

ಚಿತ್ರ ೪೧. ಅಮಲೋದ್ಭವ ಮಾತೆಯ ದೇವಾಲಯ (ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಚರ್ಚ್)

ಚಿತ್ರ ೪೨. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಚರ್ಚ್‌ನ ಒಳಭಾಗ

ಚಿತ್ರ ೪೩. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರು ಪೂಜಾ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಿಳಿ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಗಡಿಯಾರಗಳು

ಚಿತ್ರ ೪೪. ಫಾದರ್ ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾರವರ ಮನೆ

ಚಿತ್ರ ೪೫. ಫ್ರಾನ್ಸಿನಿಂದ ತರಿಸಿಕೊಂಡ ಕಂಚಿನ ಘಂಟೆ

ಚಿತ್ರ ೪೬. ಅಬ್ಬೆದುಬ್ಬಾ ಸಂತತಿಯವರಾದ
ಶ್ರೀಮತಿ ಕ್ಯಾಥರಿನ್, ಫ್ರಾನ್ಸ್

ಚಿತ್ರ ೪೭. ಶ್ರೀ ರಾಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೪೮. ಶ್ರೀ ರಾಮ ದೇವಾಲಯದ ಒಳ ಭಾಗಗಳು

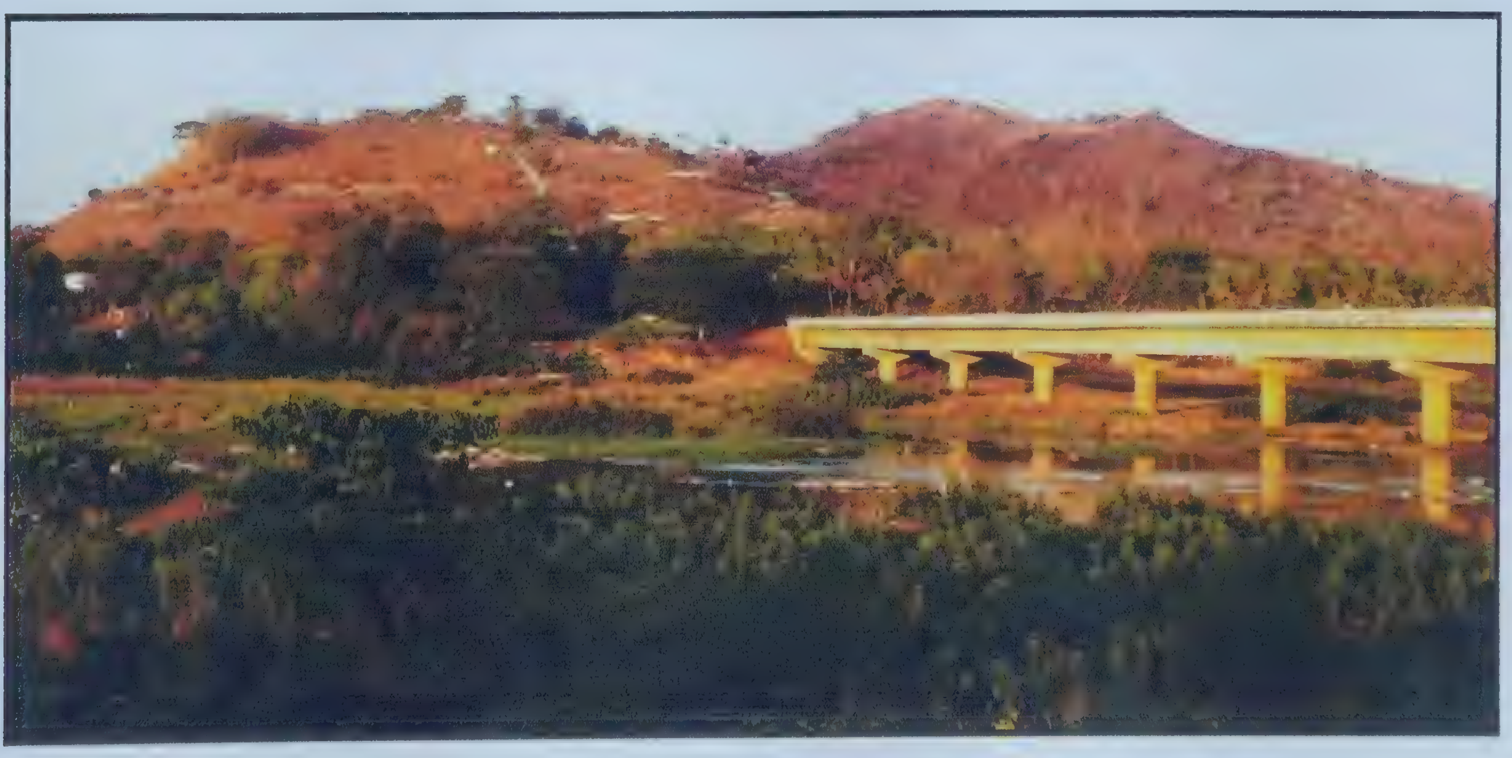
ಚಿತ್ರ ೪೯. ಶ್ರೀ ಕನ್ನಿಕಾ ಪರಮೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ (ಕೊಂಪರ ಗುಡಿ)

ಚಿತ್ರ ೫೦. ಕರಗ ಉತ್ಸವ

ಚಿತ್ರ ೫೧. ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಕರಗ ಉತ್ಸವ

ಚಿತ್ರ ೫೨. ಕರೀಘಟ್ಟ ಬೆಟ್ಟ

ಚಿತ್ರ ೫೩. ಕರೀಘಟ್ಟದ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೫೪. ವೈಕುಂಠ ಶ್ರೀನಿವಾಸ

ಚಿತ್ರ ೫೫. ಶ್ರೀ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿ

ಚಿತ್ರ ೫೬. ಪಾದಗಳ ಗುರುತು

ಚಿತ್ರ ೫೭. ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು

ಚಿತ್ರ ೫೮. ಶ್ರೀ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೫೯. ಶ್ರೀ ನಿಮಿಷಾಂಬ ದೇವಿ

ಚಿತ್ರ ೬೦. ಶ್ರೀ ಕ್ಷಣಾಂಬಿಕ ದೇವಿ

ಚಿತ್ರ ೬೧. ಗದ್ದೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೬೨. ಗದ್ದೆ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ

ಚಿತ್ರ ೬೩. ಶುಕ್ರವಾರ ಪೇಟೆಯ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೬೪. ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಚಿತ್ರ ೬೫. ಶ್ರೀ ರಾಮಾಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೬೬. ಶ್ರೀ ಕಾಶೀ ವಿಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯಚಿತ್ರ

ಚಿತ್ರ ೬೭. ಶ್ರೀ ರಾಟೆ ಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೬೮. ಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೬೯. ಮಾಸ್ತಿ ಕಲ್ಲು

ಚಿತ್ರ ೭೦. ದಕ್ಷಿಣ ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೭೧. ದಕ್ಷಿಣ ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿ

ಚಿತ್ರ ೭೨. ದಕ್ಷಿಣ ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹಗಳು

ಚಿತ್ರ ೭೩. ಶ್ರೀ ಆದಿಶಂಕರ ಮಠ

ಚಿತ್ರ ೭೪. ನವಗ್ರಹ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೭೫. ಕೊಂಗರು ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೭೬. ಕೊಂಗರು (ಕರಡಿ) ಮಾರಮ್ಮ

ಚಿತ್ರ ೭೭. ಕುರಾದ್ ಬೀದಿಯ ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೭೮. ಮೊಟ್ ಕೈ ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೭೯. ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೮೦. ಗಂಜಾಂನಲ್ಲಿರುವ ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೮೧. ಮುತ್ತ್ಯಾಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೮೨. ಬಿಸಿಲು ಮಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೮೩. ರಂಗ್ ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು

ಚಿತ್ರ ೮೩. ರಂಗ್ ಮಹಲ್ ಅರಮನೆಯ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಗೋಡೆಗಳು

ಚಿತ್ರ ೮೪. ಊಟಿಯ ಸ್ಟೀಫನ್ ಚರ್ಚ್

ಸ್ಟೀಫನ್ ಚರ್ಚ್‌ನ ಒಳ ಭಾಗ

ಚಿತ್ರ ೮೫. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆ

ಚಿತ್ರ ೮೬. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು

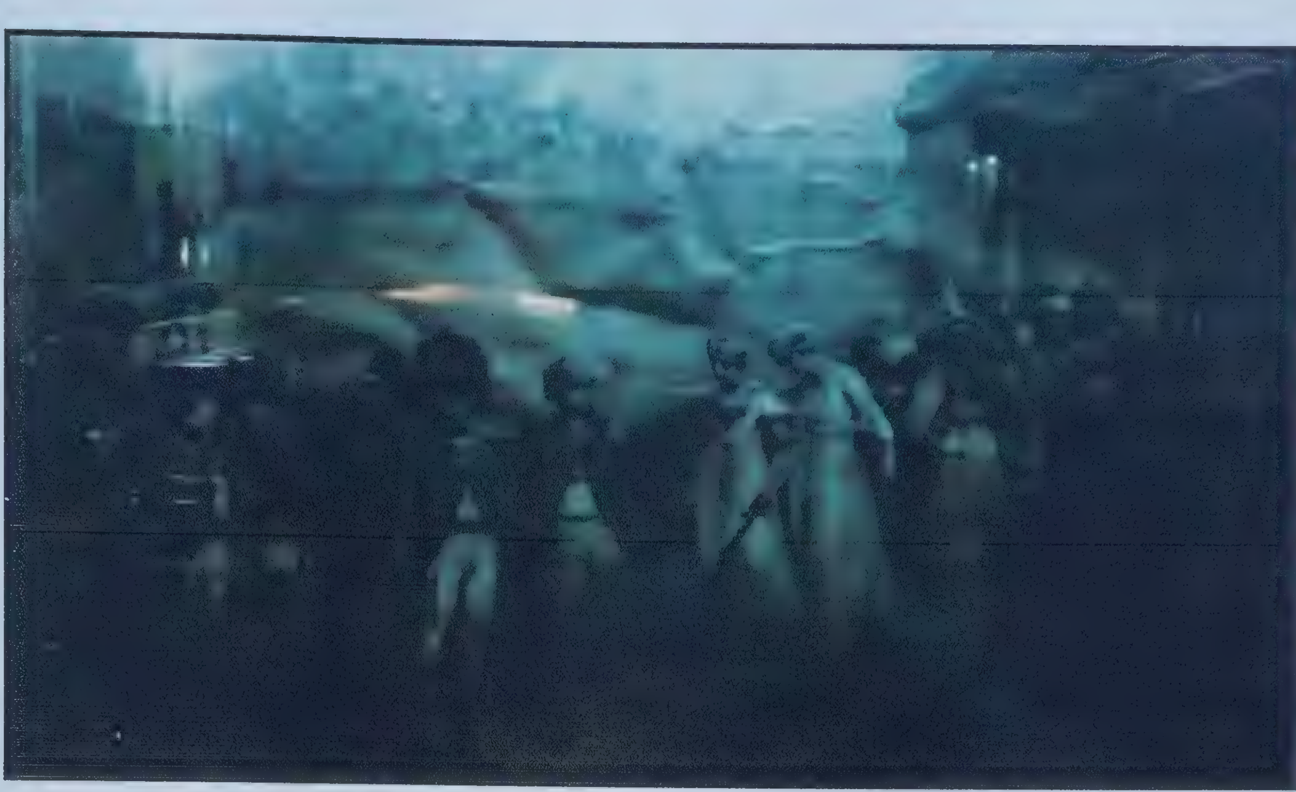

ಚಿತ್ರ ೮೭. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್‌ನ ಪೂರ್ವ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು

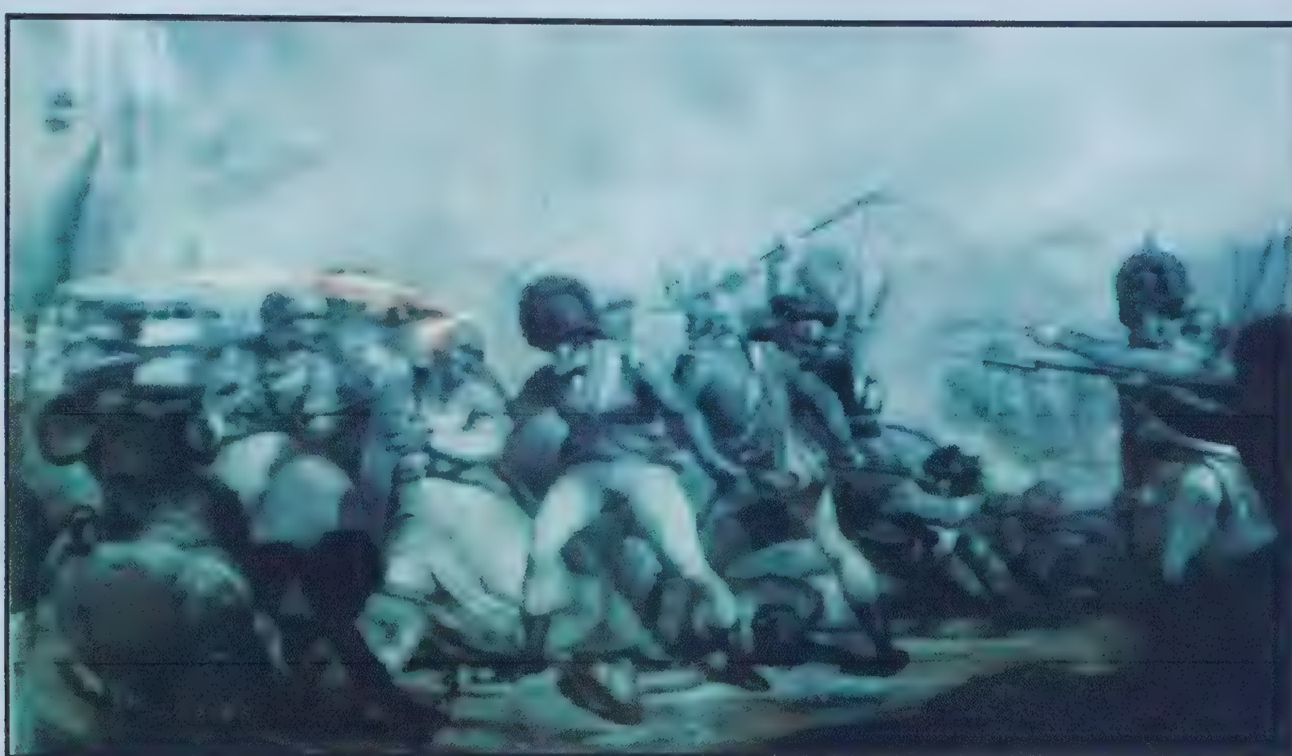

ಚಿತ್ರ ೮೮. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ತೈಲವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು

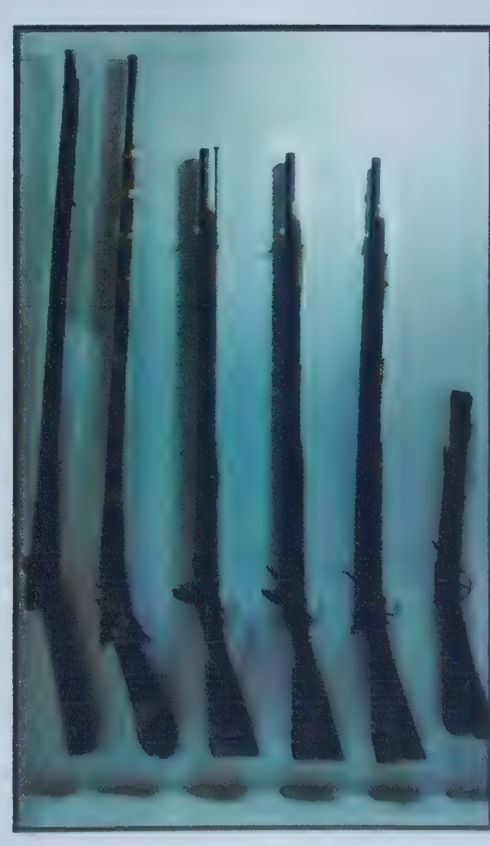
ಚಿತ್ರ ೮೯. ತೈಲವರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು

ಚಿತ್ರ ೯೦. ನಾಲ್ಕನೇ ಆಂಗ್ಲೋ–ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ಸನ್ನಿವೇಶ

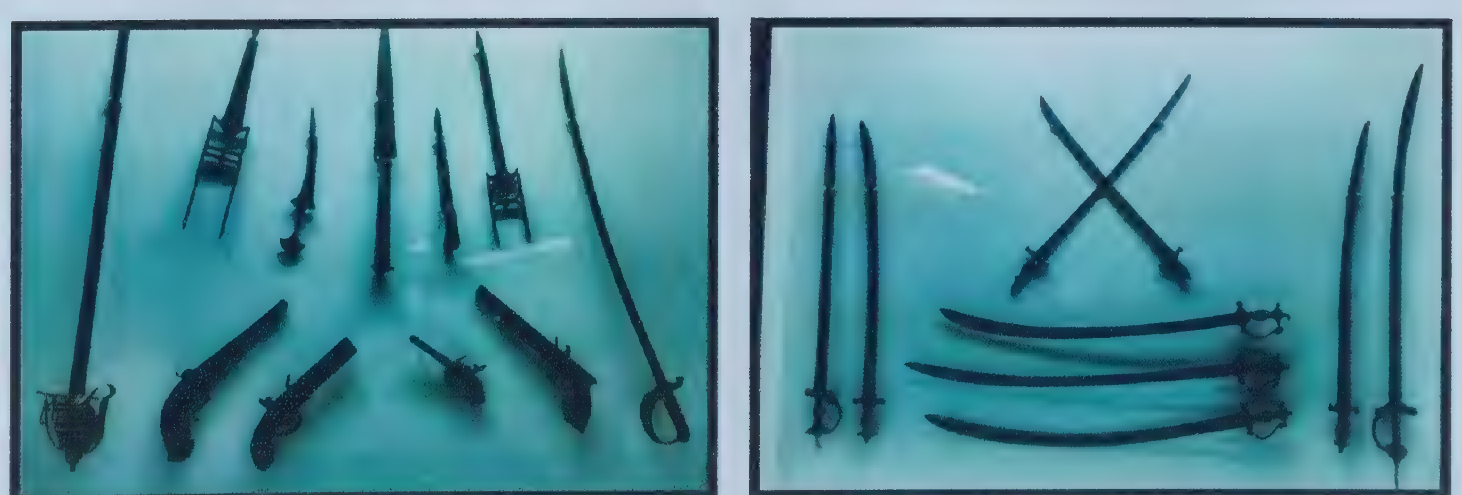
ಚಿತ್ರ ೯೧. ರಾಜಾಖಾನ್ (ಟಿಪ್ಪುವಿನ ನಂಬಿಕಸ್ಥ ಸೇನಾನಿ)

ಚಿತ್ರ ೯೨. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಬಂದೂಕುಗಳು

ಚಿತ್ರ ೯೩. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿ ಬಟ್ಟಲುಗಳು

ಚಿತ್ರ ೯೪. ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಕಾಲದ ಆಯುಧಗಳು

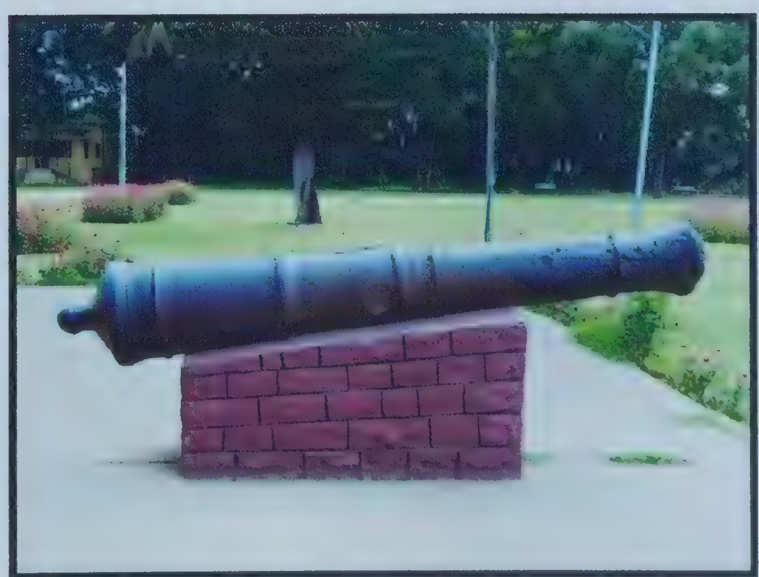

ಚಿತ್ರ ೯೫. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು

ಚಿತ್ರ ೯೬. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪಿಠೋಪಕರಣಗಳು

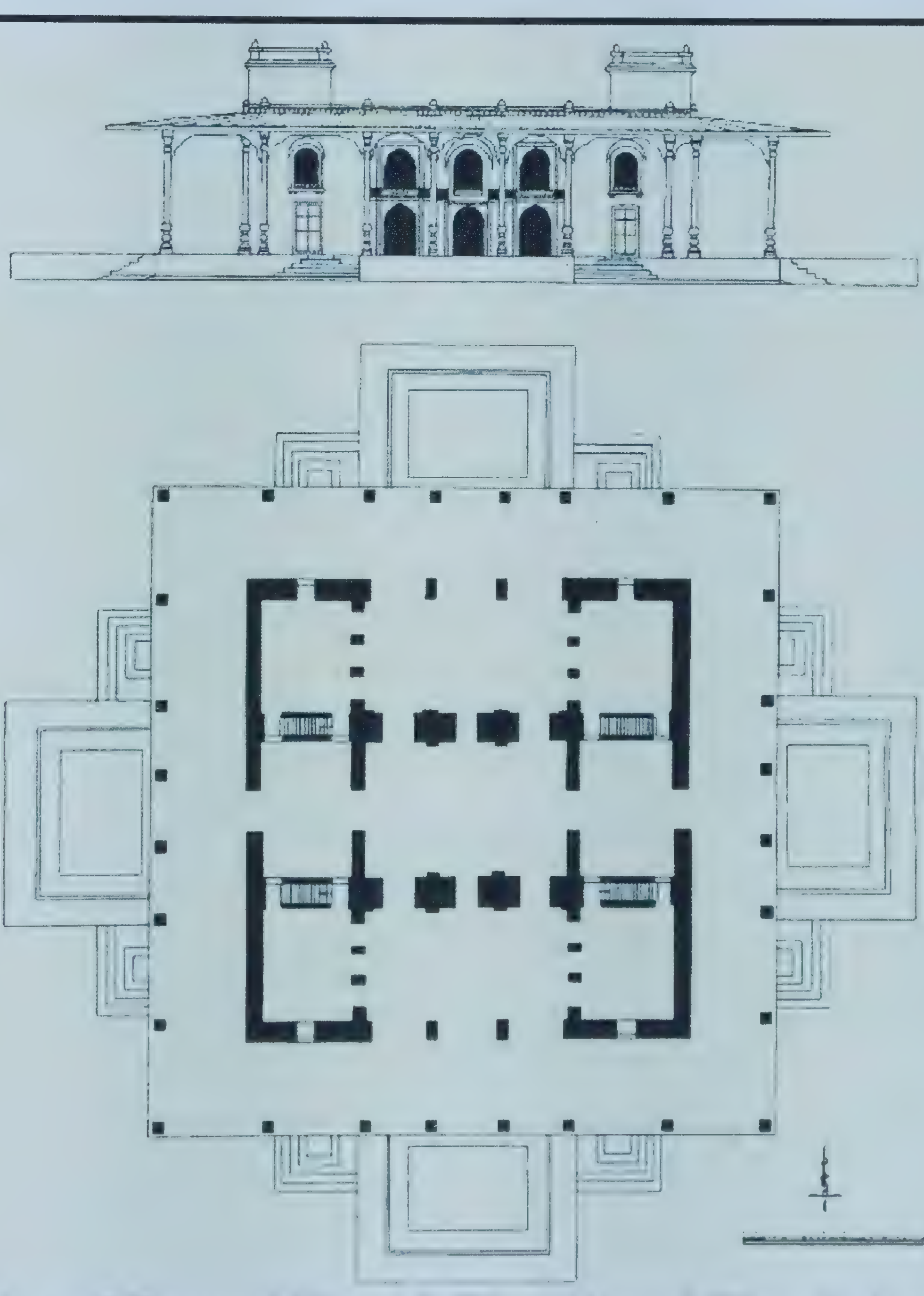
ಅರಮನೆಯ ಒಳಭಾಗದ ನೋಟ

ಫಿರಂಗಿ ತೋಪು

ಚಿತ್ರ ೯೭. ದರಿಯಾ ದೌಲತ್‌ಬಾಗ್ ಅರಮನೆಯ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರ

Plan of Ground Floor & Elevation of Tipu Sultan Summer Palace at Srirangapatna

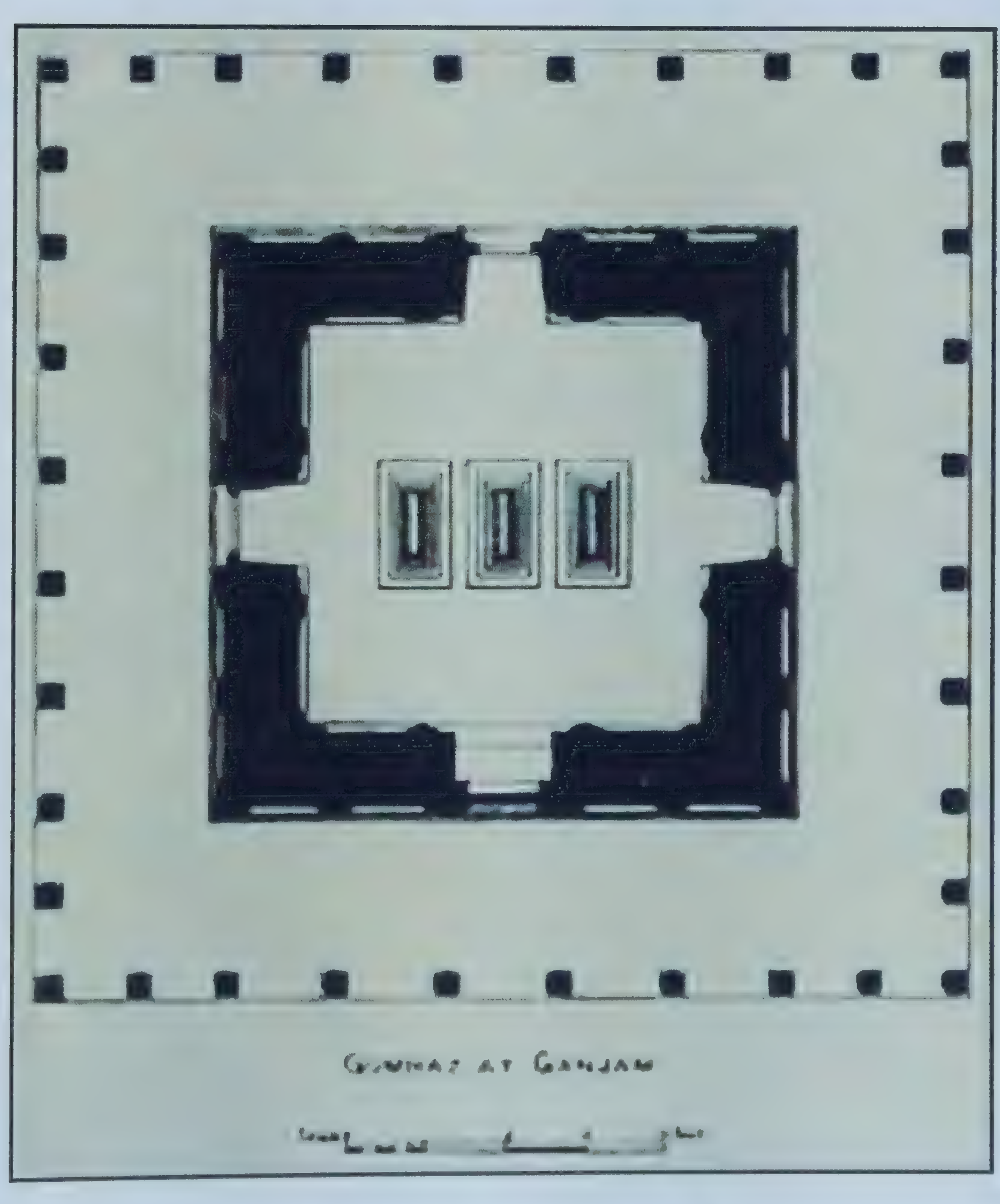
ಚಿತ್ರ ೯೮. ಲಂಗ್ಡೇಖಾನ್ ಗುಂಬಜ್ (ಗುಮ್ಮಿ)

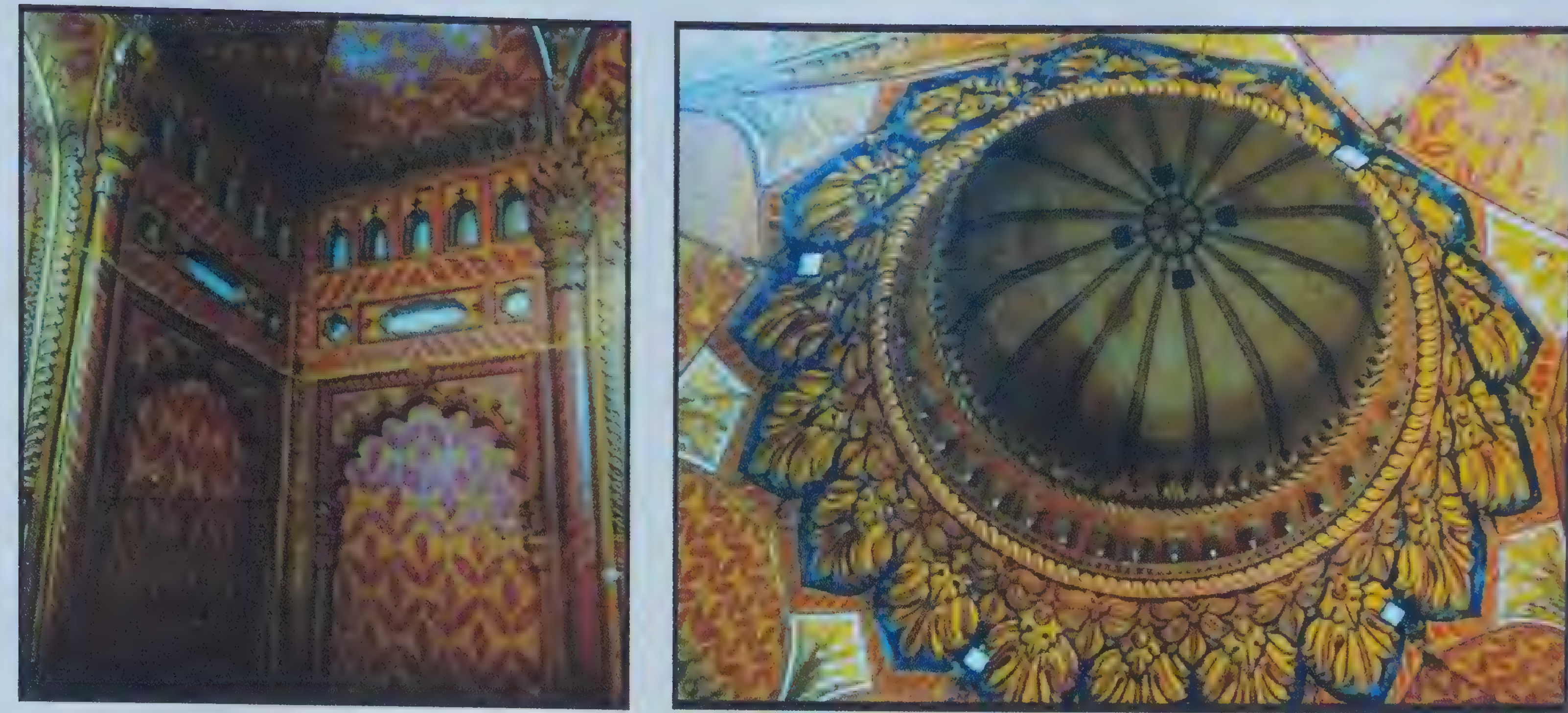
ಚಿತ್ರ ೯೯. ಗುಂಬಜ್‌ನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗುಲಾಂ ಅಲಿಖಾನನ ಸಮಾಧಿ

ಚಿತ್ರ ೧೦೦. ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್

ಚಿತ್ರ ೧೦೧. ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ನಕ್ಷೆ.

ಚಿತ್ರ ೧೦೨. ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹುಲಿಯ ಪಟ್ಟೆಯ ಗುರುತಿನ ಚಿತ್ರಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧೦೩. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್ – ಹೈದರಾಲಿ – ಫಕ್ರುನ್ನಿಸಾ ಬೇಗಂ ಸಮಾಧಿಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧೦೪. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್‌ನ ಸಂಬಂಧಿಕರ ಸಮಾಧಿಗಳು

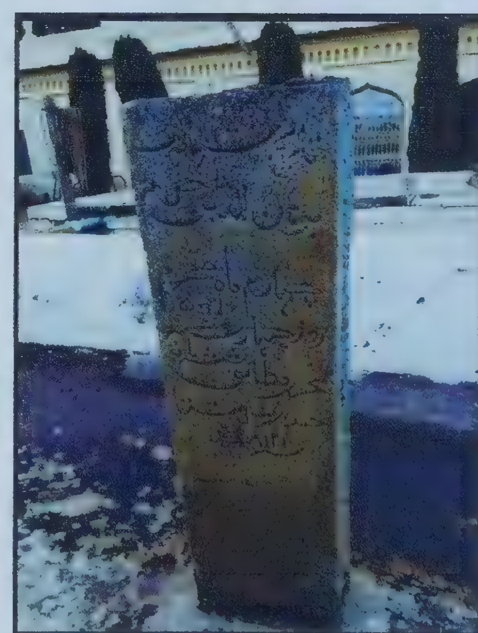

ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ್‌ನ ಸಂಬಂಧಿಕರ ಸಮಾಧಿಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧೦೫. ಶಾಹೀ ಗುಂಬಜ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪರ್ಶಿಯನ್ ಶಾಸನಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧೦೬. ಗುಂಬಜ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಕರಿಕಲ್ಲು ಕಂಬಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧೦೭. ನಗಾರಿ ಖಾನೆ

ಚಿತ್ರ ೧೦೮. ದಂತದ ಬಾಗಿಲು

ಚಿತ್ರ ೧೦೯. ಸಮಯ ತೋರಿಸುವ ಕಲ್ಲು

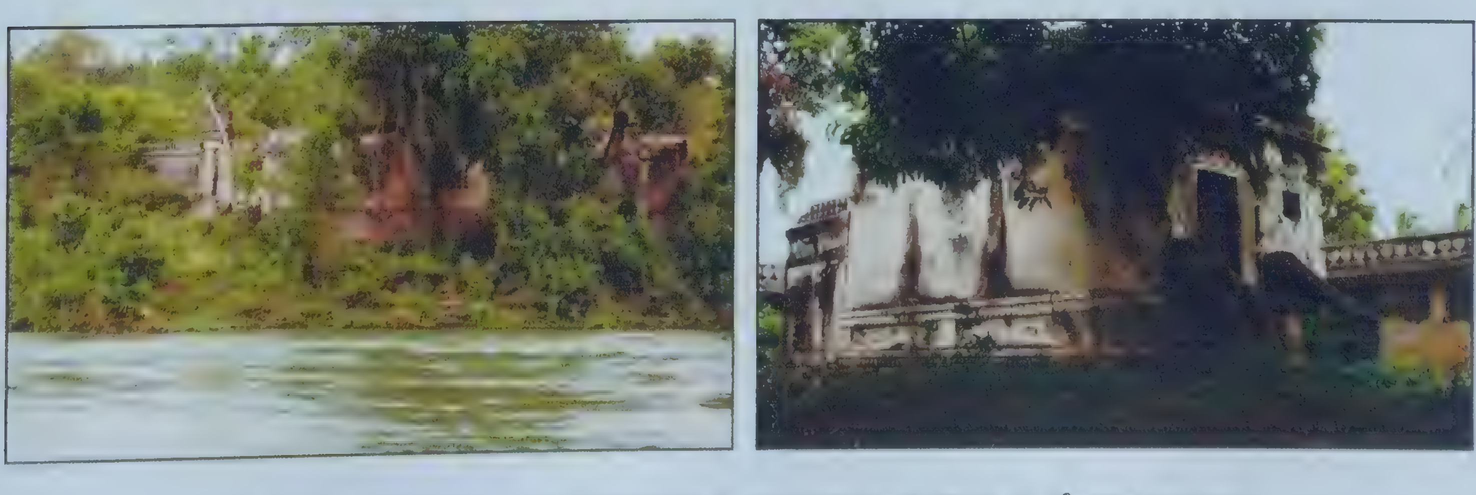
ಚಿತ್ರ ೧೧೦. ಮುಸಾಫಿರ್ ಖಾನ್ (ವಿಶ್ರಾಂತಿ ತಾಣ)

ಚಿತ್ರ ೧೧೧. ಮಜ್ಜೀದ್–ಇ–ಅಕ್ಸಾ

ಚಿತ್ರ ೧೧೨. ಸುರಂಗಮಾರ್ಗವಿರುವ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೧೧೩. ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಸುರಂಗಮಾರ್ಗವಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧೧೪. ಕೋಳಿಗೂಡು (ಕಾವಲು ಮನೆಗೋಪುರ)

ಚಿತ್ರ ೧೧೫. ಈದ್ ಘಾ ಮೈದಾನ

ಚಿತ್ರ ೧೧೬. ಸೈನಿಕರ ಸ್ಮಾರಕ ಸ್ಥಂಭ

ಚಿತ್ರ ೧೧೭. ಕರ್ನಲ್ ಗ್ರೀಂ ಸ್ಟೋನ್ ಸ್ಮಾರಕ

ಚಿತ್ರ ೧೧೧೮. ಕರ್ನಲ್ ಬೇಲಿ ಸ್ಮಾರಕ

ಚಿತ್ರ ೧೧೯. ದೊಡ್ಡ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್

ಚಿತ್ರ ೧೨೦. ಚಿಕ್ಕ ಗೋಸಾಯಿ ಘಾಟ್

ಚಿತ್ರ ೧೨೧. ಥರ್ಮಲ್ ಘಾಟ್

ಚಿತ್ರ ೧೨೨. ಮುನೀಶ್ವರ ಘಾಟ್

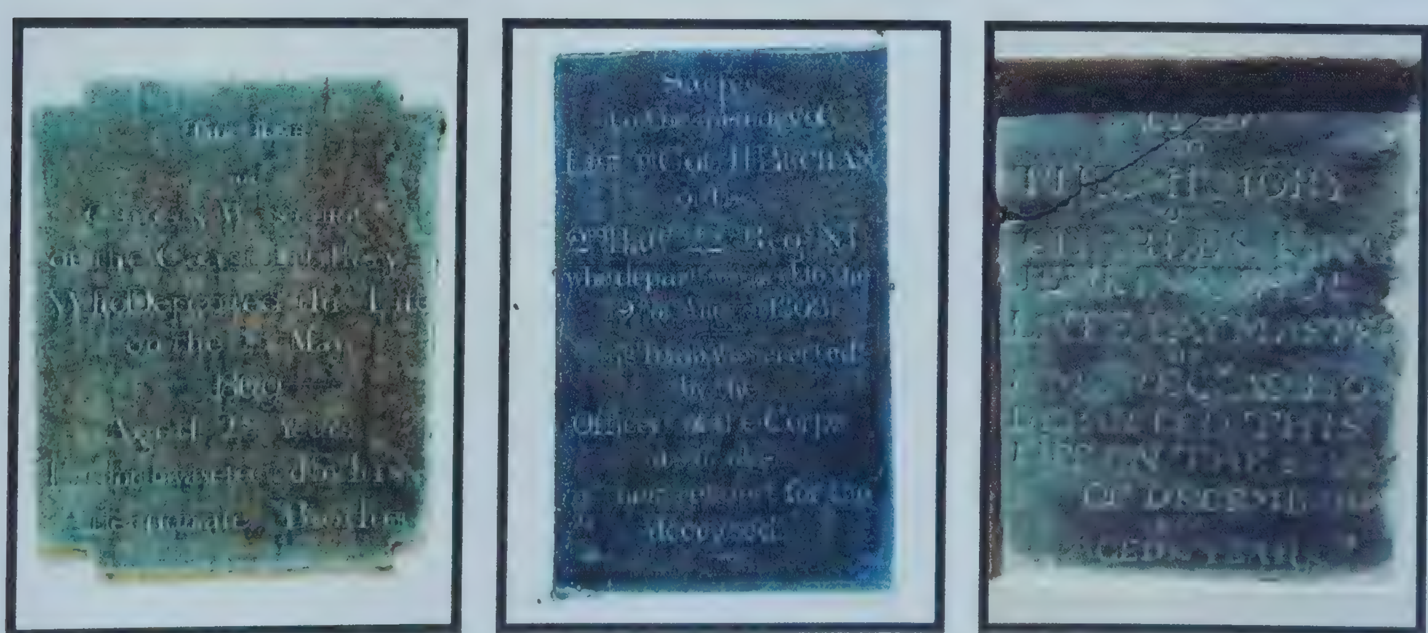
ಚಿತ್ರ ೧೨೩. ಥರ್ಮಲ್ ಘಾಟ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ದೇವಾಲಯ

ಚಿತ್ರ ೧೨೪. ಸಂಗಮ್

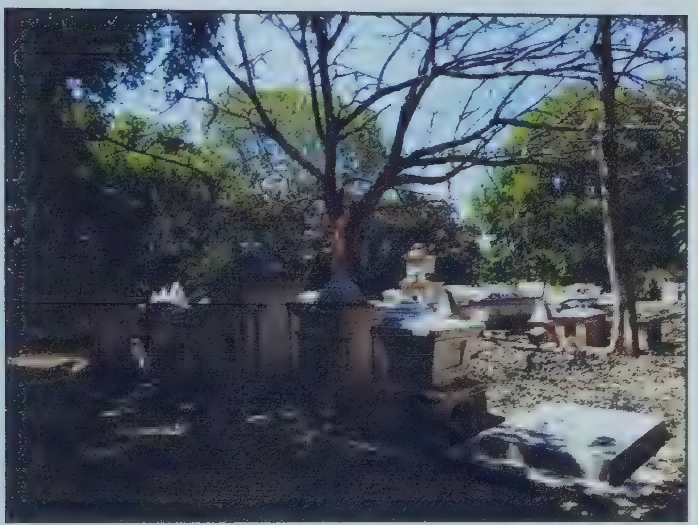

ಚಿತ್ರ ೧೨೫. ಸ್ಕಾಟ್ ಬಂಗಲೆ

ಚಿತ್ರ ೧೨೬. ಗ್ಯಾರಿಸನ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಸಮಾಧಿ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳು

ಚಿತ್ರ ೧೨೭. ಗ್ಯಾರಿಸನ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರೈಸ್ತರ ಸಮಾಧಿಗಳು